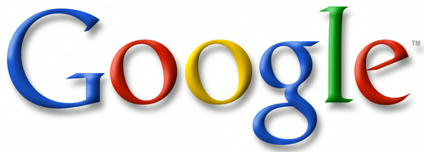
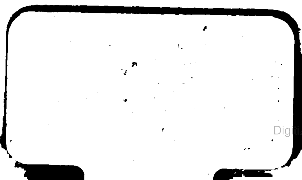

H. Nyman

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

TRETTONDE DELEN.

KONUNG KARL DEN ELFTES FÖRMYNDARE.

FÖRRA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

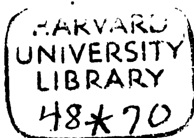
AF

AND. FRYXELL.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM,
HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1856.

INNEHÅLL.

BERÄTTELSE OM KONUNG KARL DEN ELFTES FÖRMYNDARE.

FÖRRA AFDELNINGEN.

FÖRSTA KAPITLET.

OM HERTIG ADOLF JOHAN.

Konung Karl Gustafs yngre bror, hertig Adolf Johan, var född på Stegehorg den 11 Oktober 1629. Redan vid tio års ålder förlorade han sin mor, pfaltsgrefvinnan Katarina. Den tidiga saknaden af hennes allvarliga och ömma ledning har måhända bidragit till de fel och besynnerligheter, som sedermera röjdes i denne furstes lynne. Kristinas brokiga och underliga hoflefverne, i hvilket han snart nog blef indragen, torde ock hafva sin andel häri. Han var blott sexton år, knappt mer än en gosse, och hade ännu både hofmästare och informator, när drottningen tillställde en i början hemlig förlofning mellan honom och den likaledes sextonåriga Elsa Beata Brahe, dotter af grefve Per [1]). Detta stod i sammanhang med den ynnest, drottningen vid samma tid också i öfrigt visade sistnämnde grefve, just under det hon å andra sidan mer och mer ådagalade sin ovilja mot hans medtäflare, Axel Oxenstierna.

---

[1]) Kgl. Bibl. Celses samling. Karl Gustaf till Joh. Matthiæ d. 26 Jun. 1646.

Samma år förordnade hon ock till Adolf Johans guvernör den sedermera blifvande gunstlingen Steinberg. Valet var ej lyckligt. Mellan hofmästaren och den unge fursten, båda varande af ett våldsamt och svårt lynne, uppstodo snart så häftiga trätor, att man måste skilja dem åt [1]) och skaffa en annan hofmästare.

Adolf Johan saknade ej lätthet att lära. En mängd hans egenhändiga uppsatser och bref äro väl stafvade och med sammanhang hopfogade, och bevittna dessutom kännedom af flere främmande språk [2]).

Hos Kristina var han för det mesta väl anskrifven och åtnjöt stora bevis af hennes ynnest. Redan tidigt fick han ett årsunderhåll af 3000 riksdaler. Vid 20 års ålder utnämndes han till öfver-kammarherre, med 6000 riksdalers lön. Vid 22 års ålder blef han den store Torstenssons efterträdare som generalguvernör öfver Westergötland, Halland, Dal- och Wermland; årliga lönen 12,000 riksdaler, jemnte bibehållande af båda de förra. År 1653 blef han riksmarskalk, hvilken syssla han dock följande året nedlade, troligen i anledning af något missförstånd med Kristina. Detta blef dock snart bilaggdt, ty litet före afsägelsen berättas hon hafva lofvat honom 40,000 riksdaler årligen; ett löfte, hvilket, om det verkligen gafs, dock aldrig gick i fullbordan.

Hertig Adolf Johan hade ett för honom och andra svårt lynne. Stel och högdragen, stötte han redan derigenom från sig mångas hjertan; än mer genom en städse växande egenkärlek, hvilken gjorde, att han aldrig tålde motgångar eller motsägelser, utan lemnade vid sådana tillfällen fritt lopp åt sitt missnöje. Egenkärleken kunde dock ej helt och hållet qväfva medvetandet deraf, att han icke förtjente, aningen derom, att han icke ägde de sinas tillgifvenhet. Han sökte ej med ändradt uppförande återvinna denna tillgifvenhet, utan påstod, att felet låg hos hans omgifning, att de icke gjorde honom rättvisa, att de

---

[1]) Riksark. Förteckning öfver Stegeborgs arkiv.

[2]) Riksark. Stegeborgs arkiv.

motgångar, han rönte, kommo af deras stämplingar m. m. Både sig och andra plågade han oupphörligt med dylika misstankar; och med obejdad tunga gaf han dem fritt lopp i ofta de hårdaste och orättvisaste beskyllningar. Af dessa skäl blef han också mer och mer öfvergifven af alla rättänkande personer och i deras ställe omgifven af endast fala och föraktliga smickrare.

I förening med dessa egenskaper hade han ett städse oroligt lynne, som aldrig lemnade hvarken honom eller andra i fred; derjemnte själsgåfvor, tillräckliga för att anställa trätor och förargelse; men otillräckliga för att med klokhet anlägga och genomdrifva ett enda företag.

Redan tidigt visade sig spåren af hertigens blifvande lynne. Den sextonårige furstens träta med Steinberg hafva vi nyss omnämnt. Han kunde ej trifvas på Stegeborg, ty der var för stilla och tyst och han längtade och bråkade mycket för att komma derifrån [1]. Samma år eller 1649 klagade han, att brodren Karl Gustaf visade honom för liten aktning och tillgifvenhet; och denne sednare varnade redan nu och bad Adolf Johan att icke såsom hitintills för hvem som hälst och med bitter öfverdrift utlåta sig om dem, som hade olyckan att misshaga honom [2]. Ett sådant hårdt yttrande ådrog honom en utmaning af Klas Tott, hvars följder dock Kristina afböjde. — När hertigens första gemål dog barnlös i April 1653, kom han med sin svärfar, Per Brahe, i en ganska obehaglig arfsrättegång, hvilken visserligen bilades; men efterlemnade ömsesidigt missnöje.

Efter Kristinas afsägelse, företog Adolf Johan några utrikes resor, under hvilka man hviskade om en tillämnad äktenskapsförbindelse mellan honom och prinsessan Henrietta Katarina af Oranien [3]), samt verkligen under-

---

1) Riksark. Svenske mäns bref. L. v. d. Linde till Adolf Johan. Jul. 1649.

2) Riksark. Svenske mäns bref. L. von der Linde till Adolf Johan d. 31 Jan. och 26 Jul. 1649.

3) Riksark. Stegeborgs arkiv. Appelbom till Adolf Johan. Haag den 10 Febr. 1657.

handlade om en dylik med pfaltsiska furstinnan Sofia. Ingendera gick i fullbordan.

Adolf Johan hade emellertid numera icke någon viss befattning. Brodern, konung Karl Gustaf, misstrodde hans lynne och förmåga. *Jag känner*, sade han, *min bror hertigen. Han är underlig till sinnes och icke att lita på; torde ock framdeles komma mycket ondt åstad.* Slutligen tog konungen honom till sig i polska kriget, der han i viss grad ådagalade både mod och skicklighet. När konungen derföre 1657 tågade mot Dannemark, utnämndes Adolf Johan till generalissimus öfver de i Preussen qvarlemnade tropparna. Men här spordes snart obehagliga tvister. Hertigens uppförande väckte missnöje, och smygskrifter påstodo, att han visade våld, hatade den ena och gynnade den andra, båda lika öfverdrifvet o. s. v. Adolf Johan fick underrättelse om dessa uppsatser och ålade ungdomsvännen och medbrodern i befälet, Lorents von der Linde, att utleta och straffa smygförfattaren; men denne hade gömt sig alltför väl, och utletandet ville icke lyckas [1]. Detta, jemnte åtskilligt annat, väckte hertigens förbittring mot Lorents von der Linde sjelf, och det i ganska hög grad. Med vanlig uppriktighet skref denne sednare: *jag finner, att eders fursteliga nåde har mot mig fattat mycken ovilja, derföre att jag ej kunnat gilla några vidtagna åtgerder. Detta misshag går ända derhän, att eders fursteliga nåde icke blott lemnar mig i okunnighet om det, som vårt gemensamma uppdrag rörer; utan ock, att eders fursteliga nåde blifver vid åsynen af min person altererad och visar uppenbar motvilja och afsky. Ja vid bordet och i närvaro af många, och af hvem som häldst, talar eders nåde högt öfver mina fel, och lägger der bittra ord och svåra beskyllninnar till, så att de skära mig djupt i själen. Gud förlåte eders fursteliga nåde, som har hjerta att så handtera en gammal och trogen tjenare, hvilken fast annat förskyllt! — Eders*

---

[1]) Kongl. Bibl. i Stockholm manuscript, Heydenreichs Hist. von Herzog Adolf Johann.

fursteliga nåde påstår, att jag tillställer hemliga stämplingar och partier emot eders nåde; men jag säger försann, att så icke är. Jag har ofta klagat, och eders fursteliga nåde må förlåta mig det, men jag klagar ännu och beklagar, att eders nåde är så benägen till misstankar och till att fara ut mot sina medmenniskor i hårda omdömen, hvilka ej kunna bevisas. Dessa misstankar och beskyllningar stifta mycket ondt, och alla, som äro kring eders fursteliga nåde, få deraf ofta och oskyldigt lida: så att till slut ingen hederlig karl kan der stanna qvar. Jag säger för sanning! kan ej eders fursteliga nåde komma öfverens med mig, så går det ej heller med någon annan. Också ligger redan eders fursteliga nåde i träta med andra här varande personer, hvilka jag dock anser för hederliga och brafva män. För Guds skull, eders fursteliga nåde, var öfvertygad om, att jag menar väl, och lägg bort de orättvisa misstankar och bittra beskyllningar, med hvilka eders fursteliga nåde plågar och förföljer sin nästa! [1])

Tvisten blef i någon mån bilaggd; men då de svenska i Preussen varande tropparna kommo i än svårare belägenhet, och då äfven Karl Gustaf ogillade ett och annat i Adolf Johans åtgerder, blef denne förtörnad och ville genast fara hem. Karl Gustaf bad och befallde honom dröja på sin plats; ty *hans bortresa skulle oroa och nedslå soldaternas mod. Freden med Polen vore ock nära att afslutas. Det blefve alltså för Adolf Johan ärorikast att afvakta den, och således bringa verket till godt slut o. s. v.* [2]). Men Adolf Johan förklarade, att han ändå ämnade resa, och han öfvergaf verkligen sitt befäl, utan att dertill hafva fått tillstånd [3]). Karl Gustaf blef mycket uppbragt; och bannade honom hårdt för detta förakt

---

[1]) Riksark. Svenske mäns bref, Lorents von der Linde till Adolf Johan, d. 5 och 13 Mars och 11 April 1658.

[2]) Riksark. Zweybrückiana. Karl Gustaf till Adolf Johan d. 6 Aug. 1659.

[3]) S. st. d:o d:o d. 12 Aug. 1659.

mot gifna befallningar; hvarpå hertigen tills vidare försattes ur all verksamhet. Detta tilldrog sig i Augusti 1659.

Så stodo sakerna, när Karl Gustaf nedlades i den sjukdom, som blef hans sista.

ANDRA KAPITLET.

KARL GUSTAFS TESTAMENTE.

Med ojemn helsa hade Karl Gustaf länge anat sin snart förestående död. Redan 1656 sade han: *jag vill i händelse af mitt frånfälle sätta hertig Adolf Johan som riksmarsk in uti rådet. Han är ej att lita på; men med drotsen öfver sig, och amiral, kansler och skattmästare under sig, förmår han, stängd mellan dem, ingenting ondt åstadkomma.*

Vid den tiden fruktade Karl Gustaf, att Adolf Johan skulle för Karl den elfte blifva en sådan farbror, som Karl den nionde varit för Sigismund. Må hända har Adolf Johan under de sedermera förflutna åren genom sina fel och besynnerligheter så från sig aflägsnat sinnena, att Karl Gustaf ansåg honom ej mer kunna blifva farlig. Vid uppgörandet af sitt testamente år 1660 visade nämligen konungen mindre farhåga för Adolf Johans ärelystnad, än för svenska högadelns republikanska planer.

Åren 1658 och 1659 hörde man konungen ofta tala om rikets förvaltning under en möjligtvis inträffande minderårighet. Sjelfva kärnan af hans dåvarande plan var den, att Magnus Gabriel de la Gardie skulle blifva rikskansler och sålunda förnämsta ledaren af den nya förmyndarestyrelsen. Flere gånger yppade han denna sin önskan för De la Gardie och för Maria Eufrosyna; men båda sökte ständigt och på det enträgnaste afböja det vådliga anbudet; äfven derföre, att De la Gardie ville häldre, som riksmarsk, fortgå på sina förfäders kri-

giska bana. För systerns böner lofvade Karl Gustaf att till en tid uppskjuta utnämningen, icke att afstå derifrån. Saken var den, att De la Gardie genom sina förra strider mot Oxenstiernorna och genom sin utländska börd ansågs vara i någon spänning mot gamla svenska högadeln. Deremot var han, såsom gift med Karl den tiondes syster, nära förenad med konungahuset. Att han, i följe af dessa förhållanden, skulle blifva ett stöd för samma konungahus och mot högadeln; detta var egentliga skälet, hvarföre Karl Gustaf till den vigtiga platsen valde en person, för hvilken han i öfrigt aldrig hyste hvarken vänskap eller förtroende i någon utmärktare grad; en person, öfver hvilken han just de sednare åren flere gånger yttrat ganska stort missnöje.

Karl Gustafs första sjukdom under riksdagen i Göteborg drog äfven ständernas uppmärksamhet till detta ämne. Den 2 Febr. 1660 anmälde de sin önskan, att konungen måtte för all oförmodlig händelse förordna om prinsens uppfostran och tillsvidare förmynderskap (»provisionel tutel»).

Några dagar härefter var det, som Karl Gustaf insjuknade för andra gången, och till döds. Nu skulle de förut svåfvande planerna bringas till stadga och verkställighet. De la Gardie sjelf vistades som fredsombud i Oliva; men hans i Göteborg varande gemål, Karl den tiondes syster, förnyade äfven nu sina böner, att hennes man måtte förskonas från kanslers-ämbetet. Konungens vilja var dock orubblig. Tillika beslöts att utnämna hertig Adolf Johan till riksmarsk och att sätta honom i denna egenskap öfver riksdrotsen, samt tillika anförtro honom som generalissimus fästningarna och hela krigsmagten till lands; och slutligen att till riksskattmästare förordna Herman Fleming. Han och hertigen skulle jemnte De la Gardie mot aristokratien stödja konungamagten; den förre för slägtskapens skull; den sednare såsom ovän med rådspartiet sedan drottning Kristinas tid och än mer genom sin benägenhet för reduktionen.

I allmänhet hvilar öfver tillkomsten af detta testamente mycket mörker. Karl Gustaf tyckes dock här som öfverallt hafva sjelf varit den ledande tanken; Ehrensteen handen. Adolf Johan och Hedvig Eleonora hade väl ock mer eller mindre del deri. Innehållet var, att enkedrottningen skulle med två röster föra ordet i en förmyndare-regering, bestående af först hertig Adolf Johan såsom marsk och vice ordförande; derpå drotsen Per Brahe, amiralen Karl Gustaf Wrangel, kanslern Magnus Gabriel De la Gardie och skattmästaren Herman Fleming. Styrelsen skulle förvaltas efter Sveriges lag och »vanliga regeringsform»; dock blefvo dessa sednare tvänne ord efteråt på konungens befallning utstrukna.

Testamentet hade sina betänkligheter. Olagligt var att i rådet, der endast svensk adel ägde taga plats, insätta hertigen, en främmande furste. Olagligt eller åtminstone ovanligt var drottningens ordförandeskap och deltagande i regeringen; likaså marskens uppflyttande öfver drotsen. Vådligt var detta sednare i anseende till Per Brahes kända stolthet och inflytande; Adolf Johans lynne och bådas fiendskap. Valet af personer gaf också ämne till anmärkningar. Hedvig Eleonora var i allo en obetydlighet; Adolf Johcn redan känd och af konungen sjelf öppet öfverklagad för egenkärlek, nycker och våldsamhet; De la Gardie, med vacklande lynne, grundsatser och hushållning, var likaledes af konungen ofta och häftigt ogillad; slutligen Herman Fleming, nära halfdöf och med sträft lynne, frånstötande umgängssätt och af denna anledning samt för reduktionens skull i ovänskap med hela adeln; dertill mycket sjuklig, att konungen på samma gång måtte åt honom förordna en medhjelpare. Dessa fyra skulle, jemnte äldre medlemmarne Per Brahe och Karl Gustaf Wrangel, tillsammans styra Sverge. Man ville påstå, att Karl Gustaf med detta testamente afsett mindre rikets välfärd, än sonens och konungahusets betryggande. Derföre var det, som han i förmyndarestyrelsen insatte eller uppsatte den blifvande konungens moder, farbror, fasterman samt pfaltsarnas gamle anhängare Herman Fle-

ming. Denna åsigt uttalade äfven Karl Gustaf sjelf temligen tydligt, då han på dödsbädden nämnde De la Gardie till rikskansler, och som orsak tillade: *Det är icke nog, jag får en rikskansler för riket. Jag skall hafva en för min sons skull* [1].

Testamentets innehåll var i hufvudsaken bestämdt redan d. 8 Febr. Konungens död ansågs säker sedan d. 10 och inträffade d. 13. Märkeligt är, att testamentet icke under tiden blef enligt vanan föredraget för rådet och de församlade ständerna. Det tycks, som konungen väntat motstånd och ogillande. Han sökte gång på gång genom budskickningar vinna Per Brahe för sin plan. Men denne svarade undvikande, och antingen var, eller gjorde han sig sjuk för att slippa allt närmare deltagande i saken, vare sig för eller mot. Ryktet om konungens plan spridde sig dock bland de bättre underrättade och väckte inom rådet och ridderskapet ett doft sorl af ovilja, en tyst förberedelse till framtida motstånd. Å andra sidan arbetade hofpartiet för sin sak. Fullmagterna för de nya riksförmyndarne ställdes i ordning. Sjelfva testamentet, dock ännu ej renskrifvet, låg färdigt och konungen bad Adolf Johan påminna om dess undertecknande, så snart det afgörande ögonblicket nalkades. Detta kom, då läkaren midnattstiden mellan den 12 och 13 Februari tillkännagaf, att konungen ej hade många stunder öfriga. Genast tillkallades hertigen och några för ögonblicket i rummen varande riksråd. Ehrensteen uppläste för dem testamentet, hvarpå konungen frågade, *om någonting vore*

---

[1] Denna testamentets dynastiska rigtning förbigås vanligtvis med tystnad. Man säger att testamentets hufvudriktning var, att hejda aristokratien genom att upprätthålla reduktionen. Enda beviset för denna reduktions-riktning är valet af Herman Fleming. — Den mycket nitiske men nu mera sjuklige, föga älskade mannen skulle dock ensam få svårt nog att genomdrifva en så kinkig åtgerd. Och ensam stod han; ty de andra, som Karl Gustaf framdragit till hans sida, nämligen enkedrottningen, Adolf Johan och De la Gardie, voro sådana personer, af hvilka man kunde vänta snarare reduktionens motarbetande än befrämjande.

deremot att invända. Ehuru missnöjda med innehållet, ville rådsherrarna likväl icke oroa den döende konungen, hvarföre den äldste bland dem, Karl Mörner, svarade ett kort *nej!* Nu underskref konungen både riksförmyndarnes fullmagter och testamentet, samt tillade: *jag hoppas, att riksdrotset ej heller misstycker, det jag satt min broder öfver honom i regeringen.* Läkaren förböd allt vidare talande, och inom en timme derefter tillslötos konungens läppar för evigt [1].

TREDJE KAPITLET.

TVISTEN OM TESTAMENTET.

Knappt hade konungen aflidit, förrän Adolf Johan lät tillkalla de i rummen närvarande rådsherrarna. Man beslöt, att stadens portar skulle stängas, och hertigen skickade på stående fot Klas Rålamb till Per Brahe med befallning att i denne sednares boning sammankalla rådet till kl. åtta följande morgon. Derpå skildes man åt och hertigen lade sig att hvila. Klockan var omkring två på natten.

Men andra partiet hade sin utliggare på stället. Knappt hade konungen aflidit, förrän Forbus skyndade med budskap derom till Per Brahe, hvilken genast lät kalla rådet till ett sammanträde hos Brahe klockan sju på morgonen [2]. Rålamb återkom till hertigen med underrättelse härom, och med helsning, *att hertigen ej borde då infinna sig, ty det ginge ej an att så omedelbart efter konungens, en broders, död visa sig offentligt. Deremot kunde hertigen gerna under nattens mörker nu genast komma till en förberedande öfverläggning med drotsen.* Adolf Johan åtlydde kallelsen, steg upp, klädde sig, lät

---

[1]) Kongl. Bibl. i Stockholm mscpt. Heydenreich Historia v. Herz. Ad. Johann.

[2]) Link. Ark. Om grefliga Brahe-ätten.

framköra den kungliga vagnen och åkte till Brahe. Denne låg ännu till sängs. Han frågade genast efter *konungens sista vilja*, och hertigen berättade testamentets innehåll. Efter dess afhörande utbrast riksdrotsen: *jag ber eders durchlaucht icke på förvändt sätt behandla denna vigtiga sak utan lyda mina råd; de mena nu, som alltid, väl.* Hertigen svarade: *jag har alltid velat följa eder excellences trogna råd; men kan ej förakta min aflidne konungs och broders vilja; och har hvarken eftersträfvat detta förmynderskap, ej heller förut vetat derom.* — Brahe afbröt: *tiderna äro farliga, och gerna ville jag om möjligt söka afsked; men ers durchlaucht kan ej deltaga i rådets öfverläggningar, innan ers durchlaucht der blifvit lagligen intagen.* — Hertigen sade: *salig konungen har redan genom detta testamente insatt mig i rådet och befallt mig att derstädes i enkedrottningens frånvaro tillkännagifva hans sista vilja.* — Brahe återtog: *jag råder ingen att truga sig in bland Svea rikes råd. Salig konungens sista förordnande är i många hänseenden godt; men Wrangel har ock samma konungs löfte om riksmarsks ämbetet och dertill hären i sin hand. Ers durchlaucht må betänka, hvad han skall säga om en sådan förändring. Jag sjelf vill gerna utom tjensten vika för eders durchlaucht såsom för en furstlig person; men jag vill ej under min ämbetstid se nedsatt den syssla, jag så länge förestått.* — Hertigen invände: *jag hoppas dock, att eders excellens ej misstycker detta företräde, då jag likväl är broder till den aflidne konungen.* Så fortgick samtalet, tills det led inemot morgonen, och riksråden började ankomma. Klas Bjelkenstjerna inträdde först. Hertigen berättade honom förhållandet, men hvarken han eller Brahe ville ytterligare utlåta sig derom. Hertigen gick, efter en något bitter ordvexling [1]. I yttre rummet mötte han de kommande riksråderna, Gustaf Bonde och Ture Sparre. Äfven för dessa omtalade han ställningen, betygade sin trohet, m. m., men äfven dessa svarade blott med sorge-

[1] S. st.

betygelser öfver konungens död, och ville alldeles icke inlåta sig i den andra frågan [1]).

Vid hemkomsten uppvaktades hertigen af preste- och borgare-ståndens talemän, biskop Enander och borgmästar Prytz, båda honom tillgifna. På dessas råd tog han till sig testamentet och riksförmyndarefullmagterna. Troligen öfverlades ock om de mått och steg, som ytterligare borde till hans fördel vidtagas.

Å andra sidan samlades rådet hos Per Brahe [2]). Denne talade mycket och ifrigt mot testamentet. Efter lång öfverläggning beslöts att på eftermiddagen meddela dess innehåll åt ständerna. Så skedde. Brahe förde ordet och föreställde vidlyftigt alla verkliga eller förmenta olagligheter deri, samt dessutom, huru både för riket och för unga konungen det vore ganska vådligt att i hertigens hand lemna så stor andel i regeringen och dertill landets hela krigsmagt. Ständerna lofvade taga saken i noga öfvervägande.

Denna öfverläggning hölls dagen derpå eller den 14 Febr., en vigtig och orolig dag. Dagen var vigtig. Det gällde icke blott den tillfälliga frågan om rikets nu blifvande förvaltning, utan ock den stora frågan, huruvida riket skulle anses som ett konungahusets enskilda arf, om hvars styrelse den döende konungen ägde efter sitt eget godtfinnande att utan ständernas hörande och bifall förordna [3]). Dagen blef ock orolig. Då saken hos adeln föredrogs, hördes der många hårda ord mot testamentet och dess olaglighet; och någon lät förstå, att konungen

---

[1]) Berättelsen om hela detta nattliga uppträde grundar sig på anförda Heydenreichs historia, hvilken troligen är nedskrifven enligt hertigens egna uppgifter.

[2]) Från d. 9 till och med den 18 Febr. har författaren ej kunnat finna mer än ett rådsprotokoll. Måhända undvek man så vidt möjligt att föra sådana. Öfverläggningsämnena voro ömtåliga, och å ena eller andra sidan kunde fritaliga ord föranleda framtida räfst; såsom äfven sedermera försöktes.

[3]) Denna sida af saken blifver vanligtvis med tystnad förbigången af dem, som ej omtala testamentets dynastiska riktning.

vid dess författande måtte hafva varit af sjukdomens yrsel betagen, o. s. v. Ändteligen blef omröstningen derom klassvis företagen. Tredje klassen kom först med sitt betänkande. Det framställdes af Klas Rålamb på följande sätt: *salig konungens testamente bevisar hans gudsfruktan och fosterlandskärlek och bör äfven derföre af oss högt vördas. — Det kan dock ej hafva magt att kullslå rikets grundlagar; och dessutom går fäderneslandets välfärd framför allt. Vi finna, att mot testamentet kunna följande insagor med skäl göras:* 1:mo *Att enkedrottningen deltager i regeringen och der bekommer tvänne röster; detta strider mot både lag och sedvänja, äfven mot försigtighet; ty der fordras en man, om ej platsen skall komma i vanvördning.* 2:do *Att marsken deruti sättes öfver drotsen, strider ock emot Sverges lag.* 3:tio *Samma lag bjuder, att rikets råd skall bestå af infödda svenska riddersmän. Hertigen, ehuru i Sverige född, är dock icke af svensk adlig, utan af tysk furstelig ätt, ej heller på riddarhuset intagen.* 4:to *Uti testamentet finnas rader utstrukna; det är således egentligen ett blott utkast, ej ännu förbindande till efterlefnad; och det så mycket mindre, som det ej blifvit inför rådet och ständerna föredraget och af dem gilladt.* 5:to *Fäderneslandets säkerhet må ej heller förbigås. Menniskan är ej någon Gud. Begären kunna stundom förleda äfven den stadigaste man; och ej mindst de höga och stolta andar. Vi påstå icke, att hertig Agolf Johan är oförmögen att styra sina sinnesrörelser; men tänkas kan den händelse, att han genom tillfället varder frestad till åtrå efter konungslig höghet och krona, hvarigenom riket och unga konungen kunna komma i osäkerhet. Vi af tredje klassen anse derföre, att hertigen bör vördas såsom en furstelig person och såsom vår konungs farbror, men alldeles icke erhålla någon del i regeringen. Denna bör ordnas efter rikets gällande lagar; dock må enkedrottningen som medförmynderska deri deltaga.* — I detta utlåtande instämde också första och andra klasserna af riddarhuset. Genast skickades derifrån ett utskott af sextio personer att för rådet tillkännagifva

det fattade beslutet. Det blef derstädes väl emottaget, och Per Brahe och Karl Maurits Lewenhaupt ropade, att de ville i lif och död detta adelns betänkande understödja. Man talade om, att rådet och adeln borde samsätta sig att genomdrifva denna åsigt. Men andra och de flesta ansågo ett sådant försök vådligt och olagligt, och man beslöt afvakta de andra ståndens utlåtande.

Dessa hade hela dagen rådgjort hvar för sig och med hvarandra, och stannat i det beslut, att testamentet skulle anses gällande.

Under tiden och äfven utom de formliga öfverläggningarna arbetade hvarje parti för sin sak. Rådet och ridderskapet sökte vända ofrälsestånden från hertigen genom att omtala dennes besynnerliga och våldsamma lynne. Hertigen å sin sida säges hafva sökt genom mutor vinna Klas Rålamb, hvilken var på riddarhuset hans svåraste motståndare.

Den 15 Febr. blef än mera brydsam. Det var nu, som stånden skulle sammanjemnka sina meningar, och riksrådet var oupphörligt samladt från kl. 7 på morgonen till kl. 8 på qvällen. Hela dagen förgick under öfverläggningar, dels hvart stånd för sig, dels genom utskott med hvarandra och med rådet. — Bönderna kommo till adeln och förklarade, *att de i sin enfald ej kunde så noga bedömma högvigtiga ärenden, dock ämnade de hålla sig vid konungens vilja och testamente.* Adeln föreställde, *att sjelfva testamentet stridde mot rikets lag, och dess egenmägtiga tillkomst mot ståndernas frihet.* — Bönderna *ville ändå stå fasta dervid, så länge deras blod var varmt.* Adeln invände: *hertigen är en menniska och kronan en stor frestelse, som ofta väpnat broder mot broder. Nu viljen i dertill lemna hären och fästningarna i hans hand. Hur tron i, det skall gå? Dessutom är testamentet endast ett utkast, ännu ej renskrifvet; och konungen felte på både hörsel och syn, när han detsamma undertecknade. Läggen tillhopa det ena med det andra, och låten icke locka eder från oss och rådet!* Böndernas taleman jemnte några andra tycktes öfvergå på adelns sida; mängden vid-

höll dock sin mening. Åtskilliga af dem voro mycket högljudda och sade, *att de ville till styresman hafva icke ett barn utan en man af mogen ålder, som kunde försvara dem;* och en annan gång, *att riket bör hafva en arffurste, så att det finnes någon att taga till konung, i fall den nu lefvande fölle undan.*

Per Brahe tillkallade bönderna serskildt, bannade dem allvarsamt och frågade, om presterna laggt dem dessa ord i munnen. *Om i,* sade han, *tagen hertigen in i regeringen, skall hela rikets råd nedlägga sina sysslor. Till all den villervalla, som häraf kan uppstå, ären i skulden, och torde det kosta hufvudet på en eller annan bland oss alla.* — En annan gång tog man 6 bönder in på riddarhuset, stängde dörrarne och bannade dem, att de läto sig i denna sak ledas af presterna. Hela bondeståndet var mycket vacklande, men vidhöll dock ännu sitt beslut om testamentets gillande.

Lika om ej mera hård blef striden mot presterna. Dessas taleman var biskop Enander. Som pastor i Söderköping hade han först blifvit bekant med och framdragen af pfaltsiska furstarna på Sveaborg. Hans bror var för närvarande ståthållare på hertigens slott och blef af samma herre just i dessa dagar förhjelpt till adelskap. Biskop Enander, också i andra fall känd för egennytta och partiskhet, var vid detta tillfälle en tacksam och nitisk försvarare af Adolf Johans sak. Ståndets öfverläggningar den 14 Febr. medförde ett beslut, helt och hållet till denne furstes fördel; *ty,* hette det, *han var till ålder och visdom kommen, samt väl sinnad både mot konungahuset och rikets innevånare och i synnerhet mot preseståndet.* Till inbördes försäkran om enighet och deraf följande större kraft, undertecknade presterna en ömsesidig hemlig förbindelse, att ihärdigt försvara det ifrågavarande testamentet. Dagen derpå, eller den 15 Febr., gingo de i utskott till riddarhuset. Enander tillkännagaf ståndets beslut och skäl, nämligen: *att hertigen vore berättigad till rum i riksrådet; ty han vore en furste, hvilken högre egenskap i sig äfven inneslöte den mindre att vara svensk adels-*

man. — *Testamentet vore ej ett utkast, ty att ord deri blifvit utstrukna, hade skett på konungens egen befallning, såsom Ehrensteen intygade* [1]. *Denne bevittnade ock att konungen vid underskrifvandet haft sin fulla sans.* — *Uppror torde föranledas likasåväl genom hertigens uteslutande ur som intagande i regeringen,* m. m. Samtalet blef lifligt. Adeln sade: *testamentet har ej tillkommit på lagligt sätt, utan strider mot vår frihet.* Per Brahe hade sagt: *vi af riksrådet draga oss alldeles undan och nedlägga våra ämbeten, så framt i prester tillåten ett sådant våldförande af ständernas frihet och dymedelst läggen eder och oss under träldomsoket.* Adeln talade i samma anda. Men Enander svarade: *Vi prester tro oss ock vara ett fritt riksstånd; men vi anse icke friheten komma i någon fara genom detta testamente. Vi bedja adeln ej yrka lagens bokstaf så hårdt, att deraf kunde uppstå oenighet, dröjsmål och olycka.* Adeln gaf samma förmaning tillbaka och samtalet aflopp fruktlöst; likaså flere andra på eftermiddagen hållna möten.

Borgareståndet hade fattat lika beslut som presterna; men vid sammanträdena med riddarhuset och med riksråden och efter afhörandet af dessa skäl, började ståndet att för rådets förslag visa mindre obenägenhet än de andra två ofrälse-standen.

Rådet vidhöll ihärdigt sitt beslut och förklarade, att det skulle sitta ända till midnatten för att invänta de motsträfviga ståndens eftergift, men då sinnena ännu icke kunde förenas, öfvertalade borgareståndet alla parterna att uppskjuta saken till följande dag.

Under den förflutna dagen, den 15 Februari, hade emellertid tilldragit sig åtskilliga händelser, som inverkade på sakens utgång. Hedvig Eleonora hade hittills hållit hertigens parti. Genom Nils Brahe skall riksrådet ha frågat, *om drottningen önskade testamentet, men med uppror; eller om hon ville afstå från testamentet och få lefva*

---

[1] Nils Brahe m. fl., som varit hos den döende konungen, påstodo sig ej hafva hört denna befallning om utstrykandet.

i fred? De försäkrade om sina goda afsigter emot henne och emot unga konungen, lofvade henne plats i regeringen, sökte ingifva henne farhågor för hertigens planer och lyckades sålunda att åtminstone för tillfället vinna henne på sin sida. — Ytterligare såg man personer, som haft att göra med hertigen eller kände hans lynne, ifrigt sysselsatta med att för ofrälse riksdagsmännerna omtala hans oroliga och svåra sinnelag samt de riksfaror, som deraf kunde uppstå.

Detta tal fick samma dag en olycklig bekräftelse. Hertigen, ehuru ännu icke erkänd riksförmyndare, ville egenmägtigt taga till sig alla till regeringen ställda bref. Derjemnte uppkallade han befälhafvaren i Göteborg, Sjöblad, och sade: *ni vet, att jag är laglig förmyndare för unga konungen; derföre befaller jag er straxt hitbära nycklarna till stadens portar.* Sjöblad svarade: *det kan ej ske, förrän jag får tala vid enkedrottningen och rådet.* Vid denna invändning brusade hertigen upp och slog handen på värjan, drog henne ut och ville så tvinga Sjöblad. Men denne drog genast likaledes på sitt svärd och sade: *om ej ers durchlaucht sticker in värjan, så skall också jag uppföra mig som en soldat, och ers durchlaucht skall få se, att han har med en karl att göra.* Hertigen saktade sig och Sjöblad gick straxt upp och berättade händelsen för drottningen och rådet, hvilka tackade för hans tro- och tapperhet. Saken blef snart allmänt bekant och väckte mycken ovilja mot en furste, som sökte på sådant sätt göra sina rättigheter gällande [1]).

Den 16 Febr. ingick. Adeln, och i synnerhet riksrådet, förklarade med yttersta bestämdhet, att de icke

---

[1]) Enligt Lagus Åbo hofrätts hist. p. 462 och det i riksarkivet befintliga originalet af Joh. Rosenhanes dagbok. — Händelsen, med något skiftande omständigheter, berättas i Loenboms Hist. märkvärd. IV, 122 och i Handl. till Scand. Hist. IX. 225 hafva skett d. 13 Febr.; i De la Gard. ark. XII, 169 uppgifves den 12; men man finner af sammanhanget att dermed torde menas d. 16 Febr.

ville gå ifrån det en gång fattade beslutet. Man påminte Adolf Johan om Karl Gustafs vistelse på Öland och bad hertigen i likhet med brodern nöjas med en mindre lysande ställning. Adelns utskickade höllo äfven ett ytterligare samtal med enkedrottningen. Slutligen började också prester och bönder att vackla; och från alla håll rådde man dem till eftergift [1]). Med denna sinnesstämning gingo stånden tillhopa i tyska kyrkan. Sammanträdet öppnades med psalm och bön om enighet. Enander föreslog, *att intill konungens begrafning skulle testamentet anses ouppbrutet; hertigen åtnjuta furstligt underhåll; och regeringen under tiden förvaltas af enkedrottningen och rådet.* Detta förslag blef genast och enhälligt antaget. I skrifvelsen derom sades uttryckligt, att enkedrottningens delaktighet i regeringen grundade sig icke på testamentet, utan blott på ständernas *fria val.* Först vid midnattstid mellan den 17 och 18 Febr. voro alla handlingarna ordnade och underskrifna, hvarefter stadsportarna öppnades och alla ärender återtogo sitt vanliga lopp [2]).

Hertig Adolf Johan var ganska missnöjd med denna utgång och kastade hårda ord till höger och venster. Han och hans vänner höllo sina möten med hvarandra och stämplade till de tagna beslutens öfverändakastande; men kunde dock för närvarande ingenting uträtta [3]).

Dagarna efteråt skref Klas Tott och tackade Brahe, *att denne med sin ädla beslutsamhet afvändt de skadliga rådslag och svåra faror, som hotat. Gud hade derigenom visat stor nåd åt fäderneslandet* [4]). Likaledes skref drottning Kristina och tackade för Brahes visade mod och kallade honom flere gånger: *Sverges räddare.* Efter riksdagens slut reste drotsen sjelf hem till sitt Wisingsborg.

---

1) Enligt Heydenreichs Hist.

2) Riksark. riksdagsacta. Riddarhusarkiv, riksdagsacta 1660 i Göteborg. Kgl. Bibl. i Stockholm, Heydenreichs Hist. v. Adolph Johann.

3) Riksark. Joh. Rosenhanes dagbok.

4) Brah. Kanslirummet. Klas Tott till P. Brahe d. 29 Febr. 1660.

Någon tid derefter gick det kungliga liktåget genom Grenna, som låg i Brahes grefskap och nära hans slott. Likfärden väntade att der bli hälsad och mottagen af drotsen, men fåfängt; och man måste utan all högtidlighet fortsätta resan [1]. Det såg nästan ut, som ville Brahe sålunda visa sitt missnöje med den aflidne konungen och hans testamente.

FJERDE KAPITLET.

PARTIERNAS FÖRBEREDELSER UNDER SOMMAREN 1660.

En ny riksdag utlystes till Stockholm i September samma år, och der skulle frågan om förmyndare-regeringen sluteligen och en gång för alla afgöras. Båda sidorna använde mellanliggande sommaren för att bereda sig till den förestående striden.

Adolf Johan började genast brefvexla med biskoparna Terserus, Johannes Matthiæ, och flere det pfaltsiska husets gamla anhängare. Tillika fortfor han att hela våren och sommaren till Stegeborg inbjuda och der välfägna en hop prester och adelsmän. Serdeles såg man biskop Enander ofta vid hans sida [2]. Detta anhängare-fiske drefs så långt, att det ådrog honom varningar af både rådet och enkedrottningen. — Hertigen deremot sökte vinna denna sednare genom allahanda förespeglingar och löften samt började dessutom fria till hennes nu i Sverge varande syster, furstinnan Anna Dorotea af Holstein-Gottorp. Anbudet blef ej illa upptaget och hade lätt kunnat nå sin fullbordan. Men rådspartiet påstod, att hertigen friade endast för att derigenom få enkedrottningens medhåll, och i sjelfva

---

[1] Riksark. Joh. Rosenhanes dagbok. Men enligt Linköp. Ark. Brahe-ättens handl. mottogs likfärden med stora högtidligheter, kanonskott från Brahehus och Wisingsborg samt förplägning i Grenna.

[2] Brah. Kanslirummet. Gust. Posse till Per Brahe den 25 Aug. 1660.

verket svalnade äfven frieriet i samma mån, som enkedrottningen började att i testamentsfrågan luta till rådets sida. Vidare underhöll hertigen en mängd utliggare, hvilka skulle i Stockholm arbeta till hans fördel. Han vände sig i sådant afseende äfven till Nils Nilsson och till Skunk, de fordna ledarne af borgareståndet vid 1650 års riksdag; men dessa tyckas ej hafva lyssnat till hans förslag. Hos Herman Fleming fick han deremot mycket insteg, och denne herre höll hemliga öfverläggningar med hertigens utskickade och meddelade genom dem sina förtroliga råd. — Talemannen för bondeståndet vid riksdagen i Göteborg hette Per Ersson i Edinge från Uppland. Han beskrifves såsom en slug man; men elak och begifven på starka drycker [1]. Han var nu helt och hållet öfvergången till Adolf Johans sida, och underhöll med denne furste hemliga förbindelser. Han innehade och kringskickade öfverallt bland allmogen afskrifter af Karl Gustafs testamente. Han tog till sig häradets sigill och nekade att på landshöfdingens befallning återlemna det. Han höll öfverläggningar med några borgare i Uppsala och lofvade allmogen, att, om de toge honom till riksdagsman vid det stundande mötet, skulle han bereda bönderne frihet från deras åliggande att göra dagsverken o. s. v. Han anskaffade slutligen en om samma ämne uppsatt skrifvelse, undertecknad af ej mindre än aderton häraders allmoge. Han valdes verkligen till riksdagsman och började i Uppsala föra ett högt språk. Man varnade honom och hans bönder. *Ingen fara*, genmälte Per Ersson, *hertigen kommer med 3000 man till vår hjelp och vi skola för honom våga lif och blod.* Litet förut hade också en hertigens sekreterare under enskild förevändning kommit till Uppsala och der besökt erkebiskopen och flere bland professorerna [2]. Saken såg betänklig ut. Den nyss till

---

[1]) Rådsprot. d. 6 Sept. 1660. G. Flemings och P. Brahes ord.

[2]) Brah. Kanslirummet. Kl. Rålamb till Per Brahe den 24 Aug. 1660.

landshöfding i Uppland förordnade Klas Rålamb, rådförde sig derom med Per Brahe, och dessa herrar beslöto att icke låta skrämma sig. Med anledning af det upproriska talet om hertigens 3000 man blef Per Ersson fängslad och kastad i Uppsala torn. Företaget lyckades; och ingen rörde sig till den fängslades försvar. Till yttermera säkerhet höll man tillhopa bären, hvilken, såsom fiendtligt sinnad mot hertigen, kunde påräknas som stöd för rådet [1].

Adolf Johans farligaste motståndare var Per Brahe. Till dennes vinnande erböd hertigen, att antingen åt Brahe såsom drots lemna första platsen, eller ock, att låta en annan väljas till marsk, då hertigen skulle i styrelsen erhålla rum näst enkedrottningen. Men intetdera förslaget antogs. När slutligen riksdagen och det afgörande ögonblicket nalkades, och enkedrottningen började luta till rådets parti, då och i samma mån började ock hertigen gå öfver på en annan bog. Han upphörde med fjesandet för enkedrottningens syster och vände sig i dess ställe och för att vinna riksdrotsen till dennes brorsdotter, Elsa Elisabet Brahe, enka efter Erik Oxenstierna. Hertigens förtrognaste handtlangare, Lars Romann, afrådde ifrigt förslaget. *Ers durchlaucht,* skref han, *skall derigenom endast ådraga sig sjelf förakt, och göra riksdrotsen än mera stolt och öfvermodig.* Adolf Johan lyssnade ej till rådet utan afsände sitt friarebref. Per Brahe trodde ej på allvaret af en så hastig ändring i tycke. Han visade brefvet för flere, och saken blef allmänt bekant. Hertigens anseende sjönk derigenom än mera, och Brahe ändrade hvarken öfvertygelse eller handlingssätt. Nu blef hertigen högeligen förtörnad. Redan förut hade han uppmanat Hedvig Eleonora, att tillsammans med honom tillgripa kraftfulla och oförfärade åtgerder. Äfven den förtrogne vännen Romann tillstyrkte att använda *våld mot våld;* och hertigen förklarade, att han skulle in i döden försvara Karl Gustafs testamente, och att han hoppades deri kunna lyckas.

[1]) Upps. Cederhielms saml., Bondes anecdoter.

Det parti, hvarpå han litade, bestod af följande ämnen. Ofrälseståndens medlemmar, nästan alla varande på lägre platser inom samhället, hade följakteligen mindre kunskap om förhållandena och om Adolf Johans personlighet; men deremot mer eller mindre motvilja för hvarje så kallad herre — eller adelig regering, hvarföre också bland dessa stånd fanns en viss benägenhet för hertigen. Som ledare inom desamma hade han biskop Enander och den omnämnde bonden Per Ersson, betydande personer, ehuru ingendera rätt väl känd. Stockholms borgerskap och ståndets taleman, borgmästaren Prytz, höllo sig mera undan. De gamla folkledarne sedan 1650 års riksdag, en Terserus, Nils Nilsson och Skunk, ehuru af hertigen anlitade, ville ej deltaga i denna rörelse. Mest lärorikt är dock att betrakta hertigens anhängare inom de högre klasserna, hvilka bäst kunde bedömma saken. Hans förnämsta vänner i denna krets voro Herman Fleming, Bengt Horn och den så kallade Dulle Banéren, om hvilka mer framdeles. Dernäst Bengt Skytte, nu frånvarande, men af förra berättelser nogsamt känd. Dulle Banéren och han förklarade, att de för hertigen skulle våga lif och blod [1]). Hit hörde ock gamle Axel Lillie [2]), samt öfverste Arvid Ribbing, hvilken sednare af Karl Gustaf en gång blifvit utkörd från riddarhuset, och sedan mer och mer gjort sig känd för sina trätor med riksdrotset, med sin landshöfding [3]), med sin biskop, m. fl. Till dessa räknades i början äfven Schlippenbach, innan nämligen riksrådet med löfte om pommerska godset Barth vann honom på sin sida. Af dylika personer utgjordes den kärntropp, som till den väntade striden slöt sig kring Adolf Johan.

Högst kinkig var Magnus Gabriel De la Gardies belägenhet. Egenskapen af utbörding samt minnena sedan Kristinas tid gjorde honom mindre välkommen för hög-

---

1) Riksark. Sv. mäns bref. Gust. Adam Banér till Adolf Johan d. 18 Juni 1660.
2) S. st. G. A. Banér till Adolf Johan d. 19 Juli 1660.
3) Rådsprot. d. 9 Maj 1671.

adeln. Likväl vågade icke detta parti stöta honom på samma gång som hertigen för hufvudet, utan erböd sig att mottaga honom som rikskansler. Men De la Gardie var efter sin hemkomst ifrån Polen och i början af sommaren ganska bestämd för upprätthållande af Karl Gustafs testamente, och han styrktes deri af sin gemål, Adolf Johans syster. Men å andra sidan bestormades han af rådet och i synnerhet af Per Brahe. *De la Gardie*, sade denne, *bör besinna, att han är en fri svensk adelsman, hvilken hvarken för sig eller för sina barn bör vilja lefva i en stat, hvars hela öde beror af en enda persons godtycke. De la Gardie bör ej främja ett sådant statsskick genom att försvara Karl Gustafs olagliga och sjelfrådiga testamente* o. s. v. Slutet blef, att De la Gardie efter mycket vacklande öfvergick till rådspartiet, oaktadt sin gemåls, Maria Eufrosynas, tårar, böner och föreställningar, Det skedde inemot riksdagens början.

Så misslyckades alla hertigens försök hos Brahe, hos enkedrottningen, hos De la Gardie och hos Upplandsbönderna. De misslyckades såväl genom deras eget osammanhang, såsom ock genom rådets vaksamma och ihärdiga motstånd. Detta sednare parti gick äfven anfallsvis till väga. Det beslöt skilja hertigen från all beröring med unga konungen, enkedrottningen och styrelseverket. Derföre, när Karl Gustafs liktåg nalkades hufvudstaden, sade man den i sällskapet varande hertigen helt öppet, att man åt honom hade på Stockholms slott i ordning rum och underhåll för en veckas tid, men icke längre. — När han frampå sommaren ville ånyo besöka hofvet, tillkännagafs, att han ej kunde erhålla rum på det kongliga slottet, och man väckte till och med fråga om att förbjuda hans ankomst till hufvudstaden. — Genast efter slutet af Göteborgs riksdag sändes Klas Rålamb till hären i Dannemark. Inom densamma var eller blef sinnesstämningen sådan, att Klas Tott kom derifrån till Stockholm med den förklaring, att officerarne ämnade taga afsked, om hertigen utnämndes till riksmarsk. — Hedvig Eleonora vacklade. Per Brahe sökte sjelf och i synnerhet genom Nils

Brahe att vinna henne för rådets parti. Både lockelser och hot användes. Hertigen påstår, att man lät henne förstå, det hon endast af nåd bekommit sin plats i regeringen, och således kunde densamma återigen lätt förlora. Likaså skrämde man henne för hertigens lynne och afsigter. Hedvig Eleonora gret och visste icke, hvad hon skulle göra. För att komma ur det obehågliga valet, bad hon flere gånger och på det bevekligaste Adolf Johan att för rikets lugn afstå från sina anspråk, och man tillställde för sådant ändamål ett möte dem emellan på Gripsholm; men ingendera kunde öfvertala den andra. Vid denna tiden hemkom från Polen den öfvade mellanlöparen Schlippenbach (*rikspesten* kallas han af den förtretade Adolf Johan). Han blef snart af rådspartiet vunnen och verkade genom sin rörlighet och öfvertalningsgåfva mycket både hos enkedrottningen och hos alla. I samma vefva blef det kunnigt, att hertigen öfvergifvit holsteinska furstinnan och börjat fria till Ebba Brahe. Nu tog Hedvig Eleonora helt och hållet sitt parti och ingick dagarna före riksmötets början med rådet en formlig förening, i följe hvaraf hon skulle qvarstadna uti, men hertigen uteslutas ifrån regeringen.

Äfven flere af Adolf Johans egna till Stockholm sända handtlangare gingo af fruktan eller öfvertygelse in på rådets planer och sökte öfvertala hertigen till eftergift. *Jag tror ej*, skref en af dem, *att ers durchlaucht kan vinna sin önskan; och månne ej då den verkliga äran består deri att genom eftergift också af rättvisa anspråk trygga sitt fäderneslands lycka och lugn.* Äfven Schlippenbach bad hertigen *icke stöta hufvudet i väggen, utan genom medgifvanden skaffa sig ynnest och ett vackert årsunderhåll.* Men allt var förgäfves. Hertigen å ena och rådet å andra sidan voro obevekliga. I detta skick stodo sakerna, då riksdagen i Stockholm mot slutet af September 1660 öppnades [1]).

---

[1]) Uppgifterna i detta kap. grunda sig på Rådsprot., på Heydenreichs förut anförda historia, och på Adolf Jo-

FEMTE KAPITLET.

TVISTEN OM TESTAMENTET VID RIKSDAGEN I STOCKHOLM 1660.

Den 27 Sept. öppnades riksmötet, och under dystra utsigter. Ofrälseständen förklarade enhälligt, att de ville blifva trådrätt vid Karl Gustafs testamente, och hertigens löpare, Lars Romann, sprang omkring och bad dem icke låta truga sig af rådet, utan visa, att de vore *sjelfständige röstegare på en fri riksdag; icke jabröder på en riksrådsdag*. Han höll sammankomster med några bönder och borgare och talte för dem så bevekligt, att de rördes och å nyo lofvade stå fasta vid testamentet. På riddarhuset tvislade man och till och med hotade hvarandra med värjan. Rådsherrarna deremot stodo vid sin mening orubbeligt fasta, till och med hotande; ty hvar och en bland dem, undantagande De la Gardie, ställde utanför sin port vakter med brinnande lunta vid geväret, hvarförutan 2000 soldater till allmän säkerhet inkallades. Så hotande var begynnelsen.

Utgången blef dock vida lättare, än man väntat. När ombuden från landet varit någon tid i Stockholm och blifvit närmare underrättade om alla förhållanden, svalnade deras ifver för hertigen. Borgareståndet gick först öfver till rådets parti. På riddarhuset talte Klas Rålamb och den sedermera så bekante Johan Gyllenstierna häftigast mot Adolf Johan; och Ture Oxenstierna hotade ränna värjan genom lifvet på den, som försvarade hertigens påståenden. Det stora flertalet af adeln hyllade samma åsigter. Bönderna gåfvo ock tämligen snart med sig, bekännande, att ärendet låge öfver deras omdöme.

---

hans brefvexling med Hedvig Eleonora och med sina utliggare i Stockholm, J. F. Schletzer, Ptolom. Sticht. Daniel Plan och i synnerhet Lars Romann, hvilken brefvexling finnes i Stegeborgs arkivet, förvaradt i Logårdshvalfvet under kongl. slottet.

Presterna, anförda af biskop Enander, voro dock envisa och ville nödvändigt veta, *hvilka vigtiga skäl man hade mot hertigen.* Rådet mente *många skäl vara sådana, att de icke kunde offentligen uttalas.* Enskildt lät man så mycket mer dylika kringspridas, hvartill i synnerhet Schlippenbach nyttjades. Ena gången sades, att hertigen frivilligt afstått från sina anspråk; andra gången, att hertigen blott för sken skull friade till holsteinska furstinnan, men att han ämnade, efter erhållet inträde i regeringen, fria till en prinsessa från Frankrike eller England, och sedan med biträde af sådan slägtskap fördrifva Karl den elfte och sjelf uppstiga på tronen m. m. Man framställde till och med offentligt Karl den niondes uppförande mot Sigismund såsom ett vid detta tillfälle varnande exempel. Utslaget blef, att alla ständerna röstade för hertigens uteslutande ur förmyndare-styrelsen. Ofrälseständen fruktade dock blifvande efterräkningar och ville i sina utlåtanden insätta, att rådet skulle i sådan händelse ansvara för hela åtgerden.

Under allt detta låg Adolf Johan sjelf nere på Stegeborg. Anhängaren Romann rådde honom att komma upp och bevaka sina fördelar. De flesta hans andra utliggare förde deremot samma språk som rådet och enkedrottningen, nämligen, *att han borde stanna på Stegeborg.* Det tyckes, som dessa hans vänner insett och kanske hemligen önskat, det hans företag skulle misslyckas. Några sågo saken från en mörkare sida. En så kallad förtrogen vän rådde i ett namnlöst bref hertigen *att komma till Stockholm, men att ej bo på slottet; ty,* hette det vidare, *Nils Brahe är öfverste för gardet och vattnet utanför slottsfönstren djupt; ho vet, hvad man kan taga sig före* [1]).

Rådet, å sin sida, sökte afskrämma hertigen från Stockholm just med den hotelsen att icke få bo på slot-

---

[1]) Varningarna mot lönnmord sakna troligen all grund; ty Nils Brahe visar sig städse som en bland de ädlare personerna under detta tidehvarf.

tet. Tillika sökte man locka honom genom löftet, att i händelse af frivillig eftergift erhålla 9,000 dal. s. m. i årsunderhåll samt bekräftelse på hans redan af Karl Gustaf utlofvade frihet från fjerdeparts-räfsten.

Bland dessa många råd följde Adolf Johan det att stanna på Stegeborg. I stället för att sjelf resa till hufvudstaden, ditskickade han den 10 Okt. ett till rådet ställdt bref, hvari han yrkade på testamentet och fordrade riksmarsk-sysslan samt tillkännagaf, att han i samma afsigt ämnade vända sig till ständerna. Rådet skickade genast efter Romann, och denne erkände, att han från hertigen fått sådana till riksstånden ämnade bref. Rådet förböd honom att framlemna dem och tillkallade ett utskott af alla fyra stånden, omtalade för dem hertigens försök och visade, huru olagligt det vore, att han, i sjelfva verket en främmande furste, ville börja omedelbara underhandlingar med ständerna, hvilket stridde mot konungens höghet och säkerhet. Ständerna gillade numera i allmänhet rådets förfarande och ett allvarsamt och afvisande bref skickades genast den 15 till hertigen.

Så var ändtligen frågan om Adolf Johan afgjord. Men ett annat vigtigt och kinkigt ämne återstod, nämligen hvem, som skulle blifva riksmarsk i stället för hertigen. Trenne sökande anmälte sig; De la Gardie, hvars far innehaft sysslan och som sjelf hade förra konungens syster till äkta; Wrangel, som hade samme konungs äldre löfte om sysslan; och sist Lars Kagg, äldst bland alla, och hvilken dessutom på riksdagen visade sig omgifven af en skara från kriget hemkomna högljudda officerare, hvilka ville genom hans befordran se rättvisa gjord åt den äldsta under vapen grånade förtjensten.

Wrangel hade minsta partiet. Man visade honom utsigten till ett giftermål mellan hans dotter och unga Nils Brahe, enda arfvinge af den slägtens då varande rikedomar, kanske de största i Sverge. Också i denna sak var Schlippenbach mellanlöparen. Han dref den igenom; Wrangel trädde öfver till Per Brahes parti och det före-

slagna giftermålet gick i fullbordan. — De la Gardie deremot ville ej nedlägga sina anspråk på marsk-åmbetet och saknade ej heller sina anhängare. Den 20 Oktober hölls val inom rådet, hvarvid Kagg fick 28 och De la Gardie 14 eller 15 röster. Saken var så till vida afgjord och De la Gardie måste ändteligen foga sig i att emottaga kanslerssysslan. Kagg och De la Gardie uppfördes nu i rådet till sina platser bland riksförmyndarne och ett utskott af de fyra stånden efterskickades. För dessa, bönderna hade ej kommit, tillkännagaf man det skedda valet och framställde såväl den af rådet utsedde riksmarsken Lars Kagg, såsom ock de af konungen nämnde, rikskanslern De la Gardie och riksskattmästaren Herman Fleming, den sednare dock för sjukdom frånvarande. Ofrälsestånden läto sig allt väl behaga och deras talemän stego fram, togo nämnde herrar i hand och önskade dem och riket lycka och välsignelse.

Adeln deremot fordrade betänketid; och nu utbröt en storm, som hotade att öfverändakasta allt, hvad man hitintills uppbyggt. Ofrälsestånden hade nämligen tillåtit rådet välja riksförmyndare; adeln deremot åt sig och de andra ständerna fordrat rättigheten att deltaga i valet af dessa rikets högsta ämbetsmän. Saken hade skäl och häfd både mot sig och för sig. Men när adelns utskott efter sist anförda uppträde kom på riddarhuset, blef der ett häftigt ropande om dess och ständernas fri- och rättigheter, om regeringens sjelfrådighet och ständernas förtryckande m. m. Stjernhielm och Skunk rådde till foglighet, men förgäfves. Klas Rålamb och Johan Gyllenstierna stodo i spetsen för de missnöjda, och der hördes bland annat äfven de ropen: *att då regeringen sålunda kränker adelns rättigheter, vill ståndet genast sätta sig till häst och rida hem.* Qvällen led och afgörandet uppsköts till följande dagen den 21 Oktober. Den blef lika stormig. Ernst Creutz och historiografen Chemnitz rådde till foglighet, likaså ett af enkedrottningen ditskickadt bud; men förgäfves; och man uppsatte en till rådet ställd, myc-

ket skarp inssaga. Chemnitz förklarade, att han hällre skulle gå bort än deltaga i dylika åtgerder. Lika fåfängt, och adeln började ropa: *att, om rådet ej gjorde dem rättvisa, skulle de allesammans öfvergå till hertig Adolf Johan.* De sände till riksrådet, der äfven Hedvig Eleonora var tillstädes, ett utskott, som förklarade, *att testamentet, såsom olagligt, vore i alla punkter upphäfvet; att enkedrottningen fått plats i styrelsen, ej för testamentets skull utan i följe af ständernas goda och fria vilja; att alla ständerna skulle iakttaga sina lagliga rättigheter att förfoga om sitt fäderneslands styrelse* o. s. v. Den unga enkedrottningen började gråta, och rådet förmådde ej stilla de missnöjda. Lika högljudt klagade riddarhuset, *att ofrälseständen hade genom att antaga de föreslagna riksförmyndarna gått adeln i förväg; samt tillika, att dessa medstånd förrådt rikets och ständernas frihet samt slafviskt underkastat sig det godtyckliga i Karl Gustafs testamente och i rådets val af riksmarsk, och att de derföre ej eller förtjente anses som fria rikestånd* o. s. v. Denna ömtålighet om valrätten hade äfven bland presteståndet flere förevarare, hvilka, anförda af Emporagrius och Terserus, icke dolde sina anspråk på deltagande i riksförmyndarevalet.

Rådet försökte, men vågade ej i längden motsätta sig dessa högljudda fordringar; ty man befarade, att deraf torde äfven de andra stånden smittas och således än större villervalla uppkomma. Adeln fick derföre sin påstådda rättighet beviljad, nämligen att yttra sig öfver de af regeringen föreslagna riksförmyndarne. Vid anställd omröstning den 23 Oktober gaf ståndet då enhälligt alla sina röster åt just de af rådet föreslagna tvänne herrarna, Kagg och De la Gardie. Om Herman Fleming framdeles.

Men nu började ofrälsestånden å sin sida klaga, *att rådet med förbigående af de andra stånden gifvit adeln uteslutande rättighet att rösta i denna sak och att sålunda ensam omgöra, hvad rådet och de andra ständerna afgjort.* Det lyckades dock, att med allahanda löften och

förklaringar ställa dem tillfreds, och saken blef formligen afslutad.

Den 28 Oktober kom hertigen till hufvudstaden, ditbjuden för firandet af Karl Gustafs begrafning. Han blef af rådet mottagen såsom en furste, och med alla yttre vördnadsbetygelser; men den 31 Oktober kom till honom ett utskott af rådet och af alla fyra stånden, hvilka formligen tillkännagåfvo det tagna beslutet. Hertigen svarade lugnt och tycktes vara tillfreds med åtgerden. Men knappt några veckor efteråt hörde man honom öppet påstå, *att riksmarsk-sysslan blifvit honom med våld fråntagen*. Rådet sände då genom tre sina medlemmar den hälsningen, att han borde innehålla med slika ord; ty han hade aldrig haft några lagliga anspråk på sysslan. Adolf Johan ursäktade sig och föll undan [1]).

Så slutades denna märkliga strid. Troligt är, att hertigen åtminstone för närvarande icke hade någon annan eller högre plan, än den ärelystnaden att få deltaga i regeringen och undvika en obehaglig afsättning. Han tyckes ock hafva på fullt allvar trott, att riksstyrelsen utan honom skulle nödvändigt gå illa, och att ständerna skulle vara öfvertygade såväl om denna sats, såsom ock om rättvisan af hans anspråk och derföre lätt och snart desamma bifalla. Endast af denna öfverdrifna egenkärlek, eller af en lika öfverdrifven försumlighet kan man förklara, att han på engång var så envis i sina anspråk och så slapp i medlen till dessas genomdrifvande.

Förnämsta anförda skälet till hans uteslutande hade varit de höga herrarnas envisa påstående, att hans personliga egenskaper gjorde honom till regeringen oduglig. Det berodde nu på Adolf Johan sjelf att genom sitt framtida uppförande besanna eller vederlägga detta påstående.

Per Brahe och rådspartiet leddes vid detta tillfälle af många skäl. Med kännedom af hertigens mer och mer framträdande besynnerligheter, voro de öfvertygade om hans oduglighet för den sökta platsen. — Med kännedom

[1]) Riksark. Joh. Rosenhanes dagbok.

af hertigens våldsamma lynne, insågo de äfven faran för Karl den elftes krona, eller åtminstone för rikets lugn. — Med kännedom af, huru olagligt till innehåll och tillkomst, Karl den tiondes testamente var, ålåg det rådet, att i detta som andra fall bevaka rikets och ständernas fri- och rättigheter. Till dessa rena och lagliga skäl kommo ock de republikanska på botten liggande, stundom halft uttalade aristokratiska planer på konungamagtens inskränkande, arf-rättens upphörande m. m.; planer, som vid Karl den elftes möjligen inträffande död lätt kunde verkställas; men hvilka deremot skulle i hertigens person, anspråk och arfsrätt finna ett stort hinder; om denne nämligen blefve erkänd som inhemsk furste och genom deltagande i regeringen finge tillfälle att skaffa sig vänner och inflytande. — Måhända ingick hos en och annan den föga grundade farhågan, att hertigen, inkommen i styrelsen, skulle påskynda verkställigheten af fjerdeparts-räfsten [1]).

SJETTE KAPITLET.

HERMAN FLEMING OCH HANS UTESLUTANDE UR FÖRMYNDARE-STYRELSEN.

Sedan föregående berättelser minnas vi nogsamt Klas Larsson Fleming, den store öfverståthållaren och amiralen, ordnaren af Stockholms stad och Sverges flotta, Gustaf Adolfs, Johan Kasimirs, Axel Oxenstiernas förtrogne vän och en bland de starkaste pelarne för Kristinas ärorika förmyndarestyrelse. Hans son var den äfven på sitt vis ryktbare Herman Fleming. Efter väl anlaggda studier reste denne sednare vid 21 års ålder utrikes, derunder mycket sysselsättande sig med seglation och skeppsbyg-

[1]) Källor för detta kap. äro: Rådsprot. Riddarhusark. Riksdagsacta 1660. — Riksark. Stegeborgs arkiv, Adolf Johans brefvexling med Romann, Schletzer Sticht, m. fl.

geri. Vid 25 års ålder ansågs han vara en ganska duglig man och användes ofta i vigtiga ärender [1]. Till lynnet beskrifves han dock såsom sträf, sluten och hemlighetsfull, samt med anlag att se allting i svart. Äfven finnas spår, att underlydande bönder hafva till och med hos regeringen anfört klagomål öfver hans hårda uppförande [2].

Från fadern ärfdes tillgifvenhet för pfaltsiska huset. Hos sonen gick denna känsla så långt, att han deltog i Karl Gustafs stämplingar efter Kristinas krona. Så tyckes åtminstone. Intet helt, men många halfva bevis antyda, att Herman Fleming sökte till främjande af Karl Gustafs planer begagna sitt inflytande hos drottningen. Detta inflytande var stort; ty redan 1650 tänkte hon på att göra Fleming till riksamiral [3], och vid afsägelsen förordnade hon honom till generalguvernör öfver alla sina underhållsländer. Spåren till Flemings hemliga förbindelser med pfaltsiska huset framskymta vid messeniska sammansvärjningen, vid uppträdena, då Kristina 1651 ville nedlägga [4] och 1654 nedlade regeringen.

Efter Karl Gustafs anträde till regeringen fick Herman Fleming ganska stort inflytande. Under konungens frånvaro var Flemings röst i rådet af mycken vigt, och till stöd för densamma åberopade han ofta sin enskilda kännedom om konungens vilja [5]. Han förordnades till ordförande och ledare af fjerdeparteräfsten, till hvilket företag han allmänt ansågs hafva varit första upphofsmannen. Han skall i hemlighet hafva lemnat konungen en skrift, som innehöll vigtiga uppgifter rörande hela reduktionsverket. Konungen förvarade den i sitt enskilda skrin. Vid hans död fruktade Flemings maka allehanda ledsamheter af den i ett så kinkigt ämne närgångna upp-

---

[1]) Rådsprot. d. 7 Aug. 1644.
[2]) Rådsprot. d. 2 Mars 1649.
[3]) Rådsprot. d. 17 Juni 1650.
[4]) Se Del. 10, andra uppl., sid. 120.
[5]) Rådsprot. 1656, 1657.

satsen. Med böner och tårar lyckades hon att få den af enkedrottningen tillbaka.

Med sådana tänkesätt kunde Herman Fleming ej vara omtyckt af högadeln, ej heller gerna sedd i den nya förmyndarestyrelsen. Vid riksdagen i Göteborg blef dock hans fullmagt som riksskattmästare utan motsägelse i rådet uppvisad och intet steg skedde till hans uteslutande; man hade nog att göra med Adolf Johan.

Redan nu visar sig dock oviljan mellan Fleming och rådspartiet. Under alla de vigtiga öfverläggningarna om Adolf Johans plats i förmyndarestyrelsen, höll sig Fleming undan och talade hvarken för eller mot. Hans benägenhet för hertigen var dock känd, och när riksdagsbeslutet blifvit färdigt, vägrade hans bror, Göran Fleming, att underskrifva det. Så länge den herrskande Per Brahe i Göteborg ledde rådets öfverläggningar, uteblef Herman Fleming derifrån. Men just som Brahe rest, kom Fleming upp i rådet, och genast utbröt stormen. Gustaf Bonde talade om nödvändigheten *att någon gång medelst gåfvor af kronogods belöna förtjenta männer.* Herman Fleming ville i stället använda penningar; men han var ensam om sin mening. Lars Kagg sökte derföre nedtysta och liksom qväsa Fleming; men denne bad *att få utan någons förolämpande säga sin mening; den nämligen, att han ämnade aldrig underskrifva någon kronogods-gåfva.* Lars Kagg, Axel Lillie och Karl Maurits Lewenhaupt upptogo ganska illa så väl dessa ord, som att Fleming varit så ofta borta ur rådet och likasom ogillat dess åtgerder. *Först nu och sedan rådets hufvudman Per Brahe rest bort, hade herr Herman återigen uppkommit.* — Fleming skyllde på sjukdom och göromål; äfven på samvetet; *han kunde nämligen ej skrifva under allt, som beslutades.* Lars Kagg sade: *herr Herman har redan ofta förut vägrat sin underskrift och ständigt förorsakat svårigheter och tvister; men en sådan träta som denna har aldrig i min tid varit i vår rådkammare hörd.* Flere hårda ord vexlades och Herman Fleming fordrade bevis

för Kaggs tillvitelser m. m. [1]. Detta var tvistens början och föremål. Vi känna ej dess slut.

Under loppet af sommaren 1660 underhöll Herman Fleming hemlig förbindelse med Adolf Johan och sökte främja dennes planer.

Af allt inses lätt, att rådspartiet skulle inom sig lifligt önska Herman Flemings frånvaro ur förmyndarestyrelsen. En sådan sin önskan lät dock rådet aldrig påskina. Tvärtom tog det för afgjordt, att konungens testamente skulle i denna punkt stå fast och det talade och handlade ständigt i sådan anda [2]. — Orsaken till detta rådets uppförande var dels fruktan att genom större förändringar väcka större oro och starkare motparti; fruktan att vänja ständerna vid sjelfrådiga förändringar af regeringens beslut; dels måhända hos några den öfvertygelsen, att Fleming skulle, i alla fall, men af en annan magt, nämligen af riksdagsadeln, blifva skild från sin plats i förmyndarestyrelsen.

Detta sednare skedde ock. Redan i början af riksdagen i Stockholm tillkännagaf riddarhuset sin önskan att deltaga i valet af de höga riksämbetsmännen. Detta syftade ej blott på personerna, Adolf Johan och Herman Fleming, utan ock på bevakande af ständernas magt. Rådet ville deremot försvara konungamagtens valrätt och föreslog den 20 Oktober Herman Fleming till riksskattmästare, på samma gång som Kagg och De la Gardie föreslogos till marsk och kansler. Det var då, som riddarhusstormen utbröt såväl om valrätten i allmänhet, som i synnerhet om Herman Flemings person. Mot denne sednare kunde man offentligen invända endast det, att han såsom sjuklig och lomhörd [3] var mindre användbar. De andra skälen, hans reduktionsplaner och hans lynne i allmänhet voro sådana, att de ej kunde offentligen åberopas.

---

[1]) Rådsprot. d. 20 Mars 1660.
[2]) Rådsprot. d. 20, 22 och 24 Okt. 1660.
[3]) Riksark. Stegeborgs ark. J. Romann till Adolf Johan d. 11 Juli 1660.

Så mycket häftigare blef förbittringen, och den 22 Oktober föreföll ett häftigt uppträde mellan adeln och rådet. Detta sednare, i synnerhet De la Gardie och Gustaf Bonde, talade för Herman Fleming och för testamentets upprätthållande i denna punkt; men riksdagsadeln var mot båda. Med hjelp af Per Brahe dref ståndet sin vilja igenom och fick, som förbemäldt är, rättighet att yttra sig öfver de föreslagna riksämbetsmännen. Det skedde dagen derpå eller den 23 Oktober, då adeln med 165 röster emot 23 förklarade sig mot Herman Flemings antagande till riksskattmästare [1]. På de flesta omröstningssedlarna hade man ej nöjt sig med att skrifva ett enkelt *Nej!* utan gjort åtskilliga tillägg, såsom *Nej! Nej! Nej!* eller *Korsfäst!* eller *Bort med honom!* eller *Fräls oss ifrån ondo!* o. s. v. De andra stånden begärde veta orsaken till detta missnöje. Adeln talte länge om herr Elemings sjuklighet m. m. Ofrälseständen ansågo detta skäl icke göra tillfyllest. Då utbrast Rålamb; *i korthet sagdt: vi anse honom vara till sysslan helt och hållet oduglig.* Ofrälseständen, i synnerhet prester och bönder, och främst af alla Terserus, ville icke gifva efter. Då började adeln ropa, *att, om man framtrugade Herman Fleming, skulle de resa hem och sålunda sönderbryta riksdagen.* Rådet kom i svår belägenhet. De ville öfvertala Herman Fleming att godvilligt ge vika; men Sten Bielke förklarade på hans vägnar, att sådant icke kunde ske.

Borgerskapet hade aldrig varit Herman Fleming serdeles tillgifvet. Det öfvergick snart till adelns parti. Dem följde sedan bönderna; och sist och trögast presteståndet. Terserus uttalade öppet sin fruktan, att Flemings uteslutande skulle fördröja reduktionen.

Saken blef sålunda afgjord och Fleming af alla fyra stånden öfvergifven. Rådet ville dock undvika den våldsamma brytningen och skickade två sina medlemmar att öfvertala Fleming till frivillig afsägelse. Denne vacklade. Ena gången ville han gifva efter. En annan gång hette

---

[1]) Riddarhusark. Riksdagsacta 1660.

det: *förhållandet är nu allmänt kunnigt. Skall jag gå bort, så måste det ske genom laglig afsättning. Jag begär skrifteligt utslag för att kunna derpå skrifteligen svara* [1]). Vid detta utlåtande tillkallade rådet de tre högre stånden. Dessa vidhöllo sina sista beslut, i följe hvaraf Herman Fleming förklarades icke hafva någon rätt till riksskattmästareplatsen. Och det blef dervid.

Valet af skattmästare i hans ställe medförde nya trätor. Sten Bielke, Göran Fleming och Bengt Oxenstierna, hvilka redan förut hållit Herman Flemings parti, kunde blott med möda öfvertalas att deltaga i omröstningen. Man erböd sysslan först åt Knut Posse, men denne undanbad sig såsom varande gammal och sjuklig. Då anställdes nytt val, hvarvid Gustaf Bonde fick 26, Seved Bååt 12 och Gustaf Bielke 4 röster. Gustaf Bondes val till riksskattmästare blef af ständerna stadfästadt; och dermed var tvisten för den gången slut.

Till detta Herman Flemings uteslängande från riksförmyndarskapet har man som förnämsta, nästan enda orsaken uppgifvit högadelns ovilja och fruktan för Flemings reduktionsplaner. Utan tvifvel medverkade också dessa känslor i ganska betydlig mån; men alldeles icke så uteslutande, som man påstått. Det finnes nämligen, att Gustaf Bonde, som sattes i Flemings ställe, var också en ifrig vän af besparingar och reduktioner, hvarföre han ock hade af Karl Gustaf blifvit utvald till Flemings medhjelpare. Om denne sednare angripits endast för reduktionens skull, hade han säkerligen blifvit med yttersta häftighet försvarad af ofrälseständen, och äfven af lågadeln, som alltid och ifrigt talade för fjerdepartsräfsten. Han försvarades dock förnämligast blott af presterne. Lågadeln hatade honom och borgareståndet lät honom tämligen hjelplöst falla; och detta oaktadt han som öfverståthållare haft tillfälle att, om han kunnat, förvärfva sig vänner bland Stockholms borgerskap.

---

[1]) Rådsprot. d. 30 Okt. 1660

Också en annan orsak till hans fall uppgifves, nämligen fiendskap mellan slägterna De la Gardie och Fleming. Sägner om ett sådant förhållande genomgå sextonde och sjuttonde århundradets historia; men de verkliga spåren deraf äro lätta och få, icke svarande mot ryktet. Första fröet skulle hafva blifvit utsådt, då stamfadren Pontus De la Gardie år 1568 beredde sig till att öfvergå från Erik den fjortondes till Johan den tredjes parti, och då en den tiden lefvande Herman Fleming varnade konung Erik för den opålitlige främlingen [1]). Andra tvisten var, då Jakob De la Gardie ville hindra den store öfverståthållaren Klas Flemings giftermål med De la Gardies svärmor, Helena Bielke [2]). Tredje sammanträffandet inföll 1654, då den nu ifrågavarande Herman Fleming understödde Kristinas förslag att indraga Ösel jemnte några andra gods från den då i onåd fallne Magnus Gabriel De la Gardie [3]). Fjerde sammanträffandet skulle hafva skett nu 1660, då De la Gardie, för att hämnas, skulle hafva stämplat till Herman Flemings uteslutande. Så går sägnen. Vi hafva ej funnit några bevis för, men många mot detta sista påstående. De la Gardie hade nämligen vid ifrågavarande tillfälle föga eller intet att säga, stående nästan för sig sjelf, mellan eller utom båda partierna. Då han yttrade sig i målet, talade han för Herman Flemings bibehållande [4]). Äfven må tilläggas, att bland De la Gardies fel var aldrig långsinnad hämndlystnad.

Efter förut berättade obehagliga uppträden drog sig Herman Fleming helt och hållet från ärenderna, dock med bitterhet och hämnd i sinnet. Det säges, att han i ensamheten ofta hade hos sig den sedermera ryktbare Thegner och gaf denne en mängd anvisningar om sättet, huru den blifvande reduktionen skulle anställas.

---

1) Se tredje delen, sid. 317.
2) Se åttonde delen, sid 136.
3) Se tionde delen, sid. 198.
4) Riksark. Rådsprot. d. 22 och 23 Okt. 1660.

Längre fram, eller år 1664, tänkte man på att godtgöra honom förlusten af riksskattmästaresysslan. Man ville nämligen välja honom till generalguvernör öfver Finnland. Men så stark var ännu oviljan i rådet, att blott 6 röster föllo på Herman Fleming; men 10 deremot på Karl Maurits Lewenhaupt, oaktadt denne gjort sig känd för våldsamt och uppbrusande lynne [1]. Kort derefter var likväl Fleming nära att blifva riksamiral i stället för Gustaf Otto Stenbock [2]. Han saknade ej parti; och då Lewenhaupt i detsamma afsade sig platsen i Finnland, blef Herman Fleming slutligen derstädes generalguvernör [3]. Hvarken i denna egenskap, ej heller som öfverståthållare, eller som amiral, eller ens som ordförande i reduktionen har Herman Fleming lemnat några spår af utmärktare ämbetsmannaverksamhet. Denna hindrades ock af frånstötande lynne, ojemn hälsa och med åren kommande sjuklighet, svag hörsel och fotgikt. Han dog år 1673.

Det ligger något dystert och hemlighetsfullt i Herman Flemings person och hela väsende. Detta torde hafva varit rätta orsaken till den myckna ovilja, han rönte. Dock, vi vilja ej döma honom. Den store predikanten Pontinus tog vid hans jordfästning till ämne för sin betraktelse: *det förtal, som i verlden öfvergår Guds barn, serdeles dem i högre stånd.*

---

[1]) Riksark. Rådsprot. d. 16 Mars 1664.
[2]) Riksark. Rådsprot. d. 18 Maj 1664.
[3]) Man har påstått, att allt, hvad riksförmyndarne gjorde för Fleming var att låta honom utbekomma någon innestående lön och i två år behålla en af Karl Gustaf anslagen pension på 4000 d. s. — — Men de gjorde mer, t. ex. utnämnde honom 1664 till generalguvernör i Finnland; hvartill 1665 lades Österbotten; — samt 1668 till fredsombud i Breda.

SJUNDE KAPITLET.

ORDNANDET AF REGERINGEN.

Sedan ofvanstående personliga tvister ändtligen blifvit afgjorda, gick det lätt nog att ordna det öfriga styrelseverket. Det återstod blott två vigtigare punkter att bestämma; nämligen enkedrottningens plats och regeringsformen.

Hedvig Eleonora var obetydlig, medgörlig, för intet parti farlig; derföre af intet parti motarbetad. Man lemnade henne plats i regeringen såsom ett vördnadsbevis mot den aflidne konungen, hennes man, och mot den lefvande, hennes son. Man ville äfven genom hennes närvaro tillstoppa munnen på dem, som eljest kunnat påstå, att förmyndareregeringen, sig sjelf lemnad, endast afsåge aristokratiens fördelar, men förbisåge konungahusets. För alla möjliga fall lät man enkedrottningen med ed försäkra, *att hon skulle rätta sig efter rikets lag och stadgar samt ingenting göra utan sina ämbetsbröders och medtillförordnades samfällda råd och godtycke* [1]). Tillika beslöts, att drottningens frånvaro af sjukdom eller andra hinder ej skulle uppehålla regeringens gång [2]). Likaså, att drottningen ej finge genom någon annan underskrifva handlingarne [3]). Som lockelse och lisa lofvades henne deremot lifgedingets bibehållande samt dessutom ett årsunderhåll af 100,000 daler silfvermynt.

Till grund för riksstyrelsen lades 1634 års regeringsform. Några förändringar dervid blefvo dock gjorda, t. ex. man förböd *att till någon rikets syssla välja en furste;* en punkt, tydligen rigtad mot Adolf Johan. Vidare bibehölls arfsrättens inskränkning till endast manliga sidan. Detta kom måhända till en del af missnöje öfver

---

[1]) Bond. Fol. 29. Rådsprotokoll och acta i senaten.
[2]) Riksark. Rådsprot. d. 27 Okt. 1660.
[3]) S. st. d. 28 Okt. 1660.

Kristinas regering; men förnämsta anledningen var visserligen att dymedelst lätta möjligheten för arfslineens utslocknande, då man vid valet af en ny konungastam ämnade än mer inskränka konungamagten. Af samma anledning och som ett lån från polska förhållanderne beslöts, att så länge någon konung lefde aldrig låta föreslå eller i förväg bestämma hvem, som skall blifva hans efterträdare på tronen, arfsrätten naturligtvis undantagen. Per Brahe påstod i sittande råd, *att den, som föresloge någon ting sådant, borde aldrig anses såsom en redlig fosterlandsvän* [1]).

Än vigtigare voro följande i regeringsformen på samma gång intagna förändringar, hvilka tydligen söka införa en regeringsmagtens ansvarsskyldighet inför folket, och för sådant ändamål vidga eller bestämdare uttala undersåtarnes rätt att pröfva, till och med deltaga i styrelsen; t. ex. 1) riksförmyndare får ej tillsättas utan ständernas »antagne betänkande»; — 2) riksförmyndare skola i vissa fall rätta sig efter, hvad rådets flertal besluter; — 3) riksförmyndarne skola sin förvaltning inför konung och ständer ansvara; — 4) konungen väljer sina riksråd med ständernas och det öfriga rådets vetskap och samtycke och skall hafva riksens råd tillhanda och deras råd och tjenst bruka; — 5) landskapsmöten förbjudas; (troligen derföre, att vid sådana små-möten kunde regeringsmagten drifva sin vilja igenom mycket lättare, än vid en fulltalig riksdag); — 6) riksdag bör hållas hvart tredje år [2]); — 7) riksdagsbeslut skall gälla med laga kraft, tills det af ny riksdag upphäfves. — — — Det hela af denna förändring var ett stort steg framåt till ett lagbundet samhällsskick. Det var med aristokratien i spetsen som den allmänna medborgerliga friheten vann dessa segrar; ungefär på samma sätt som under Magni Smeks förmyndare skedde. Knappast hade sådana framsteg kunnat göras, i

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Okt. 1660.
2) Förut hade ingen viss tid varit bestämd.

fall den af Karl Gustaf tillförordnade konungska förmyndarestyrelsen blifvit beståndande.

Så hade man slutligen lyckats ordna rikets inre regering. Vi vilja nu tillse förhållandet med de utrikes magter, som vid Karl Gustafs död stodo hotande rundt omkring fäderneslandet.

ÅTTONDE KAPITLET.

FREDEN I OLIVA.

Under sista lefnadsåren önskade Karl Gustaf fred med Polen; ty han insåg, att i detta land voro för honom ej mer några fördelar att vinna. Han behöfde ock denna fred för att lättare kunna försvara sig mot de öfriga fienderna; och i synnerhet för att få ledighet verkställa sina planer mot Dannemark. — Polen sjelft, blödande, utmattadt och förhärjadt, samt i krig mot både Sverge och Ryssland, önskade fred med det förra, för att kunna så mycket bättre försvara sig mot det sednare. Dertill kom en än verksammare, ehuru enskild driffjeder. Polska drottningen, nära beslägtad med franska konungahuset, önskade få den utmärkte krigarens, prinsens af Condé son, i förväg utnämnd till polsk tronföljare. För att genomdrifva denna älsklingstanke behöfde hon fred samt biträde af Frankrike och Sverge. Genom sitt stora inflytande öfver polska konungen och senaten, ledde hon derföre med ifver och framgång alla öfverläggningar derhän, att man skulle söka fredlig förlikning med Sverge.

Underhandlingarna började redan hösten 1659 i Thorn, och flyttades sedermera till Oliva kloster. Polska fredsombuden bodde i Danzig, svenskarna i den vid kusten liggande byen Tzoppot. Dessa sednare voro Magnus Gabriel De la Gardie, Bengt Oxenstierna, Schlippenbach och Gyldenklou; medlare franska sändebudet De l'Hombres.

Efter tidens sed började man ömsesidigt med många och småaktiga anmärkningar om ceremonier och formfel m. m. Skriftvexlingen fördes ock med så mycken bitterhet, att De l'Hombres, då han för ena partiet uppläste det andras anföranden, fann för godt öfverhoppa de svåraste uttrycken. Icke ens denna försigtighet kunde alltid hjelpa. Man beslöt derföre att ej mer skicka hvarandra några skriftliga betänkanden, utan låta De l'Hombres munteligt framställa alla ömsesidiga fordringar och medgifvanden. Så for denne under loppet af Januari, Februari och Mars månader, fyra gånger hvarje vecka, mellan svenskarna i Tzoppot och polackarna i Danzig, och lyckades derunder tämligen sammanjemnka sinnena.

Många och svåra hinder blefvo dock från andra håll leggda i vägen. Dannemark begärde, att Polen skulle gemensamt med detta rike uppgöra freden, då man med inbördes stöd af hvarandra skulle lättare kunna föreskrifva Sverge villkoren. Men anbudet blef, obegripligt nog, med köld mottaget och förkastadt. — Österrike, som ville försvaga och drifva svenskarna ur Tyskland, uppmanade Polen till fortsatt krig och lofvade dervid betydliga hjelptroppar. Men Polen misstänkte alltid Österrikes afsigter. Dessutom trodde man sig veta, den ena gången, att Österrike ämnade i sällskap med Ryssland och Brandenburg dela Polen [1]; andra gången, att Österrike mutat Johan Kasimirs biktfar, så att denne skulle till kejsarens fördel öfvertala konungen till snar tronafsägelse. Af dessa skäl ville man ej heller sluta sig närmare till Österrike. — Från ett tredje håll sökte Brandenburg hindra freden. Kurfursten ville nämligen vid detta så gynnande tillfälle rycka till sig svenska Pommern. Han önskade derföre Sverges fullkomliga utmattande och erböd Polen hjelp till krigets fortsättning; dock var han af polackarna hvarken älskad eller trodd. — Äfven bland dem sjelfva funnos slutligen några, som talade för krigets fortsättande. De åberopade *svenskarnas nödställda belägenhet. Dessa hade*

[1]) Riksark. Rådsprot. d. 12 Juli och 15 Okt. 1660.

numera i Polen qvar endast Elbingen och Marienburg; men besättningarna derstädes voro hopsmälta till ett ringa antal, och i sådan nöd, att de skulle inom några veckor nödgas gifva sig fångne och det utan svärdsslag. Sedan hade man af svenska kriget ingen olägenhet mer. Man behöfde derföre ej genom uppoffrande af konungens anspråk på Sverge och af Polens anspråk på Liffland köpa sig en förhastad och skymflig fred. Det var erkebiskopen af Gnesen och hans parti, som så talade [1]. Han förmådde dock ingenting uträtta mot den brinnande fredslängtan, som fanns hos drottningen och äfven hos större delen af polska folket; ty ryssar öfversvämmade hela Lithauen och ströfvade inemot Warschau.

Polska drottningen hade likväl aldrig mägtat genomdrifva de tillämnade, för Sverge gynnande fredsvillkoren, om ej ännu en främmaende magt tillkommit. Denna magt var Frankrike, då för tiden styrdt af den ryktbare Mazarin. Dess fördel och önskan under hela denna tiderymd var, att Sverge skulle förblifva tämligen starkt och tillika hafva besittningar inom Tyskland; båda delarna för att kunna i sistnämnde stat motväga Frankrikes medtäflare Österrike. Under Karl Gustafs första och lyckliga år drog sig Frankrike något tillbaka för konungens högt sväfvande planer. Men under sista året af dennes lifstid, och då Sverge var nära att förkrossas af fiender och motgångar, uppträdde Frankrike såsom dess kraftige försvarare. Detta skedde i synnerhet vid fredsunderhandlingen i Oliva. De l'Hombres, ehuru medlare, gjorde svenska fredsombuden både många och goda handtag; och Frankrike förklarade för hofvet i Wien, att, om kejsaren ej ville förlikas med Sverge, skulle Frankrike med alla krafter understödja sistnämnde stat. Till Brandenburg skref Mazarin, att derest kurfursten icke slutade fred med Sverge och återlemnade Pommern, skulle 30,000 fransmän uppträda till svenskarnas hjelp. Österrikes och Brandenburgs infall i svenska Pommern förklarades som

---

[1]) Riksark. Rådsprot. d. 7 Juni 1660.

ett emot westfaliska riksfreden begånget brott, hvilket det ålåg Frankrike att allvarligen beifra. Mazarin utsatte till och med den sista Februari 1660 såsom yttersta tiden, inom hvilken Brandenburg skulle afsluta freden. Dessa hotelser, till en del understödda af några bland tyska riksfursterna, tvingade Österrike och Brandenburg till eftergift. Polska drottningen och franska medlaren fingo således fritt spelrum och fredsvillkoren uppgjordes hufvudsakligen enligt Sverges önskan.

Allt var nära att afslutas, då man i Oliva erhöll den redan fem veckor gamla nyheten om Karl Gustafs död. Polen, Österrike och Brandenburg begynte dervid stegra sina fordringar, hvaremot svenska fredsombuden blefvo villrådiga och nedslagna. Men De l'Hombres bad dem hafva godt mod och försäkrade, att Frankrike efter denna olycka skulle med än mera kraft understödja Sverge. Han höll ord. Österrike och Brandenburg stretade emot och, när ingenting annat hjelpte, sökte de muta lithauiska riksdagsmän att sätta sig emot Lifflands afstående åt Sverge. Men äfven detta var förgäfves. För att ej sjelfva blifva lemnade i sticket måste de foga sig efter omständigheterna.

Freden mellan Sverge å ena, samt Polen, Österrike och Brandenburg å andra sidan afslutades i Oliva den 23 April 1660, kl. half till tolf om natten. Österrike och Brandenburg måste åt Sverge återlemna hela det borttagna Pommern, ehuru påkostande detta var, i synnerhet för den sednare magten. Polens konung nedlade sina anspråk på Sverges krona och på Wasa-ättens arfvegods. Polska staten nedlade likaledes sina anspråk på Liffland, undantagande ett stycke norr om östra Düna. Hertigen af Kurland återfick friheten och sitt land. Hvarken han eller Polen erhöll ringaste ersättning för sina under kriget lidna förluster.

När freden undertecknades, hade svenska besättningarna i Marienburg och Elbingen ej mer munförråd qvar än för sex dagar, och befälhafvaren, den kräslige Lorents von der Linde, hade nödgats mätta sin hunger med kål-

stockar. Någon betydande rustning var till deras understöd ej heller uti Sverge företagen. Inom en vecka hade de således varit tvungna att utan svärdsslag gifva sig fångna, och kriget hade varit slutadt i verkligheten, fast ej på papperet. Att Sverge i detta förtviflade läge erhöll så förmånliga fredsvillkor, derföre har det visserligen i någon mån att tacka polackarnas fruktan för svenska vapnen, men långt mera polska drottningens politiska planer och förhastande, och alldramest Frankrikes kraftfulla biträde.

Med denna fred afslutades ett nära hundraårigt krig. Dess första upphof var, när Rewel 1561 gaf sig under Erik den fjortondes beskydd. Man stridde först om besittningen af Liffland, sedermera och derjemte om polska Wasarnas arfsrätt till Sverge.

NIONDE KAPITLET.

FREDEN I KÖPENHAMN.

I föregående del af vår berättelse [1]) hafva vi redan omtalat begynnelsen af fredsunderhandlingarna emellan Sverge och Dannemark; likaså Karl Gustafs högt drifna fordringar samt Hollands och Englands hårda svar derpå. För att vinna den förstnämnde staten ingick Karl Gustaf i December 1659 ett för Holland gynnande handelsförbund, och sände ytterligare Coyet att i Haag och Amsterdam utverka än närmare förening. Men såväl regeringen, som sjelfva holländska folket, visade bitter ovilja mot Karl Gustaf och hans planer. Coyet mottogs kallt, nästan illa och kunde ingenting uträtta. Dannemarks sändebud blefvo deremot af både höga och låga undfångna med deltagande, välvilja och stora högtidligheter. Till deras ära, och oaktadt Coyets närvaro i landet, lät man till och med uppföra ett skådespel, som föreställde Kö-

---

[1]) S. 128.

penhamns belägring, och hvari svenskarna ganska illa tilltygades. Man lofvade ock att i den blifvande freden med all kraft understödja danskarna. Dessa, uppmuntrade af så mycket deltagande, ville begagna den gynnande sinnesstämningen och gå än längre. De började föreställa, *huru osäker Dannemarks och Köpenhamns belägenhet skulle vara, om Sverge finge behålla Skåne. Svenskarna kunde på några timmar och vid stark vinter utan minsta svårighet komma ända till Köpenhamns murar. Det tillämnade fästningsverket i Landskrona åsyftade just att bereda vapenplats för sådant ändamål. Konung Fredrik ämnade derföre genom en landstigning återtaga Skåne, och begärde nu Hollands biträde dertill.* Österrike och Preussen understödde hans önskningar och Dannemark erböd holländarne till yttermera visso Glückstadt och Kronenborg till underpant. Men Skånes och Selands förening under en och samma krona stridde mot holländarnas handelsberäkningar; och i jemnförelse med dessa måste deltagandet för de lidande danskarna gifva vika. Holland och England vidhöllo sitt beslut att till trygghet mot blifvande tullprejerier skulle Sverge och Dannemark innehafva hvar sin sida af Öresund. Dessutom förklarade Mazarin ganska bestämdt, att om man ville öfver höfvan nedsätta Sverge, skulle han låta till dess beskydd framrycka Condé i spetsen för de segrande franska topparna. Sjelfva kämparna, Sverge och Dannemark, ville ingendera gifva med sig och förhoppningen om fred var ganska ringa. Så stodo sakerna, då Karl Gustafs död inträffade.

Ständerna i Göteborg och den nya svenska regeringen önskade fred; och beslöto derföre åtnöjas med Skåne, Halland, Blekingen och Bohuslän samt afstå från alla Karl Gustafs öfriga fordringar. Dannemark deremot fattade mod och ville ej mera veta af Roskilder-freden och Haager-konserternas villkor. Öfver detta språk och öfver konungens död blefvo svenska fredsombuden, det var Sten Bielke och Shering Rosenhane, ganska oroliga. Men just i detsamma fingo de besök af medlarne, fransmannen

Terlon och engelsmannen Sidney. Dessa förklarade, att, om Sverge ville afstå från Trondhjem och i öfrigt nöjas med roskildska villkoren, så skulle Frankrike och England ansvara för erhållandet af en sådan fred. Svenskarna afgåfvo snart den begärda förklaringen. Dannemark deremot ville ej gå in på dessa punkter, utan fordrade bestämdt och beständigt att återfå några af de på östra sidan sundet belägna landskaperna. Det styrktes häri af Polen, Österrike och Brandenburg, och fåfänga voro alla vänliga föreställningar af Holland, England och Frankrike. Då tillgrepos hårdare medel. Svenska flottan låg ännu i Landskrona hamn, inneslängd af den holländska under Ruyter. Medlarne hotade, att, om Dannemark icke ville gifva efter, skulle holländarne släppa svenska flottan lös igen. Dannemark ville ändå icke gifva efter. Då afslutade holländarne en vapenhvila med svenskarna och lemnade utloppet från Landskrona fritt. Genast seglade svenska krigsskeppen ut och började att midt framför Köpenhamn borttaga det ena danska fartyget efter det andra. Så af nöden tvingade, måste konung Fredrik och danskarna, ehuru högst ogerna, beqväma sig att antaga roskilder-freden som grund för den nya underhandlingen; och sedan det var gjordt, måste svenska flottan beqväma sig att återgå till hvila i Landskrona hamn.

Fredsverket blef ändtligen den 24 Mars i ordentlig form öppnadt. De förnämsta tvistepunkterna voro frågan om Hven, om betalning för Guinea-rofvet och i synnerhet om Bornholm. Emedan folket på sistnämnde ö hade, såsom förbemäldt är [1]), öfverraskat, fängslat eller nedhuggit dervarande svenska besättning, fruktade de ock svår hämnd, i fall ön åter komme under Sverges välde. Konung Fredrik hade derföre med sitt hedersord lofvat i det yttersta skydda dessa sina trogna undersåtare mot dylik fara. Han höll ord, oaktadt Sverges och medlarnes enträgenhet och hotelser. Då föreslogs, att i stället för Bornholm skulle Dannemark åt Sverge afstå egan-

---

[1]) Se 12 del. sid.

derätten till en mängd gods, som danska adeln i Skåne, Halland och Blekingen innehade. Men äfven detta gick trögt; ty mellan Dannemark och dessa förlorade länder ville konung Fredrik i det längsta bibehålla hvarje förbindelse, såsom en anledning, en möjlighet till framtida återförening.

När sammanjemnkandet af ofvannämnde tvistepunkter ej gick så fort, som man önskade, ville Holland tvinga Sverge till eftergift och borttog för sådant ändamål nio svenska örlogsskepp, och det utan sina medförbundnes vetskap och oaktadt sin med Sverge ingångna vapenhvila. England och Frankrike blefvo högeligen förtörnade och hotade att helt och hållet skilja sig från Holland; i synnerhet Frankrike, som nyss förut förklarat sig vilja *våga allt* för att upprätthålla Sverge. De tvingade Holland att efter några veckor återlemna fartygen. Men från denna stund uppkom mellan de tre förbundna medlarne så mycket trätor och oenighet, att freden derigenom ej litet fördröjdes. Tillika visade de mot Sverge och Dannemark ett stötande öfvermod och företogo sig omigen att båda dessa stridande magter oåtsporda bestämma fredsvilkoren. Det troddes till och med, att Holland ämnade för sitt biträde åt Dannemark begära Trondhjems län; men att England satte sig emot förslaget.

Dessa förnedrande uppträden bragte sluteligen både svenskar och danskar i harnesk emot sådana medlare. Hannibal Sehestedt var den, som först vågade föreslå, att båda kronorna borde sinsemellan afsluta saken och sålunda befria sig från medlarnes skymfliga förmyndareskap. Tanken fann bifall på båda sidor. Den 7 Maj togo dessa enskilda underhandlingar sin början, och redan den 27 i samma månad undertecknades freden. Den 28 Maj släpptes svenska flottan ut från Landskrona hamn och några dagar derefter skeppades svenska tropparna från Dannemark tillbaka till Sverge.

Fredens hufvudpunkter voro följande: 1:o Sverge fick behålla Skåne, Halland, Blekingen, Bohuslän och Hven samt tullfrihet i sundet. 2:o Sverge afstod från sina an-

språk på Trondhjems län och på ersättning för Guinea-rofvet. 3:o I stället för Bornholm skulle Sverge bekomma danska adliga gods i Skåne, hvarom man borde framdeles uppgöra närmare öfverenskommelse.

TIONDE KAPITLET.

ÖFVERSIGT AF PARTIERNA UNDER FÖRMYNDARE-STYRELSEN.

Under loppet af 1660 hade Sverge erhållit fred med Polen, Österrike, Brandenburg och Dannemark. Bland krigen återstod blott det mot Ryssland, hvilket man då för tiden ansåg som det obetydligaste. Äfven inom landet hade en bestämd regeringsform och förmyndarestyrelse blifvit antagna och all oenighet åtminstone för tillfället qväfd. Man väntade nu, att dessa riksförmyndare skulle under en lång och fredlig styrelse upphjelpa landet och dess inre förvaltning ur den nöd och oreda, hvari det under Kristinas och Karl Gustafs regeringar oupphörligt sjunkit allt djupare och djupare. Första året med allt, hvad derpå uträttades, lofvade också godt. Hedern af de lyckliga fredsaluten tillkom visserligen ej blott riksförmyndarnes skicklighet utan äfven Sverges egen vapenära, och förnämligast Frankrikes och Englands understöd. Oemotsägligt är dock, att svenska regeringen under detta vådliga år utvecklade en ovanlig grad af klokhet, drift och beslutsamhet.

Men fortsättningen af dess styrelse blef helt annorlunda. Bland de högst uppsatta personerna fanns beklagligtvis ingen med nog klokhet, kraft och ihärdighet att mägta öfvertaga och i orubbadt sammanhang leda ärenderna. Ej heller fanns något större mål, något vigtigare företag, någon tryckande våda, som ryckte till sig uppmärksamheten och sammanhöll så väl de styrandes som de styrdas sinnen. Faran för yttre fiender och inre oro-

ligheter hade varit en sådan. Under loppet af 1660 blef den öfvervunnen. Men uttröttadt så väl af dessa som af förra krigsårens ansträngningar, sjönk hela riket och i synnerhet dess styrelse i en förslappning, en upplösning, under hvilken enhvar liksom hemtade andan, och började att från de stora, allmänna föremålen vända blickarna till sina enskilda angelägenheter.

En stor och allmänt nyttig åtgerd hade dock varit att företaga och behöfde äfven företagas, nämligen reduktionens verkställande och ordnandet af rikets förstörda hushållning. Vi skola framdeles visa, huru äfven detta försummades.

Så utan ledning af någon kraftfullare personlighet, eller af något större föremål, vacklade hela styrelsen, utan sammanhang, utan syfte; en strid om småsaker mellan småfolk; småfolk åtminstone i jemnförelse med de stora och starka andarna från Gustaf Adolfs och Kristinas tid. Teckningen af en sådan styrelse kan ej blifva annat än urbilden lik; en osammanhängande och tröttande framställning af partiernas ändamålslösa tvister, och det utan annan ledtråd än tidsföljden. Efter denna vilja vi ock gifva en helt kort öfversigt af förhållandet.

Under loppet af 1660 och början af 1661 var det Per Brahe, som med öfvervägande myndighet ledde ärenderna, så väl de yttre som i synnerhet de inre. Otvifvelaktigt var det han, som öfverändakastade Karl Gustafs testamente och dref Adolf Johan ur förmyndarestyrelsen. Men Brahe var nära 60 år gammal och började tröttna. Redan under loppet af 1661 drog han sig mer och mer undan från de allmänna ärendernas trägna och oafbrutna ledning.

Vid samma tid framträdde deremot Magnus Gabriel De la Gardie och Gustaf Bonde, hvardera i spetsen för sitt parti täflande om högsta inflytandet. Bondes grundsats var fred, sparsamhet och indragningar; De la Gardies deremot krig, prakt och frikostighet. Striden dem emellan fortgick från 1661 till 1665, dock under De la Gardies ständigt växande inflytande. Bonde, med vack-

lande hälsa, tröttnade mer och mer samt föll slutligen undan.

Nu inträffade ett tidskifte, under hvilket De la Gardie var nästan enrådande, nämligen åren 1665—1667. Det var under denna tid, som det olyckliga Bremiska kriget företogs och Palmstruchska banken gick öfver ända, genom hvilka tvänne omständigheter rikshushållningen störtades i än svårare villervalla.

Sedan kom ett nytt skifte, som varade ända till 1672. Under detsamma fortgick en oupphörlig strid mellan De la Gardie och hans vänner på ena sidan, och på den andra Sten Bielke i spetsen för ett annat parti, bestående af Klas Rålamb, Biörenklou och bröderna Kurck. Hvarandra nästan jemngoda till antal och duglighet, ryckte båda dessa partier styrelsen fram och tillbaka sig emellan, så att nästan hvarje parti hade hvart annat år öfvervigten. Tvisteämnena voro dels utrikes förbund, dels den inre statsregleringen, hvilken enhvar ville ordna till fördel för sig; Bielkepartiet dock alltid med större benägenhet för fred och sparsamhet. Det hade öfvervigten under året 1668; De la Gardie åter 1669. I slutet af detta år och sedermera allt till 1671 hade åter Bielke i förening med Braherna öfverhanden. Bredvid dem började på de sista åren uppstå ett tredje parti, anfördt af Jan Gyllenstierna, hvilken alltid kraftfullt och samvetsgrannt talade för fäderneslandets bästa.

På sista slutet var icke blott riket utan partierna sjelfva i ett tillstånd af upplösning. Denna förorsakades, dels af deras egen oenighet, dels deraf, att ju mer Karl den elftes myndighetsålder nalkades, desto mer började enhvar att vid honom och hans omgifning fästa sina blickar och beräkningar, hvarigenom de förra partierna sönderföllo.

Efter denna korta öfversigt, skola vi nu omständligare teckna de händelser, som under nämnde styrelse inträffade [1].

---

[1]) Denna öfversigt är grundad på rådsprotokollernas genom-

ELFTE KAPITLET.

FÖRSLAGET TILL NYTT KRIG I POLEN.

Krigsbyten, främmande underhållspenningar, och regeringarnas slöserier, hade förskaffat stora tillgångar åt de magtägande inom Sverge och vant dem vid så lysande lefnadssätt, att hvarken deras enskilda eller rikets allmänna tillgångar kunde detsamma längre underhålla. Stoltheten, ammad och ökad af lysande segrar, ville ogerna ödmjuka sig till indragningar och sparsamhet. Derföre fanns nu, likasom 1655, ett stort parti, som önskade krig, för att under detsamma lättare bibehålla eller öka sina rikedomar.

Första spåren till sådana nya krigsplaner återfinnas redan under fredsunderhandlingarna i Oliva. Polska drottningen ville med allo magt få till polsk tronföljare utvald den store Condés son, hertig Henrik Julius af Enghien [1]), hvilken hon ämnade förmäla med hennes systerdotter, en pfaltsisk furstinna. Detta förslag motarbetades af ett stort parti inom Polen, och dessutom af kejserliga hofvet, hvilket ingalunda ville tillåta en fransysk prins intaga Polens tron. För att mot dessa förhållanden kunna genomdrifva sin plan, behöfde och sökte drottningen äfven Sverges hjelp. Oliviska fredsunderhandlingarna gåfvo tillfälle till de hemliga samtal, som för sådant ändamål fordrades. Hon reste personligen dit och tros hafva på ett eller annat sätt för sin plan vunnit Schlippenbach och måhända Magnus Gabriel De la Gardie sjelf. Denna plan var, att Sverge skulle skicka 20,000 [2]) man hjelptroppar till Polen under det svepskäl, att mot Österrikes eller

---

läsning. Det är omöjligt att bestyrka den med enskilda citater derur, emedan sådana skulle ensamma upptaga flera sidor af arbetet.

[1]) Michaud et Poujolat Ser. 3, Tom. 6, p. 591.

[2]) Några säga 12,000.

Rysslands förmenta eröfringslystnad skydda Polens frihet och valfrihet. Verkeliga afsigten var att tvinga polackarna till att välja hertigen af Enghien.

Sommaren 1660, när fredsombuden från Oliva åter kommo till Stockholm, började De la Gardie och Schlippenbach genast arbeta för ofvannämnde plan. De understöddes af Klas Tott; och för att göra saken mera smaklig och betaga den utseendet af ett nytt krig, hette det ock, att man endast skulle med Polen förena sig till utförande af ryska fejden. Per Brahe talade ifrigt mot hela förslaget, men fåfängt. Man beslöt sända Schlippenbach för att med drottningen i Polen närmare och formligen afsluta detta förbund. När hithörande handlingar sista gången genomsågos i rådet, hade Bengt Oxenstierna äfven kommit hem och var vid öfverläggningen tillstädes. Han ogillade högligen det tagna beslutet och försäkrade, att Polen hade af Österrike ingen ting att frukta, m. m. Hans skäl, understödde af Brahe-partiet, verkade, och saken vardt tills vidare uppskjuten [1]).

Men samma år fram på hösten blef den å nyo upptagen; likväl med den förändring, att hjelpsändningen skulle ske i följe af ett gemensamt förbund emot Ryssland. Tvisterna derom blefvo i rådet ganska lifliga. De la Gardie sade: *det är säkert, att Österrike, Brandenburg och Ryssland skola snart dela Polen, om de få ostörda handskas med detta land.* Klas Tott tillade: *jag för min del kan ej tillstyrka Sverge att stillasittande åskåda något sådant.* Per Brahe invände svårigheten att finna medel till krigets utförande. Tott svarade: *drottningen af Polen torde af egna medel gifva omkring 100,000 daler dertill.* Bengt Oxenstierna inföll: *men under förra kriget ville hon ofta icke gifva sin egen man en enda fyrk.* Tott återtog: *dessutom skola ryska byten betala krigsomkostnaderna.* Bonde svarade: *ryssen har för sed att mot en infallande fiende sjelf härja sitt land;*

---

[1]) Rådsprot. d. 7, 8, 9, 14 och 16 Juni 1660. Jfr Loenboms handl. III. 73.

och hur går det då med byte och betalning? Dessutom har aldrig något krig betalat sig sjelft, icke ens den så ovanligt gifvande tyska fejden. — *Men,* sade Wrangel, *mina och Torstenssons fälttåg kostade kronan dock ingen ting.* — *Jo,* svarade Bonde, *jag skall ur räkenskaperna bevisa, att de kostade 100,000 daler årligen, och dessutom medtogo sålda kronogods för 1,400,000 daler* [1]. — Klas Tott sade: *ständerna böra fortfarande betala krigsgerderna.* Bonde svarade: *om ständerna äfven mägtade uthärda dermed, så förslår det dock föga. Vi böra derjemnte besinna, att Dannemark måste vara harmset öfver sina lidna förluster och söka hvarje tillfälle till hämnd. Det behöfs ej ringa medel endast för att trygga oss mot den sidan. Om nu dertill ryssen gifver oss tillbaka våra landskap, hvad skola vi då anföra som krigsorsak?* — Karl Mörner tillade: *ryssen har ärligt hållit stilleståndet. Att, medan detsamma ännu varar, angripa honom, vore mot ära och tro.* — *Ja,* tillade Brahe, *och ett orättvist krig gnager samvetet och går sällan väl.* — *Men,* invände Klas Tott, *vi kunna som krigsorsak anföra nödvändigheten af att skydda Polen.* — *Ja,* tillade Wrangel, *och Ryssland får betala kostnaderna och gifva oss nya landskap dertill.* — *Men,* sade Bonde, *ju flere främmande landskap som eröfras, desto fattigare blifva vi; ty sådana landvinningar kunna ej underhålla sig sjelfva. Dessutom, i gode herrar, låtom oss komma ihåg ständernas enträgna önskan om fred!* — Wrangel svarade: *Sverges höghet kommer dock af värjan och kan endast med den upprätthållas.* De la Gardie utropade: *aut nunc aut nunquam!* [2] *Nu är en gynnande tidepunkt, som måhända sent eller aldrig återkommer.* Tott sade: *vi böra ej genom fred med Ryssland binda våra händer och svärd i overksamhet.* De la Gardie tillade: *när vår värja är borta, är vårt hopp borta; och Sverges magt måste bibehållas genom samma medel som den blifvit vunnen.*

---

[1]) En stor del häraf åtgick dock till Jan Banérs fälttåg.
[2]) Nu eller aldrig!

Då utbrast Gustaf Bonde: *således skall mitt arma fädernesland i evighet blifva ett fattighus, med gråtande enkor, jemrande bönder och olönta ämbetsmän; samt nöd och villervalla i hvarje vrå; och dessutom vi sjelfva blifva af utländningen hatade och afskydda för vår lystnad efter krig och plundringar!* — Omröstning företogs. Gustaf Bonde, Seved Båt, Karl Mörner, Bengt Oxenstierna jemnte tre andra voro för fred; för krig deremot enkedrottningen och de öfriga nitton riksråderna [1]).

Ständernas önskningar och Bonde-partiets motstånd voro likväl icke helt och hållet förgäfves. De la Gardies anhang vågade ej inleda det nya kriget så hastigt, som man först ämnat. Likväl blef Schlippenbach affärdad för att om ifrågavarande förbund öppna underhandlingar med Polen. Hans skicklighet i sådana företag och den ifver, hvarmed han omfattade det nu ifrågavarande, gåfvo mycken anledning till den förmodan, att det skulle lyckas honom inleda Sverge i detta nya krig.

Knappt var saken inom riksrådet afgjord, förrän Schlippenbach skyndade till Dalarön för att med sitt uppdrag segla öfver till Polen. Det var sent på året, redan den 18 Nov., men detta kunde ej afskräcka den ifriga underhandlaren. Styrmannen insjuknade, men också detta hinder trotsades. Amiralitetet lofvade skicka en ny skeppare; men Schlippenbach ville ej afvakta dess ankomst, utan styrde med gynnande vind utåt Landsort. Efter några timmar möttes han af en häftig storm, hvilken dref fartyget tillbaka mot skären. Ankare kastades; men ankartåget brast och fartyget vräktes åt stranden. Inemot skymningen stötte det på en klippa. Vattnet började strömma in så häftigt, att intet pumpande mer hjelpte. Skeppskaptenen satte då Schlippenbach, sin hustru och ännu fyra personer på en liten båt i mening, att de skulle rädda sig till en närbelägen holme. Men under rodden kom en störtvåg och kastade båten öfverända.

[1]) Rådsprot. d. 8 Juni samt 7, 8 och 10 Nov. 1660.

Vid denna förfärliga anblick höljde skeppskaptenen sitt ansigte och störtade sjelf med förtviflan i vågorna, för att i döden följa sin maka. De båda, samt deras fyra följeslagare sågos ej mer. Men Schlippenbach simmade till ett litet klippskär, på hvilket han började att halkande klättra upp. I detsamma kom en ny och än förfärligare störtsjö, hvilken nedryckte honom från den kala klippan, kastande honom återigen långt ut bland böljorna. Då vände han simmande tillbaka mot skeppet. Med utomordentlig ansträngning lyckades han arbeta sig dit och fatta tag i dess gallion. Men vågornas buller, qvällens mörker och villervallan om bord gjorde, att ingen märkte hans ditkomst; och ropa förmådde han ej mer, ty han hade redan legat länge i vattnet och var af köld stelnad och mållös. Så måste den olycklige ännu en stund, hängande vid gallionen, slängas af och an af vågorna. Ändtligen kom en matros att händelsevis kasta ögonen dit och drog honom med en båtshake upp på däcket. Skeppet hade emellertid intagit så mycket vatten, att man hvarje ögonblick fruktade dess sjunkande, och de raskaste bland matroserna började klättra upp i mastkorgen. Schlippenbach förmådde knappt röra sig. De slogo derföre ett tåg om hans kropp och började dermed hissa honom uppåt. Men i detsamma rusade vattnet in öfver fartyget, så att detta hastigt sjönk till botten, och under böljorna försvann Schlippenbach, hans hjelpare, och allt utom mastkorgen, som ännu höjde sig några alnar öfver den stormande ytan. De dit uppstigna matroserna blefvo dagen derpå räddade, och från dem har man berättelsen om Schlippenbachs förfärliga dödskamp.

Denne man hade varit förnämsta ledaren af polska krigsplanerna. Hans död förorsakade ett afbrott deri. Men frampå våren 1661 återtogs tråden, och Klas Tott skickades till Paris. Han afslutade då ett förbund af innehåll, att Sverge skulle till bevakande af Frankrikes fördel hålla i Polen en styrka af 12,000 man och deremot af Frankrike bekomma i årliga underhållspenningar

480,000 riksdaler [1]. Svenska regeringen tyckes dock vid närmare eftersinnande hafva funnit saken alltför betänklig och derföre dragit sig tillbaka. Hela förslaget gick om intet och fäderneslandet fick behålla den fred som så väl behöfdes.

Konung Ludvig den fjortonde blef emellertid öfver detta Sverges uppförande så harmsen, att han förklarade det slutna förbundet ogilltigt och ingick ett nytt med Sverges medtäflare, Dannemark. De af Klas Tott uppburna och förslösta penningarna blefvo med stolthet efterskänkta. Detta var första och rätta upphofvet till den kallsinnighet, som åren 1662 till 1671 röjde sig emellan Sverge och Frankrike [2].

TOLFTE KAPITLET.

FREDEN I KARDIS.

Genast efter Karl Gustafs död öppnades fredsunderhandlingar äfven med Ryssland. Tsaren var utomordentligt angelägen om att bekomma några hamnar vid Östersjön och fordrade derföre Ingermanland. Till det minsta ville han behålla qvar de vid stilleståndet i Walliasaari 1658 åt honom öfverlemnade liff- och estländska orterna. Han böd till och med en stor summa penningar för att vinna sitt mål. Men svenskarna ville alldeles icke medgifva något sådant, och underhandlingarna afbrötos; äfven derföre, att Sverge ämnade enligt Schlippenbachs plan med väpnad hand åter blanda sig i Polens och Rysslands angelägenheter. Ständernas fredliga tänkesätt och Bondepartiets motstånd omintetgjorde planen, såsom förbemäldt

[1] Enligt Puffend. Fredric Wilhelm. p. 693. Abbé Choisy uppger 600,000 ecus. Michaud et Poujolat 3 ser. 6 tom. pag 591.

[2] Rådsprot. d. 5 Nov. 1662. Jfr Michaud et Poujolat s. st.

år. Våren 1661 började derföre nya fredsunderhandlingar, hvarvid Bengt Horn var Sverges förnämsta ombud. Sakernas läge blef under tiden mycket förändradt. Czarnecki och polackarna hade flere gånger slagit ryska hären och i Moskwa utbrusto hotande oroligheter. Sverge deremot hade lyckats ordna sina inre angelägenheter och derjemnte vinna fred med alla de andra grannarna. Ryssland måste alltså gifva efter och tillbakalemna de i Walliasaari erhållna orterna. Den 21 Juni blef freden afslutad i Kardis, beläget emellan Liffland och Estland. Villkoren voro samma gränsor som i Stolbowa freden, samt ömsesidig fri handel och fri religionsöfning i åtskilliga de förnämsta städerna. Ryssen skulle dessutom åt svenska besättningarna i Liffland utbetala 15,000 tunnor säd.

TRETTONDE KAPITLET.

PLANER TILL NYTT KRIG EMOT RYSSLAND.

Så begärligt efter byten och underhållspenningar var det krigiska partiet inom Sverge, att det började tala om nytt anfall emot Ryssland, och det blott några månader sedan freden med samma land blifvit högtidligen besvuren. Klas Tott, Bengt Skytte och Karl Gustaf Wrangel stodo i spetsen för detta parti, till hvilket för öfrigt hörde rikskanslern De la Gardie, Bengt Horn, Shering Rosenhane med flere. Skytte sade: *Tartarerne kalla sina plundringståg inåt Polen för guldvägarna. Likaså betraktar ryssen sina härjningsfärder genom Liffland. Vi måste alltså eröfra Nowgorod och Pleskow: förr blifva ej våra gränsor på den sidan tryggade. Nu är bästa tillfället dertill, medan ryssen sitter i klämma mellan Polen och kosackerna.* Bengt Horn tillade: *mycket missnöje finnes i Ryssland. Pleskow gör uppror, så snart det får understöd af svenska troppar. Landet är försvarslöst. Angripa vi allvarsamt, så måste de gifva oss en hederlig*

förlikning [1]). Frankrike lärer ock haft sin hand med i spelet och sökt genom löfte om underhållspenningar locka Sverge till detta företag, i afsigt att dymedelst hjelpa det nödställda Polen.

Skäl till ömse missnöjen funnos; men för det mesta obetydliga och lätt afhjelpta. För fredens bibehållande talade också Per och Nils Brahe och främst Gustaf Bonde, ej utan medhåll inom rådet [2]). Från Liffland skref Bengt Oxenstierna de allvarsammaste varningar. Ständerna vid 1664 års riksdag tillkännagåfvo likaledes sin ifriga önskan om fred [3]). Detta oaktadt segrade krigspartiet inom rådet, med Klas Tott i spetsen. Man ämnade gemensamt med Polen angripa Ryssland och gjorde sig i förväg säker om segrar och landvinningar [4]). Palbitski skulle i Warschau afsluta förbundet och dervid betinga Pleskow och Nowgorod, såsom Sverges andel i det blifvande bytet [5]). År 1665 utskickades under Helmfeldts anförande betydliga troppar, hvilka hotande förlades vid liffländska gränsorna, och oaktadt Per Brahes och Gustaf Bondes invändningar beslöt rådet, att med allvarsamma hotelser träda ryssen under ögonen [6]). Det lyckades verkeligen. Tsar Alexei gaf vika och den 12 Okt. 1666 afslutades i Plusmunde en öfverenskommelse, hvarigenom tvistepunkterna bilades.

---

[1]) Rådsprot. d. 18 Nov. 1662, d. 8 Juli och 15 Okt. 1663.
[2]) S. st.
[3]) Rådsprot. d. 13 och 14 Juli 1664.
[4]) Andra säga, att svenska regeringen icke ville angripa, utan blott skrämma Ryssland. Brah. T. XXVII. Joh. Klingstedt till P. Brahe d. 4 Febr. 1663.
[5]) Rådsprot. d. 12, 13 Juli, d. 11 och 17 Sept., d. 13 Okt. 1664.
[6]) Rådsprot. d. 19 Juli och 8 Nov. 1665.

FJORTONDE KAPITLET.

OM HERTIG ADOLF JOHAN ÅREN 1661—1663.

Hertigens försök att år 1660 inkomma i förmyndarestyrelsen misslyckades hufvudsakligen genom adelns motstånd. Man tyckte sig under de närmast följande åren märka åtskilliga hans bemödanden att för sig återvinna tänkesättet inom nämnde samhällsklass. Stora gästabud anställdes [1]). Då Gustaf Bonde talade mot några Adolf Johans fordringar hos kronan, fick Romann i uppdrag, att söka med gåfvor vinna Bonde för hertigens sak [2]). Förnämsta medlet var dock, att hertigen förmälte sig med Elsa Elisabet Brahe, hvilken, såsom Per Brahes brorsdotter och Erik Oxenstiernas enka, stod i nära förbindelse med de mägtigaste inom högadeln [3]).

Hertigens afsigt ville likväl icke rätt lyckas. Man undvek honom som en både misstänkt och misstänksam person. Ingen bland de högre herrarna ville åtaga sig att blifva förmyndare för hans stjufbarn; och under sina färder genom landet hade de alltid till hands något svepskäl, som hindrade dem från att besöka Stegeborg [4]). Landshöfdingen i orten, Gustaf Kurck, kom en gång dit,

---

[1]) Riksark. Stegeborgs ark., Lars Romann till Adolf Johan, Maj 1661.

[2]) S. st. d. 12 Juni 1661.

[3]) Kongl. Bibl. i Stockholm. Heydenreichs Geschichte des Hertz. Ad. Johan. Den säger, 1:mo att hertigen ej friade till Elsa Brahe förrän mot slutet af 1660 års riksdag och sedan Hedvig Eleonora afrådt från holsteinska frieriet. Detta är en osanning till fördöljande af det vacklande i Ad. Johans egot uppförande. Vidare tillägger samma källa, att Schlippenbach sökte skrämma Elsa Brahe till att gifva hertigen korgen; att Hedvig Eleonora sökt hindra äktenskapet och sedan gråtit öfver dess fullbordande m. m. Vi lemna dessa sednare uppgifter i sitt värde.

[4]) Riksark. Stegeborgs ark. Lars Romann till Adolf Johan d. 25 Okt. 1661.

på bjudning till barnsöl. Mötet slutades med trätor, så att Kurck kastade det iskänkta vinet för hertigens fötter, och denne höll sin knutna hand under landshöfdingens näsa; hvarpå den sednare, nämligen gästen, hufvudstupa reste sin väg [1].

Ungefär vid samma tid tilldrog sig ett annat och obehagligare uppträde. Det var vid Lars Kaggs begrafning i Stockholm. Hertigens gemål, Elsa Brahe, och De la Gardies gemål, pfaltsgrefvinnan Maria Eufrosina, skulle åka till kyrkan i en och samma vagn. Elsa Brahe steg genast och först in i vagnen och intog der den förnämsta platsen. Maria Eufrosina nöjde sig visserligen med andra rummet, men såg under hela vägen surmulen och besynnerlig ut. När de, komna ur vagnen, skulle inträda i kyrkan, skuffade vid dörren Maria Eufrosina Elsa Brahe undan och gick först in. Ankomna till bänken, trängde sig åter Elsa Brahe fram och intog förnämsta platsen, under förnyade vresiga miner af Maria Eufrosina. Tvisten väckte mycket uppseende och åtlöje. Den tidens ofta förekommande mellanlöperska, gamla Britta Allertz, sprang också nu mellan båda husen och sökte mäkla försoning; men förgäfves. Saken hänsköts till enkedrottningens afgörande, hvilken åt Maria Eufrosina, såsom född furstinna, tillerkände första platsen. Hertigen och Elsa Brahe reste missnöjda från hofvet [2].

Nästan alla bref till hertigen från hans tjenare äro redan denna tiden fyllda af öfverdrifvet och lågt smicker. De tala ständigt om *hertigens ädelmod samt höga och ojemnförliga dygder;* tillika om *deras egen ovärdighet att tjena en så utmärkt furste* o. s. v. Att hertigen tålte och kanske fordrade ett sådant språk, visar, huru han allt mer och mer intogs af en alltförderfvande egenkärlek.

---

[1]) Riksark. Stegeborgs ark. Adolf Johans egen berättelse d. 21 Dec. 1661.

[2]) Riksark. Stegeborgs arkiv. Lars Romann till Adolf Johan odat. 1662 — Heydenreichs histor. — jfr Archenh. Mem. II. 35.

Å andra sidan finner man honom också redan nu inveckad i många och obehagliga rättegångar.

Hösten 1661 dog Lars Kagg, hvarigenom riksmarsksysslan åter blef ledig, en ny frestelse för Adolf Johan att göra sina gamla anspråk gällande. Han tycktes dock i början icke hafva serdeles rigtat sina tankar åt det hållet. Det är först efter Bengt Skyttes hemkomst, som dylika planer begynna åter framskymta.

FEMTONDE KAPITLET.

OM BENGT SKYTTE OCH HANS FÖRBUND MED ADOLF JOHAN.

Vid Karl Gustafs död hade Bengt Skytte redan en längre tid varit i London, dock utan något offentligt uppdrag. Han erböd sig nu att framföra svenska hofvets lyckönskan till den på engelska tronen uppstigne konung Karl den andra. Anbudet blef ej mottaget och den högtidliga beskickningen lemnades åt en annan [1]). Sedermera reste Skytten likaledes utan offentligt uppdrag fram och tillbaka genom Tyskland, hvarunder han utan blygsel öfverallt medförde en sin frilla och högt uttalade sina satser till förnekande af Guds tillvaro, af själens odödlighet, o. s. v. Han ordade också mycket om en af honom uppfunnen, ursprunglig öfverensstämmelse mellan alla språk; likaledes om nyttan af en *Sophopolis*, en de visas stad, hvarest tidehvarfvets lärdaste och djupsinnigaste män skulle bo tillsammans för att så mycket lättare kunna utbyta och utveckla sina tankar och läror. Han vann så stort insteg hos en grefve af Hanau, att denne lemnade honom 9,000 riksdaler [2]), förmodligen till utförandet af förslaget. Förslaget blef icke utfördt. I allmänhet

---

[1]) Rådsprot. d. 1 Juni 1660.

[2]) Fants dissert. de Comitiis regni Svio-Gothici 1654—1680. p. 9.

finner man många spår, att Bengt Skytte haft ganska trassliga penningeförhållanden och stora skulder.

Bengt Skytte, ehuru varande riksråd, hade nu i tre eller fyra år icke på något sätt tjenstgjort. Sådant kunde ej längre tillåtas. Den 7 Mars 1661 befalldes han inställa sig i rådet, och lönen för tiden af hans frånvaro nedsattes till hälften af hvad de tjenstgörande riksråden uppburo [1]). Skytte hörsammade ej, utan stannade i Tyskland. I Nov. samma år utfärdades en ny och strängare kallelse [2]). Nu återkom han och började i Febr. 1662 deltaga i rådets öfverläggningar och dervid tala både dristigt och mycket, likasom ingenting varit mot honom att anmärka. Emellertid och redan efter några månader ledsnade man vid hans närvaro. Sommaren 1662 blef han, oaktadt sitt undanbedjande, utsedd till president i wismarska tribunalet, vanliga platsen för sådana personer, hvilka man ville under någon hederlig förevändning aflägsna [3]). Han lyckades dock att ännu till någon tid draga sig undan. Vintern 1663 utsågs han ånyo till samma plats. För att göra densamma mer smaklig, och i allmänhet, för att med godo förmå Bengt Skytte att afstå från sina stämplingar, sökte rådet på allt sätt gå hans önskningar till mötes. Med presidentsysslan förenades uppdraget att vara rikets legat i Tyskland och han utnämndes vid samma tid, det var vintern 1663, till lagman öfver Ingermanland. Bengt Skytte uppsköt ändå afresan till Wismar och begärde för sysslans anseende skull högre lön. Äfven detta beviljades, och han fick utöfver förra anslaget 6,000 riksdaler [4]). Han stannade ändå i Stockholm. Den 18 Juli samma år gaf regeringen honom formlig befallning att skynda till Wismar. Skytte stannade qvar, inveckłade sig i åtskilliga rättegångar, och framkom med hvarjehanda anspråk på staten, i

---

[1]) Rådsprot. d. 7 Mars 1661.
[2]) Rådsprot. d. 12 Nov. 1661.
[3]) Rådsprot. d. 10 Juni 1662.
[4]) Rådsprot. d. 7 April 1663.

följe af Kristinas och Karl Gustafs förläningar. Bland annat begärde han också ersättning för en hop honom tillhörig spannemål, som 1656 blifvit i Nyen af ryssarna uppbränd. Äfven denna gång gaf regeringen efter. Den 12 Sept. blef hans besittningsrätt af en hop gods på Munsön och Adelsön ytterligare förlängd, ehuru de voro belägna i så kallade omistande orter. Dessutom lofvades honom nya gods och i stället för den brända spannemålen 12,000 riksdaler [1]. Bengt Skytte stannade ändå i Stockholm. Den 21 Nov. befallde regeringen honom att utan dröjsmål resa till Wismar och *afskaffa de oredor, som under den långa och oförmodade ledigheten derstädes inritat sig.* Skytte stannade ändå i Stockholm och begärde omigen högre lön samt fullmagt att föra Sverges underhandlingar med Dannemark, Lüneburg och Holstein m. m. Rådet började tröttna och tänkte på att taga legatsysslan ifrån honom [2]. Det stannade dock vid en skrapa och förnyad befallning att skynda till Wismar. Likväl tilläts honom att behålla presidentslönen oafkortad för den tid, han i Stockholm sålunda olagligen qvardröjt. Emellertid hade vintern inträdt, hvilken försvårade eller förhindrade hvarje resa. Den 1 Mars 1664 fick Skytte ny tillsägelse att begifva sig på vägen [3]. Den 8 Mars kom han med nya anspråk på staten. Rådet afslog de flesta såsom obilliga, och förmanade honom att ej med dylika saker besvära regeringen och betunga staten. Emellertid tilläts honom ännu någon tid stanna qvar till utförande af en vigtig rättegång [4]. Nu började han på allehanda sätt fördröja denna rättegång genom att undanhålla handlingar, undandraga sig kallelser och anföra obilliga klagomål och domqvål m. m. [5]. Hela rådet blef högeligen uppbragt och gaf honom den 2 April en allvarsam skrapa.

---

[1]) Rådsprot. d. 30 Sept. 1663.
[2]) Rådsprot. d. 16 Dec. 1663.
[3]) Rådsprot. d. 1 Mars 1664.
[4]) Rådsprot. d. 8 Mars 1663. Jfr Handl. rör. Sverges äldre, nyare och nyaste historia. VIII. v.
[5]) Rådsprot. d. 17 Mars och 2 April 1664.

Dagarna efteråt kom han med nya bitande och slingrande inlagor. Den 6 April blef han åter förekallad. Sten Bielke bannade honom hårdt *för otidiga ord och skrifter. Herr Bengt Skytte,* sade Bielken, *vore redan för längesen förtjent af en formlig anklagelse, och rådet hade visat honom allt för mycken skonsamhet; men herr Bengt visste ej att tacka derföre.* Per Brahe tillade, *att, om Bengt Skytte icke vore riksråd, skulle han för sitt uppförande af fiskalen anklagas.* Skytte fortfor att tala fram och tillbaka och söka slingra sig undan. Gustaf Bonde yrkade då, *att Skytten utan förskoning borde på någon tid från tjensten afsättas.* Rådets beslut blef dock endast det, *att Bengt Skytte skulle göra afbön och lofva ändra sitt uppförande* [1]. Vi veta ej, om utslaget verkställdes.

Under dessa de sista och vigtigaste öfverläggningarna iakttog rådet stor omtänksamhet. Protokollen fördes i 2:ne exemplar och hvarje Bengt Skyttes inlaga, äfvensom rådets svar derpå blefvo flere gånger genomlästa och noga öfvervägade. Dessa försigtighetsmått, jemnte envisheten i att aflägsna Skytte och de för sådant ändamål gjorda eftergifterna; allt visar tydeligen, att rådet mycket fruktade denne herre samt hans lust och förmåga att tillställa oro och villervalla.

Bengt Skyttes envishet att uppskjuta resan till Wismar ådagalägger å andra sidan, att äfven han hade för sitt uppförande vigtiga orsaker. Det gemensamma ömsesidigt kända men ej uttalade föremålet för så väl dessa Skyttens planer som för rådets farhågor var ett mellan Adolf Johan och Bengt Skytte ingånget förbund, att vid riksdagen 1664 utverka Adolf Johans inträdande i förmyndarestyrelsen. I början af Maj skulle nämnde riksdag samlas, och det var just till denna tidepunkt, som Bengt Skytte med så mycket besvär och med så många konster lyckades fördröja sin utresa.

Underhandlingarna mellan Adolf Johan och Bengt Skytte höllos naturligtvis redan den tiden mycket hem-

---

[1]) Rådsprot. d. 2, 4, 5, 6 April, d. 4 och 6 Maj 1664.

liga. Än svårare, kanske omöjligt är att numera fullkomligt afslöja dem. Vi skola dock framställa de antydningar, som kunnat upptäckas.

Redan under loppet af åren 1660 till 1662 finnas spår af ett ganska vänskapligt förhållande mellan hertigen och Bengt Skytte [1], och under testamentsträtorna 1660 lofvade den sednare att för hertigen och dess sak offra lif och blod. Frampå sommaren 1663, just vid samma tid, som Bengt Skytte skulle resa till Wismar, erhöll han af Adolf Johan 2,000 ecus [2]. Inemot jul samma år fick han ytterligare 600 tunnor hvete [3]. Det föregafs, att detta skedde i följe af ett vanligt handelskontrakt; men sedermera bekändes, att hela kontraktet var diktadt och blott ett svepskäl att dölja verkliga förhållandet [4]. Hvari detta förhållande bestod, eller hvad som var orsaken till de rika gåfvorna, finnes icke bestämdt uppgifvet; men man trodde då, och kan ej heller nu tro annan afsigt än den, att vinna Bengt Skyttes biträde till hertigens ofvannämnde förehafvande. Bref finnes ännu qvar, hvari Skytte tackar för gåfvorna och lofvar deremot *en orubbelig trohet* [5].

Hösten 1661 hade nämligen Lars Kagg aflidit och riksmarsk-ämbetet sålunda blifvit ledigt. Man tvistade länge, om det borde genast tillsättas af regeringen ensam,

---

[1]) Riksark. Stegeborgs arkiv. Frisendorff till Adolf Johan d. 6 Sept. 1662.

[2]) S. st. En räkning af Frisendorff, grundad på hertigens egen anvisning af den 17 Aug. samma år. — S. st. Frisendorff till Adolf Johan d. 4 Dec. 1663 enl. B. Skyttes egenhändiga qvitto d. 3 Sept. s. år säger 2000 dal. silfvermynt. — S. st. Stegeborgs arkiv. Adolf Johans anvisning derom åt Frisendorff d. 12 Jan. 1664 säger 2000 riksdaler. Likaså Fryxells handl. I. 125.

[3]) Stegeborgs arkiv. De åberopade Frisendorffs bref och räkningar. I Fryxells handl. I. 125 uppgifvas 800 tunnor råg eller korn.

[4]) Riddarhusarkiv. Riksdagsacta 1664, prot. d. 4 Aug., Magnus Gabriel De la Gardies uppgift.

[5]) Riksark. Svenske mäns bref, B. Skytte till Adolf Johan d. 19 Aug. 1663.

eller vid nästa riksdag tillhopa med ständerna. Hela rådet sammankallades för den vigtiga frågan. Man fruktade i händelse af dröjsmål, att Adolf Johan skulle under tiden anställa åtskilliga stämplingar och svedor. Om deremot sysslan genast tillsattes, fruktade man att stöta ständerna, hvilka vid sista riksdagen visade sig så angelägna om att deltaga i dylika val. Beslutet blef att uppskjuta målet till ständernas nästa sammanträde år 1664 [1]).

Till denna riksdag och på detta ämne var det, som Adolf Johan och Bengt Skytte anlade sina planer.

Man finner dock, att hertigens anseende redan var sjunket och hans utsigter sedan 1660 mycket förmörkade; ty bland något uppsatta personer sågos denna sednare gång på hans sida utom B. Skytte endast öfversten för gardet Gustaf Helmer Lillie, hofrådet Frisendorff samt den illa kände landshöfding Graan [2]). Hertigen tyckes likväl hafva dessutom väntat understöd inom ofrälsestånden. Hela förslaget var dock rakt stridande mot 1660 års riksdagsbeslut och då gillade regeringsform.

När riksmötet började, reste hertigen till sin egendom Görwäln, belägen två mil utanför Stockholm, och längre fram under riksdagen flyttade han till Rörstrand. Under hela tiden erhöll han genom Bengt Skytte hemliga underrättelser, om hvad i rådet förehades. Detta Skyttes förhållande stridde uppenbarligen mot en rådsherres pligt och tysthetsed. Regeringen anade med temlig säkerhet förhållandet, men kunde ej bevisa det, och måste derföre tiga och tåla. Hertigen for under tiden esomoftast in till staden att der arbeta för sina planers genomdrifvande. Han böd äfven ständerna i början af riksdagen ut till Rörstrand på förplägning; men dessa ansågo ett dylikt möte tvetydigt eller mindre passande och ville ej infinna sig. Den 4 Maj uppsatte han sina till regeringen och ständerna ämnade bref, i hvilka han med stöd af Karl

---

[1]) Rådsprot. d. 13 Nov. 1661 och 5 Mars 1662.
[2]) Riddarhusarkiv. prot. d. 17 Maj 1664. Jfr Rådsprot. d. 3, 14 Dec. 1668, d. 27 Mars 1669 m. fl.

Gustafs testamente fordrade riksmarsk-ämbetet. Bengt Skytte öfversåg skrifterna [1]), men ännu blef deras afsändande några dagar uppskjutet. Allt detta hade emellertid icke kunnat bedrifvas så hemligt, att ej rådet fått någon spaning derom. Magnus Gabriel De la Gardie, på en gång medlem i regeringen och hertigens svåger, ville afböja de obehagliga uppträden, som af ett sådant steg oundvikligen skulle följa. Han bad derföre Bengt Skytte öfvertala hertigen att icke framskicka brefven och att i allmänhet icke röra vid hela saken, såsom både olaglig och omöjlig att genomdrifva [2]). Men fåfängt. Den 10 Maj skickade hertigen tre sina hofherrar med ofvannämnde inlaga till rådet. Ännu ville regeringen undvika buller och uppseende och sände skriften d. 11 Maj tillbaka med allvarsam varning och bön, att ej vidröra en så farlig sak [3]). Varningen blef fåfäng och det länge förberedda anfallet skedde redan dagen derpå.

SEXTONDE KAPITLET.

ADOLF JOHANS ANDRA FÖRSÖK ATT INKOMMA I FÖRMYNDARE-STYRELSEN.

Då alla hertigens godvilliga försök sålunda afvisades, måste han på goda fosterlandsvänners tillstyrkan, nolens volens, gripa saken annorlunda an. Så låter Adolf Johan sin häfdatecknare börja berättelsen om nu följande uppträde.

Den 12 Maj om morgonen framkördes på Rörstrand Adolf Johans sexspända statsvagn, och hertigen satte sig deri, åtföljd af sin hofmarskalk och ett sitt hofråd, samt

---

[1]) Rådsprot. d. 8 Aug. 1664.
[2]) Rådsprot. d. 8 Aug. 1664. — Stegeborgs ark. Thomas Polus ber om samtal med Bengt Skytte d. 22 Aug. 1664.
[3]) Kgl. Bibl. Heydenreichs Geschichte Adolf Johanns.

med 4 betjenter bakpå. Man for genast in till staden och till slottet. Hertigen steg ur och begaf sig till unga konungens rum, men denne var redan gången i morgonbönen. Han vände sig då till enkedrottningens sida; men denna var redan gången till rådkammaren. Hertigen förklarade då, att han skulle genast der uppsöka och samtala med henne. Krister Horn ville genom skämt locka honom derifrån, men fåfängt. Utan att låta anmäla sig, inträdde hertigen i rådkammaren och öfverlemnade åt drottningen ett till henne ställdt bref; och åt Karl Mörner ett likaledes till hela riksrådet. Derpå gick han genast ut, och for till riddarhuset, samt till presterna och borgrarna, lemnande åt hvardera en lika lydande skrift. En dylik skickades äfven till bönderna, men blott genom sekreteraren, emedan dessa redan före hertigens ankomst lemnat samlingsrummet. Derpå, och i samma vefva, besökte Adolf Johan sin syster, Maria Eufrosina, samt Per Brahe och Karl Gustaf Wrangel, hos en hvar bland dessa anbefallande sin sak till det bästa. Sedan detta var gjordt, återvände han till Rörstrand.

Genast efter hertigens bortgång ur rådet blefvo de derstädes aflemnade brefven brutna och lästa. De innehöllo hans påstående att vid nuvarande ledighet blifva såsom riksmarsk intagen i förmyndarestyrelsen. Skälen voro dels svaga, dels olagliga, dels redan 1660 vederlaggda. Bland annat talade han om sin *pligt, att vårda Sverges och sin brorsons, nuvarande konungens välfärd, samt att upprätthålla sin broders, förre konungens testamente. Att detta testamente icke blifvit vid sista riksdagarna iakttaget, kom, mente hertigen, deraf, att rådet och ständerna hade ingendera gången haft tillfälle noga öfverväga ärendet; ty i Göteborg var man oroad af utrikes fiender och i Stockholm af drottning Kristinas ankomst och påståenden* m. m. Brefvet till rådet var i något hårdare ordalag än det till enkedrottningen. Med båda, likasom med brefven till ständerna, följde en afskrift af Karl Gustafs testamente och af dennes åt Adolf Johan utfärdade fullmagt att vara riksmarsk.

Efter slutad läsning betraktade rådsherrarna hvarandra, icke utan förvåning och häpnad. Oaktadt alla varningar och oaktadt åtgerdens både fara och olaglighet, hade Adolf Johan tagit detta märkvärdiga steg. Man kunde ej föreställa sig, att han dristat något sådant utan förberedd plan, många anhängare och djerfva rådgifvare. Tankarna, kanske ock blickarne, riktades mot Bengt Skytte. Denne, likasom anande deras hjertans mening, började omförmäla: *huru han visserligen ofta talat med hertigen; men att det aldrig varit om dylika ämnen, det ville han med helig ed bedyra. Den, som i detta hertigens rådslag deltagit, hade ej varit en redlig fosterlandsvän,* o. s. v. Rådet kunde härom ingen ting bevisa och derföre ingen ting säga; men beslöt att i det kinkiga ämnet rådföra sig med ständerna och derföre genast tillkalla dem. Men just i detsamma ankommo sjelfmant utskott från adel, prester och borgare. Dessa tillkännagåfvo, att berörda stånd, hvart för sig, funnit hertigens sak af så eftertänklig beskaffenhet, att de ej velat öppna brefven utan lemnade dem härmedelst ouppbrutna åt regeringen. Regeringen tackade för deras förtroende, återlemnade brefven och begärde hvarje stånds utlåtande deröfver. Alla ogillade Adolf Johans åtgerd, såsom uppenbar olydnad och trots mot förra riksdagens lagliga afgörande. Rådet och ständerna beslöto gemensamt, att val till riksmarsk skulle ske redan följande dagen, för att derigenom med ens afskära alla hertigens anspråk. För befarade oroligheter tillkallades en hop krigsfolk och flottan lades ut på redden. Rådet lät gifva sig middagsmåltid i sjelfva rådkammaren och förblef derstädes tillhopa inpå sena qvällen. Af protokollerna både för denna och följande dagar blefvo till yttermera visso dubbla exemplar hållna. — En serskild person förordnades att noga vakta bönderna, på det ingen måtte locka och förleda deras enfald [1]).

Den 13 Maj eller följande dagen samlades rådet redan kl. 7 på morgonen och val till riksmarsk anställdes.

[1]) Rådsprot. d. 12 och 13 Maj 1664.

Förut hade i detta hänseende varit många partier, så att man vid afgörandet motsett svåra tvister så väl inom rådet, som mellan rådet och ständerna. Hertigens uppträdande gjorde med ens slut på all oenighet och Karl Gustaf Wrangel fick nästan hvarenda röst inom rådet. Äfven alla ständerna gillade och stadfästade valet. Den 16 Maj blef Wrangel i deras närvaro installerad såsom Svea rikes marsk.

Något hvar trodde, att genom denna bestämda åtgerd saken skulle för alltid vara afgjord. Men samma dag klockan elfva om qvällen höll en hertigens trumpetare utanför Wrangels boning. Han framlemnade till den nya riksmarsken ett bref, hvari hertigen ännu kallade Wrangel riksamiral och med hårda, nästan hotande ord uppmanade honom att icke mottaga riksmarsk-ämbetet, hvilket sades *»med rätta tillkomma hertigen»* o. s. v.

Dagen derpå eller den 17 Maj visade Wrangel denna skrifvelse inför rådet och erböd sig att med värja i hand besvara den, om sådant nämligen tillätes. Men i detsamma fick man veta, att hertigen just nu genom en annan skrifvelse anhållit, att som svensk adelsman blifva intagen på riddarhuset. Tydliga afsigten var att som sådan blifva berättigad till den sökta platsen. Rådet och ständerna harmades öfver dessa nya tillställningar, och i synnerhet öfver brefvet till Wrangel, hvilket innebar ett uppenbart trotsande af deras nyss gjorda val, likasom hertigen skulle äga magt att öfverändakasta, hvad Sverges regering och ständer gemensamt beslutat. Adeln var mest uppretad. Några yrkade, att man borde mot hertigen anställa den rättegång, som han sjelf flere gånger begärt. Andra ville, att han genast och utan krus skulle fängslas; andra, att han skulle landsförvisas, *ty rikets lugn var mera värdt, än hundrade hertigar.* Klas Rålamb yrkade, att Adolf Johan borde både sjelf straffas och tillika tvingas att nämna sina rådgifvare. Öfverallt utfor man häftigt mot dessa hemliga tillställare och tänkte dervid på Bengt Skytte; ty man erfor, att hertigen genom

något hemligt ombud ännu fick veta allt, som förehades inom rådet.

Bland bönderna hördes visserligen en och annan yrka, att hertigen borde landsförvisas; men östgötar och småländningar hotade taga hans parti. Bland borgerskapet och i synnerhet bland presterna saknade han ej heller anhängare. Sjelf förklarade hertigen, att han i det yttersta ville försvara sina nu ifrågasatta rättigheter. Denna hans trotsighet föranledde följande af rådet och ständerna samma dag gemensamt tagna beslut.

Biörenklou uppsatte i regeringens och ständernes namn en skrifvelse, hvari dessa förklarade sitt misshag öfver hertigens *ovanliga, mot lag och riksdagsbeslut stridande företag.* Denna skrift skulle för hertigen af rådet och ständerna uppläsas, hans egna bref vid samma tillfälle återlemnas och trygghetsförsäkring för framtiden affordras. — För att kunna bättre följa hertigen och hans tilltag, beslöts ock att dessförinnan inbjuda honom till Stockholms slott. Om han vägrade att komma, befullmägtigades regeringen att tillgripa de säkraste och kraftigaste förefintliga medel till att trygga rikets frid och frihet. Adeln ville till och med, att inbjudaren skulle åtföljas af en betydlig tropp ryttare, hvilka, i fall hertigen ej godvilligt följde, borde med våld taga och föra honom in på slottet.

Först sent på aftonen blef man färdig med detta beslut, och derpå skickades genast hofmarskalken Taube ut till Rörstrand att frambära inbjudningen. Hertigen ursäktade sig med den sena timmen och sin egen opasslighet; lofvade dock att infinna sig morgonen derpå. Ursäkten antogs, men en tropp ryttare skickades att under den stundande natten obemärkt bevaka nejderna kring Rörstrand.

Följande dagen den 18 Maj om morgonen kom hertigen enligt löfte till Stockholms slott. Den dagen förut beslutade beskickningen till honom utgjordes af 6 rådsherrar och ett utskott af ej mindre än 68 personer bland alla stånden. Till ordförande vid detta tillfälle hade rå-

det märkvärdigt nog utsett just Bengt Skytte, hertigens förmodade hemlige vän och rådgifvare. Den af Biörenklou uppsatta skrapan för hertigen blef ännu en gång inför rådet och ständernas utskott genomgången, granskad och gillad. Derpå vandrade hela skaran upp till Adolf Johan. Denne mottog dem i yttre rummet, räckte handen åt en hvar serskildt och förde dem sedan till en inre sal. Här måste Bengt Skytte uppläsa Biörenklous i ganska allvarsamma ordalag författade skrifvelse, huru nämligen ständerna ogilla furstens *förgripliga uppförande och beklaga, att han ej kan förmås taga rätt och skäl*, m. m. Hertigen, något uppbragt och förvirrad, började tala fram och tillbaka: *han hade ingenting ondt gjort; endast velat hedra rådet och adeln genom att blifva deras medlem; bad att som rikets andra invånare få njuta lag och rätt; samt att ständerna måtte i denna sak välja opartiska domare. Ständerna,* tillade han, *hade till stöd för deras nu upplästa skrifvelse åberopat åtskilliga handlingar från 1660 års riksdag; men hertigen förklarade, att han ej mer kunde erinra sig tillvaron af några dylika.* Karl Maurits Lewenhaupt inföll: *men jag mins dem rätt väl, och att man till och med gaf eders fursteliga nåde ordenteliga afskrifter deraf.* Hertigen svarade: *törhända! Men i svenskar hafven förut alltid vetat, huru man bör bemöta furstеliga personer. Jag har derföre aldrig väntat blifva på detta sätt behandlad.* Bengt Skytte bad nu hertigen föreslå, hvad försäkring för framtida trygghet han ville gifva regeringen och ständerna. Adolf Johan *bad dem sjelfva göra ett sådant förslag. Han för sin del begärde blott att, i enlighet med all lag, så andelig som verldslig, så naturens allmänna, som Sverges enskilda, blifva konungens närmaste förmyndare.* Bengt Skytte svarade, *att numera kunde ingen ändring ske,* hvarpå han återlemnade hertigens till enkedrottningen och rådet ställda inlagor. Likaledes framträdde en af hvardera stånden och lade på bordet framför hertigen dennes den 12 Maj ingifna bref. Hertigen förklarade då med någon häftighet, *att han detta oaktadt aldrig skulle afstå från sina*

anspråk; man måtte göra med honom hvad som häldst! Beskickningen bugade sig och gick tillbaka till rådet, der Bengt Skytte berättade, hvad som förefallit. De la Gardie sade då till samtliga utskottsledamöterna: *vi af regeringen taga eder riksens ständer till vittne på denna hertigens halsstarrighet och begära mot densamma edert bistånd.* Derpå skickades Gustaf Banér och Gabriel Oxenstierna genast till hertigen med begäran, *att denne måtte hålla sig stilla ännu ett par dagar, så skulle han få det begärda utkastet till försäkrings-skriften.* Hertigen biföll, *men ville under tiden vistas på Rörstrand.* Herrarna gingo med detta bud till rådet, men återkommo genast med det svar, *att såväl enkedrottningen som rådet ansåge bäst, det hertigen stannade på slottet.* Hertigen sade: *men sådant skulle blifva mig ganska olägligt.* Rådsherrarna svarade, *att de omöjligt kunde gifva något annat svar.* — *Då,* återtog hertigen, *då må ingen förtänka, om jag låter framkalla min vagn och reser ut till Rörstrand.* Med sådant besked återvände herrarna. Klockan var tre och rådet höll på att skingras; men vid detta budskap samlades det genast åter igen och i enkedrottningens rum. Man befarade några våldsamma företag af hertigen. Efter kort rådplägning befalltes derföre öfversten vid gardet, Karl Sparre, att icke låta hertigen lemna slottet; och till denne sednare skickades hofmarskalken Taube, med förnyande af förra tillsägelsen. Taube inträdde hos hertigen och sade: *det är mig ganska obehagligt, men på enkedrottningens och rådets befallning nödgas jag härmedelst tillkännagifva, att eders furstliga nåde måste stanna här på slottet.* Hertigen utbrast: *jag lyder ingen annan än konungen!* Derpå sprang han Taube förbi utföre trappan och till porthvalfvet. Der stod en grefve Lillies vagn. Hertigen steg upp deri och befallte kusken köra, hvilket denne också gjorde. Men i detsamma kom Karl Sparre och skyndade förbi dem och till högvakten, der han utkallade folk, som fattade hästarnas tyglar och hejdade färden. Hertigen sprang då ur vagnen och frågade: *hvad betyder detta? Man vill väl icke*

fängsla mig? Sparre sade: *det sker på konungens befallning.* Hertigen sökte nu springa undan åt annat håll; men blef ständigt af Sparren genskjuten. Hertigen ville då draga svärdet, men Sparre ropade vakten till hjelp och fattade sjelf om hertigens värjfäste med så hårda ryckningar, att det bröts sönder. Ändtligen måste hertigen gifva tappt och återvända till sitt förra rum, hvarest han fick dubbel vakt för dörren. Detta allt väckte mycket uppseende. Adeln och bönderna ville med stränghet beifra hertigens våldsamma trots mot regeringens befallning. Somliga yrkade lifstidsfängelse; andra landsförvisning; andra, att han skulle skickas till Åbo. Regeringen och rådet hyste dock helt annan åsigt. De sade: *om man landsförvisar eller innestänger hertigen, så börjar hopen snart hålla honom för en oskyldig eller för hårdt straffad politisk motståndare; hälst mängden glömmer hans fel, när man ei längre har dem för ögonen. Derföre bör han få stanna qvar i landet, då han ofelbart lärer mer och mer för folket ådagalägga såväl sin egen oefterrättlighet, som nödvändigheten af de åtgerder, vi nu måst tillgripa. Man bör derföre endast till trygghet för framtiden affordra honom en kraftfull försäkring* o. s. v. Denna mening antogs af prester och borgare och sedermera äfven af adel och bönder.

Slutet blef, att hertigen måste den 28 Mej i närvaro af rådets och ständernas utskott underskrifva en försäkran, i hvilken han *frivilligt afstod från alla möjliga slags anspråk på förmynderskapet och riksmarskalkssysslan; återkallade alla sina härom afgifna bref och skrifter; samt erkände, att dessas ogilltighet blifvit af regeringen och ständerna numera fullkomligen ådagalaggd. Om hädanefter han eller någon annan handlade eller stämplade mot denna nu afgifna försäkran, förklarade hertigen, att han eller den, eho det vara måtte, borde såsom rikets fiende och det allmänna lugnets förstörare blifva enligt Sverges lag och utan något undantag eller ursäkt straffad.* Tillika måste hertigen lemna ifrån sig urskrifterna

till Karl Gustafs testamente och sin egen fullmagt på riksmarsksysslan.

Sedan detta var fullgjordt, kommo tvänne rådsherrar och förklarade, att konungen tillgifvit hertigen den begångna förbrytelsen. Straxt derefter inträdde hofmarskalken Taube och tillkännagaf, att hertigen numera egde frihet resa, hvart han ville; hvarpå Adolf Johan också genast lemnade rummet och staden [1]).

SJUTTONDE KAPITLET.

BENGT SKYTTES UTESLUTANDE UR RÅDET.

Efter ofvannämnda obehagliga uppträden sökte Adolf Johan i början att hålla god min. Han försäkrade, att hans åtgerder blifvit vidtagna *endast för att tillfredsställa samvetets fordringar och fullgöra, hvad han ansåg vara sin pligt mot riket och mot sin brorson. Nu hade regeringen och ständerna beslutat annorlunda; och han var glad att således med fredadt samvete känna sig fri från förmynderskapets pligter och ansvar.* Han mägtade likväl icke ständigt bibehålla detta högtidsspråk; utan man hörde honom emellanåt utfara med mycken bitterhet emot regeringen; och hans onda lynne gick så långt, att han med käppen i hand bortjagade sin handsekter och sin stallmästare. Snart följde ock nya uppträden af liknande art med de förra. Man hade under sist omtalade tvister gifvit hertigen tillkänna, att han icke egde rättighet till omedelbar skriftvexling med ständerna. Knappt voro dock två månader förflutna, förr än han sådant oaktadt skickade återigen till dem och till rådet nya bref. Dessa handlade visserligen endast om enskilda angelägenheter; men i anseende till det olagliga i sättet ådrogo de honom

---

[1]) Otryckta källor för kapitlet äro Rådsprotokollen. Riddarhus-arkiv. Riksdagsacta för 1664. — Kongl. Bibl. i Stockholm. Heydenreichs historia om Adolf Johan.

en ny skrapa af regeringen [1]. Tillika märktes, att han fortfarande erhöll jemna underrättelser om alla rådets öfverläggningar.

Bengt Skytte misstänktes hela tiden som upphofsman till såväl hertigens envishet, som till de hemliga underrättelserna; men oaktadt alla bemödanden hade man ej kunnat öfverbevisa honom derom. Emellertid blef uppmärksamheten mer och mer spänd på alla hans mått och steg i förhållande till hertigen.

Den 3 Aug. 1664 var rådet samladt till öfverläggning om några Adolf Johans nya förehafvanden. Till hemlighetens bevarande utvisades sekterarna och man fattade ett mot hertigen rigtadt och allvarsamt beslut. Knappt var detta gjordt, förrän Bengt Skytte gick ut, skref hastigt ett bref och bortskickade dermed sin betjent. Denne befalldes hemligen bära brefvet till Adolf Johan, som då vistades på Görväln, och att under vägen utgifva sig för Frisendorffs tjenare.

Skyttes hastiga försvinnande ur rådet väckte misstankar och flere personer skickades att bevaka vägarna till hertigen. Af dessa blef Skyttes betjent tagen på återfärden från Görväln. Han utgaf sig visserligen för en Frisendorffs tjenare; men blef igenkänd och förd inför ståthållaren, der han sluteligen nödgades bekänna allt.

Dagen derpå eller den 4 Aug. samlades rådet, äfven Bengt Skytte. Sekterarna utvisades. Rådet började nu angripa Skytte för hans med fursten förda brefvexling, hvilken nu ändteligen blifvit genom drängens tillfångatagande bevisad. Skytte kunde ej neka till brefvet; men påstod, att det handlade blott om enskilda angelägenheter. — Rådet begärde då, att som bevis derom få se hertigens i samma ämne ankomna bref. *Gerna*, svarade Skytte, *skulle det framlemnas; men jag har sannerligen redan sönderrifvit det; och*, tillade han, *Gud straffe min själ, om jag häruti talar osanning!* — Rådet skickade

---

[1]) Riksark. Hertig Adolf Johans bref till rådet. Regeringen till Ad. Johan d. 10 Febr. 1665.

nu på stående fot Gustaf Persson Banér och Henrik Horn ut till hertigen. De frågade, om denne hade aftonen förut erhållit någon skrifvelse från Bengt Skytte. Hertigen nekade; men sade, att han deremot *fick från Frisendorff ett bref, angående några handelsärender.* Rådsherrarna invände: *men herr Bengt Skytte har redan inför rådet nödgats erkänna, att han afskickade ett bref till edera fursteliga nåde.* Adolf Johan kunde nu ej längre neka; men då riksråden ville se detta Skyttes bref, påstod han envist, *att det var förkommet;* och med detta svar måste de återvända. — Under tiden hade man också antastat Frisendorff, hvilken nödgades bland annat omtala den spannemål och de penningar, som hertigen gifvit åt Bengt Skytte. — Rådet hade emellertid oafbrutet varit tillsammans. Med stöd af de sist erhållna underrättelserna angrep man Skytte om igen. Denne måste nu erkänna, att han af hertigen *mottagit gåfvor och med honom fört brefvexling;* men, påstod Skytte, *sista brefvet var endast skrifvet för att hindra hertigen från förhastade åtgerder.* Då skickades om igen tvänne rådsherrar till Görväln för att få se brefvet och pröfva denna Skyttes sednare uppgift. Men när herrarna framkommo till Adolf Johan och efterfrågade skrifvelsen, svarade denne leende, *att han redan sönderrifvit den.* Dessa hertigens och Skyttes flerfaldigt motsägande och osannfärdiga uppgifter ådagalade bådas brottslighet. Den länge dolda oviljan mot Bengt Skytte bröt ut, och han blef tills vidare ur rådet förvisad [1]).

---

[1]) Ofvanstående framställning grundar sig förnämligast på en berättelse, som Magnus Gabriel De la Gardie d. 4 och 5 Aug. 1664 aflade inför ridderskapet och adeln. Se riddarhusark. Riksdagsacta 1664 och Rådsprot. — I Loenbohms Hist. Märkvärd. I, 148 finnes om detta uppträde en annan berättelse. Denna innehåller dock flere uppenbara origtigheter, till och med orimligheter. Några dess uppgifter borde, såsom för Skytte menliga, naturligtvis vara mot honom åberopade. Som jag emellertid icke funnit dem på något annat ställe omnämnda, har jag ansett hela berättelsen mindre pålitlig.

Följande dagen, den 5 Aug., underrättade riksrådet ständerna, om hvad som förefallit, och begärde deras betänkande. Skyttes uppförande, hans osanningar, hans brutna tysthetsed, hans förrådande af rikets och regeringens hemligheter, hans fortsatta stämplingar med den orolige, nästan upproriske Adolf Johan; och detta allt oaktadt erhållna varningar och nyss förefallna uppträden; — detta tillsammans retade sinnena ganska mycket. Ständerna förklarade, att Bengt Skytte borde ur rådet uteslutas. Många ville till och med, att han skulle hållas i fängsligt förvar; ty man fruktade hans stämplingar så inom som utom landet; ryktet sade ock, att en del af gardet var hemligen vunnen och i beredskap att understödja något våldsamt omstörtningsförsök. I denna nöd blef Bengt Skytte öfvergifven och förrådd af hertigen. För att rädda sig sjelf och skjuta skulden på en annan, lät nu Adolf Johan inför rådet tillkännagifva, att Bengt Skytte hade i förväg känt och gillat Adolf Johans i förra kapitlet omtalade ansökningar och åtgerder. Så sluteligen fångad i sina egna snaror, kunde Bengt Skytte ej längre komma undan. Han måste erkänna sitt brott och bedja om nåd. Regeringens beslut innehöll, *att Bengt Skytte aldrig mer får komma i rådet eller erhålla något offentligt uppdrag. Dock tillåtes honom att som enskild stanna i riket, så framt han hädanefter håller sig stilla.*

I början underkastade sig Bengt Skytte denna dom. Men snart började han till rådet inlemna den ena skriften efter den andra. Inom fem veckor hafva vi räknat sju sådana, alla med fram- och tillbakavacklande innehåll. Han begärde än nåd och tjenstledighet; än laglig undersökning och dom; än att tillåtas åter inträda i rådet; än att åtminstone få behålla sysslan i Wismar o. s. v. Rådets svar blef alltid ett och detsamma, nämligen, *om han ej nöjdes med det fällda utslaget, egde han, liksom hvarje annan svensk undersåtare, full rättighet att begära laga ransqkning och dom.* Denna anvisning blef dock aldrig af Bengt Skytte begagnad. Deremot anhöll han om pass

att resa utrikes. Han fick ett sådant; men i mer kalla ordalag än vanligt.

Bland ständerna var allmänna tänkesättet sådant, att många tyckte, det såväl Bengt Skytte som Adolf Johan blifvit behandlade med större mildhet än som vederborde. En och annan sade knotande, att De la Gardie, för slägt- och gammal vänskaps skull, alltför mycket laggt fingrarna emellan. I sjelfva riksdagsbeslutet, underteckmadt den 23 Aug., yttra ständerna följande ord: *Vi bedja, att den kongl. regeringen må hålla hertig Adolf Johan till uppfyllande af sin sista förbindelse. Skulle han något mot fäderneslandet företaga, önska vi, att han måtte med vederbörliga medel bringas till skäl och ordning; och utlofva vi, att i sådant fall den kongl. regeringen med allt nit styrka och understödja* [1]).

ADERTONDE KAPITLET.

OM STRIDEN MELLAN GUSTAF BONDE OCH MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE.

Under de fem år, som vid denna tid förflutit, hade inom förmyndarestyrelsen varit en oupphörlig strid mellan två olika partier. Det ena talade för fred, indragningar och sparsamhet. I spetsen för detsamma stod Gustaf Bonde; de öfriga utgjordes af Bengt Oxenstierna, Erik och Göran Fleming, Seved Båt, samt äfven Herman Fleming, när denne någon gång var tillstädes; i många fall också Per och Nils Brahe. Andra partiet yrkade krig, förläningar och frikostighet. Det utgjordes af Karl Gustaf Wrangel, Gustaf Otto Stenbock, Klas Tott, Lorents v. d. Linde, Karl Maurits Lewenhaupt, Hornarna med flere; Magnus Gabriel De la Gardie var förnämsta ledaren.

---

[1]) Källor för detta kap. äro Råds- och Riddarhusprot. för år 1664.

Första sammanträffandet mellan dessa båda partier inföll redan 1660 och 1661 i frågan om det tillämnade rysk-polska kriget. Gången af denna sak hafva vi redan berättat [1]).

Vid samma tid förekom ett annat tvistämne. I stället för Bornholm fick svenska kronan en hop adeliga egendomar i Skåne och Blekingen. Genast anmälde sig åtskilliga högt uppsatta personer att erhålla sådana gods i belöning eller betalning. Göran Fleming undrade, *om regeringen hade rättighet att afyttra dessa egendomar?* Klas Tott svarade: *åtminstone ämnade salig konungen bortgifva skånska gods. — Det kan också jag intyga,* tillade Per Brahe, *och dessutom går det ej an att med afslag disgustera en braf karl.* (Detta ordalag var ett bland de vanligaste skälen till försvar af gåfvor och förläningar.) Klas Tott sade: *kanske är det mången gång dugligheten hos en sådan karl, som man har att tacka för hela landskapet. — Men,* återtog Erik Fleming, *om dessa gods bortgifvas, har man sedermera ingenting till skånska besättningarnas underhåll.* Nils Brahe sade: *en enda god befälhafvare gör mer nytta än två eller tre besättningar.* Per Brahe tillade: *som spaniorerna göra i Majland och Neapel, kunna också vi göra i Skåne; nämligen twinga städerna att bredevid sig anlägga säkra fästen. Sedan behöfva vi ej mer än derstädes underhålla helt små besättningar. — Men,* sade Herman Fleming, *egendomarna äro lemnade i stället för Bornholm och äro således kronogods, hvilka ej få bortgifvas. — Jo,* sade Per Brahe, *i stor nöd är det lofligt att tillgripa dem.* Flemingarna sökte få saken uppskjuten, tills hela rådet blifvit härom serskildt tillkalladt; men de öfverröstades, och inom kort hade många af dessa betydliga egendomar återigen från kronan öfvergått till enskilda personer [2]), mest till herrar inom sjelfva rådet [3]).

---

[1]) Se kap. 11 och 13.
[2]) Rådsprot. d. 5 och 7 Juli 1660.
[3]) Räntan af hela Bornholms vederlag ansågs stiga till 22,752 S. 6;

Vid samma tid förekom också ett annat dylikt mål. Karl Gustaf hade ej velat begagna den så mycket öfverklagade försäljningen af kronogods och skatteräntor. I dess ställe bortpantade han sådana för flere 100,000 daler silfvermynt. Det var egentligen samma sak blott med ändring af namn och form. Nu blef inom förmyndarestyrelsen föreslaget att begagna samma utväg. Per Brahe och Klas Tott med flere talade ifrigt för saken. Gustaf Bonde afrådde, *ty*, sade han, *det ökar ofrälsemäns afund mot adeln och föranleder ny reduktion*. Brahe och Klas Tott påstodo, *att böndernas klagan var obillig, att ofrälseständen jemförelsevis förkofrat sig mera än adeln* m. m. *Men*, sade Gustaf Bonde, *att bortpanta godsen är i sjelfva verket lika stridande mot riksdagsbeslutet som att sälja dem*. — *Ja!* sade Per Brahe, *men nöden tvingar oss.* Slutet blef, att kronogode skulle i nödfall få bortpantas [1]) och ständerna lemnade vid nästa riksdag sitt bifall dertill.

Inemot jul 1660, klagade Gustaf Bonde, att regeringen öfverlöptes af folk, som sökte gåfvor och förläningar; och han föreslog, att inga kronogods borde bortgifvas, innan reduktionen blifvit afslutad. Magnus Gabriel De la Gardie försvarade donationernas nödvändighet, och anförde det vanliga skälet och ordasättet, nämligen, *att ingen styrelse kunde bestå* sine poena et praemiis, *d. v. s. utan straff och belöningar*. *Dessutom*, tillade han, *om donationer ej gifvas, blifva undersåterne missnöjda.* — *Jag tror tvärtom*, sade Gustaf Bonde, *och att det blir större missnöje om vi fortfara med donationerna.*

---

enligt andra 22,376. Redan 1662 hade kronan deraf endast 3,966: 14. 13. qvar. Allt det öfriga var bortförlänadt, t ex. K. G. Wrangel hade 5,696: 20. 15: G. O. Stenbock 2,706: 27. 6; Ax. Sparre 4,464: 4; Ebbe Ulfeldt 4,620: 4. 15. Robert Douglas och Lorents von der Linde hvardera 4000: allt dal. s. mynt. — Se Uppsala. Rosenhanska samlingen. Fol. T. 7. Förslag öfver Bornholmska godsen.

[1]) Rådsprot. d. 10 Aug. 1660.

— Äfven denna gång blef han öfverröstad; och man beslöt, att tillåta bortgifvandet af kronogods; *dock*, hette det, *endast åt dem, som vore i hög grad antingen nödställda eller af fäderneslandet förtjenta* [1]). För att lugna Bonde och hans oroliga vänner, lofvade man till och med att i början icke på ett helt år begagna denna rättighet [2]).

Inom loppet af 1660 hade förmyndarestyrelsen sålunda beslutit, att tillåta 1:o förpantning af kronogods. 2:do bortgifvande af bornholmska vederlagsgods. 3:tio bortgifvandet af vanliga kronogods. Man hade derigenom ställt på glänt trenne dörrar till rikets skattkammare. Gustaf Bonde hade velat hafva dem helt och hållet stängda och nycklarna urtagna till förekommande af all frestelse. Framtiden visade snart, huruvida de rådande mägtade hålla sitt löfte om dörrarnas sparsamma bruk.

I Februari 1661 framkom De la Gardie med följande fordringar. 1:o begärde han ersättning för grefskapet Arensberg, som Kristina först gaf och sedan återtog. 2:o begärde han utbekomma sin innestående lön både såsom riksskattmästare och som konungens general-löjtnant i Liffland. — Härvid anmärktes, att Arensberg och Ösel voro dock af Kristina åt honom gifna som ett serskildt grefskap, utom Leckö, hvilket fadern innehade och gunstlingen sedermera skulle ärfva. Lag kunde ej, men blygsamhet och rättskänsla hade bort hejda De la Gardies anspråk på att återfå den orimliga gåfvan. — Sak samma var med andra påståendet, ty sedan 1653 hade De la Gardie ej [3]) förvaltat riksskattmästare-sysslan, men begärde dock dess lön. — Värdigt och allvarsamt talade också Gustaf Bonde mot anspråken och fick dervid något understöd inom rådkammaren. Men De la Gardie var en mägtig man, genom sitt ämbete, genom sina personliga egenskaper, genom sitt äktenskap med konungens faster, — rådet gaf efter. I stället för Arensberg, som gaf

---

[1]) Rådsprot. d. 17 Dec. 1660.
[2]) Riksark. Rosenhanes dagbok.
[3]) Åtminstone ej mer än några få månader.

18,000, fick han Pernau med omkringliggande nejd, som likväl gaf blott 6,538 d. s., och äfven för de andra fordringarna tillerkändes honom någon ersättning. Vi veta ej hur stor. Han tyckes ha fordrat 80,000 riksdaler [1].

Vid samma tid kom Karl Gustaf Wrangel med anspråk af lika, till och med svårare art. Efter roskilderfreden hade konung Karl Gustaf gifvit honom betydliga förläningar uti det då till Sverige afträdda Trondhjems län. Inom ett år voro både län och förläningar åter i danskarnes händ. I stället för de sålunda förlorade trondhjemska egendomarna, begärde nu Wrangel 60,000 riksdaler eller motsvarande skånska gods. Gustaf Bonde prutade emot och föreställde både obilligheten och olagligheten. Men Wrangel var en bland de mägtigaste i riket; de öfriga rådsherrarna ville å ena sidan ej rösta mot honom, å andra sidan ej rösta mot samvetet. Man vacklade, tvekade, men slutade med att bifalla [2]. — Vid samma tid skulle staten för året uppgöras. Gustaf Bonde hade dervid infört en mängd besparingar. Klas Tott, Axel Lillie och i synnerhet Wrangel talade häftigt deremot. Per Brahe och De la Gardie understödde Bonde och både Wrangel besinna rikets nöd och nedstämma sina fordringar. Det tyckes som Wrangel den gången måst gifva vika [3]. — Men tillika hade han framkommit med en tredje och än större fordran. Konung Karl Gustaf hade nämligen gifvit honom gods i det af svenskarna öfversvämmade Preussen, och tillika lofvat honom andel i Öresundstullen och dessutom 53,000 R:dr i lösen för de fångar, som togos i Fredriksudde [4]. I ersättning för allt detta fordrade nu Wrangel en rund summa af 400,000 riksdaler [5]. Dessa påståenden väckte mycken ovilja, i synnerhet som en mängd personer följde Wrangels exem-

---

[1]) Rådsprot. d. 27 Febr. och 11 Mars 1664.
[2]) Rådsprot. d. 15 Mars 1661.
[3]) Rådsprot. d. 15 Mars, 2 och 6 April 1661.
[4]) Rådsprot. d. 12 Mars 1664.
[5]) Bond. fol. 29. Rådsprot. och acta i senaten d. 5 Febr. 1664.

pel, så att staten öfverhopades af mer eller mindre orimliga ersättningsfordringar. Då beslöt rådet den 20 Mars samma år, att icke godkänna anspråk, som voro grundade på donationer af gods eller penningeinkomster, gifna eller anvista i blott för tillfället öfversvämmade fiendtliga landskap. Oaktadt detta beslut yrkade Wrangel enträget på sin fordran och visade missnöje öfver hindren. Per Brahe sade: *dessa anspråk äro ganska besynnerliga, ty Wrangel vet rätt väl, att kronan ej har något mera att gifva. Dessutom vore det obilligt, om våra fältmarskalkar skulle af kronan få lösen för de fångar, som tagas med kronans egna troppar.* — *Ja,* sade Gustaf Bonde, *kronan skulle på sådant sätt få igenlösa sina egna fångar.* Gustaf Posse tillade: *man hörde ej heller, att salig fältmarskalk Torstensson begärde någon lösen för de fångar, han tog vid Jankowitz.* Wrangels måg, Nils Brahe anmärkte, *att fältherren ej grundade sin fordran på lag, utan på konungens löfte.* Bonde svarade: *om alla, som hafva konungens löfte på donationer, skola bekomma ersättning, då går staten snart öfverända; och häldre, än att vara med om någonting sådant, vill jag genast nedlägga min syssla* [1]. I följe af detta allvarsamma motstånd blef saken uppskjuten; men ej öfvergifven. Wrangels anspråk fortforo, rådets motstånd mattades. Sluteligen blefvo fordringerna åtminstone till en betydlig del bifallna [2].

Vi lägga serdeles vigt på den egennytta, som De la Gardie och Wrangel vid dessa tillfällen ådagalade. Med allvar och nit talade Gustaf Bonde för måtta och sparsamhet. Just under dessa strider mot De la Gardie och Wrangel yttrade han följande ord: *vi böra rätteligen till konungens myndiga ålder uppskjuta alla anspråk på donationer* [3]. Och serskildt, med afseende på Wrangels

---

[1]) Rådsprot. d. 21 Maj 1664.
[2]) Rådsprot. d. 28 Aug. och 7 Nov. 1664.
[3]) Bond. fol. 29. Rådsprot. och acta i senaten d. 11 Mars 1664.

fordringar, sade han i rådet med varnande och bedjande röst: *vi mine bröder, som sitta i styrelsen, böra följa exemplet af Axel Oxenstierna och hans vänner. Under sin förmyndaretid mottogo de inga donationer af kronan och kunde derföre med kraft försvara henne mot andras tillgrepp.* Så talade Gustaf Bonde. Men märkas bör, att i sådana grundsatser blef Axel Oxenstierna understödd af sina yppersta samtidingar, en Jakob De la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Klas Fleming och Axel Banér. Helt annorlunda var det för Gustaf Bonde. Han blef tvärtom motarbetad af de mägtigaste på sin tid. Rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie och riksmarsken Karl Gustaf Wrangel voro just de, som genom de halföppnade dörrarna först trängde sig sjelfva in i rikets skattkammare. Efter dem stodo portarna på vid gafvel och alla godshungriga sågo framför sig den öppna vägen och det rika bytet; och hvem skulle blygas att göra efter, hvad rikets högsta män gjort förut [1]).

Men ännu förlorade ej Gustaf Bonde hoppet om rikshushållningens återupprättande. Den 26 Juni 1661 uppläste han i rådet ett betänkande, som visar rikets ställning och hans egna tänkesätt. *Genom krig och dålig förvaltning,* säger han, *har vårt fädernesland blifvit mycket försvagadt. Enda botemedlen äro fred och sparsamhet. Vi måste söka 1:st freden. Om vi svenskar stoltsera öfver våra troppar, vår krigsära och vår tapperhet och börja orättvisa krig, så blifva vi hos andra folk förhatliga, såsom krigs- och plundringslystna röfvare; och de sammanrota sig till vår undergång såsom i sista åren skedt är. Krigen äro ej heller så nyttiga för landet, som mången säger. De, som dervid samla rikedom, äro blott några få; hvaremot hela landet blifver utarmadt på både penningar och folk, så att skatterna ej kunna erläggas och endast späd ungdom finnes att vid knekteskrifningar-*

---

[1]) Ofvan uppräknade tillvitelser mot Wrangel torde böra i någon mån nedprutas eller mildras. Se derom 16, p. 312 —315.

na taga, och socknarna uppfyllas af fattiga enkor och faderlösa barn. Ehuru så dyrt betalda, gifva de eröfrade landskaperna dock ingen vinst. Och äfven utan att tänka på eröfringskostnaden, medför deras blotta bibehållande större utgifter, än de sjelfva kunna bära. — Till det 2:a skola vi söka s p a r s a m h e t e n. *Ej mer adel eller prester bör finnas än till husslorna behöfs. Öfverflödiga tjenster må indragas och öfverflödiga löner afknappas. Vi böra ej med lysande beskickningar och stora arfvoden och gåfvor täfla med stater, som äro hundra gånger rikare än vi; ty sådant är blott fåfänga. Men vi böra ej heller låta våra ämbetsmän gå lönlösa, såsom nu i några år skett; ty sådant föder villervalla och förakt. Vi skola ej heller bortskänka kronans återstående gods och tillgångar för den blifvande konungen; allraminst skola vi sjelfva föregå med det onda exemplet att sådana åt hvarandra gifva. Rika köpmän böra ej heller adlas, för att ej från handeln, der de behöfvas, draga deras penningar och personliga duglighet till ämbetsverken, der trängseln redan dem förutan är alltför stor. Deremot skall man samvetsgrannt uppfylla sina förbindelser till dem. Man har under de förra åren lockat många köpmän till kronolån och sedan bedragit och förstört dem, och på samma gång kronans kredit. Detta har ofta under sista tiden skett äfven derigenom, att kronan utfärdat anvisningar på gods eller penningemedel, hvilka ej varit att tillgå, så att konungens namn och sigill blifvit till spott och åtlöje o. s. v.* [1]. I sammanhang och följe af dessa allmänna anmärkningar gjorde Gustaf Bonde ett förslag till statens upprättande och lönernas bestämning för år 1662. Denna reglering var ganska redigt affattad och medförde stor besparing, så att om den blefve följd, hoppades man inom få år kunna betala alla rikets skulder. Förslaget blef antaget och statsregleringen införd. Den visade sig ganska nyttig, och blef så inom- som utom-

---

[1]) Bond. fol. 29. R å d s p r o t. och acta i senaten. G. Bondes betänkande d. 26 Juni 1661.

lands både då och längre fram mycket beprisad. För första gången på länge började man kunna i någon mån förminska den sedan 1643 oupphörligt växande riksskulden.

Men så fick det ej länge fortgå, icke ens i två års tid. Redan för följande året 1663 och likaså för 1664 började man föreslå betydliga tillökningar både i sysslor och löner. Det var De la Gardie, Klas Tott, Bengt Horn med flere, som talade för sådana förhöjningar, och man anslog äfven åt Hedvig Eleonora en icke obetydlig andel deraf. Gustaf Bonde sträfvade emot, men nästan ensam, och fruktlöst. Blott för året 1663 tillkom utöfver 1662 års stat en förhöjning af 101,137 d. s. m.; deribland 18,655 ensamt för kanslikollegium, De la Gardies verk. År 1664 skedde en ytterligare tillökning af 55,000 daler silfvermynt [1]).

Bengt Horn och Knut Kurck i spetsen för en hop yngre rådsherrar framkommo i Mars 1663 med den begäran, att alla riksråd, som ej hade räntor af lagmans- eller häradshöfdingedömen, skulle, utöfver sin vanliga rådslön, bekomma 600 daler silfvermynt årligen. Förslaget hade för sig ett sken af lagens bokstaf. Många yrkade dess verkställande, och Klas Tott anmärkte, *att, om man ej på sådant sätt understödde de gamla slägterna, skulle snart de unga och ofrälsemännen genom handel och rikedom växa dem öfver hufvudet.* Gustaf Bonde prutade emot; men fåfängt [2]).

Vid samma tid sökte Gustaf Bonde att i rådet genomdrifva åtskilliga beslut till inskränkning af donationerna. Han understöddes af Georg Fleming, Seved Båt och i någon mån af enkedrottningen. Men i de flesta fallen blefvo de öfverröstade af Brahe, De la Gardie, Klas Tott med flere, hvilka påstodo, att adeln måste också hafva sin

---

1) Rådsprot. d. 11, 13, 17 Mars och 1 April 1663 och 1 Juli 1664. — Uppsala Rosenhanska samlingen. Fol. Tom. 7.

2) Rådsprot. d. 14 och 16 Mars 1663.

näring; samt det vanliga, att ingen styrelse kunde bestå utan straff och belöning. Gustaf Bonde yrkade då, att af sådana gåfvor borde åtminstone någon del afdragas åt kronan. Men herrarna af motpartiet ville ej medgifva en sådan inskränkning; *ty*, påstodo de, *man har ej rättighet att göra några afknappningar på konungens nåd* [1]).

Eburu Gustaf Bonde vanligtvis blef af De la gardiska partiet öfverröstad, fortfor han dock att med sina få vänner kämpa för sanning och rätt. Det skedde ej utan framgång. År efter år gjordes stora afbetalningar på riksskulden och för 1664 års ständer kunde regeringen framvisa en tämligt fördelaktig berättelse om rikets ställning [2]).

Men denna Gustaf Bondes sparsamhet var ganska obeqväm för motpartiet, serdeles för De la Gardie, hvilken sjelf med rubbad hushållning städse behöfde rika inkomster. Han torde ock hafva känt afund öfver Gustaf Bondes stora anseende, viljande sjelf, en gång blifven rikskansler, styra det hela med samma öfvervägande inflytande, som Axel Oxenstierna egt. Han började derföre ur rådet aflägsna farliga och olika tänkande motståndare. Den unge, skicklige Bengt Oxenstierna blef mot sin vilja redan 1662 affärdad som general-guvernör till Liffland. Under 1664 års riksdag skulle riksamirals-platsen efter Karl Gustaf Wrangel återbesättas. Gustaf Otto Stenbock ansåg sig dertill hafva de största förtjensterna och ville med all magt tvinga sig till sysslan. *Om han förbiginges, hotade han att klaga för hela verlden och draga*

---

1) Rådsprot. d. 10 Mars 1663.

2) Den 1 Juli 1664 visade Gust. Bonde i rådet att inkomsterna för året lemnade ett öfverskott af 300,000 d. s. mynt öfver utgifterna. Tillika företedde han följande lista öfver afbetald gammal skuld:

År 1660	betaldes	. . . . . .	522,483;
» 1661	d:o	. . . . . .	490,824;
» 1662	d:o	. . . . . .	879,776;
» 1663	d:o	. . . . . .	709,812;
» 1664	d:o	. . . . . .	600,000.
		Summa	3,232,895.

sig undan till sina gods [1]. Mannen var i sig sjelf icke serdeles utmärkt och i sjöväsendet hade han föga eller ingen erfarenhet; men han var De la Gardies svåger och borde som riksförmyndare blifva ett mägtigt stöd för dennes parti, hvarföre ock nämnde herre sökte hjelpa honom till platsen. Bonde och hans vänner kastade sina blickar på den till riksamiral vida tjenligare men nu tillbakasatte Herman Fleming. Att förekomma sådant, sökte De la Gardie undanskaffa Fleming till general-guvernör i Finnland; men det lyckades ej den gången [2]. Då riksamiral kort derefter skulle i rådet nämnas, vägde partierna så lika, att Stenbock fick 14 och Herman Fleming 10 röster [3], enligt andra blott 8 röster, och på riddarhuset hade Stenbock de två högsta klasserna emot sig [4]. Efter några dagars underhandlingar öfvertalades dock dessa att bifalla, och Stenbock blef riksamiral.

Från denna tidpunkt erhöll De la Gardie en afgjord öfvervigt inom styrelsen. Han fortfor efteråt som förut att motarbeta Gustaf Bonde och dess planer. Då sistnämnde herre inför rådet anklagade den verkligt felaktige bank-direktören Palmstruch, blef denne af De la Gardie öppet försvarad. — Gustaf Bonde anmärkte, att riksräkenskaperna ej blifvit rigtigt öfversedda och granskade alltsedan 1649. Bonde ville nu verkställa den uteblifna granskningen; men De la Gardie genomdref det förbehåll, att efterräkningen ej fick sträckas längre tillbaka än till 1655 [5]. — De la Gardie fortfor att tvärtemot Bondes vilja och plan vid statsregleringarnas uppgörande öka sysslornas antal och aflöning. Han till och med genomdref, att i Bondes eget kollegium, fastän tvärtemot Bondes vilja,

---

[1]) Riksark. B. Horns bref. Krister Horn till B. Horn d. 13 Maj 1664.
[2]) Rådsprot. d. 16 Mars 1664.
[3]) Rådsprot. d. 18 Maj 1664.
[4]) Hans val var således icke en seger för den höga aristokratien, som några säga, utan tvärtom.
[5]) Rådsprot. d. 10 Mars 1663. Jfr Bond. fol. 29. Rådsprot. och acta i senaten d. 5 Mars 1664.

inrättades två nya kammarrådsplatser [1]. — Några veckor derefter utnämnde rådande partiet fyra herrar, nämligen Klas Tott, Henrik Horn, Lorents von der Linde och Karl Maurits Lewenhaupt till fältmarskalkar. De voro alla De la Gardies medhållare. Gustaf Bonde, Sten Bielke och Seved Båt prutade emot. De yttrade, att staten hvarken kunde behöfva eller betala så många fältmarskalkar [2]; men fåfängt.

Karl Gustaf Wrangel var en stolt och myndig herre. Han hörde visserligen icke till Gustaf Bondes parti, men ej heller till De la Gardies, med hvilken sistnämnde han ofta kom i hårda tvister. Så länge Wrangel fanns i styrelsen, var det alltid någon, som vågade sätta sig emot De la Gardie. Men Wrangel, van vid en segrande fältherres anseende och sjelfrådighet, vantrifdes på sin ofta obetydliga plats såsom blott en bland de andra herrarna vid rådsbordet. Han ledsnade vid de inveckladе och för honom okända inrikes göromålen, samt längtade efter krig, befäl och byten. De la Gardie å sin sida längtade att se honom förflyttad ur rådet. Båda hopkokade derföre planen att dertill begagna ett krig mot Bremen, och Wrangel utsågs att i detsamma föra befälet. Gustaf Bonde och ganska många inom rådet motarbetade detta förslag, men fåfängt. De närmare omständigheterna deraf skola i nästa kapitel framställas. Här må vi blott nämna, att kriget började, och Wrangel öfvertog befälet och blef derigenom för flera år qvarhållen utom fäderneslandet.

Nu var Magnus Gabriel De la Gardie utan medtäflare och nära nog enväldig inom rådet. Under åren 1666 och en del af 1667 ledde han nästan utan motsägelse ärenderna efter sina åsigter. Per Brahe, den ende, som vågade bjuda honom spetsen, var trött af år och uthärdade ej ansträngningen af fortsatt täflan med den yngre De la Gardie.

---

1) Rådsprot. d. 28 Febr. 1665
2) Rådsprot. d. 27 Juli 1665.

Och Gustaf Bonde? — I kampen mot den mer och mer allsmägtige rikskanslern blef han öfvergifven af den ena efter den andra bland riksråderna. Hans hälsa hade alltid varit vacklande; nu blef han öfvergifven också af kroppskrafterna. Den ena gången efter den andra och ofta under flere veckors tid, kunde han för sjukdoms skull icke i öfverläggningarna deltaga. År efter år hade han den sorgen att se, huru De la Gardiska partiet nedref, hvad han med så mycken möda uppbyggt, och huru riket brådstörtades återigen i nya och ökade skulder. Ej nog med dessa sorger! I sittande råd blefvo han och hans kollegium af De la Gardie ofta och hårdt anklagade. När för de alltjemt ökade utgifterna medel ej mer kunde anskaffas, kastades skulden på Gustaf Bonde och kammarkollegium. Olägenheterna och olyckan med palmstruchska banken skylldes äfven på Gustaf Bonde, hvilken dock var den, som först varnade för denna inrättnings missbruk. Halfqvädna visor och förebråelser för egennytta blefvo också af De la Gardie mot Bonde framkastade [1]. Utröttad, genomsjuk och derföre ofta frånvarande, kunde Gustaf Bonde åstadkomma endast ett matt försvar och ingen annan vågade vid hans sida uppträda mot den allsmägtige rikskansleren. Nedslagen och hopplös drog sig Bonde mer och mer tillbaka. Man hörde honom likasom i bitter förtviflan gäcka sina egna bemödanden. *Den är en narr, som lånar svenska kronan,* sade han; och en annan gång: *den, som har kronans medel i handom och deraf icke gör sig betald, må skylla sig sjelf, om hans*

---

[1]) Rådsprot. d. 11 Juli 1665, d. 5 April och 15 Okt. 1666, d. 20 Nov. 1667. — Att Gustaf Bonde var en god hushållare, att han mottog flere donationer och stiftat ett olagligt säteri, detta tyckes vara säkert. Sanningen af De la Gardies beskyllningar kunna vi för öfrigt hvarken intyga eller förneka; endast anmärka, att De la Gardies uppgifter ej alltid voro pålitliga; och att beskyllningarna mot Bonde ej gerna kunna stå tillsammans med denne sednares alltid ådagalaggda fosterlandskärlek och rättskänsla.

fordran sedermera aldrig blifver gäldad [1]. I rådet tystnade hans stämma mer och mer; — snart för alltid. Efter att gång på gång hafva blifvit laggd på sjukbädden, lades han slutligen i grafven. Han dog sommaren 1667.

NITTONDE KAPITLET.

OM BREMISKA KRIGET.

Redan i föregående berättelser [2] hafva vi framställt det hufvudsakligaste af Sverges och Bremens inbördes tvistefrågor, samt huru dessa 1654 om hösten blefvo genom fördraget i Stade, icke afgjorda, men tills vidare bilaggda. Ställningen var dock sådan, att nya trätor kunde lätt och ofta uppkomma, såsom ock skedde. Bremen anförde en lång lista klagomål mot Sverge. Ofta var dock felet på stadens egen sida. År 1657, då Karl Gustaf, invecklad i polska och ryska krigen, blef också af Dannemark angripen; och Sverges sak af många ansågs förlorad: — då, vid denna vigtiga brytning, ådagalade Bremen för Dannemark en benägenhet, som ej gerna kunde förenas med den trohet, man lofvat Sverge. Att blifva fri och sjelfständig rikesstad var det, som alltid lekte i hågen. I öppna bref kallade sig Bremen sjelf en *fri rikesstad;* och visade missnöje deröfver, att svenska regeringen omtalade den med orden: *vår stad.* Till dessa kommo ock en mängd andra tvistepunkter, likväl inga af svårare beskaffenhet, än att de kunnat och bort genom fredlig öfverenskommelse biläggas.

Föregående kapitel berättar de skäl, hvarföre det rådande partiet i Sverge häldre önskade krig. Våren 1665 kom saken först å bane. Gustaf Bonde och Göran Fleming talade för fred; De la Gardie och Klas Tott för

[1]) Rådsprot. d. 8 Nov. 1669.
[2]) 10 delen, sid. 403.

krig. Man ansåg dock omöjligt, att under årets lopp kunna rusta sig i ordning, hvarföre saken tills vidare uppsköts [1]).

Under de följande månaderna var Karl Gustaf Wrangel ganska orolig i rådet. Han klagade häftigt öfver statsregleringen [2]) och likaså öfver flere De la Gardies åtgerder. Ej nog, att han önskade angripa Bremen; han ville äfven genast med 20,000 man störta sig öfver Ryssland [3]). I detta sistnämnde påstående fick han icke medhåll inom rådet. Men jemnt 8 dagar derefter framkastades åter frågan om ett anfall mot Bremen, och De la Gardie utvecklade skälen till ett sådant företag. Per Brahe ville vänta och låta verket mogna ännu ett år. De la Gardie och Wrangel deremot mente: *rikets trygghet och heder fordra, att Bremen tvingades taga emot svensk besättning.* — *Men*, inföll Per Brahe, *jag tror aldrig, att vi kunna tvinga Bremen dertill.* De la Gardie och Wrangel sade: *när kriget utbrister och bremrarna mista sin handel och börja tryckas af gerder; då blifva de snart missnöjda och oeniga och skola nog gifva med sig.* — *Men*, sade Bengt Oxenstierna, *kejsaren och tyska furstarna komma dem säkert till hjelp.* Wrangel svarade: *det tänker jag, de icke bry sig om.* — *Men*, sade Brahe, *furst-biskopen af Münster torde också angripa oss.* — *Då*, sade Wrangel, *får han helt enkelt stryk, och dermed är den saken afgjord.* — *Nej*, sade Brahe, *af det lilla kriget kan lätt blifva ett stort och ett sådant är icke att skämta med. Jag mins nog den förra tyska fejden. Om salig Banér ej vunnit slaget vid Wittstock, hade Sverges sak varit ohjelpligen förlorad. Månne vi hafva krafter nog att inlåta oss i ett dylikt vågspel?* Wrangel svarade: *det är icke så farligt! Under förra tyska kriget hade vi ofta ej mer än 8,000 man, och slogo oss ändå väl ut.* De la Gardie tillade: *många vänta blott på våra fanor, för*

---

[1]) Rådsprot. d. 15 Mars och 26 April 1665.
[2]) Rådsprot. d. 11 Juli 1665.
[3]) Rådsprot. d. 19 Juli 1665.

att under dem förena sig. Då få vi folk nog; och sedan skall Tyskland föda tropparna. Gustaf Bonde yttrade: *men våra egna ständer hafva bedt oss undfly krig; och ingen nöd tvingar oss dertill. — Det är riktigt anmärkt,* tillade Brahe, *och om det sedan går illa, huru skola vi inför samma ständer försvara ett onödigt krig.* De la Gardie inföll: *det blir svårare att försvara, om vi låta det goda tillfället gå oss ur händerna.* Wrangel mente detsamma, *och att Sverge vore skymfadt; att dess heder fordrade hämnd* o. s. v. Klas Tott och Sten Bielke tillade: *dessutom blifva våra evangeliska trosförvandter derute alldeles underkufvade, om vi ej skynda till hjelp.* Bengt Horn fruktade slutligen, *att riket skulle genom en långvarig fred komma i förakt. — Men,* sade Bengt Oxenstierna, *tänk om tsaren anfaller oss, medan vi äro inveoklade i tyska kriget! — Det är icke farligt,* mente Klas Tott; och Bengt Horn tillade: *tsaren är icke i den belägenhet, att han kan våga något sådant.* Oxenstierna och Bonde svarade: *vi böra icke förakta ryssen. Med ett enda ströftåg af 2,000 hästar kan han lätt ödelägga hela Liffland. — Då,* sade Klas Tott, *skola vi med ens öfvergifva Bremen och kasta oss öfver Ryssland, såsom salig konungen år 1657 gjorde med Dannemark. — Men sådant,* sade Bonde, *är lättare sagdt än gjordt. — Åh,* mente De la Gardie, *det skall nog lyckas.*

På sådant sätt sökte Brahe, Bonde och Oxenstierna att med alla möjliga skäl afböja det hotande kriget; men fåfängt. För att låta sinnena svalkas, föreslog Per Brahe, att samtelige rådet *borde sofva på saken.* Man gjorde så, och möttes följande dagen; men med samma tänkesätt. Vid omröstningen voro på fredens sida Gustaf Bonde, Bengt Oxenstierna och till en del äfven Nils Brahe. För krig deremot röstade enkedrottningen, Wrangel och hela De la Gardiska ligan och derjemnte det blifvande Bielkiska partiet, bestående för tillfället af Sten Bielke, Biörenklou och Klas Rålamb [1]).

[1]) Rådsprot. d. 28 och 29 Juli 1665.

Sedan beslutet sålunda var taget, lemnade man utförandet hufvudsakligen åt Wrangel och åt hans godtfinnande [1]. Detta utförande gick långsamt och trögt. Tropparna voro redan i Oktober 1665 i Tyskland; men först sista dagarne af Aug. 1666 angrep Wrangel det alltjemnt motspänstiga Bremen, så att Sverge fick i tio månader föda hären, innan den kom i verksamhet.

Sjelfva kriget blef obetydligt. Wrangel ryckte mot staden och började beskjuta den. Men, såsom Brahe och Oxenstierna förutsagt, begynte kejsaren och flera tyska stater att genast och på det allvarsammaste tala till Bremens försvar; hvarjemte denna stad erböd sig att nedlägga anspråket på att vara fri riksstad. Knappt sju veckor efter fiendtligheternas utbrott måste Wrangel sluta stillestånd. Då Sverge emellertid icke ville åtnöjas med det gjorda anbudet, ingingo Holland, Dannemark, Brandenburg och Lüneburg en förening till Bremens skydd, och lüneburgska troppar framryckte hotande i åsynen af de svenska. Wrangel var utom sig af harm. Han ville *genast och i förväg angripa Lüneburg, locka dess troppar och taga qvarter i dess land. Redan nu hoppades han vara stark nog att möta en här af 30,000 man. Om det stora kriget utbruste, väntade han att hvar dag få 500 nya knektar till sina faner och sålunda snart kunna uppträda i spetsen för en betydlig här.* När detta Wrangels förslag framställdes i rådet, voro ej serdeles många närvarande. Lorents von der Linde, fastän hörande till krigspartiet, kunde ej qväfva sina betänkligheter, utan önskade, att Per Brahe och Gustaf Bonde måtte före afgörandet få tillfälle yttra sig. Men fåfängt. De la Gardie, Klas Rålamb och Nils Brahe genomdrefvo det beslut, *att om Wrangel med säkerhet såge, det lüneburgarne ämnade angripa svenskarna, skulle han genast och i förväg angripa Lüneburg* [2]. Innan detta beslut hann

[1] Rådsprot. d. 26 April och 12 Sept. 1665, samt 3 Maj och 10 Juni 1666.

[2] Rådsprot d. 6 och 7 Nov. 1666.

verkställas, kom underrättelse, att saken och freden voro afslutade.

Österrike hade nämligen jemte de fyra förutnämnda staterna uppträdt till Bremens försvar och det på ett ganska bestämdt sätt. Deremot ville ingen magt, icke ens Frankrike, ställa sig vid Sverges sida. I sådana omständigheter vågade Wrangel, oaktadt all krigslystnad, icke spänna bågen högre. Den 15 Nov. 1666 blef i Babenhusen afslutad en fred, som mellan Sverge och Bremen stadgade ungefärligen samma förhållande som förut. Sverige hade således genom detta krigståg ingenting vunnit; tvärtom tillsatt 2,000,000 riksdaler [1]), till hvilken betydliga summa hela kostnaden beräknades. Det var från detta år och denna stora utgift, som samtida statsmänner återigen räknade en ny och svår villervalla i svenska rikshushållningen.

Efter slutad fred tredde något hvar, att krigshären skulle till kronans lättnad hemförlofvas. Men De la Gardie genomdref det beslut, att så tappert folk ej borde till Sverges spott och förakt afskedas. Häldre borde de, om också mot blotta underhållet, utlånas åt polackarne under turkiska kriget; eller ock borde man sälja Sverges visitationsrätt på Elbströmmen och för dessa medel samt för Guineiska ersättningssumman sjelf underhålla regementerna 2 till 3 månader. *Under tiden kunde någonting inträffa, som gjorde dem behöfliga* [2]). Så blefvo tropparna ännu tillsammans öfver ett helt år. Då klagade man i

---

[1]) Enligt Lönb. Handl. till Karl XI. III. 76. — Men Bond. Fol. 23. B. Oxenstiernas annotat. uppgifver kostnaden till 44 tunnor guld, d. v. s. 4,400,000 daler silfvermynt. — Lönb. Hist. märkv. IV. 79, uppgifver 19 tunnor guld, d. v. s. 1,900,000 daler silfvermynt. — Lönb. Handl. till Karl XI. IX. 70, uppger inemot 20 tunnor guld i riksdaler. Summornas olikhet kan möjligtvis komma deraf, att några beräknat kostnaden blott för sjelfva kriget; andra derjemnte för den tid, som tropparna förut och efteråt voro samlade.

[2]) Rådsprot. d. 6 Febr. 1667.

rådet öfver de dryga kostnaderna. *Låtom oss,* sade De la Gardie, *hålla dem tillsammans ännu 4 till 5 veckor, så torde väl någon köpare af dem infinna sig* [1]). De la Gardies råd följdes; men mer och mer inlopo ifrån Pommern och Bremen bittra klagomål öfver soldaternas uppförande och kostnaden för deras underhåll. Man sade, att befälet tog solden och lemnade knektarna obetalda, hvilka derföre utkräfde sin lön af qvarteren. I sittande råd påstod Bengt Oxenstierna, *att de flesta i Pommern förlagda ryttmästare hade hvar af sina qvarter utpressat 2,000 riksdaler utan att någon gång hafva sadlat sin häst emot fienden.* Sjelfva Wrangel blef ej fri från tillvitelser för egennytta. I anledning häraf ville man ånyo upplösa hären; men De la Gardie vägrade, *ty sådant,* mente han, *skulle lända Sverge till förakt.* — *Tvärtom,* sade Bengt Oxenstierna, *att icke betala sina troppar utan låta dem husera på sådant sätt, det länder Sverge till förakt.* — *Och,* tillade Erik Fleming, *det drifver dessutom Pommern och Bremen till förtviflan.* De la Gardie utverkade dock ännu ett uppskof genom förslaget att låna trupparna åt hertigen af Neuburg [2]). Utlåningen blef ej af, och klagomålen fortforo. Ändtligen i slutet af 1668 blefvo tropparna afskedade; d. v. s. två år efter bremiska krigets slut.

Många tro, att svenska regeringen icke någon gång ville hafva krig, utan blott en förevändning att hålla troppar rustade och för dem uppbära dryga underhållspenningar.

---

1) Rådsprot. d. 12 Mars 1668.
2) Rådsprot. d. 7 och 8 Aug. 1668.

TJUGONDE KAPITLET.

DE LA GARDISKA LIGANS FALL OCH BIELKE-PARTIETS UPPKOMST.

De la Gardies välde blef ej långvarigt. Han var stolt och förde ett lysande lefnadssätt, mer praktfullt än sjelfva hofvets. Sin vunna magt begagnade han med öfvermod, och ett rykte säger, att han knappt ville besöka sina bröder, hvilka, ehuru också varande rådsherrar, likväl icke på långt när hade så stort anseende som rikskansleren. Sådant uppförande gifver många fiender. Att i trots af dessa kunna fortfarande bibehålla ledningen af ärenderna; dertill saknade De la Gardie beslutsamhet, kraft och ihärdighet. Han låg ofta hela månader på landet, öfverlemnande sig åt nöjen och overksamhet. Återkommen till Stockholm, blandade han sig i allt, ville afgöra allt. Han tillsatte en mängd af de vigtigaste sysslorna inom krigsstaten uteslutande med sina anhängare, och detta utan att ens höra riksmarsken Wrangel. — Kammarkollegium stod ej under De la Gardies förmanskap; likväl blandade han sig ofta i dess göromål och tilldelade dess ämbetsmän gång efter annan ganska hårda skrapor, i synnerhet derföre, att de ej kunde anskaffa nog penningar för statens ständigt ökade utgifter. De la Gardies egna utgifter voro nästan omäteliga. I Nov. 1667 gaf han på konungens födelsedag en högtid, hvars like i prakt och kostnad knappt varit sedd inom Sverge. Hans inkomster voro visserligen utomordenteliga; likväl undrade något hvar, huru ens de kunde räcka till för ett sådant lefnadssätt; och man började hviska om gåfvor, mutor, från främmande hof, i synnerhet från Frankrike. Äfven led hans anseende mycket genom ett obehagligt uppträde med neuburgska sändebudet Krackau, hvarvid De la Gardie, nu på magtens höjd, lät ertappa sig med osanna uppgifter och blef derom, i fleres närvaro med icke skonande ord öfvertygad. — Bremiska kriget, dess obe-

tänksamma begynnelse, slappa utförande, snöpliga slut och tryckande omkostnader, blef dock den mest verkande orsaken till hans fall. Detta krig var tillställdt förnämligast af De la Gardie, och denne herre fick äfven både hos höga och låga bära skulden för följderna. Sedan Bonde blifvit slagen ur brädet, var detta krig första bragden af De la Gardies vunna allmagt. Det blef också den sista.

I det parti, som störtade De la Gardie, ingingo flera ämnen. Per Brahe stod aldrig med rikskansleren i någon närmare förbindelse; deras åsigter voro i mycket olika; och två stora rymmas ej gerna i en korg. Sak samma var med Karl Gustaf Wrangel, hvilken dessutom harmades öfver de mot hans vetskap skedda utnämningarna. Brahe och Wrangel stodo dock hvar för sig och utan närmare förbindelse med de öfriga De la Gardies ovänner. Dessa, eller det egentliga, slutna motpartiet utgjordes af Sten Bielke, Mattias Biörenklou, Klas Rålamb samt båda bröderna Knut och Gustaf Kurck. Vi kalla det bielkepartiet, emedan Sten Bielke var dess förnämsta ledare och betydligaste personlighet. De punkter, hvari detta parti skilde sig från De la Gardie, voro förnämligast följande trenne: rikshushållningen, grefveprivilegierna och utrikes politiken.

I afseende på rikshushållningen visade bielkepartiet mycket missnöje öfver De la Gardies slösande förvaltning; och det föreslog och genomdref med berömlig verksamhet flere för riket ganska nyttiga sparsamhetsåtgerder. Men partiet slöt sig märkvärdigt nog aldrig till Gustaf Bonde och dennes allvarliga åsigter; och när Bielke längre fram kom till magt och inflytande, hände, att äfven detta parti åt sina vänner och anhöriga yrkade olagliga donationer och förläningar; dock alltid i vida mindre grad än De la Gardianerna.

Bland Bielkes närmaste anhängare fanns ingen grefve, deremot bland De la Gardies parti en stor skara. De förra angrepo, de sednare försvarade de grefliga anspråken.

I yttre politiken yrkade bielkepartiet fred och förbund med England, Holland, Österrike; De la Gardie deremot visade benägenhet för krig och för Frankrike.

Sten Bielke och Knut Kurck hade redan under Karl Gustafs tid inkommit i rådet. År 1664 inkallades ytterligare Klas Rålamb, Gustaf Kurck och Mattias Biörenklou. Det var troligen De la Gardies verk. Knut Kurck hade ännu ej uppträdt mot rikskansleren; brodern Gustaf ansågs derföre ej farlig. Biörenklou hade varit De la Gardies lärare och troddes blifva i rådet en hans trogne anhängare. Äfven på Rålambs biträde vet man, att rikskansleren räknade; men han missräknade sig på alla tre. De slöto sig till Sten Bielke och Knut Kurck och bildade tillsammans med dessa herrar det af oss så kallade bielkepartiet. Dess tillvaro kan räknas från 1664; dess verksamhet framträder redan 1665. Flere riksråd bådo nämligen Klas Rålamb uppsätta anmärkningar mot åtskilliga då rådande missbruk. Han gjorde så. Skriften innehöll klagomål, att konungens uppfostran försummades; att kronans gods bortslösades; att reduktionen ej påskyndades; att allt för många personer adlades; att hushållningen ej ordnades; att motsägande riksråd snästes; att både lagstiftning och lagskipning vacklade, m. m. Skriften upplästes i rådet, gillades af många, och lemnades åt Sten Bielke att i kansliet omskrifvas och å ämbetes vägnar framlemnas. Men den var tydligen riktad mot De la Gardies nu växande magt och förvaltning. Dennes parti skickade derföre både Rålamb och Bielke på en onödig förrättning till Uppsala. Under tiden blef ifvern afkyld, sinnena tubbede — och saken förföll [1]).

Såsom i dylika fall ofta plägar inträffa, blefvo också denna gång utrikes ärenderna det fält, hvarest partierna

---

[1]) Rålamb. Kl. Rålamb, deduktion af skäl och motiver till testamentsförändringen 1660. Bil. Litt. BB. — Första utkastet till skriften finnes ock i Rålambska samlingen Fol. 146. Jfr för öfrigt Uppsala Rosenh. samlingen, Fol. T. 7. samt Kongl. Bibl. Celses samling till Karl XI:s historia.

mötte hvarandra, och der den egentliga striden föreföll. Europa var nämligen vid denna tid deladt i två stora förbund. På ett våldsamt och orättvist sätt sökte franska konungen Ludvig den fjortonde att eröfra spanska Nederländerna (d. v. s. ungefär de landskap, som nu utgöra konungariket Belgien, men hvilka då hörde under Spanien). Sistnämnde stat kunde af vanmagt icke sjelf försvara sina tillhörigheter. Men Frankrikes djerfhet väckte allmän förargelse och derjemnte farhågor för framtiden. Österrike, England, men i synnerhet Holland blefvo oroliga och bemödade sig att stifta ett motförbund till bejdande af Frankrikes tilltagna planer. Äfven sistnämnde land sökte å sin sida bundsförvandter, och båda partierna vände sig till Sverge med löften, med smicker, med underhållspenningar och med mutor.

Sjelfva striden rörde Sverge föga. Men så väl staten som båda partierna behöfde penningar och en hvar sökte dem på sin sida, på sitt sätt. För Frankrike talade De la Gardie och hans vänner och genom deras ombud, hofrådet Hirschenstierna, erhöll franska ministern Pomponne underrättelse om allt, hvad som föreföll. Men af förut nämnde anledningar [1]) hade mellan båda staterna uppstått en köld, hvilken genom åtskilliga omständigheter ökades. Man hade med afseende på de franska ofta gifna underhållspenningarna kallat svenskarna för *Frankrikes legoknektar;* och någon hade fällt de orden, att, *så snart Frankrike rörde trumman, skulle Sverge och Schweitz dansa.* Genom dylika rykten hade sinnesstämningen blifvit mot Frankrike uppretad. Derföre, och oaktadt De la Gardies inflytande, fanns ett ganska stort antal riksråder, som hyste benägenhet för Österrike och England; eller kanske rättare sagdt, obenägenhet mot De la Gardie och Frankrike. De voro just de ofvan uppräknade herrarna af bielkepartiet.

Hela sommaren 1667 förgick under oupphörliga tvister, antingen man skulle sluta sig till England eller

---

[1]) Se sid. 57.

Frankrike. De la Gardie uppgjorde ett förslag till en förbindelse med den sednare staten. Detta vann mycket bifall [1]) inom rådet; dock valdes ett utskott till dess närmare granskande. I detta utskott befunno sig Sten Bielke, Biörenklou, Knut Kurck och Nils Brahe, som likväl undandrog sig. Rålamb blef ock inkallad. Nämnde herrar gjorde en mängd invändningar mot De la Gardies förslag och framställde på samma gång ett annat, som åsyftade förbund med Österrike och England. Detta föranledde slutliga brytningen.

Den 5 Dec. 1667 blefvo i rådet föredragna så väl bielke-partiets eget förslag, som dess granskning af De la Gardies. Det sågs snart, att Bielke hade flertalet på sin sida, och att De la Gardie således skulle förlora vid omröstningen. Med minne af och i förtröstan på sitt stora inflytande, vågade derföre denne sednare ett försök att skrämma motståndarne. Medlet var ej lyckligt. Såsom det stundom plägade hända, tillgrep han äfven nu osanna och obevisliga beskyllningar. Han tillät sig bland annat yttra, det Sten Bielke mottagit gåfvor af österrikiska hofvet och derföre vore för detsamma partisk. Bielke svarade helt lugnt: *det är verkligen sannt, att jag af österrikiska kejsaren undfått en skänk. Det var nämligen på en jagt, som han hedrade mig med gåfvan af ett af honom skjutet vildsvin; och jag önskar, att ingen annan måtte hafva någon närmare förbindelse till främmande kronor.* På dessa ord fann De la Gardie intet svar, utan vände sig i stället till Biörenklou med lika bittra förebråelser, nämligen, *att Biörenklou, ehuru genom De la Gardies nåd lyftad ur mjöldammet till rådsbordet, likväl städse motarbetat De la Gardies nyttiga förslag. Jag vet,* tillade han, *åtskilligt, som skulle göra herr Biörenklou af alla tillräckligen känd, om jag ville röja det; men af godhet och undseende har jag hittills tegat.* Biörenklou svarade: *min ringa härkomst är för alla nogsamt bekant och af mig sjelf aldrig förnekad. Likaså*

[1]) Rådsprot. d. 21 Nov. 1667.

har jag städse erkänt min förbindelse till De la Gardiska slägten. Men jag har nu i trettio år tjenat mitt fädernesland; och det med bifall af så väl drottning Kristina, som konung Karl Gustaf. Det synes mig derföre hårdt att emottaga dylika beskyllningar. Jag beder alltså, att eders excellens ville bortlägga sin omtalade men öfverflödiga godhet, hvilken jag ingalunda begärt. Jag fordrar tvärtom, att eders excellens måtte öppet framställa sina beskyllningar, på det jag lika öppet må kunna vederlägga dem. Förvirrad af detta svar, började De la Gardie framkasta icke otydliga vinkar om mutor, och sväfvade med sådant tal omkring äfven åt andra håll bland sina motståndare. Nu blef förbittringen allmän. Riksråderna stego upp från sina platser och omringade De la Gardie med påstående, att han skulle uppgifva, *hvilka de voro, som tagit stickpenningar.* De ropade, *att den, som skyllde ett riksråd för mutor och ej kunde bevisa det, vore sjelf skyldig dertill.* I ångest och ifver lyftade De la Gardie peruken af hufvudet, hopknäppte händerna och utropade: *gifve Gud, att, om här finnes någon mutad rådsherre, sådant måtte med gyllene bokstäfver stå tecknadt på densammes panna.* Derpå började han vidlyftigt tala om sin slägt, sina tjenster, sin redliga oegennytta m. m.; hvarvid hans påståenden dock ofta blefvo beledsagade af de andras bittra anmärkningar. Sluteligen förvirrad och sig sjelf knappt mera mägtig, lemnade han rummet [1]. De andra rådsherrarna stannade qvar och ville ej mer umgås med De la Gardie, så framt han ej kunde bevisa sina beskyllningar.

Man bemödade sig om att öfvertala De la Gardie att mildrande ursäkta sina ord och söka förlikning; men fåfängt. Tre dagar efter nyssnämnde uppträde föreläste han i rådkammaren ett vidlyftigt anförande i hårda och stötande ordalag. Dagen derpå kom bielke-partiet med

---

[1]) Framställningen af detta uppträde grundar sig på en berättelse (Fryxells handl. III. 85) af österrikiska ministern, hvilken var De la Gardies politiske motståndare.

sitt lika skarpa genmäle. Rådet var samladt ifrån morgonen till sena qvällen och enkedrottningen sökte förlika sinnena; men fåfängt. — Dagen derefter eller den 10 Dec. var rådet återigen mangrannt tillhopa. Bielke, Rålamb, Kurck och Biörenklou inlemnade en ny skrift, hvari de begärde skydd mot kanslerns förebråelser. Rådet uppdrog sluteligen åt Nils Brahe och Bengt Oxenstierna med flere att medla försoning. De gingo fram och tillbaka emellan de tvistande, hvilka väntade i hvar sitt bredevid varande rum. Ändtligen måste De la Gardie gifva vika och en öfverenskommelse blef uppgjord. Båda parterna fördes in i rådkammaren. Stenbock, som ordförande, uppmanade till fred och försonlighet. Derpå höll De la Gardie ett långt och vidlyftigt tal om sin mångåriga tjenst, pröfvade trohet och rena samvete m. m. *Men*, tillade han, *jag är nog olycklig att hafva blifvit missförstådd. Jag har aldrig tänkt skymfa någon af riksrådets medlemmar; har ej heller haft orsak dertill, och förklarar härmedelst, att jag om dem ej vet annat, än hvad godt och ärligt är.* Bielke å egna och de andras vägnar svarade helt kort: *missförståndet har varit oss okärt. Så myoket välkomnare är oss rikskanslerens förklaring; ty vi blifva sjelfva derigenom tillfredsställda; och kunna hädanefter mot hans excellens ådagalägga den aktning, som hans ämbete tillkommer och vi sjelfva gerna vilja honom visa.* Stenbock förmanade nu till ömsesidig glömska. Man öfverenskom, att alla skrifter i ämnet skulle brännas; och dermed var saken förbi.

Men förbi var också från denna stund De la Gardies öfvervägande magt. Under årets återstående sittningsdagar talade han mindre och med nedstämdare ton än förut. När julen nalkades, reste han till landet och stannade der i tre månader, eburu under samma tid ganska vigtiga utrikes händelser inträffade [1]).

---

[1]) Ofvanstående kapitel grundar sig på Rådsprotokollen. Jfr Fryxells handlingar, III. 84, och Brah. kanslirummet. Nils Brahe till Per Brahe d. 10 Dec. 1667.

Efter dessa uppträden och i följe af De la Gardies fall kom Sten Bielke och hans parti i spetsen för svenska styrelseverket. De förnämsta åtgerderna under dess förvaltning voro trippel-alliansen och den så kallade Blå boken, hvilka båda vi här nedanföre skola utförligare framställa.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM TRIPPEL-ALLIANSEN OCH ÖSTERRIKISKA FÖRBUNDET.

Af farhåga för Frankrikes växande öfvermagt ingingo England och Holland i Jan. 1668 ett förbund att tvinga Frankrike och Spanien till förlikning. Man åsyftade i synnerhet att derigenom sätta en gräns för Frankrikes eröfringsplaner.

Till styrka för detta förbund hade man önskat äfven Sverges biträde. Men oenigheten inom rådet i Stockholm var just vid denna tiden som störst och förorsakade en villervalla, ett tillstånd af upplösning, hvarunder knappt någon enda visste, hvad han ville, eller borde, eller torde företaga. Bielke-partiet, med sin benägenhet för England och Österrike, fick visserligen öfverhanden; men, likasom ovant vid en sådan magt, vågade det ej att med raskhet begagna sig deraf. Oaktadt alla Englands och Hollands förfrågningar kunde sålunda från Stockholm intet bestämdt svar erhållas. Grefve Dohna, som den tiden var svenskt sändebud i Holland, undertecknade då, på eget bevåg, en skrift, hvarigenom Sverge förklarade sig villigt att biträda det mot Frankrike riktade förbundet, så snart nämligen villkoren för ett sådant biträde blifvit närmare bestämda. Dohnas underskrift skedde några dagar efter det förra förbundets afslutande. Det var denna de tre magternas inbördes förbindelse som kallades *Trippel-alliansen*. Åt Sverge betingades dervid en betydlig summa underhållspenningar.

Januari och Februari månader förflöto. Den slagne rikskanslern De la Gardie var på landet; men det segrande bielke-partiet kunde under hela tiden icke förmå sig till något visst beslut i den vigtiga frågan. I Mars återkom De la Gardie och började genast tadla Dohnas sjelfrådighet och den föreslagna yttre politiken. Men hans anmärkningar voro fåfänga. England och Holland yrkade dessutom mer och mer på afgörande svar, och ändteligen beslöts, att Dohna skulle utan vidare förbehåll underskrifva trippel-alliansen. Innan befallningen ankom till Dohna, hade denne redan på eget bevåg undertecknat, dertill öfvertalad af engelska konungen. Och ytterligare, innan denna underskrift skedde, hade konung Ludvig afslutat den åsyftade freden med Spanien. Det skedde i Aken den 22 April 1668, och Spanien fick tillbaka större delen af sina Nederländer. Det var trippel-alliansen, som tvingade Frankrike att sålunda återlemna det redan omfattade rofvet.

Den bekante holländaren van Beuningen var likaså verksam mot dessa Ludvigs eröfringsplaner som fordom mot Karl Gustafs. Man tillegnade honom ock en betydlig del af trippel-alliansens ära. Vid inbrottet i Belgien blef konung Ludvig af sina smickrare liknad vid den *framtågande solen.* Holländarne slogo en skådepenning, der Beuningen föreställdes såsom en ny Josua, den der med sitt utrop: *sol statt stilla!* hejdade det framtågande verldeljuset.

Snart visade konung Ludvig missnöje, ja nästan ånger öfver den afslutade freden, och man befarade, att han åter skulle kasta sig öfver de värnlösa belgiska landskapen. Till att förekomma hvarje sådant försök, blef trippel-alliansen förlängd. Äfven Tyskland fruktade Frankrikes vapen och eröfringslystnad. Kejsaren sökte derför att också till sistnämnde lands tryggande ingå förbund med Sverge. Men mot denna utsträckning af trippel-alliansen uppreste sig De la Gardiè med all ifver. Han, som eljest nästan alltid var krigets försvarare, hördes nu märkvärdigt nog framdraga alla möjliga skäl för fred och

försigtighet. Ifrån den 1 till och med den 29 April 1668 fortgingo inom rådet beständiga tvister och omröstningar öfver dessa ämnen. För franska förbundet, eller åtminstone för fred och neutralitet talade De la Gardie ifrigt, skickligt, men nästan ensam; ty obetydlig var den hjelp, han fick af enkedrottningen och af Stenbock. För trippel-alliansen och österrikiska förbundet talade deremot förnämligast Per Brahe och med honom hela bielke-partiet och större delen af rådet. Den 6 April hölls sjelfva hufvuddrabbningen. De la Gardie prutade ifrigt emot. Han talade om *Österrikes långsamma slapphet och om Frankrikes gamla vänskap och frikostiga hand.* Brahe deremot framställde den europeiska faran af *konung Ludvigs eröfringsplaner;* och Sten Bielke ordade om *svenska handelns vinst genom förbundet med England och Holland.* Likaså de fleste andra. Den öfverröstade De la Gardie spådde olyckor och utropade gång efter annan: *dixi et salvavi animam meam* [1]). Det hjelpte ej. Ett stort flertal beslöt ingå förbund med Österrike. När förslaget dertill framställdes i rådet, gjorde den frånvarande De la Gardie ännu ett försök och skickade en skriftelig insaga mot hela företaget. Men också detta var fåfängt. Det österrikiska förbundet blef af svenska regeringen gilladt och antaget [2]).

---

[1]) Jag har sagt min mening och frälsat min själ. I bref till Karl den elfte 1675 påstår sig De la Gardie ej ha motarbetat trippel-alliansen. Brokinds arkiv.

[2]) Rådsprot. för Mars och April 1668. — I Loenboms Hist. märkvärd. IV. 81, finnes bland grefve Bondes anekdoter en märkvärdig berättelse, näml. att svenska rådet beslutat ingå förbund med Frankrike, men att före dess utskrifvande reste De la Gardie på 2:ne veckor till landet. Då ha under hans frånvaro Bielke, Rålamb, Biörenklou och Knut Kurck passat tillfället och öfverändakastat det fattade beslutet samt grundlaggt Sverges ingående i trippel-alliansen. Författaren har ej kunnat ställa denna berättelse i något bestämdt sammanhang, med hvad rådsprotokollerna och andra källor innehålla. Måhända åsyftas förhållandet veckorna före d. 5

Genom trippel-alliansen och dessa sedermera afslutade förbund, man kallade dem *Garanti-traktaten*, var det, som Europa för den gången räddades från Ludvig den fjortondes eröfringsplåner. Trippel-alliansen har derföre städse varit berömd såsom en handling af rättvisa, beslutsamhet och mod. Önskeligt vore, att Sverge haft större andel i detta ärorika företag.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

OM BLÅ BOKEN.

Nöden och villervallan i rikshushållningen hade vid denna tid stigit ganska högt. Redan 1666 anmälte kammarkollegium, att i staten för 1667 förutsågs en brist af 1,600,000 daler silfvermynt, och deri var ändå härens underhåll icke inberäknadt. Hela regeringen blef betagen af häpnad och rådlöshet. Men De la Gardie, det var under hans allmagtstid, påstod, att saken icke vore så farlig. Med lätt beräkning föreslog han åtskilliga hjelpmedel; deribland också att uppbära förskott på inkomsterna för 1668. Rådsherrarna gillade förslaget, och tackade *»hans excellens för den goda hjelpen»* [1]).

Oaktadt De la Gardies vackra beräkningar blef nöden och villervallan under det kommande året 1667 större, men icke mindre. Inkomsterna aftogo så, att i statskassan inflöto 543,572 daler silfvermynt mindre, än man beräknat. Skulderna och de på 1668 års inkomster tagna förskotten ökades [2]). Rikskanslern fortfor att

---

Dec. 1667. Några säga, att saken blef i rådet afgjord under De la Gardies frånvaro i Mars och April 1668. — Enligt våra anteckningar var De la Gardie i rådet tillstädes under större delen af Mars och April 1668 och deltog ifrigt i öfverläggningen om denna sak.

[1]) Rådsprot. d. 6 och 31 Juli och 6 Dec. 1666.

[2]) Riksark. Rådslag under Karl den elftes minorennitet. Kammarkollegii förslag till 1668 års stat.

som förut skylls på kammarkollegium, och han fordrade, att detta ämbetsverk skulle redovisa för sina åtgerder. Detta var just, hvad kollegium önskade, och det öfverlemnade saken åt Klas Rålamb och Henrik Falkenberg. Härvid upptäcktes mer och mer rikets svåra tillstånd och orsakerna dertill; och som De la Gardie just i samma vefva blef af bielke-partiet besegrad, ville man nyttja tillfället och anställa en grundlig, allt omfattande undersökning af det vigtiga ämnet. Den 24 Febr. 1668 föreslog Per Brahe att för sådant ändamål tillsätta ett serskildt utskott. De la Gardie, modlös efter sitt sista nederlag, låg overksam på landet och tyckes hafva hotat taga afsked [1]. Brahes förslag gick igenom, och till utskottet nämndes flere sådana personer, som voro De la Gardies motståndare, till ex. Bielke, Rålamb och Kurckarna, samt några kammarråder; och till grund för undersökningarna skulle läggas Gustaf Bondes statsreglering för 1662. Det arbete, som på detta sätt kom i dagen, var den mycket beryktade, så kallade *Blå boken*.

Den upptog först orsakerna till bristen. Som sådana angåfvos: 1:o Att sedan 1662 staten blifvit ökad med 250,000, men inkomsterna minskade med 600,000 daler silfvermynt. 2:o Att bland tillgångarna uppfördes medel, som antingen alldeles icke funnos, eller åtminstone icke till det antagna beloppet. 3:o Att regeringen förvillande blandade sig uti kammarens förvaltning. 4:o Att man i de eröfrade landskapen bortgifvit så många gods, att de förra icke kunde underhålla sig sjelfva utan fordrade betydliga tillskott från moderlandet. 5:o Att regeringen föreskrifvit betalning af sådana anspråk, hvilkas rättmätighet ej blifvit af kammaren erkänd. 6:o Lån och invisningar på nästa års inkomster. 7:o Kostnaderna för bremiska kriget. 8:o Bortskänkta gods och räntor till en årlig summa af 311,396 daler silfvermynt. 9:o Tillökning af säterier, af adel och af ofrälsepersoners adeliga friheter. 10:o Eftergifter åt allmogen under missväxt-

[1]) Brokinds arkiv. Se manuscr. N:o 2.

åren. 11:o Förlust på palmstruchska banken m. m. — Ställningen för närvarande angafs sålunda, att bristen för året steg till 3,378,564 daler silfvermynt och 22 öre [1]); detta utom rikets gamla skuld af omkring 10,000,000 samma mynt [2]).

Som medel till olägenhetens afhjelpande föreslogs en sträng sparsamhet i alla vägar; reduktionens utförande; inskränkningar af adel, af säterier, af ofrälsepersoners adeliga friheter, af gåfvor, af vederlag m. m. - I synnerhet skulle man indraga eller minska ämbetsmannalönerna. Utskottet framlemnade ett sådant statsförslag, hvilket upptog 367,636 daler silfvermynt mindre än det för 1667 gällande.

Hela denna skrift tyckes vid genomläsningen vittna om en sträng och allvarlig granskning och en fosterlandskärlek, som ej skydde att vidröra många ömtåliga förhållanden. Den innebar tillika ett ganska strängt tadel öfver regeringens förvaltning och i synnerhet öfver några De la Gardies åtgerder; allteammans dock affattadt i värdiga ordalag. Om pålitligheten af uppgifterna skola vi framdeles yttra oss. Men under sjelfva arbetet varnade och bad Nils Brahe *de gode herrar att väl se sig före, så att de ej komme ut för De la Gardies efterräkningar* [3]).

I Juni 1668 var denna vigtiga skrift färdig. Dess öde skola vi i nästa kapitel omtala.

---

[1]) Riksark. Rådslag under Karl den elftes minorennitet. Riksstaten enligt Blå boken.

[2]) Kammarkollegii Arkiv. Rikshufvudboken för 1668 och dess kapitalräkning.

[3]) Rådsprot. d. 3—8 Dec. 1668.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

DE LA GARDIES SEGER ÖFVER BIELKE-PARTIET ÅR 1668.

Första anledningen till De la Gardies återkommande magt var följande. Under riksdagen 1668 skulle den efter Gustaf Bonde lediga riksskattmästare-sysslan återbesättas. Per Brahe ville dertill hafva Seved Båt, hvilken hittills gjort sig känd som en vän af Gustaf Bonde och dess sparsamhet. Enkedrottningen ville hafva Gustaf Soop, och De la Gardie önskade en Oxenstierna. Men största delen af rådet hade bestämt sig för Sten Bielke. Man ansåg dennes seger afgjord, och De la Gardies fall derigenom så mycket djupare. Men dagarna före valet genomdrefs följande stämpling. De la Gardie och Båt, hvilka hittills varit af olika partier, försonade sig. Okända äro villkoren och sättet. Synliga följden blef, att enkedrottningen, De la Gardie och deras anhang lofvade sina röster åt Seved Båt. Dock äfven detta hade icke gjort tillfyllest. Derföre öfvertalade De la Gardie sin broder, riksrådet Pontus Fredrik, att öfvergå från Bielkens till Båtens parti. Till sådant öfverlöpande lockades dessutom Jan Nilsson Gyllenstierna och Gustaf Kurck derigenom, att man lofvade taga den förste till president i svea hofrätt, och hjelpa den andre till generalguvernör öfver Kristinas underhållsländer, hvilka båda platser skulle blifva lediga efter Seved Båts upphöjande till riksskattmästare-sysslan. Hela stämplingen hölls hemlig ända till sjelfva valet. När detta anställdes, erhöll till allmän förvåning Seved Båt framför Sten Bielke en öfvervigt af tre röster, och blef sålunda utnämnd till riksskattmästare. Från denna stund var han också en trogen anhängare af De la Gardie. Denne hade dessutom på sin sida enkedrottningen och Stenbock, så att han i spetsen för fyra röster var inom sjelfva förmyndare-regeringen återigen nästan allsmägtig.

I rådet deremot hade Bielke en fortfarande öfvervigt. De la Gardie sökte med denne sin motståndare ingå en förlikning; det misslyckades. Omedelbart derefter föreslogs att bortskicka Bielke till Wismar som president i dervarande tribunal. Men Bielke vägrade.

Nu inträffade en annan omständighet, som böjde De la Gardies anseende. I föregående kapitel är berättadt, huru han på det ifrigaste afrådde österrikiska förbundet såsom ogagneligt, skadeligt m. m.; samt huru Per Brahe och Bielke-partiet envist yrkade motsatsen. Förbundet blef verkeligen den 6 Maj 1668 i Stockholm afslutadt. Villkoren voro ej för kejsaren serdeles betungande, hvarföre man med säkerhet väntade deras stadfästande. Saken var vigtig. Riksdag förestod. Vid densamma ämnade De la Gardie angripa bielke-partiet, och i synnerhet dess yttre politik. Han ville uppskrämma sinnena genom en framställning af vådan att öfvergifva Sverges gamla bundsförvandt Frankrike, och att sålunda stå utan skydd och stöd. Bielke-partiet ämnade deremot inför samma ständer och till motverkande af De la Gardies afsigt framlägga så väl trippel-alliansen som österrikiska förbundet. De skulle tjena som prof på dessa herrars kloka och omtänksamma styrelse. Till bielke-partiets olycka inträffade dock, att kejsaren blef missnöjd med den föreslagna öfverenskommelsen. Det säges, att franska hofvet genom en sin underhandlare inbillat Österrike, det Sverge på samma gång, dock i hemlighet, hade med Frankrike afslutat ett för kejsaren ganska ofördelaktigt förbund. Denna list skall hafva så till vida lyckats, att kejsaren blef uppskrämd. Hvilken ock orsaken må hafva varit; följden blef, att kejsaren tillbakaskickade det svenskt-österrikiska förbundet, icke blott utan stadfästelse, utan ock med många jemnkningar och nedprutningar, samt visade i hela underhandlingen så mycken långsamhet och likgilltighet, att det för Sverge medförde både skada och förödmjukelse. Underrättelsen härom meddelades rådet den 23 Juli 1668 just vid riksdagstiden. Bielke-partiets för-

hoppningar blefvo derigenom på det grymmaste gäckade. *Vi hafva varit på en vacker marknad*, utbrast Per Brahe. Han skyllde felet på kejsarens ungdom, barnsliga rådslag och vällustiga overksamhet. De öfriga af partiet suto stumma och nedslagna. De la Gardie deremot jublade högt. *Han hade allt detta förutsett och förutsagt; men man hade ej velat tro honom, ej följa hans råd; nu fick man smaka de bittra frukterna af sin envishet* o. s. v. Brahe sökte försvara åtgerden. *Det är Frankrike*, sade han, *som först öfvergifvit oss. Och då vi icke hade något annat förbund, så är detta österrikiska åtminstone ett aliquid* [1]. De la Gardie inföll: *hoc aliquid est nihil* [2]. En annan gång sade Brahe: *præstat habere talem qualem amicitiam quam nullam* [3]. De la Gardie inföll: *Hafva vi endast talem qualem amicitiam, så få vi ej heller annat än talem qualem securitatem* [4]. Så med skämtets vapen svärmade den segrande De la Gardie kring gamla Brahe, hvilken derunder ofta hade svårt att försvara sig. Men i sjelfva saken kunde De la Gardie ingenting uträtta. Österrikiskt-engelska partiet bibehöll i flere år en bestämd öfvervigt inom rådet.

Den sak, hvaruti sluteligen De la Gardie vann en afgörande seger, var frågan om Blå boken. Detta arbete ansågs utan tvifvel af bielke-partiet som dess bästa verk, dess mästerverk. Redan den 9 Juli 1668 blef skriften i rådet inlemnad; men De la Gardie uppsköt öfverläggningen derom [5]. Den 24 Sept. blef den återigen föredragen. De la Gardie förklarade nu sitt ogillande af arbetet och sade rent ut, att dess uppgifter ej vore pålitliga. Han påstod, att den i Blå boken uppgjorda stats-

---

[1] Någonting.
[2] Detta någonting är detsamma som ett ingenting.
[3] Ett passligt förbund är bättre än intet. Rådsprot. d. 23 och 29 Juli 1668, samt för den återstående delen af året.
[4] Ett passligt förbund ger också blott en passlig säkerhet.
[5] Rådsprot.

regleringen var oanvändbar, och föreslog i dess ställe en annan, af honom och af Seved Båt utarbetad. Per Brahe, Biörenklou, Bielke och Rålamb voro närvarande; men ingendera uppträdde med något kraftigt försvar för sitt arbete. Slutet blef, att man antog De la Gardies reglering och tackade ödmjukast för det besvär, båda deras excellenser, rikskanslern och riksskattmästaren dermed haft [1]. Sjelfva den utförliga och afgörande granskningen af Blå boken blef emellertid på De la Gardies begäran ännu en gång uppskjuten. Ändteligen, och sedan arbetet ett halft år legat färdigt, blef det till öfverläggning företaget. Den 3 Dec. 1668 började striden.

Rätteligen taladt, blef det ingen strid; endast ett nederlag utan försvar. Att Per Brahe saknades i rådet, var redan för Bielkes parti ett ondt tecken. De la Gardie tog med afgörande säkerhet till orda. Han förklarade, *att Blå bokens beräkningsgrunder alldeles icke vore pålitliga; och att den nöd, hvaröfver Blå boken klagade, icke i verkligheten förefunnes. Alltsedan 1643,* tillade han, *har staten aldrig burit sig så väl som nu. Blå boken hade bland det löpande årets utgifter intagit hela summan af de skulder, som uppkommit genom de två sista årens statsbrist. Detta var orätt. Om sådana skulder afräknades, hade staten aldrig varit förmögnare än nu; ty De la Gardie åtog sig visa, att den lemnade ett öfverskott af 80,000 daler silfvermynt.* Härpå började en i tre dagar oupphörligt fortgående granskning af Blå bokens innehåll; en granskning, hvilken esomoftast blef mycket besvärande för bielke-partiet. De la Gardie anmärkte, att alla medlemmarna i regeringen och rådet voro lika skyldiga till de öfverklagade donationerna; men att detta ämne blifvit i Blå boken med mycken partiskhet behandladt. Så, till exempel, vore Gustaf Bondes, Sten Bielkes, Eldstiernas, med fleres donationer ej rätt angifna; hvaremot ett af De la Gardie erhållet vederlag (Pernau?) upptogs som donation. Likaså genomgick han listan på

---

[1]) Rådsprot. d. 24 Sept. och 6 Okt. 1668.

indragna tjenster och löner, och visade der likasom öfver allt en mängd felaktigheter och förklarade öppet och nästan utan gensägelse, att flere af dessa indragningar vore endast lappri och kittslighet. Sten Bielke, Nils Brahe, Knut Kurck, Klas Rålamb med flere, som varit med om Blå bokens uppgörande, sutto slagna, försvars- ja nästan svarslösa. De mägtade ej komma sig före med något mer än att ursäkta felen, skylla dem på de kammarråder, som i Blå boken deltagit, samt vid en och annan punkt våga sig fram med ett lamt försvar. *Mins ni*, utropade slutligen Nils Brahe, *mins ni, huru ofta jag i utskottet varnade eder för dessa rikskanslerens efterräkningar?* Denne sednare triumferade, och föreskref besluten i hvar enda punkt. Sist valdes ett nytt utskott att närmare granska Blå bokens innehåll. Aldrasist begärde De la Gardie till sin säkerhet, att af dessa tre siste dagarnas protokoll skulle tagas en afskrift, hvars sanning borde bestyrkas genom påtecknadt intyg af de både riksråderna Lorents Creutz och Johan Gyllenstierna, hvilket också skedde [1]).

Så lik en bubbla föll Blå boken vid första vidrörandet. Vi hafva ej kunnat tillräckligen genomgå den tidens skrifter för att afgöra, i hvad mån De la Gardies alla anmärkningar voro grundade eller ej. Detta torde numera också vara omöjligt. Bielke-partiets tystnad och lama försvar bevisa dock mycket. Ingendera bland dem hade ordets gåfva i så hög grad, som De la Gardie. Men de visste redan månader förut den annalkande striden och hade haft tid att förse sig med motskäl. Och likväl stodo de på de afgörande dagarna stumma! Blå boken innehåller de vackraste allmänna satser om sparsamhet, rättvisa, fosterlandskärlek; lätta att försvara, äfven för ett barn med vanligt förstånd och ren vilja. Men troligt är, att bakom dessa granna ord dolde sig vid utförandet många drag af både partiåsigter, småaktighet och egennytta;

---

[1]) Rådsprot. från d. 3 till och med d. 8 Dec. 1668.

derföre kunde ej arbetet försvaras, icke ens af grånade statsmän och räkenskapskarlar [1]).

För tillfället voro emellertid både kammarkollegium och bielke-partiet slagna ur fältet. Ingendera kunde och kanske ingendera vågade uppgöra statsreglering för det kommande året. De la Gardie öfvertalades åtaga sig besväret och han utarbetade verkligen ett statsförslag tillhopa med hans numera trogne anhängare och vän Palmquist, förut under namnet Berg känd som en af de ifrigaste i reduktionsverket. De la Gardie lofvade deraf stora fördelar och mycken behållning. De närvarande riksråderna, för det mesta De la Gardies anhängare, gillade förslaget, aflade en formlig tacksägelse för De la Gardie samt beslöto åt Palmquist en belöning af 1,000 dukater [2]). Den 12 Mars föredrogs saken återigen och i närvaro af flere De la Gardies motståndare, Per Brahe, Sten Bielke, Klas Rålamb med flere. De la Gardie började med många och höga ord tala om sig och sitt arbete. *Han hade detsamma icke för nöjes skull företagit, utan endast på ämbetes vägnar och af skyldig trohet mot fäderneslandet.*

---

[1]) I Riksark. Rådslag under Karl den elftes minorennitet, förvaras en afskrift af den i Blå boken föreslagna statsregleringen. Bland utgifterna för 1668, upptagas der brister och gravationer från åren 1666 och 1667, stigande till ej mindre än 2,925,125 daler silfvermynt, småmyntet oräknadt. Otvifvelaktigt hade De la Gardie rätt i den anmärkning, att denna de föregående årens brist ej borde odeladt uppföras bland 1668 års ordinarie statsutgifter, utan sammanräknas med den öfriga stående statsskulden. Måhända hade Blå boken upptagit den såsom hörande till årets utgifter, endast för att derigenom göra landets nöd och De la Gardiska regeringens fel så mycket mer i ögonen fallande. — Jfr anm. om donationer i kapit. om rikshushållningen *).

*) I Bondes anecdoter i Cederh. saml. i Uppsala säges, att De la Gardies skäl mot Blå boken voro mer skenfagra, än verkliga; och, att de, ehuru fåfängt, vederlades af motpartiet. — Märkvärdigt är, att Blå bokens bilagor saknades redan 1680. Se Redukt. kansliet Stor. kommiss:s protokoll.

[2]) Rådsprot. d. 11 och 16 Febr. 1669.

Han hade nämligen sett, att statsverket icke på flere år blifvit handteradt så, som sig borde. I kammarkollegii förslag för 1668 (kanske menas Blå boken) *klagades öfver en blifvande brist. De la Gardie hade sedermera undersökt förhållandet och funnit motsatsen. Hans nu lemnade förslag visade en betydlig behållning. De la Gardie önskade, att kammarkollegium måtte granska detsamma, och förklarade sig villig att nu genast och inför hvem som häldst redovisa hvarje dess punkt och i framtiden ansvara för dess verkställbarhet.* Ingen bland De la Gardies närvarande motståndare kunde vederlägga hans uppgifter, och förslaget blef godkändt och underskrifvet [1]).

Detta förslag visade en behållning af 223,103 daler silfvermynt [2]). Då man jemnför dess riksstat med den i den Blå boken föreslagna [3]), finnes, att De la Gardie upptagit flere inkomstpunkter till högre belopp; men att han deremot uteslutit icke blott förra årens skulder utan äfven de tillskott, som eröfrade landskaperna fordrade från moderlandet. Tillika ville han i betydlig mån minska de åt kronans långifvare bestämda återbetalningarna. Genom en så lätt uppförd beräkning kom De la Gardie till den förmodade stora behållningen; och på grund af denna behållning förespeglade han kronan och det allmänna stora blifvande fördelar. Så till exempel omtalte han, *huru riket skulle inom fem år kunna samla en skatt af 2,100,000 daler silfvermynt; — eller anlägga förråder af 200,000 tunnor säd;* — man skulle ock få penningar till utrustande af 20 örlogsfartyg m. m.

Det hela har tycke af de lösa beräkningar och skimrande luftslott, hvarmed qvicka, men nödställda förslagsmakare söka bedraga sig och andra. Obegripligt är, att

---

1) Rådsprot. d. 12 och 31 Mars 1669.

2) 281,661 daler silfvermynt enligt De la Gardies 1670 daterade försvarsskrift. Se Uppsal. Nordin. Acta Publica 1660—1672.

3) Båda finnas i Riksark. Rådslag under Karl den elftes minorennitet.

bielke-partiet medgaf antagandet. Måhända insågo ej rådsherrarna felen; eller måhända ville de med flit låta De la Gardie blottställa sig för ett nytt nederlag.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

BIELKE-PARTIETS SEGER ÖFVER DE LA GARDIE OCH 1669 ÅRS STATSREGLERING.

De la Gardie hade försäkrat, det hans statsförslag skulle ovillkorligen bära sig, och att han för motsatt händelse ville åtaga sig ansvaret.

Knappt fyra månader efter statens godkännande gjorde Wrangel mot densamma flere så allvarsamma anmärkningar, att De la Gardie måste medgifva det några fel hade deruti insmugit sig [1]). Litet sednare anmälte Nils Brahe, att amiralitetet ej kunde utbekomma de till dess behof anslagna medel. De la Gardie blef ledsen; men skyllde på fel hos uppbördsmännerna [2]). Just nu, när sådana klagomål mot statsregleringen började framkomma, begärde De la Gardie tjenstledighet, drog sig undan till landet och stannade der ungefär fyra månader, lemnande under tiden hela sitt verk vind för våg.

I Stockholm och inom ämbetsverken ökades emellertid nöden och villervallan dag från dag. Den 26 Okt. anmälte kammarkollegium, att det var slut på alla penningemedel. Snart hördes samma oroande underrättelser från andra håll. Svenska sändebuden i främmande länder klagade, att de ej kunde utbekomma sina arvoden, likaså Stenbock och Wrangel för flottans och härens lön-tagare. *Om medel ej anskaffades, ville dessa herrar afsäga sig allt ansvar för sammanhållandet af nämnde ämbetsverk.* Rikskammarrådet J. G. Stenbock anmälte, *att om ej annan och bättre ordning infördes i statsverket,*

---

[1]) Rådsprot. d. 6 Juli 1669.
[2]) Rådsprot. d. 17 och 20 Aug.

skulle det snart vara förbi med kronans inkomster. Man erkände numera öppet, att De la Gardies statsreglering var ganska felaktig och sådan, att den ej kunde utföras. Flere af dess punkter blefvo till och med i sittande råd kallade *tomma luftslott*, och Knut Kurck förklarade, *att åtskilliga af dess uppgifna inkomstkällor icke funnes till i hela verlden.* Penningebristen var ytterligt stor, så att man på landet stundom icke kunde få vexla en enda riksdaler. Till att afhjelpa svårigheterna föreslog Sten Bielke att sammankalla riksdag; men äfven detta ogillades [1].

Den 26 Nov. 1669 beslöt rådet att, med förbigående af De la Gardies reglering, uppgöra en ny stat, och detta fastän Gustaf Otto Stenbock och i synnerhet Bengt Horn ifrigt talade deremot. Det var Per Brahe, Sten Bielke och Johan Gyllenstierna, som i synnerhet satte sig i spetsen för detta företag. Man gick ganska allvarsamt och grundligt tillväga. Reduktionen skulle med kraft pådrifvas. Såsom mindre nödiga men för mycket betungande indrogos en mängd sysslor; till exempel, generalguvernörs-platserna i Finnland och Skåne; fyra landshöfdingesysslor och i kansliet fyra hofråd och tolf sekterare. På samma sätt med många ämbetsmän vid generalitetet och andra verk. Indragningarna träffade alla partier; dock mest De la Gardies. Man gick än längre och beslöt, att

---

[1]) Rådsprot. d. 26, 27, 29 Okt., d. 3, 5, 10, 18 och 26 Nov. 1669. De la Gardie uppgifver följande orsak till bristen och villervallan. Hans förslag innehöll för året blott en mindre afbetalning åt statens gäldenärer. Men längre fram yppades, att dessa hade löfte om större summor, och det med rådsherrarnas egen borgen för riktiga inbetalandet. Gäldenärerna fordrade sina pengar, och rådsherrarna ville hålla sitt löfte. De la Gardie prutade emot, men fåfängt. Utöfver den af De la Gardie upptagna summan, anslogs då åt gäldenärerna 399,884 daler silfvermynt; och denna afbetalning anvisades på sådana inkomst-källor, som blifvit i De la Gardies statsreglering för andra ändamål bestämda. — Se Uppsala. Nord. Acta publica 1660—1672. M. G. De la Gardies försvarsskrift 1670.

om nöden så fordrade, skulle på ämbetsmanna-lönerna afdragas en fjerdedel eller till och med en tredjedel. Det hela var ett kraftfullt och ädelt bemödande att upphjelpa det nödställda fäderneslandet.

Enhvar insåg dock att dessa åtgerder skulle föranleda oro och bittra missnöjen. Några rådsherrar sökte derföre undandraga sig allt deltagande i det oangenäma och vådliga göromålet. Per Brahe måste ofta bannande förmana dem, att utan menniskofruktan troget fullgöra hvad deras pligt fordrade [1]).

Mot medlet af December och innan ännu den nya statsregleringen var afslutad, väntades De la Gardie tillbaka till Stockholm. Man förutsåg en då uppkommande storm af missnöje från honom och från de många, hvilkas löner blifvit indragna eller förknappade. Som skyddsvärn deremot fattade rådet dagarna före rikskanslerens återkomst det beslut, *att allt, hvad nu blifvit i statsregleringen antaget, skulle stå oförändradt till konungens myndiga år. Ingen skulle få tala deremot, icke en bokstaf ändras deri. Om medlen ej räckte till, skulle alla lönerna minskas med en fjerdedel eller en tredjedel, till dess staten bure sig.* Till ytterligare stadfästelse blef beslutet af regering och råd underskrifvet. Detta skedde d. 9 Dec. 1669 [2]).

Tvärtemot detta beslut och redan dagen derpå anförde Wrangel, Linde och Gustaf Kurck skrifteliga klagomål öfver indragningen af generalguvernementet i Skåne m. m. Bengt Oxenstierna knotade öfver minskningen af sin lön i Wismar, och flere andra beredde sig att öfvergå till rikskanslerens parti. Denne kom just nu till staden och den 13 Dec. för första gången upp i rådet. I samma dagar lemnade Per Brahe Stockholm och reste ner till sitt grefskap. Denna gången var det han, som

---

[1]) Rådsprot. från d. 26 Nov. till d. 20 Dec. 1669.
[2]) Rådsprot.

flydde för den utbrytande stormen [1]. Han var nu 67 år gammal.

Med honom förlorade bielke-partiet ett bland sina förnämsta stöd. Första verkan var, att statsregleringens fulländande blef tills vidare uppskjutet [2]. Man stannade ej härvid. Tolf missnöjda rådsherrar förenade sig till ett nytt, ett eget parti. Man märker deribland Hornarna, den numera hit öfverlupne Gustaf Kurck och tyvärr den förut så väl kände Bengt Oxenstierna. De ingingo sins emellan en förening att nedbryta, hvad Brahe-bielke-partiet uppbyggt. De underskrefvo och inlemnade till enkedrottningen en i snäfva ord uppsatt skrifvelse, i hvilken de klagade deröfver, att man utan hela rådets hörande fattat dessa vigtiga indragningsbeslut. De förklarade samma beslut ogilltiga och anhöllo om riksdags sammankallande m. m. — I det allmänna talades mycket om denna skrift, och rykte gick, att De la Gardiska partiet ämnade med våld försvara sig mot flertalet inom rådet. Hedvig Eleonora mottog skriften med mycken förlägenhet och yttrade, att hon ville i denna tvist förblifva neutral. Detta gick så långt, att hon icke på länge kunde förmå sig till något svar, något beslut. På De la Gardiska partiets vägnar kom då Bengt Oxenstierna och uppmanade henne att med första afgöra saken, på det de missnöjdas sinnen icke måtte genom det långa dröjsmålet blifva än mera uppretade. Hedvig Eleonora kunde ändå icke fatta något beslut. Så förflöt vintern mellan 1669 och 1670. Statsregleringen blef ej afgjord; de klagande fingo intet svar.

Ändteligen den 21 och 22 Mars 1670 företogs och slutades den af bielke-partiet uppgjorda nya statsregleringen. Det vigtiga protokollet fördes i två exemplar. De la Gardie var närvarande och hörde på; dock tigande. Men när arbetet var slutadt, stod han upp och sökte i ett långt tal försvara sin egen statsreglering och visa olag-

---

[1]) Rådsprot. d. 9, 13 och 14 Dec. 1669.
[2]) S. st. d. 20 Dec. 1669.

ligheten och obehöfligheten af den nu uppgjorda. Men denna gång gick det ej så lätt, som när Blå boken öfverändakastades. På De la Gardies angrepp svarade Johan Gyllenstierna helt djerft, *att han och hans vänner skulle som ärliga karlar försvara sitt verk.* I detta försvar deltog Brahe något; men Bielke, Kurck och Rålamb efter deras vana föga. Gyllenstierna blef mycket förargad öfver deras tystnad. Han utbrast: *om ingen annan vill försvara det, som vi beslutat, så skall ändå jag göra det!* De la Gardie sökte förnämt afvisa den unga rådsherren. *Jag vet ej,* sade han, *om sådant tillåtes. Om herr Johan icke har uppdrag från de andra, torde han göra bäst i att icke föra deras talan* [1]). Johan Gyllenstierna lät sig icke på sådant sätt afvisas, och hans ihärdiga kraft sammanhöll de öfriga. Tvisten fortfor med den yttersta bitterhet och det i flere veckor. Brahe-bielke-partiet utgjorde 16, De la Gardiska deremot 13 personer [2]). De höllo hvar för sig serskilda sammankomster och förde ett ganska hotande språk. De la Gardiska partiet påstod, att deras motståndare, fastän utgörande flertalet af rådet, borde betraktas, icke som styrelse, utan som part. De gingo än längre och påstodo, att detta regeringens flertal alldeles icke föreställde det kungliga majestätet o. s. v. Inom rådet angrepo partierna hvarandra med de svåraste beskyllningar, och esomoftast blefvo sekreterarne utvisade, för att slippa främmande vittnen. Man blygdes.

Båda delarna bestormade emellertid enkedrottningen för att vinna hennes bifall. Hon sökte i det längsta undandraga sig hvarje afgörande svar, och ville deremot stifta försoning mellan de stridande; men fåfängt. Då kastade sig hon och Wrangel på flertalets sida, hvarigenom Brahe-bielke-partiet vann än större öfvervigt. Den 11 Maj 1670 blef statsregleringen ändteligen antagen och underskrifven; men först i Juli 1670 gaf regeringen nå-

[1]) Rådsprot. d. 21 och 23 Mars 1670.
[2]) Enligt andra 13 mot 11.

got svar på de motsägande rådsherrarnas klagoskrift. De fingo alla i allmänhet och De la Gardie i synnerhet uppbära allvarsamma tillrättavisnnigar för deras försök att underkänna och öfverändakasta, hvad rikets lagliga regering på lagligt sätt beslutat. Brahe-bielke-partiets redliga sträfvande blef ej utan sin frukt. En mängd sysslor indrogos [1]). De genomdrifna besparingarna lättade statsverket, och från och med 1669 började riksskulden att år för år och ända till 1672 betydligen förminskas.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

VILLERVALLAN UNDER DE SISTA FÖRMYNDARE-ÅREN.

Under sednare hälften af förmyndaretiden kastades landets styrelse oupphörligt fram och tillbaka mellan partierna De la Gardie och Bielke. Personer och grundsatser ombyttes nästan hvarje år, stundom oftare. Hvad Bielke och hans vänner beslöto, blef ett halft år derefter af De la Gardie omgjordt, och så tvärtom. Känslan att vara så osäker, både på sin plats och på sin sak, gjorde sjelfva statens styresmän osäkra, obeslutsamma, rädda om sig sjelfva, rädda för hvarje kraftfullare åtgerd. Rådsherrarna började fruktande undandraga sig handläggandet af ömtåligare mål. Den nu mera sjuttioårige, men aldrig buskblyge Per Brahe klagade bittert öfver denna rådets feghet och hotade att i harmen öfver densamma nedlägga sin syssla [2]).

Oredan ökades ej litet vid den nya statsreglering, som Brahe-bielke-partiet år 1669 genomdref. En mängd rådsherrar gingo vid detta tillfälle fram och tillbaka från det ena till det andra partiet. Fordna vänner blefvo bittra fiender och tvärtom, hvaraf en stor mängd ytterst obehagliga trätor inom rådet uppväxte. Härtill kom De

---

[1]) Riksregistr. 1671.

[2]) Rådsprot. d. 9 Maj 1672.

la Gardiska partiets motsträfvighet, nära nog uppror mot det tagna beslutet, hvarigenom regeringens anseende ej litet försvagades.

Sluteligen såg man på åtskilliga tecken, att konungens myndighetsålder nalkades. En Brahe, De la Gardie, Bielke med flere skulle snart nedstiga från magtens höjd. Något hvar begynte derföre att från dem vända sina blickar och förhoppningar mot den snart uppgående nya solen. I morgonrodnaden för densamma bleknade de förra stjernornas glans.

De hade aldrig varit rätt klara; knappt att några deribland kunde räknas till tredje eller fjerde storleken. De voro esomoftast omtöknade af egennytta och slapphet, af partisinne och oenighet. De förmådde ej styra sig sjelfva, än mindre andra. Också voro alla ämbetsverk och statsförhållanden i ett tillstånd af slapphet och oordning. Inom hela styrelsen fanns ingen enda man med det personliga anseende, som behöfdes, för att någorlunda hålla brottslingen, krångelmakaren eller den sjelfrådige och lättjefulle ämbetsmannen i tygel. Icke ens regeringen i sin helhet hade anseende nog att injaga denna hälsosamma fruktan. Följden blef sjelfsvåld, egennytta och oordning öfverallt. Stockholms borgerskap, under anförande af den ryktbare Thegner, ingåfvo till regeringen skrifter af bittert och betänkeligt innehåll [1]; likaså en hop i Stockholm varande öfverstar och öfverstlöjtnanter.

Kronofogdar bedrogo staten djerfvare än annars; likaså bönderna sjelfva vid kronotiondens utgörande. Efter knekteskrifningarna hände ofta, att mer än hälften af de uttagna drängarna genast rymde och kunde ej återfinnas [2]. Det var mindre underligt, ty i garnisonerna fingo stundom soldaterna i ordets egentliga bemärkelse dö af svält, så illa handterades de af egennyttiga befälhafvare och af än mera egennyttiga och hårda förrådsskaffare och köpmän, hvilka under den närvarande villervallan icke

---

[1]) Rådsprot. d. 20 Dec. 1671.
[2]) Rådsprot. d. 10 Dec. 1670.

fruktade någon efterräkning, något straff [1]. På Stockholms gator föröfvades det ena mordet efter det andra, och ostraffadt [2]. Missnöjet derstädes hade stigit till den högsta grad och öfverallt längtade man efter den stund, då konung Karl, sluteligen myndig, skulle med egen och kraftfull hand upptaga och föra de nu i smutsen släpande regeringstömmarna.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

OM JOHAN GYLLENSTIERNA.

Slägten Gyllenstierna räknar sina anor ända från hedniska tiden. Stamfadern hette Erik Långeben och lefde på Jutland. Länge blomstrade ätten i Dannemark; till Sverge kom den först genom riksrådet Erik Eriksson, gift med konung Karl Knutssons dotter. Inom det nya fäderneslandet fick namnet snart mycket anseende, mest genom Kristina Gyllenstiernas hjeltemodiga försvar af Stockholm. Serdeles utmärkt var ock den gamle, sluge Nils Gyllenstierna, hvilken förestod rikskanslers-ämbetet under en tid af nära 30 stormiga år.

Under ifrågavarande förmyndarestyrelse lefde flere anseddare personer af denna slägt. Märkvärdigast var Johan Göransson Gyllenstierna, sonsons son af den gamle rikskansleren [3]. Han var född den 18 Febr. 1635, studerade under tio års tid i Uppsala, der han förvärfvade goda kunskaper och sluteligen höll tal samt utgaf disputationer. Sedermera besöktes de flesta europeiska länder, till och med Italien och Spanien, hvarefter han af konung Karl Gustaf blef antagen till kammarherre.

---

1) Rådsprot. d. 14 Aug. 1671 och 11 Juli 1672. — Riddarhusarkiv, Riksdagsacta d. 12 Okt. 1672.

2) Rådsprot. d. 8 Dec. 1671.

3) Denne Johan Göransson Gyllenstierna bör noga skiljas från den samtidige Johan Nilsson Gyllenstierna, en i allo obetydligare person.

Johan Gyllenstierna hade en ganska egen och utmärkt personlighet. Växten var jättestor och krafterna likaså. Han mägtade med blotta händerna hopklämma eller uträta en hästsko, och omtalades ofta under namnet *Starke-Jan*. För sina råa seder kallades han *Grofve-Jan*, eller med tyskt uttal *Grobe-Jan*, hänsyftande till skällsordet grobian. Saken var, att Gyllenstierna hade och likasom med flit bibehöll en viss råhet, nästan grofhet i umgänge och uppförande, likasom vore dessa egenskaper ett bevis på uppriktigt sinnelag och svensk gammaldags enkelhet. Utseendet var obehagligt; ögonen mörka, djupt liggande, med uttryck af oböjlig vilja, skarpsinnig slughet och befallande herrskarekraft. Samma sinnesstämning antyddes af den långa, spetsiga näsan, de tunna, hårdt sammanprässade och dock utstående läpparna. Ett yfvigt, korpsvart hår omgaf det hela.

Själsegenskaperna svarade mot utseendet; en ovanlig skärpa i förståndet, förenad med slughet och fyndighet i tanken, lätthet och bestämdhet i uttrycket; ett mod, som aldrig bäfvade för att uttala sina tankar; och en själsnärvaro, som, oaktadt mannens häftighet, dock kunde af ingen ting rubbas. I allmänhet var lynnet en besynnerlig blandning af den finaste slughet och djerfvaste tilltagsenhet.

Med gåfvor från främmande hof blef Gyllenstierna ofta frestad; men han afslog dem med vrede och afsky: och oaktadt reduktionens stränga och ofta orättvisa efterräkningar, kunde mot hans förvaltning af de allmänna medlen äfven efter hans död inga betydliga anmärkningar göras.

Gyllenstierna var helt och hållet uppväxt i den tidens adligt, ej grefligt aristokratiska tänkesätt; nämligen att adeln borde vara innehafvare af rikets sysslor, magt och medborgerliga frihet och liksom förmyndare för de ofrälse stånden. Gyllenstierna var derföre en gifven motståndare af dessa sednare samhällsklassers sträfvan efter utvidgade rättigheter.

Å andra sidan var han lika stor fiende till grefvarnas och friherrarnas anspråk på företräde framför riddarhusets öfriga medlemmar. Denna hela den meniga adelns sinnesstämning antog hos Johan Gyllenstierna genom enskilda och personliga förhållanden en ökad grad af förbittring. Hans mor hette Anna Skytte, dotter till Gustaf Adolfs ryktbare lärare Johan Skytte och syster till den nyss afsatte Bengt Skytte. Det tros, att Johan Gyllenstierna redan från sin barndom har genom dessa slägtförhållanden insupit skytteanska slägtens ovilja mot de högsta ätterna. Sednare händelser tillkommo. Johan Gyllenstiernas syster, Ingeborg, hade i några år varit hoffröken hos enkedrottningen. Sedermera blef Hedvig Stenbock, riksamiralens brorsdotter, också i samma egenskap dertill antagen. Fröken Stenbock var född grefvinna, fröken Gyllenstierna blott friherrinna. I följe häraf fordrade den förra, eburu yngre i tjensten och blott femton år gammal, att taga plats före den sednare, hvilken nu var åtminstone 31 år [1]. Striden blef liflig och bröderna Gyllenstierna arbetade ifrigt för systerns sak. Målet drogs sluteligen till riksförmyndarne. Dessa, nästan alla grefvar, togo fröken Stenbocks parti och öfvertalade Hedvig Eleonora att lemna henne det begärda företrädet. Gyllenstiernorna blefvo ytterst uppbragta och togo sin syster från hofvet; och herr Johan svor i sin vrede att en gång på grefveståndet hämnas denna skymf.

Så stod Johan Gyllenstierna midt emellan högadeln och ofrälseständen. Mot de förra dref han frihetens och jemnlikhetens läror; mot de sednare förfäktade han alla de adliga företrädesrättigheterna. Frihetskämpe mot förmän, frihetskufvare mot underlydande. Förhållandet är ej sällsynt.

Gyllenstiernas politiska verksamhet började år 1660, då han var en bland hertig Adolf Johans häftigaste motståndare. Vid riksdagen 1664 väckte han mycket mer uppmärksamhet och det genom begge de olika sidorna af

---

[1]) Riddarhus-geneal.

sina politiska åsigter. Först som aristokrat. Man framkom nämligen vid denna riksdag, likasom vid flere andra, med det påståendet, att ridderskapet och adeln icke kunde öfverröstas af de tre ofrälseständen. Häftigaste försvararen af detta anspråk var Johan Gyllenstierna. I stridens hettä yttrade han, *att vis imperii*[1]) *var hos adeln; men endast dess imago*[2]) *hos de andra stånden.* Dessa ord väckte mycket uppseende, mycket knot. Högadeln ansåg dem oförsigtiga; ofrälseständen orättvisa, olagliga, förolämpande. De la Gardie påstod, att Gyllenstierna förtjenat en allvarsam skrapa, derföre att han så obetänkt retat medständerna. Ehuru adeln på sätt och vis försvarade Gyllenstierna, fann denne för godt att söka draga sig ur det höga spelet. Han förklarade, *att han med* vis imperii, *hvilket var ett för tillfället begagnadt, mindre lyckligt uttryck, menade endast verkställande magten och denna låge egentligen taladt hos adeln, hvars personer beklädde de vigtigaste sysslorna i riket. — Med* imago *deremot menade han detsamma som likhet, nämligen att ofrälseständen kunde kallas en imago nobilitatis*[3]), *likasom man kallar sonen sin faders afbild* o. s. v. Riksrådet ville ej godkänna denna skrufvade förklaring. Gyllenstierna måste hålla till godo en skrapa och lofva att en annan gång bättre tänka sig före.

Å andra sidan, och när det gällde den grefliga aristokratiens anspråk, uppträdde Gyllenstierna flere gånger som en djerf och beslutsam frihetskämpe. Af denna anledning råkade han gång efter annan i ganska häftiga tvister med grefvarna Steinberg, Dohna, Lewenhaupt, m. fl., om hvilka uppträden mera framdeles.

Oaktadt denna Gyllenstiernas ofta och skarpt ådagalaggda ovilja mot högadeln, blef han likväl, och det af sjelfva De la Gardie, år 1666 föreslagen till hofkansler,

---

[1]) Styrelsemagtens kraft, eller verksamhet.
[2]) Styrelsemagtens sken, eller tecken.
[3]) Adelns afbild.

kanske för att just derigenom muta honom till tystnad och draga honom på de styrandes sida. Äldre, förtjentare och utmärkt skickliga medsökande funnos; t. ex. Cojet och Israel Lagerfeldt. De förbigingos och Gyllenstierna valdes; *ty, hette det, han hade goda studier, goda gåfvor och var af en gammal god slägt* [1]. Vid riksdagen 1668 blef han landtmarskalk och utmärkte sig äfven på denna plats. Riddarhusets angelägenheter och protokoller blefvo bättre ordnade och fullständigare förda än förut. I öfrigt finner man äfven här tydliga spår efter den dubbla rigtningen af hans politiska verksamhet. Å ena sidan fortfor adelns strid emot grefvarna. Å andra sidan hafva vi sällan läst så hårda och obilliga anspråk, som dem adeln vid denna riksdag mot ofrälseståndet framställde.

Det var under loppet af samma riksdag, som Johan Gyllenstierna blef inkallad i svenska rådet [2]. Han, och den förut ingångne Klas Rålamb, äro de första exempel, som vi känna, af sådana personer, som genom riksdagsknorr trugat sig in i styrelsen. Det var Karl den elftes svaga förmyndareregering, som först nödgades öppna denna dörr till befordran. Förhållandet torde dock vara gammalt. Enligt sakens natur måste det under lika omständigheter nästan alltid inträffa. Dock bör nämnas, att både Rålamb och Gyllenstierna hade redan förut och såsom statens ämbetsmän ådagalaggt mycken skicklighet.

Genast efter sitt inträde i rådet började Gyllenstierna ifrigt deltaga i alla förhandlingar och tala öfver alla ämnen, och det med en frimodighet, säkerhet och sakkännedom, som, serdeles hos en så ung rådsherre, voro ganska sällsynta. Egenteligen taladt, slöt han sig icke till någon af de förra ligorna inom rådet. För det mesta stod han dock vid bielke-partiets sida, serdeles i striderna för sparsamhet och mot de grefliga anspråken. Han var en kunnig, skicklig, oförfärad och ihärdig sakförare,

[1]) Rådsprot. d. 11 Juli 1666.
[2]) Rådsprot. d. 21 Aug. 1668.

och det var just en sådan bielke-partiet förut hade saknat. De, och alla De la Gardies ovänner, slöto sig derföre esomoftast till denna nya och kraftfulla anförare. Gyllenstierna hade knappt ett år varit i rådet, förrän han visade stora prof på sin magt. Den 23 November 1669, det var just under det brahe-bielke-partiet uppgjorde den sista sparsamma statsregleringen — då föreslogs att i några afgångnas ställe invälja tvänne nya rådsherrar. Gyllenstierna, understödd af bröderna Kurck, begärde, att, emedan intet nödtvång fordrade sysslornas återbesättande, måtte detsamma, enligt regeringsformen, uppskjutas till konungens myndiga år; häldst statens fattigdom fordrade alla möjliga besparingar. Enkedrottningen svarade: *så talade man ock sista gången, när herr Johan sjelf utkorades till riksråd. Likväl fann man för godt skrida till val; och så torde ock böra ske denna gången.* — *Men,* frågade Göran Gyllenstierna, *hvad skall folket säga, då vi indraga en mängd andra sysslor, men betunga staten med nya rådsherrar?* Per Brahe svarade: *men staten betungas ej med nya rådsherrar, ty de komma dock ej att öfverstiga det lagliga antalet af fyratio.* — *Jo,* sade herr Johan, *staten är verkeligen betungad. Vi hafva måst indraga sådana sysslor, hvilkas innehafvare ännu lefva; hvarföre då ej likaledes de, som genom dödsfall stå lediga; häldst vi beslutat på allt sätt spara staten?* Per Brahe invände: *jag tror, att de, som nu antagas, skola till en tid och till statens lättnad ej serdeles kräfva på lön.* — *Det vore besynnerligt,* sade Göran Gyllenstierna, *att utnämna riksråd utan lön.* Brodern Johan tillade: *jag håller mig vid regeringsformen. Der står med klara ord, att under minderårigheten må ej nya riksråd utan tvingande nödvändighet väljas. En sådan tvingande nödvändighet förefinnes ej; derföre må ej heller några nya riksråd utväljas.* — Enkedrottningen sade: *vid sista rådsvalet såg man icke så mycket på denna nu utropade nöd; derföre borde man ej heller vid detta tillfälle densamma så mycket omröra.* Nils Brahe tillade: *om man då gjort på samma sätt som nu, så torde hända, att intet råd*

herreval den gången blifvit utaf. Johan Gyllenstierna svarade: *det torde väl hafva händt. Men hvad då skedde, rår icke jag för; ty jag hade den tiden ingen röst vid detta bordet. Men nu har jag fått en sådan röst och rättighet; och derjemnte också skyldigheten att efter samvete säga, hvad jag anser vara nyttigt, och att noga hålla mig efter regeringsformen.* Enkedrottningen utropade: *gifve Gud, att man i allt annat följde regeringsformen likaså noga! Men huru ofta blifver den icke öfverträdd?* Gyllenstierna svarade: *illa om så är; men jag skall aldrig råda till en dylik öfverträdelse.* — Nils Brahe återtog: *för de personer, som nu äro i fråga, blir det emellertid ganska förtretligt, att man börjar indragningarna, just när det gäller dem.* Gyllenstierna svarade: *vi veta ännu icke af några sådana personer. Ingen är nämnd; ingen föreslagen. Vi tala blott om, hvad i allmänhet är rätt och nyttigt.* Sluteligen gick Per Brahe och med honom det öfriga rådet öfver till Gyllenstiernas åsigt. Enkedrottningen förklarade icke utan missnöje, *att om hädanefter aldrig så många riksråd fölle undan, skulle hon icke rösta till några nya, förrän under kommande riksdag* [1].

Likartade prof på Johan Gyllenstiernas mod och fosterlandskärlek äro ej sällsynta. Bengt Horn t. ex. framkom med några obilliga anspråk och understöddes af Bengt Oxenstierna, Stenbock och i synnerhet af De la Gardie. Gyllenstierna och hans vänner stridde deremot; men fåfängt [2]. — En annan gång blef fråga om lön för general-guvernören i Skåne. Gyllenstierna förordade dess skäliga nedsättning; men fåfängt; den försvarades af De la Gardiska partiet [3]. — Karl Gustaf Wrangel gjorde åtskilliga dryga fordringar rörande Sölvitsborgs grefskap. Johan Gyllenstierna var den ende, som vågade tala mot

---

[1]) Rådsprot. d. 23 Nov. 1669.
[2]) Rådsprot. d. 3 Aug. 1670.
[3]) Rådsprot. d. 14 Dec. 1670.

den mägtige mannen [1]. — Hedvig Eleonora yrkade envist, att en Erik Sparre skulle få gods i Wermland, fast detta land hörde till de förbudna orterna. Gyllenstierna föreställde sakens olaglighet och verkade uppskof [2]. — En annan gång föreslog Hedvig Eleonora några olagliga donationer åt konungens guvernör Krister Horn. Gyllenstierna prutade så hårdt emot, att saken måste uppskjutas [3]. Enkedrottningen framdrog den om igen och det i Karl den elftes egen närvaro. Gyllenstierna prutade ändå emot. De la Gardie sade: *nöden trycker oss visserligen tungt nog; men illa är, om man ej mägtar ge så liten benådning åt den, som dagligen uppvaktar vår unga konung.* Gyllenstierna svarade: *men det går ju an att vänta, tills vår unga konung blir myndig och sjelf får utdela sina benådningar.* Förgäfves. Enkedrottningen, De la Gardie, Stenbock, och till en del Per Brahe drefvo saken igenom. Likväl beslöt man (och detta skedde åtminstone för fjerde eller femte gången) att aldrig mer under konungens omyndighetsår gifva sådana donationer [4]. — Några månader derefter föreslog De la Gardie just en dylik donation. Gyllenstierna och Rålamb prutade emot, men De la Gardie segrade. Hans skäl var bland annat det, *att fastän godset hörde till kronan, så kunde man ej för några hundra dalers skull belasta landet med de olyckliga behöfvandes oböner och veklagan* [5].

De, som under dessa strider mest och kraftigast understödde Gyllenstierna, voro Sten Bielke, Knut Kurck, Klas Rålamb, båda Flemingarna, Erik och Lars, unga Johan Gabriel Stenbock, Tord Bonde samt brodern Göran Gyllenstierna. En gång, när båda Kurckarna åt sin tredje bror Gabriel genomdrefvo en olaglig donation, har Johan Gyllenstierna, ehuru närvarande, tegat stilla och låtit Lars

---

[1]) Rådsprot. d. 10 April 1671.
[2]) Rådsprot. d. 7 Mars 1671.
[3]) Rådsprot. d. 16 Dec. 1670.
[4]) Rådsprot. d. 10 April 1671.
[5]) Rådsprot. d. 28 Sept. 1671.

Fleming ensam kämpa och lida vid försvaret af kronans rätt [1]. Detta är det enda af oss funna exempel, att han med tystnad gynnat sina partivänners obilliga anspråk. Att han någonsin talat för dylika; derpå hafva vi hitintills icke funnit något exempel.

För öfrigt fortfor han, äfven såsom riksråd, att strida mot högadelns anspråk. Han yrkade beständigt en rangordning grundad på tjenst, men icke på börd [2]; och när de andra rådsherrarna ville hålla om ryggen sin ämbetsbroder, öfverståthållaren Axel Sparre, vid en orättvisa, som denne begått emot tulldirektören Flygge, då uppträdde Gyllenstierna öppet till försvar för billighet och rättvisa [3].

En sådan man kunde ej annat än vara ganska obeqväm för det grefliga partiet inom rådet; ja stundom nära nog för hela regeringen, sådan den då var. Märkvärdigt är att se, hur De la Gardie mötte denne sin nye motståndare. Rikskansleren hade förut varit van att med långa tal och spetsiga invändningar öfverrösta och uttrötta eller med magtspråk nedtysta Sten Bielke och dess vänner. Men i frågan om att hålla tal, framleta skäl, framkasta kraftord, var Johan Gyllenstierna De la Gardies jemnlike, till och med hans öfverman. Derföre, när De la Gardie någon gång efter sin förra vana tillgrep dylika vapen, kom han snart till korta. Han sökte då nedsätta och nedslå den unge rådsherren genom att behandla honom med en viss förnäm öfverlägsenhet. Så talade han gång efter annan med ett vårdslöst förakt om *herr Johan* och om *argumenta gyllenstierniana* m. m. [4]. Men herr Johan var icke den man, som lät sig af sådana nålstygn oroas eller hindras. För att blifva den besvärlige motståndaren qvitt, föreslog De le Gardie att bortskicka honom, först som president till wismarska tribunalet och

[1]) Rådsprot. d. 14 Dec. 1670.
[2]) Rådsprot. d. 27 Nov. 1672 m. fl.
[3]) Rådsprot d. 16 Juli 1672.
[4]) De gyllenstiernska grunderna.

sedan som ambassadör till Holland; men Gyllenstierna afslog båda delarna och stannade qvar på sin plats i närheten af den snart fullmyndige konungen.

Så ur de sista skuggorna af förmyndare-regeringen uppträder Johan Gyllenstierna såsom en betydelsefull och passande morgonstjerna för Karl den elftes snart framgående dag. Men innan vi följa honom till dessa ljusare tider, är det nödvändigt, ehuru mindre behagligt, att ännu en gång återvända in i förmyndare-regeringens skymning, för att än närmare undersöka allt, hvad som döljer sig under dess gråa töcken.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FJORTONDE DELEN.

KONUNG KARL DEN ELFTES FÖRMYNDARE.

SEDNARE AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1846.

FÖRORD.

Till ledning för forskare lemnas här en ny förteckning öfver de källor, som blifvit begagnade, samt öfver deras signaturer.

Bond. utmärker Bondeska arkivet på Säfstaholm.

Brah. = Braheska arkivet på Skokloster.

Cels. = Celsiska samlingen på Uppsala Akad. bibliotek.

Kamm.-Koll. = Kammarkollegii arkiv.

Nord. = Nordinska samlingen i Uppsala.

Palmsk. = Palmsköldska samlingen dersammastädes.

Redukt. kansl. — Reduktionskansliet, hörande under Kammarkollegium.

Riksark. = Riksarkivet.

Riddarhusark. = Riddarhusarkivet.

Rosenh. = Rosenhanska samlingen på Uppsala Akad. bibliotek.

Stegeb. = Stegeborgs-arkivet, hörande till riksarkivet, men förvaradt i det så kallade Logårdshvalfvet under det kungliga slottet i Stockholm.

Det vore för forskande häfdatecknare en serdeles lycka, om tid och utrymme funnes att ordna och katalogisera såväl den Nordinska samlingen som i synnerhet Stegeborgs-arkivet. Detta sednare är i sitt nuvarande mörka och oordnade läge nästan omöjligt att begagna; men torde innehålla många och oväntade upplysningar.

En för Karl XI:s historia ganska vigtig handskrift är tyvärr på sednare åren förkommen. Kongl. Rådet Gr. Karl Bonde, son af riksskattmästaren, hade uppsatt några historiska anteckningar om denna tid, hvilken handskrift ännu 1788 (se Företal sid. XXXVIII till Lidén riksdagen 1682) var i behåll hos presid. Gr. Karl Bonde; men sedermera förkommit, utan att någon numera vet, hvar den befinnes. Huru ytterst vigtig och dyrbar den varit, ses af de utdrag derur, som Dalin gjort, och som äro tryckta i Lönb. Hist. Märkv. IV. 69. Tillrättaskaffandet af denna innehållsrika, opartiska uppsats vore af oberäknelig nytta för tidehvarfvets historia.

Slutligen må rättas ett historiskt fel i denna XIV del sid. 13. Utom de 600 polackar, som föllo i träffningen vid Gnesen, blefvo vid pass 2500 nedhuggna under flykten derifrån. — Likaså märkes, att i XIII del. sid. 40 rad. 25 uppgifves, att 1660 inskränktes arfsrätten endast till manliga lineen; men denna inskränkning skedde redan 1650.

Sunne, April 1846.

INNEHÅLL.

OM KONUNG KARL DEN ELFTES FÖRMYNDARE.

ANDRA AFDELNINGEN.

FÖRSTA KAPITLET.

SVENSKA KONUNGAHUSET UNDER FÖRMYNDARE-TIDEN.

Berättelsen om konung Karl den elftes ungdom vilja vi uppskjuta till nästa del och för närvarande endast sysselsätta oss med konungahusets öfriga medlemmar. Bland dessa märkes först

HEDVIG ELEONORA.

Hon var en ganska obetydlig person utan några större hvarken fel eller förtjenster; väl växt, men för öfrigt hvarken ful eller vacker. Hon hade föga bildning, ch sinne för de nöjen, som deraf hämtas; var derföre mycket begifven på vanliga, tomma tidsfördrif; i synnerhet på spel. De flesta aftnar tillbragte hon vid sitt fem kort och trumf, eller *Labet,* som detta då för tiden brukliga spel kallades. Det var med anledning häraf, samt af förmyndare-regeringens dåliga rikshushållning, som ett qvickhufvud yttrat, det enkedrottningen och de fem riksförmyndarne tillsammans spelte fem kort och trumf om rikets inkomster.

Som förut berättadt är, fick hon år 1660 af rådspartiet anbud af 100,000 daler silfvermynt i årsunderhåll samt en plats i förmyndarestyrelsen. Lockad af dessa löften, och skrämd af faror och hotelser, deltog hon slutligen i upphäfvandet af Karl Gustafs testamente och öfvergick från Adolf Johans parti till rådets. På regeringens gång fick hon sedermera ganska litet inflytande. Hon ansågs väl tillhöra De la Gardies anhang;

men under de sex till åtta första åren hördes hon nästan icke en enda gång deltaga i sjelfva de förberedande öfverläggningarna inom rådet; och vid omröstningen förenade hon sig vanligtvis med flertalet.

Under de sista tre åren blef hon mindre tyst och förlägen. Ju närmare konungens myndighetsålder och förmyndarnes blifvande redovisning nalkades, desto mer undandrogo sig rådsherrarna att förorda eller frambära förslager till donationer m. m. De, som önskade sådana, vände sig i stället till enkedrottningen, hvilken naturligtvis hade mindre att frukta af sin sons efterräkningar. Hedvig Eleonora lånade sig ock till sådana företag, och under de sista två åren finner man både många och olagliga donationer vara af henne föreslagna och genomdrifna.

Någon tid efter Karl Gustafs död bragte man å bane ett äktenskapsförslag emellan Hedvig Eleonora och den nyss till England återkomne Karl den andre, hvilket dock ej gick i fullbordan *). Under sin långa, femtiosjuåriga enketid bibehöll hon rykte för rena och obefläckade seder **); men ansågs deremot i politisk väg vara tillgängelig för gåfvor; och holländska sändebudet sökte genom skänken af en vacker speljakt vinna henne på sin sida. Hon tyckte om penningar och visste förskaffa sig dem. År 1670 åtgick till konungens hela hofstat 142,603 daler silfvermynt. — Enkedrottningen hade nästan lika mycket eller 139,810. 5. 5/6 ***).

Mycket af dessa rika inkomster använde Hedvig Eleonora till att uppföra stora och kostbara byggnader.

---

*) *Riksark.* Stegeborgs ark. I F. Schletzers bref till Adolf Johan i Nov. 1660. *Brah.* Kanslirummet. Bengt Skytte till P. Brahe flere bref i Juni—Dec. 1660.

**) En bitande smygförfattare vill dock påstå, att först Karl Gyllenstjerna och efter honom Nicod. Tessin varit hennes älskare. — Se *Uppsala. Nordin.* Quarto bunden. N:o 282. Pomme d'Orange är skriftens tittel. Den tros vara af en missnöjd grefve Torstensson.

***) *Kammarkoll arkiv.* Kronans hufvudräkning för år 1670.

Sverge och i synnerhet Stockholm har efter henne ett vackert minne qvar. Det är Drottningholms slott, det sköaaste inom fäderneslandet. Orten kallades fordom Torfvesund. Katarina Jagellonica fattade tycke för stället, började der uppföra åtskilliga byggnader, hvarefter namnet Drottningholm begynte användas. Hedvig Eleonora lät under ledning af den ryktbare arkitekten Nikodemus Tessin uppföra det nuvarande prakt- och smakfulla slottet, hvars inre trappa anses vara bland de största mästerstycken, som byggnadskonsten mägtat inom vårt fädernesland åstadkomma. Rummen pryddes med målningar af Ehrenstral, svenska målarekonstens fader och furste. Äfven åtskilliga andra bland de kongliga slotten blefvo af Hedvig Eleonora med betydlig kostnad förskönade och tillbyggda.

HERTIG ADOLF JOHANS

stjerna omtöcknades allt mer och mer af både egenkärlekens och olyckans moln. Redan är omförmäldt, huru han vid 1664 års riksdag måste formligen nedlägga sina anspråk att blifva marsk och riksförmyndare. Så obehagliga uppträden ingåfvo motvilja för Sverge och under de närmast följande åren vistades han ofta på utrikes botten, der han ingalunda dolde dessa sina mot Sverge fiendtliga tänkesätt. Hemkommen, invecklade han sig snart i den ena ledsamma rättegången efter den andra *). Redan nu ansågs han vara af ett bittert och svårt lynne, så att hans läkare föreskref, till blodmassans renande, en vidlyftig och sträng mat- och lefnadsordning **).

Utan trefnad i Sverge förehade Adolf Johan en tid den planen att flytta till Frankrike. Redan 1666 var han måhända för sådan afsigt i Paris och skulle erhålla företräde hos konungen. Men Ludvig fordrade, att Adolf

*) *Rådsprot.* d. 3 och 6 Febr. 1665, d. 5 April och 19 Nov. 1666, d. 2 Febr. 1667 m. m.

**) *Stegeborgs arkiv.* Medicinalia.

Johan, såsom yngre sonen af ett tyskt furstehus, skulle vid företrädet visa sig med blottadt hufvud. Hertigen deremot ville behålla hatten på; ty han påstod sig vara, icke blott bror och farbror till en konung, utan ock Sverges marsk och riksförmyndare. Det blef intet företräde af. Men år 1668 tyckes hertigen hafva köpt ett grefskap i Frankrike och i följe deraf blifvit antagen som fransk undersåte *). Närmare förhållandet och utgången af denna sak känna vi ej.

Adolf Johans inkomster voro ganska betydliga. I Tyskland hade han egendomar, och af svenska kronan åtnjöt han årligt underhåll i penningar, stora förläningar i jord och dertill frihet från fjerdeparts-räfsten. Likväl var han i beständig nöd och penningebrist. Hans hushållning var lika egen som hans öfriga väsende.

Vid ofvannämnde tid kom Adolf Johan i häftig fiendskap med en grefve af Leiningen i Tyskland. Grefven klagade, att Adolf Johan, oaktadt lemnadt anstånd och förnyad fordran, icke betalade en sin skuld. Adolf Johan anklagade grefven tillbaka för flere orättvisor. Bitterheten växte. Den 6 Mars 1669 inemot midnattstid kom Adolf Johan med en beväpnad styrka samt angrep och stormade sin motståndares slott Oberbrunn, så att grefven sjelf endast med möda kunde komma undan. Anfallet skedde under varande fred, försåtligt och mot gifna vänskapsförsäkringar. Det väckte derföre allmän afsky och fick snöpligt slut. Adolf Johan hade, efter vanan, ondt om penningar. De till denna bragd legda äfventyrarne kunde icke utbekomma sin sold. De gjorde uppror. Först måste deras anförare rymma undan från Oberbrunn; sedermera gingo också de sjelfva från det utplundrade slottet och kastade sig öfver Adolf Johans tyska besittningar för att, som de sade, af hans under-

*) *Rådsprot.* den 23 Sept. 1668. Jfr *Riksark* i diverse saml. en anteckning, att hertig Adolf Johan sökt och fått naturalisation som fransk undersåte; hvilket äfven tyckes bestyrkas af registret öfver Stegeborgs arkiv.

såtare och egodelar utkräfva sin obetalda sold. Tillika kom från kejserliga hofvet en sträng skrifvelse, hvaruti Adolf Johan skylldes för brott emot riksfreden, och befalldes återlemna det rof och de fångar, han i Oberbrunn tagit *).

Efter denna bragd återvände hertigen omigen till Sverge. Hans bittra och oregerliga sinnelag hade vid denna tid blifvit än mera förvildadt. Inom ett år var han invecklad i en mängd svåra och obehagliga rättegångar; mot De la Gardie, hvilken han skyllde för bakslughet och skälmstycken, och med hvilken han uppsade svågerskapet; — mot Per Brahe, hvilken han skyllde för orättvisa och girighet; — mot enkedrottningen, som skulle hafva gjort honom orätt vid arfskiftet efter Karl Gustaf; — mot många af rådsherrarna af åtskilliga anledningar, som ej hinna uppräknas; — mot sina tjenare, hvilka han påstod *alla vara onda och tjufaktiga i denna onda tiden.* — Naturligtvis skulle medgörliga domare häldst velat fälla utslagen till förmån för den snart myndige konungens farbror. Men det var omöjligt. Hertigen förlorade nästan alla sina rättegångar. Med Adolf Johans lynne blef saken derigenom än värre. Han påstod att det var Per Brahe, som vrängde lagen och inverkade på domrarne, — och att hofrätterna icke höllo sig vid lagen m. m., hvarföre han också begärde serskilda och andra domstolar; i synnerhet, att hans mål måtte blifva af rådet skärskådade. Rådet ville ej tillåta ett sådant undantag. Dessutom anmärktes, att en stor del af rådsherrarna sjelfva voro invecklade i tvister mot hertigen, och derföre jäfviga att behandla hans mål. Mer och mer började han anses som en oefterrättlig person. En gång beklagade sig Per Brahe i rådet öfver hertigens ohemula beskyllningar. *Jag undrar,* svarade

---

*) *Rådsprot.* d. 23 Juni 1669. — Jfr *Theatr. Europ.* samt en mängd handl. i *Stegeborgs ark.*

De la Gardie, *att eders excellens lägger på hjertat, hvad en dylik person säger* *).

Svårast voro rättegångarna mot hans tjenare. Flere sådana infunno sig i Stockholm och klagade öfver obetalda löner, orättvis behandling och i synnerhet att hertigen beskyllt dem för tjufnad m. m., för hvilket allt de fordrade skydd och upprättelse. Hösten 1671 kommo af så obehaglig anledning hertigens hofråd, läkare och handskrifvare, alla tre till Stockholm. Vid begärd och anställd rättegång blefvo tjenarnes anspråk på innestående löner godkända och de sjelfva från hertigens tillvitelser befriade. De började nu från sin sida fordra upprättelse, kanske afbön af hertigen. För att undvika ett för konungahuset så nesligt uppträde, måste regeringen muta ned saken. Man gaf de värsta skrikarna några hundra daler och skickade dem ur staden **).

Vi minnas sedan 1660 hertigens dåvarande trogne vän och handtlangare Lars Romann. Äfven med denne, nu för tiden president (d. v. s. borgmästare) i Marstrand, kom hertigen i en lång och bitter rättegång, angående obetalta lån och löner. Romanns anspråk blefvo af domstolen gillade och landshöfdingen skulle hos den tredskande Adolf Johan utmäta summan. Karl den elfte, nu mera myndig, gaf hertigen anstånd; men bad honom också enskildt och vänskapligen att med godo betala skulderna. Men fåfängt. Då befalltes landshöfdingen att utan vidare krus utsöka medlen. Hertigen ropade högt, påstod, att hofrätten dömt olagligt; ville hafva en serskild domstol m. m. ***), men förgäfves.

Emellertid hade Karl den elfte, som förbemäldt är, blifvit myndig. Adolf Johan vände sig vid detta tillfälle

*) *Rådsprot.* d. 10 Maj, d. 3, 7 och 14 Dec. 1670, d. 27 Febr., 27 Sept., 8 och 23 Nov. och 25 Oct. 1671, d. 24 och 25 April 1672.

**) *Rådsprot.* d. 3 Dec. 1670; d. 27 Sept., d. 18 Oct., d. 8, 23 Nov. 1671; d. 17 Maj 1672.

***) *Riksregistraturen* d. 16 Juli och 26 Sept. 1673 samt d. 10 Dec. 1675.

skrifteligen till konungen samt omtalade sin nöd och försäkrade om sina trogna och tillgifna tänkesätt m. m. Genom notarius publicus inlemnade han också en klagoskrift mot Per Brahe, deri han bland annat påstod, att denne herre fällt smädliga yttranden om konungahuset. När allt blef utredt, bestodo de smädliga orden deruti, att Brahe vid något tillfälle hade åt hertigen sagt: *jag ber eders durchlaucht icke med så obetänkt och sällsamt uppförande vanhedra sin höga ätt och familia* *).

I allmänhet visade Karl den elfte genast, att han ämnade vörda hertigen som sin farbror, men alldeles icke gifva efter för dess obilliga fordringar. Tvisterna med Lars Romann och De la Gardie afdömde han mot Adolf Johans vilja **). Riksförmyndarne hade åt sistnämnde herre uppdragit förvaltningen af amtet Katrinenburg i Zweibrücken. Det förvaltades så, att landet blef alldeles utarmadt, och hertigen hade likväl af detsamma ingen nytta. Karl den elfte befallte Adolf Johan återkalla sina dervarande ämbetsmän och förklarade, att han ville sjelf öfvertaga styrelsen, *på det att landet måtte komma till sitt förra välstånd igen* ***).

Adolf Johan var öfver dessa och flere dylika förhållanden missnöjd. Han och hans grefvinna kommo icke mer till Stockholm; icke ens när hertigens stjufdotter, fröken Oxenstjerna, hade sitt bröllopp med rikskanslerens son, unga Gustaf Adolf De la Gardie. Deras frånvaro skulle uttrycka missnöje med De la Gardie; kanske också med det unga hofvet; ty äfven der ville hertigen icke synas. Han mente sig vara osäker om konungens tänkesätt; och såg i alla de högre ämbetsmännen endast ovänner, af hvilka han icke hade något godt att förvänta.

---

*) *Riksark.* Svenska drottningars och fursteliga personers egenhändiga bref. *Rådsprot.* d. 16 Juni 1673.

**) *Riksregistratur* d. 26 Sept. 1673 och 1 Juli 1674.

***) *Riksregistratur.* Karl den elfte till Adolf Johan d. 7 April 1673.

Mot den unge, beslutsamme konungen vågade emellertid Adolf Johan ännu icke tillgripa några ytterligheter. Karl den elfte sjelf, lemnad i fred, visade sin farbroder vördnad och undseende. Så åtminstone vilja vi förklara det jemnförelsevis lugnare förhållande, som nu under några år (1674—1679) visade sig. Tvister och rättegångar, ehuru af mindre svår beskaffenhet, förekommo dock ofta *). Under tiden var hertigen också i Österrike, der han hade många hos kejsaren anhängiga tvistemål. Vi känna ej utgången; blott det, att kejsaren undvek lemna hertigen tillträde till hofvet. Men i Lintz sökte dervarande svenska jesuiter begagna tillfället att locka hertigen och erhålla hans söner till uppfostran. Man beräknade deras möjliga arfsrätt till svenska kronan och deraf följande utsigter för katolicismen. Men alla dessa planer misslyckades.

Förhållandet till Karl den elfte råkade sedermera i en småningom ökad spänning. År efter år underlät Adolf Johan, vare sig af tredska eller oförmåga, att för sitt hertigdöme betala de krigsgerder, som blifvit på riksdagarna beslutade. För att undvika obehaget af en utsökning måste konungen efterskänka dem **). Å andra sidan erböd sig Adolf Johan att med hertiginna och prinsessor möta och emottaga drottning Ulrika Eleonora vid hennes ankomst till Sverge. Karl den elfte undanböjde förslaget, dock med höfliga ord. I allmänhet undvek han så mycket möjligt både prakt och ceremonier.

Efter freden i Nimwegen hade Ludvig den fjortonde genom de så kallade reunionskamrarna laggt under sig en hop tyska länderier, ibland annat pfaltsgrefskapet Zweibrücken, hvilket efter den siste innehafvarens Fredrik Ludvigs död 1681 tillföll Karl den elfte. Hertig Adolf Johan begärde vid samma tid ett till franska regeringen ställdt skyddsbref för sin påstådda andel i nämn-

*) *Rådsprot.* d. 7 Dec. 1675, d. 13 April och 10 Juli 1678, d. 30 Januari 1679 och 5 April 1680.
**) *Riksregistraturet* d. 31 Mars 1680.

de pfaltsgrefskap. Genom hertigens list eller svenska kansliets vårdslöshet blef rekommendationsbrefvet affattadt i ganska allmänna och mångtydiga ordalag. I afsigt att begagna det så gifna tillfället, smög hertigen utan Karl den elftes vetskap ur landet. Med stöd af nämnde rekommendationsbref begärde han af franska regeringen förläning af hela pfaltsgrefskapet samt erböd sig att för detsamma erkänna Frankrikes öfverherrskap. Konstgreppet lyckades för en tid. Ludvig den fjortonde var glad att genom Adolf Johans undergifvenhet få ett stöd, ett rättsbevis för sitt tilltag. Han biföll sålunda den begärda förläningen af pfaltsgrefskapet. Men franska konungen hade lika liten rätt att bortgifva, som Adolf Johan att erhålla denna förläning. Hela tillställningen gick snart öfver ända och Karl den elfte emottog pfaltsgrefskapet af dess rätte länsherre, kejsaren. Adolf Johan skref jemrande, knotande, hotande bref och ville alldeles icke låta öfvertyga sig. *Jag har*, svarade sluteligen Karl den elfte, *redan ofta, klart och utförligt ådagalaggt rättvisan af denna min sak. Till dessa bref och skrifter hänvisar jag ederø kärlighet; ty jag ämnar icke mer besvära mig med att afgifva några flere förklaringar i detta mål* *). Och dervid förblef det.

Omkring denna tid hade reduktionen börjat träda i verksamhet. Karl den elfte, som dervid förutsåg många obehagliga tvister med sin farbror, erböd denne herre att i förväg ingå en vänlig öfverenskommelse. Men Adolf Johan nekade. Karl den elfte blef ledsen, gaf dock farbrodern ännu någon betänketid **). I dess ställe inskickade denne genast derefter en märkvärdig skrift. Han klagade på det bittraste öfver reduktionen; påstod, att

---

*) *Riksregist.* d. 18 Juli 1682. Jfr *Lönb. Handl.* II. 99. *Fryx. Handl.* I. 469. — Rühs V. 294. säger, att Adolf Johan afslog Ludvigs anbud om förläning, och citerar Archenholtz, IV. 171. Vi hafva ej der kunnat återfinna något bevis för uppgiften.

**) *Riksregist.* d. 29 Aug. 1681.

dess åtgerder vore *orimliga, stridande mot slägtföreningar, hertigens värdighet och konungens höghet. Han begärde skydd deremot, och att målet måtte dragas inför forum Austregarum* *), *ty han erkände ingen svensk domsrätt öfver sig.* Mot reduktionens anspråk framdrog han åtskilliga sina egna påstådda fordringar af kronan, t. ex. 1:o) Karl Gustaf hade i Polen gifvit och på sin dödsbädd förnyat ett löfte om 24,000 r:dr årligen åt Adolf Johan **); hvilket, nu för 26 år obetaldt, utgjorde en hertigens fordran af 624,000 r:dr. — 2:do) Obetalt lön som generalissimus i 5 år ***), gör 500,000 r:dr. — 3:tio) För den med våld †) från hertigen tagna riksmarskssysslan 100,000 daler silfvermynt. — 4:to) Hofrätterna och i synnerhet Per Brahe hafva illvilligt fördröjt hertigens rättegångar och derigenom ådragit honom en förlust af flere 100,000 daler silfvermynt o. s. v. Sluteligen hotade hertigen, *att låta genom tryck komma till verldens kännedom det hårda och oförtjenta sätt, hvarpå han bemöttes. Sådant skulle blifva än värre för konungen. Men,* tillägger han, *om jag endast blifver på billigt sätt behandlad, vill jag gerna undvika så obehagliga uppträden* ††). Konungens genmäle känna vi ej i sin helhet. Men på hertigens klagomål, att riksmarskssysslan blifvit honom »*med våld*» fråntagen, svarade konungen rent ut, att då ständerna uteslöto hertigen från riksmarsksysslan, handlade de *med*

---

*) En slags Tysk riksrätt, bestående af Tyska rikets alla stånder, till afgörande af dem emellan tvistiga mål.

**) Vi hafva icke på något annat ställe funnit ett ord om denna uppgift.

***) Hertigen bestridde generalissimi-sysslan blott vid pass 2 år.

†) År 1664 hade hertigen högtidligen erkänt och gillat de skäl, i följe af hvilka regering och ständer fråntogo honom riksmarskämbetet.

††) *Palmsköld.* N:o 1. Tom. XXV. Adolf Johan till Karl den elfte d. 22 Sept. 1681.

moget råd och betänkande af fäderneslandets säkerhet *).

Emellertid gick reduktionen framåt och dömde hertigen att åt Johan Gabriel Stenbock återlemna några gods. Hertigen vägrade; men landshöfdingen lät genast gå till laglig utmätning. Hertigen skickade till Stockholm en bitter insaga och förklarade, att han icke erkände hvarken landshöfdingens eller reduktionskollegii magt. Till en mängd betydande herrar i riket, biskoppar, landshöfdingar, hofrätter m. fl., skref han jemrande bref öfver konungens så kallade orättvisor. Likaså till konungen sjelf, jemnte öppen förklaring, *att hertigen hvarken medelbarligen eller omedelbarligen vore någon svenska rikets undersåtare; — att han således ej heller vore denna krona till hörsamhet förbunden; — att riksens ständer ej heller hade öfver hans egendomar något att befalla* m. m. — Konungen svarade: *oss förefaller ganska sällsamt, att eders kärlighet vill sålunda undandraga sig vår konungsliga rätt och höghet; — likaledes, att eders kärlighet hos våra både verldsliga och andeliga ämbetsmän anför sådana klagomål, som skulle vi vägra vår egen farbror rättvisans åtnjutande; genom hvilka beskyllningar våra undersåtares hjertan mot oss kunde uppäggas,* m. m. Konungen vederlade sedan hertigens skäl och yttrade derjemnte: *vi hade allt fog och orsak, att för dessa försök gå med eders kärlighet tillväga efter Sverges lag och stadgar; men i anseende till blodsbandet hafva vi velat denna vänliga åtvarning förutskicka. Låter eders kärlighet densamma icke lända sig till efterrättelse, så nödgas vi tillgripa hårdare utvägar för att upprätthålla vårt konungsliga majestät och vår lagliga domsrätt.* Mot denna allvarsamma tillrättavisning kunde hertigen, oaktadt all sin vrede, dock ingenting åstadkomma. Detta ökade och uppdref hans förbittring ända derhän, att han af illska och raseri råkade i ett tillstånd af svaghet

---

*) *Rålamb.* Fol. 15 bil. F.

och sinnesförvirring. Några månader efteråt beslöt han afgifva en ny skrift af ungefär samma innehåll, som den, för hvilken han nyss blifvit skrapad Det säges, att han tillkallat sina tjenare och allt sitt gårdsfolk, för att likasom i en formlig rådsförsamling, låta hvar och en afgifva sin röst angående den ifrågavarande uppsatsen. Denna var den förra lik och innehöll bittra och ärerörigа beskyllningar mot flere konungens ämbetsmän, ämbetsverk m. m. och bland annat den satsen, *att, som like ej har magt öfver like, så har ej heller konung Karl någon magt öfver hertig Adolf Johan* m. m. Svaret blef en skrapa, strängare än den förra; och en hotelse, *att om hertigen med sina orimligheter vidare upptager konungens dyrbara tid och pröfvar dennes hittills visade, men af hertigen ofta missbrukade tålamod; så torde konungen, oaktadt blodsbandet, tvingas till strängare åtgerder* *).

Den olycklige och förvillade hertigens belägenhet blef mer och mer ensam och öfvergifven. Till Stockholm, till sina så kallade ovänner, hvarken ville eller vågade han komma. Sin nu uppväxte son tordes han ej heller skicka dit; ty han inbillade sig, att denne skulle af dervarande fiender blifva förgiftad. Af sådana spökbilder fylldes hans själ mer och mer. Likaså af ett högmod, ett sjelfförtroende, som gränsade till själsförvirring. Att hans eget omdöme alltid träffade det rätta, derom var han så fast försäkrad, att han ansåg omöjligt, det någon kunde på allvar hysa en annan öfvertygelse. Derföre, så snart man talade eller dömde honom emot, trodde han det genast komma af ovänskap, stämplingar, mutor m. m. Följden blef, att alla ärliga menniskor drogo sig undan, och hans person blef omgifven af nedriga tjenare, hvilka i ansigtet smickrade, men på ryggen beskrattade och bestulo honom. Deras nedrighet, deras låghet, när den sedermera röjdes, ökade den olyck-

*) *Riksregistrat.* Karl den elfte till Adolf Johan d. 21 Sept. 1685.

liges menniskohat och menniskoförakt; och i sammanhang dermed sjelfafguderiet för egen person. Sålunda af olyckan icke förbättrad, utan än mera förvillad, tillställde han på samma sätt oupphörligt samma uppträden.

Roten till allt var en egenkärlek, som i början af högmod icke ville, och sedermera af vana och förhärdelse icke kunde inse sina egna fel. Hertigen trodde och påstod sig vara af den elaka samtiden misskänd och misshandlad. Efterverlden, mente han, skulle göra honom rättvisa. I sådant ändamål lät han någon af sina handskrifvare till ledning för denna efterverld uppsätta en hertigens historia *). Den är lik hans öfriga företag. Berättaren påstår, att många af de bragder, som häfdatecknare tillskrifva Karl Gustaf, egentligen blifvit utförda af Adolf Johan; — att denne sednare lade fastaste grundstenen till segern vid Warschau, och i detta slag med sin tappra arm bibehöll kronan på broderns hufvud; — att i slaget vid Gnesen, der hertigen förde befälet, föllo 30,000 polackar (Puffendorff vet ej af mer än 600) m. m. Denna ursprungligen på latin författade historia blef 1687 af en hertigens handskrifvare vid namn Heyderich **) öfversatt på tyska. Öfversättaren tillegnade den åt sin *jordiska Gud,* hertig Adolf Johan; och låter dervid Preussen till hertigens ära framsjunga följande verser:

Du Caesars gleicher Heldt, du Hannibal im Streiten;
Dem Alexanders Ruhm man billig muss bereiten.
Der Schweden Goldt beschützt, und Pohlen selbst bezwinget;
Dem Preussen demuthsvoll die Lorbeerzweigen bringet.

O andrer Hercules! Der wilden Tartarn Schrecken
Nach Nord, Süd, Ost und West wird sich dein Ruhm erstrecken o. s. v. ***).

---

*) *Kongl. Bibl. i Stockholm.* Heyderichs Historia von Herzog Adolf Johann.

**) Kallas stundom Heydenreich.

***) Du hjelte, Cæsar lik, du stridens Hannibal!
En Alexanders namn med rätt dig gifvas skall.

Hertigens sista år rågade måttet af hans förvillelser, af hans sorger. Med sin sednare gemål hade han märkvärdigt nog fört en lycklig sammanlefnad. Det säges, att hon, sjelf af ett bittert lynne, dock besynnerligt nog öfverensstämde med sin liksinnade make. — Men barnen! — En hvar kan ana deras uppfostran, deras dagar, med en sådan moder och en sådan fader instängda på Stegeborgs ensamma klippa, skilda från ungdomens frihet och glädje. Inga deras likar eller jemnåriga kommo till den dystra borgen; och sjelfva fingo de sällan eller aldrig aflägga dylika besök. Karl den elfte kände djupt deltagande med deras olyckliga belägenhet, och erböd sig att taga dem till hofvet, och bekosta utrikes resor för en af prinsarna; men fadern vägrade. Då alla andra drogo sig undan från den bittra och menniskohatande mannen, måste de arma barnen stadna vid hans sida och uthärda, hvad ingen annan ville bära. Profvet för det barnsliga tålamodet, den barnsliga vördnaden blef svårt och långt. Den äldsta prinsessan såg sin tjugosjette, den andra sin tjugofjerde födelsedag; prinsarna räknade den ena tjugotvå, den andra sjutton år; — och med hvarje år blef det värre, men icke bättre. De fullväxta prinsarne handterades med hugg och slag; och prinsessorna inneslängdes så, att de på tvenne års tid icke hade satt sin fot på grön jord. Drifna till yttersta förtviflan, skickade barnen i hemlighet ett bref till Karl den elfte och anropade hans barmhertighet om hjelp och befrielse. Konungen befallde genast landshöfding Lovisin resa till Stegeborg och, likväl med iakttagande af all höflighet, undersöka förhållandet. Om detta befunnes enligt ryktet, skulle Lovisin *i vänlighet tillkännagifva Karl den elftes önskan, att barnen måtte få se sig om*

Du skyddar Sverges magt, och Polens djerfhet stäcker.
Och segrens lagerkrans dig Preussen ödmjuk räcker.

Du nye Herkules, du lätt din ovän tvingar.
Till Norr, Syd, Ost och Vest, ditt namn, din ära svingar
O. S. V.

i verlden och njuta af ungdomens nöjen; samt att konungen ville på sin bekostnad dertill bidraga. Om hertigen vägrade, skulle Lovisin föra allvarsammare språk och säga, att konungen ej kunde lida, det hans minsta undersåtare så handterades; än mindre, att hans egen slägt förginges i ängslan och vånda. Hjelpte ej detta, skulle Lovisin tillgripa yttersta medlen *).

Hertigen svarade tämligen väl och man hoppades, att han skulle snart släppa barnen ifrån sig **). Men det blef ingen befrielse af. Konungen skref om igen och med strängare befallning; men förgäfves. Adolf Johan svarade med äreröriga beskyllningar emot Bengt Oxenstjerna, hvilken han nu inbillade sig vara orsaken till dessa åtgerder ***). Karl den elfte befann sig i en ganska svår belägenhet. Han ville, han kanske borde befria de unga olyckliga slägtingarna. Men, å andra sidan — att mot föräldrarnas vilja och med våld taga från dem deras barn; — att göra detta mot sin egen farbror; — att tillställa ett för hela konungahuset så obehagligt och nesligt uppträde! — den eljest så sällan tvekande konungen kunde ej förmå sig till något visst beslut.

Men till ett sådant blefvo barnen snart af nöd och förtviflan bragta. En söndagsqväll sommaren 1688 smögo de sig alla fyra hemligen och halfklädda från Stegeborg, och reste genom natt och dag till halfsystern, grefvinnan De la Gardie i Stockholm. Konungen skickade dem genast penningar att köpa anständiga kläder för att sedan kunna offenteligen visa sig. Men snart anlände två betjenter, som på hertigens vägnar ville återhämta barnen. Straxt efteråt kommo hälsningar, att hertigen eller hertiginnan ämnade i sådan afsigt sjelfva resa till Stockholm. Konungen skickade då en major Faltzburgh till Stegeborg och bad *hertigen stanna hemma; ty konungen ämnade i intet fall återlemna barnen; fadersmagten*

*) *Riksregistrat.* Karl den elfte till Lovisin d. 4 Jan. 1688.
**) *S. st.* Karl den elfte till Adolf Johan d. 20 Febr. 1688.
***) *S. st.* d. 24 Mars och 14 April s. å.

sträckte sig ej till ett så oförnuftigt misshandlande. Hertigen gaf hotande svar. *Han ämnade återtaga barnen och inför kejsaren anklaga Karl den elfte* *). Denne sednare blef sluteligen ganska uppbragt. Han icke blott behöll barnen, utan indrog också det underhåll, som hertigen hittills årligen af kronan åtnjutit. Detta verkade. Hertigen började gifva goda ord och genast lemnade konungen honom årsunderhållet tillbaka, *på det,* skrifver han, *eders kärlighet må se vår välvilja, och att det är eders kärlighet sjelf, som tvingat oss till de obehagliga åtgerderna* **).

Adolf Johan var nära 60 år, då han träffades af dessa tunga och husliga sorger. Ett halft år efter barnens flykt dog hans gemål, den enda person, med hvilken han kunnat förlikas. Nu satt han ensam på sitt Stegeborg, utan maka, utan barn, utan en enda vän — med brist och fattigdom i det ödsliga huset, och bitterhet och förtviflan i det ödsliga hjertat. Han mägtade ej längre bära dessa bördor utan nedlades på sjukbädden. Döttrarna skyndade dit och vårdade hans sista stunder och mottogo hans sista suck. Han dog den 14 October 1689 ***).

JOHAN KASIMIR AF POLEN,

son af en svensk konung och sjelf af vasa ätten den siste, som bar konungakronan, förtjenar i båda dessa egenskaper ett rum i Sverges historia. Hans lefnadsöden voro äfven i hög grad omvexlande. I ungdomen ämnades honom till besittning först Kurland, och sedan det lilla amtet Lauenburg i Pommern. Längre fram tjente han någon tid i kejserliga härarna och nämdes derpå i spansk tjenst till amiral och ståthållare öfver Portugal. Under en resa genom Frankrike blef han af Richelieu

*) *Riksregistrat* d. 6, 7 och 18 Juli 1688.
**) *S. st.* d. 7 Maj 1689.
***) *Riksregistrat.* d. 16 Oct. 1689.

tillfångatagen och en längre tid hållen i fängsligt förvar. Nedslagen af denna och åtskilliga andra motgångar, beslöt han öfvergifva alla verldsliga sträfvanden och ingick derföre i jesuiterorden samt upphöjdes till kardinal. Vid äldre broderns, konung Uladislai, död fattades han åter af verldslig äregirighet samt sökte och lyckades blifva konung i Polen. Knappt hade han vunnit sin önskan, förrän han ångrade den; men försent. Han hade nemligen också blifvit vid samma tid förmäld med sin broders enka, Lovisa Maria Gonzaga. Hennes oroliga och ärelystna sinne beherrskade helt och hållet den lugna och eftergifvande Johan Kasimir, och uppretade polackarna mot både honom och sig, och det mer än en gång. Trött vid oron och trätorna, önskade konungen nedlägga spiran och söka lugnet; men den stolta drottningen ville aldrig höra talas om något sådant. De olyckliga krigen mot kosackerna, mot Sverge, mot Ryssland hafva vi redan uti föregående berättelser omtalat. Det mot Sverge slutades genom freden i Oliva; och det ryska blef i flere år med lysande framgång utfördt af Czarnecki. Men sålunda befriade från yttre fiender, öfverlemnade sig polackarna omigen åt den vildaste oenighet. Alla band voro upplösta. Ingen lag, ingen öfverhet förmådde hålla partier och personer i ordning. Konungens befallningar föraktades uppenbart. Likaså ständernas. De sjelfva bidrogo till att nedsätta, nästan tillintetgöra sitt eget anseende; ty just deras sammanträden blefvo värrsta tummelplatserna för split och våldsamhet. Inom ungefär två och ett halft år, blefvo fyra serskilda riksdagar sönderbrutna, innan något beslut vid dem hunnit fattas. Orsaken var polackarnas egen trotsande obändighet. *Landet*, sade man, *blir alldeles förstördt af den olycksaliga riksdagsfebern.*

Johan Kasimir var en välmenande, tapper och klok konung; men svag. Han mägtade ej styra det onda; men insåg klart dess orsaker och det förderf, hvarmed landet hotades; och han uttalade med oförfärad uppriktighet dessa sina farhågor. Vid riksdagen 1661 yttrade

han till ständerna med varnande röst: *edra inre oroligheter och tvister skola snart locka grannarna till nya krig, hvilka sluteligen torde göra hela eder fristat till ett lätt byte för fienden. Den dag torde komma, då Ryssland tager Lithauen, Brandenburg tager Preussen och Stor-Polen, och Österrike tager länderna kring Krakau. Gifve Gud, att min spådom icke ginge i fullbordan!* Hans varningar voro förgäfves. Polska folket ville ej erkänna sina egna fel, utan skyllde olyckorna på sin regering, sin konung. Johan Kasimir hade slagit ett mynt med begynnelsebokstäfverna J. C. P. Det skulle betyda, *Johannes Casimirus; Polonia* *). Hans motparti uppgaf gäckande en annan förklaring, nemligen *initium calamitatis Poloniae* **), likasom konungen varit första och förnämsta orsaken till de olyckor, som träffade nämnde rike.

Några deraf voro i sjelfva verket en följd af hofvets olyckliga åtgerder. Drottningen blef nemligen förtörnad på den då för tiden mägtige Lubomirski och uppretade mot honom äfven konungen. Deras träta inverkade på hela riket och föranledde häftiga strider på riksdagarna och till och med på fältet. Stundom blef Johan Kasimir i båda hänseenden besegrad. I Stockholm höll Lubomirski ett ordentligt sändebud och erhöll af dervarande regering, om icke hjelp, åtminstone uppmuntran ***). Till lycka för Johan Kasimir afled Lubomirski midt under dessa tvistigheter.

Drottningen framkastade äfven ett annat stridsäpple. Som förut är sagdt, envisades hon att få unga prinsen af Enghien redan under Johan Kasimirs lifstid utnämd till blifvande efterträdare. Detta var mot gällande lag och rådande tidsanda, och mötte derföre ihärdigt motstånd. Men drottningen var sjelf lika ihärdigt envis. På riksdagen 1667 förbödo ständerna å nyo, och en gång

---

*) Johan Kasimir och Polen.
**) Början af Polens elände.
***) *Rådsprot.* d. 21 och 22 Maj 1666; d. 12 Febr. s. å.

för alla, att under konungens lifstid väcka fråga om blifvande efterträdare. Just i detsamma fick drottningen blodstörtning och afled den 30 April 1667. Man trodde orsaken vara harm öfver planens misslyckande.

Nu försvunno visserligen de tvister, hvilka drottningen personligen bragt å bana. Polackarnas egna trätor fortforo. Detta påskyndade Johan Kasimirs beslut att nedlägga kronan, och drottningens äregirighet var dervid icke längre i vägen. Men nu bestormades han från många andra håll med förslager och planer af allehanda beskaffenhet. I synnerhet hade man i beredskap åt honom den ena fästmön efter den andra; ej mindre än sex. Den gamle erfarne mannen fruktade äktenskapsbandet, och vägrade. *Om*, sade han, *konungen i Frankrike vill, att jag skall återigen förmälas, så måste han också skaffa mig tillbaka några af mina förflutna år, och mycket af mina försvunna krafter*. Man lemnade honom ändå icke i fred. Några vidtalda prester föreställde, *att konungen med sin kända böjelse för qvinnor skulle utan maka snart falla i synd. Han borde derföre inträda i äktenskap för att frälsa sin själ.* Men äfven detta kunde ej öfvervinna Johan Kasimirs ovilja. Frankrike, som numera hoppades få Enghien utvald till polsk tronföljare, ville då påskynda Johan Kasimirs afsägelse, och erböd honom för sådant fall en årlig pension af 400,000 livres med flere andra fördelar. Detta bidrog att stadga hans beslut, och redan året efter drottningens död skedde afsägelsen, oaktadt polska både rådet och riksdagen med böner och tårar på fullt allvar besvuro den numera saknade konungen att stanna qvar. Men förgäfves. Det var också en skymf för hela Polen, att Johan Kasimir så föga aktade dess krona. Polackarna fattade derföre det riksdagsbeslut, att hädanefter skulle ingen polsk konung mer få nedlägga regeringen.

Johan Kasimir flyttade snart till Frankrike. Polackarna hade lofvat honom ett årsunderhåll af 150,000 gulden. Det påstås, att deraf icke en enda fyrk blifvit utbetalad, och Johan Kasimir måste lefva af främmande

barmhertighet. Konung Ludvig den fjortonde gaf honom abbotstiftet St. Germain med årlig inkomst af 150,000 livres. Här tillbragte Johan Kasimir sina sista år, stilla och indraget. Ett rykte är, att han under denna tid förmält sig, med en Marie Mignot, hvilken ursprungligen varit tvätterska i Grenoble. Sedan gifte hon sig med ett parlamentsråd, och derefter med fältmarskalken De l'Hopital. Denna konungens förbindelse med madame De l'Hopital gaf en fransysk skämtare anledning till den ordleken, att konung Johan Kasimir »mourut» »à l'Hopital» *). I sjelfva verket afled han i Nevers år 1672. Kroppen fördes till konunga-grifterna i Krakau; men efter hans egen föreskrift blef hjertat nedsatt i St. Germains kyrka.

ANDRA KAPITLET.

DE MÄRKVÄRDIGASTE PERSONER UNDER FÖRMYNDARE-REGERINGEN.

PER BRAHE

framträder också nu som Sverges förnämsta man. Under loppet af 1660 och början af 1661 var det han, som hufvudsakligen ledde ärenderna. Han berättas sjelf hafva liknat sig vid Sverges vice konung, och bemöttes nära nog som sådan. Då han en gång reste genom Linköping, blef han mottagen som en kunglig person; ty landshöfding och biskop kommo honom en half mil utanför staden till mötes. Han var på en gång drots, president i Svea hofrätt, och tillika den främste bland riksförmyndarne. Dessa olika göromål kunde ej gerna af en och samma person medhinnas. Förmynderskapet var vigtigast. För att kunna åt detsamma egna hela sin uppmärksamhet, begärde och erhöll han under sig en vice

*) Dog på hospitalet.

president i hofrätten. *Det synes,* sade afundsmännerna, *att han ämnar styra lika envåldigt som gamle rikskansleren Axel Oxenstjerna på sin tid* *).

Denna spådom gick ej i fullbordan. Redan under loppet af 1661 aftog Per Brahes verksamhet och inflytande, och det i samma mån, som på hvar sin sida om honom Gustaf Bonde och Magnus Gabriel De la Gardie framträdde. En serdeles verkande orsak dertill voro Brahes nu fyllda 60 år, och den trötthet, åldren medför. Dessutom öfverensstämde hans åsigter icke med något af de mägtigare partierna. Med benägenhet för den aristokratiska republiken ifrade han för inskränkt konungamagt; detta var ej välkommet för det både inom hofvet och ofrälsestånden starka parti, som längtade efter och redan i tysthet arbetade på Karl den elftes blifvande envälde. Han ifrade för fred och sparsamhet; detta var ej välkommet för hären och De la Gardiska partiet. Han var en djerf försvarare af grefvarnas och högadelns anspråk; derigenom stötte han Bjelke-partiet och lågadeln. Han uttalade öppet sin ovilja mot reduktionen; dermed retade han ofrälsestånden, också genom sina aristokratiska åsigter i allmänhet. Dessa gingo så långt, att han just i sådant hänseende blef gång efter annan öfverröstad inom sjelfva rådet **). Sådana voro rätta orsakerna, hvarföre Per Brahe icke erhöll större och långvarigare inflytande; fastän han var icke blott den rikaste, förnämaste, högst uppsatta man på sin tid, utan äfven hade i hänsigt till fosterlandskärlek och klokhet lika om ej större anseende än någon af alla de andra.

Likväl var och förblef han en ganska vigtig person; och detta ej mindst genom det oförfärade mod, hvarmed han städse uttalade sin öfvertygelse. Många prof deraf skulle kunna uppräknas. Ett bland de märkvärdigaste inföll 1668. Kristina hade under sina resor ge-

---

*) *Riksark.* Stegeborgs ark. Lars Romann till hertig Ad. Johan d. 18 Oct. 1660, och 28 Jan. 1661.

**) *Rådsprot.* vintren och våren 1661.

nom Europa väckt ett uppseende, som blef mer och mer ofördelaktigt. Nu ville hon om igen truga sig in i Sverge. Då sade Per Brahe i sittande råd: *det är illa att vi så länge låtit henne fara som ett gäckspel omkring i verlden. Vi kunna ej längre försvara sådant, hvarken för vårt samvete eller en gång för salig konungen, hennes far. Min tanka är derföre, att, om hon kommer hitin, skola vi taga och sätta henne på Öland och sedan öfver henne och ön förordna en oförfärad och pålitlig man.* De la Gardie anmärkte, *att detta liknade ett slags fängelse. — Ja,* svarade Per Brahe, *det är just också min mening och enda sättet att främja hennes bästa* *). Förslaget blef naturligtvis icke antaget.

Med samma djerfhet talade han ock i andra, lika ömtåliga hänseenden. Han påstod, att konungen ej borde kalla adeln undersåtare; att konungen icke bör välja nytt riksråd utan de förras hörande o. s. v. **). I afseende på de adliga anspråken uttalade han med nästan exempellös dristighet de grundsatser, som af många andra, men blott i smyg följdes; till exempel, att ej den yngre adeln utan blott de gamla ätterna borde ställas såsom kammarherrar kring konungens person ***); — att lagen ej borde underkastas nya granskningar; ty hvarje sådan minskar alltid adelns rättigheter †); — att adelns hus i städerna borde ej höra under stads- utan under landslag ††) o. s. v. Han kunde aldrig glömma den större magt, adeln i hans ungdom haft; aldrig försona sig med ofrälsemännens sedan den tiden växande anspråk och inflytande. Då han talar, hör man på en gång aristokraten, som försvarar häfdvunna fördelar, och gubben, som harmas öfver alla afvikelser från vanorna i

---

*) *Rådsprot.* d. 21 Juli 1668.
**) *Rådsprot.* d. 5 Oct. 1660.
***) *Rådsprot.* d. 6 Juli 1666.
†) *Rådsprot.* i Juli 1668.
††) *Rådsprot.* d. 30 Juli 1668.

hans älskade ungdomstid. *Att småfolket ropar på reduktion*, sade han, *det kommer endast från deras afund och från spyflugor, som stifta ondt. De klaga obilligt, ty adeln är nu för tiden långt svagare än förr. Jag mins ganska väl, att gamle Gustaf Olofsson* *) *till Torpa aldrig red bort utan att vara åtföljd af* 60 *till* 70 *hästar*. Ingen ting förtretade honom dock så mycket, som förslaget att upprätta en rangordning efter tjenst, och icke efter börd. Att en grefve, en grefve Brahe, skulle taga plats under en blott adlig, kanske till och med under en ofrälse öfverste, kammarråd eller landshöfding — med en dylik lag kunde hans gamla grefliga stolthet alldeles icke förlika sig. *På sådant sätt*, sade han, *blifva alla fyra stånden hvarandra lika, alldeles såsom fyra svinefötter. I andra välbeställda riken finnas dock furstar, grefvar, woiwoder och dylik skilnad stånd emellan. Om vi nu afvika från deras bruk, så blifva vi ansedda lika turkar och hedningar*. — En annan gång sade han, med afseende på samma rangordning: *folket nu för tiden har blifvit serdeles kitsligt, och till och med fruntimmerna träta om platserna. Men förr i verlden mins jag, att gamla drottning Kristina* **) *tog dem i armen och satte dem hvar hon ville*. En annan gång sade han: *förr i verlden hörde man aldrig ordet rang nämnas; men nu föra alla menniskor det ständigt på tungan. Det är sannerligen ett förargligt och sataniskt ord*. Åter sade han: *aldrig har jag hos småfolket sport en sådan näsvishet som nu. Blir den ej näpst, så går det som i Dannemark, der en borgmästare och en biskop kastat hela staten öfverända* o. s. v. ***) — Sjelf var han ofta och mycket missnöjd med styrelsens gång. Men när sådana klagomål kommo från ofrälsemännen eller mot-

*) Stenbock.

**) Karl den niondes drottning.

***) *Rådsprot*. d. 3 Oct. 1671.

partiet, då ville han ej veta deraf, utan försäkrade, att allt var i bästa skick *).

I sammanhang med dessa ensidigt adliga tänkesätt, var han en öppen och förklarad fiende till reduktionen (hvarom mera framdeles). Likaså understödde han lifligt hvarje förslag att åt adeln bortsälja eller förpanta krono- och skattegods; så att, likasom i grannstaterna, all jord skulle slutligen komma i adelns händer.

I alla andra hänseenden var han deremot en stor försvarare af hushållning och sparsamhet, och uppträdde derföre som en väldig kämpe för freden, samt för indragningar af både sysslor och löner **). För att kunna i dessa vigtiga hänseenden tjena fäderneslandet, besegrade han sin aristokratiska ovilja mot det grefvefiendtliga Bjelkepartiet. År 1668 förenade han sig med detsamma, och det var Brahes frimodiga fosterlandskärlek, som först vågade sig fram med förslaget om Blå bokens författande. Den misslyckades vid utförandet. Men Brahe gjorde ett nytt försök. Han förenade sig om igen med Bjelkepartiet och med Johan Gyllenstjerna och dref igenom den vackra, hälsosamma (men af efterverlden orättvist glömda eller förtegade), 1669 års statsreglering. — Bland hans många yttranden om sparsamhet med statsmedeln, vilja vi afskrifva ett; det är tillika ett minne efter den store Gustaf Adolf. Brahe föreställde nemligen, huru orimligt det var, att det fattiga Sverge ville åt främmande sändebud gifva lika stora skänker, som förmögnare stater ***). I sammanhang med denna sats yttrade han ock följande ord: *vi kosta alldeles för mycket på våra sändebud vid utrikes hofven. Jag mins, hur det gick till i konung Gustaf Adolfs tid. Ett hans sändebud bad om högre underhåll och yttrade: »att eljest skulle främlingarna föraktligt säga: »det*

*) *Rådsprot.* d. 16 Oct. 1672 m. fl.

**) *Rådsprot.* d. 2 och 6 April och 7 Maj 1661 och d. 9 Juni 1660.

***) *Rådsprot.* d. 18 Sept. 1669.

»synes, att detta sändebud är tjenare åt en fattig ko-»nung.» — Men konung Gustaf Adolf svarade: nej! de skola i dess ställe säga: »det synes, att detta sän-»debudets herre är konung öfver ett fattigt folk.» Och dessa konungens ord, tillade Brahe, *böra äfven vi besinna, och ej öfverdådigt täfla med rikare stater* *).

Per Brahe var också för egen person en ganska klok och omtänksam hushållare, den der icke försummade sina fördelar. Spår af orättvis och låg egennytta har han dock under denna tiderymd icke efterlemnat, och de främmande ministrarna beskrifva honom såsom helt och hållet oåtkomlig för mutor eller så kallade vängåfvor.

Per Brahe var på sin tid den rikaste man i Sverge. Han kunde derföre, oaktadt sin benägenhet för hushållning, föra en ganska lysande hofstat, och Sverge har sällan sett någonting dermed jemnförligt. Det var tidens sed, att högadeln skulle under vistelsen i Stockholm lefva sparsamt och indraget; men deremot i grefskapen visa hela prakten af sin rikedom, hela vidden af sin magt. De uppträdde der nästan som regerande furstar, och med anspråk att vara lika med de tyska. Såsom hvar och en bland dessa sednare hade sin egentliga hofhållning hemma i furstendömet, men samlades i Regensburg blott för att gemensamt öfverlägga om det gemensamma rikets bästa; likaså skulle en Brahe hålla sitt hof på Wisingsborg, en De la Gardie på Leckö, en Wrangel på Skokloster, en Oxenstjerna på Tidön o. s. v. I Stockholm infunno de sig förnämligast för att rådslå om allmänna riksärender, för stolta att i öfrigt låna sin glans af konungahofvet, eller att låna sig sjelfva till dess pryd-nad och bihang.

Sådan var, framför alla andra, Per Brahe. Uti sina gref- och friherreskaper hade han såsom sin uteslutande tillhörighet ej mindre än tre städer, Kajana, Brahestad och Grenna. Döden och reduktionen afbröto anläggnin-

*) *Rådsprot.* d. 11 Juli 1665.

gen af den fjerde vid Kongs-Lena. Den skulle kallas Brahe-Lena, liksom Grenna den tiden kallades Brahe-Grenna. Öfverallt i sina talrika besittningar hade eller anlade han vackra slott. Wisingsborg blef dock medelpunkten för all hans prakt och herrlighet. På höjden af de åsar, som från östgöta-sidan omgifva Wettern och snedt emot Wisingsö, uppförde han på det så kallade Gudsbacka ett litet vackert slott, med namnet Brahehus, och med en utomordentligt skön utsigt öfver södra delen af Wettern och dess omgifningar; och nästan allt, hvad ögat såg, och än mera dertill hörde under grefskapet. Denna byggnad var dock blott ämnad till ett hviloställe, ifall, vid grefvens ankomst till stranden, öfverfarten till Wisingsö försvårades af mörker, storm eller andra hinder. Då skulle grefven hvila öfver natten på Brahehus. Backen ditupp var dock så brant, att den icke beqvämligen kunde åkas eller ridas, hvarföre underhafvande bönder måste i dess ställe bära grefven, eller *Gudfar på Gudsbacka*, såsom de plägade sinsemellan kalla honom, med en blandning af skämtsam förtrolighet och vördnadsfull tillgifvenhet. När sedermera han eller hans förnäma gäster skulle resa öfver till Wisingsö, tillgick det på ståtligt sätt. I Grenna blefvo de emottagna af stadens borgare, uppställda i gevär. Derifrån fördes de öfver i täckta båtar, hvaraf de bästa voro fodrade med rödt kläde. Vid uppstigandet på Wisingsborgs hamntrappa blefvo de från vallarna helsade med pukor och trumpeter, och under vandringen derifrån upp till slottet dånade kanoner från vallarna och från det gent emot liggande Brahehus. På sidorna stodo tvänne kompagnier af grefvens lifgarde, klädda i blått och hvitt, och helsade med dubbla salvor herrskapet vid dess inträde i slottet. Detta sednare var efter tidens bruk uppfördt i fyrkant och ganska rymligt. Det var omgifvet med vallar och kanoner, likasom en fästning, och innehöll också rustkammare, kansli, astronomiskt observatorium, bok- och antiqvitetssamling m. m. Rummen voro möblerade med utmärkt prakt och under måltiden upp-

fördes taffelmusik af stundom ej mindre än 23 serskilda personer, med pukor, trumpeter, pipor och allehanda fioler. Om aftnarna blefvo till herrskapets nöje skådespel uppförda af lärjungarna vid den trivialskola, som grefven underhöll på Wisingsö *). Emellanåt fördes gästerna ut på jagt i en djurgård, rik på hjortar, rådjur och allahanda vildt. En annan gång besågs grefvens stuteri, hvarur han med furstlig frikostighet stundom plägade skänka dyrbara hästar åt sitt främmande. Trädgårdarna gåfvo också anledning till nöjen och beundran. De räknade **2046** fruktbärande träd. Ön var i sig sjelf herrlig att beskåda. Odling och rikedom visade sig öfver allt; och här och der sågos uppresta minnesstenar efter framledna grefvar Brahe. En stor kopparhatt var uppsatt på öns midt, och på dess ändar en örn och en svan, båda likaledes af koppar **).

Grefskapet sträckte sig öfver en betydlig del af Wester- och Östergötland samt Småland. Det innehöll omkring **560** mantal och gaf till inkomst **18,010** d. s. m. ***).

---

*) *Bond.* Fol. 19. Clodts journal.

**) *Kammarkoll. arkiv.* En uppsats om reducerade gref- och friherrskap. Se för öfrigt om Wisingborgs herrlighet första delen af *Clodts Journal* förvarad i Bondiska arkivet på Säfstaholm.

***) Följande voro Per Brahes förläningar:

	Krono-hemman.	Skatte-hemman.	Afkastning daler silfvermynt.
Wisingsborgs grefskap			
i Jönköpings län .	$207\frac{5}{8}$.	$100\frac{1}{4}$.	9,371. 5. $6\frac{3}{10}$.
i Elfsborgs d:o .	$64\frac{1}{2}$.	——	2,232. 30. 12.
i Östergötlands d:o	26.	3.	1,093. 25. $4\frac{4}{5}$.
i Skaraborgs d:o .	$143\frac{1}{2}$.	20.	5,312. 24. $21\frac{2}{5}$.
Summa	$441\frac{5}{8}$.	$123\frac{1}{4}$.	18,010. 21. $20\frac{1}{2}$.
Hanebo friherrskap			
i Skaraborgs län .	$20\frac{1}{2}$.	$47\frac{1}{2}$.	2,059. 9. $22\frac{4}{5}$.
Kuopio och Idensalmi d:o			
i Wiborgs län . .	$489\frac{5}{6}$.	$119\frac{3}{48}$.	3,330. 2. $13\frac{17}{30}$.
Kajana d:o i Österbotten	——	——	4,442. 8. —
Summa daler silfvermynt			27,842. 10. $8\frac{13}{15}$.

Det utgjorde i förvaltnings och lagskipningsväg ett helt. Brahe hade öfver detsamma fått sig bland annat tillerkänd rättigheten att dömma också öfver lif och död, och denna magt utöfvades af en hans lagman, från hvilken man vädjade till grefven sjelf, likasom till en furste. Som en sådan betraktades han af många sina underhafvande och på hans och grefvinnans bänkdörr i Dimbo kyrka stod med stora bokstäfver måladt: *Förstens Stoll* och *Förstinnans Stoll.* Som sådan, som en regerande person, betraktade han sig äfven sjelf. Flerestädes på Wisingsö lät han, som förbemäldt är, uppresa minnesstenar öfver sig och sina företrädare i grefskapet. Inskrifterna voro, till exempel: *Petrus Brahe, Senior, Comes, Natus* **1520,** *rexit* **30** *annos, mortuus* **1591** *). Likaså användes på de andra minnesstenarna ordet *rexit*, d. v. s. *han regerade.*

Per Brahe plägade på Wisingsborg tillbringa de större högtiderna och i synnerhet julen. Om dess firande går följande sägen. För att göra festen så lysande som möjligt, befallte han alla underhafvande att till julen uppskjuta sina bröllopp; men då blefvo de också af grefven sjelf bekostade. Vid Wisingsborg lät han för sådant ändamål uppföra en stor sal, i hvilken det mångtaliga, gemensamma bröllopet firades, och dit det grefliga herrskapet nedgick för att på en stund åskåda sina underhafvandes glädje och emottaga deras tacksamhet **). Men Per Brahe, ehuru rik och mägtig, förmådde dock ej att vid sådana tillfällen hålla sina bönder i ordning. Enligt råare menniskors vana, herrskade täflan, ovilja och agg mellan innevånarne i nästgränsande landskap. Likaså här mellan östgötar, vestgötar och småländningar. Som välplägningen steg i hufvudet, i samma mån stego

---

Se *Kammarkoll. arkiv.* Jordebok öfver reducerade grefve- och friherrskap.

*) Per Brahe den äldre, grefve, *regerade* i 30 år, dog 1591.

**) En sådan bröllopssal omtalas ock på grefliga lustslottet Westanå.

ock modet, öfvermodet och grälsinnet; så att bröllopper nästan alltid åtföljdes af slagsmål, blodsutgjutelse; stundom mord. Per Brahe förmanade, varnade, straffade; men fåfängt. För att hålla de stridslystna från hvarandra, uppförde han sluteligen tre serskilda bröllopssalar, en för hvardera af de tre landskapernas allmoge; och på detta sätt lyckades han förekomma de värsta våldsamheterna. Då hände sig, att en främling, som tillbragte julen på Wisingsborg, gick ned för att bese folket och dess bröllopsseder. Inkommen i första salen och efter en stunds åskådande, frågade han: *hvarifrån ären i godt folk?* — *Vi äro östgötar, Gud vari loff!* svarade med sjelfförnöjd uppsyn en frodig och välbehållen bonde. — Främlingen gick till andra stugan och gjorde samma fråga. — *Vi äro smaländningar, Gud bärom oss!* svarades med den klagande småländska mundarten. — Inkommen i tredje stugan, framställde främlingen äfven der samma spörsmål. Med hvass och snäsande ton, svarade honom en bonde: *vi äro vestgötar, vill du vejtat!* Det grefliga herrskapet log åt berättelsen, och man har i dessa svar velat se spår af de trenne befolkningarnas olika lynnen.

Det finnes deremot inga spår, att Brahe till underhafvandes förtryck missbrukat den stora magt, han innehade. Han synes tvärtom hafva varit en allvarlig och rättvis, men derjemnte god och välmenande husbonde. Han var i synnerhet verksam till spridande af ljus och kunskaper. För sina ökade eller förbättrade läroverk och för den bildning och det större kunskapsförråd, som genom dessa inrättningar blifvit spridda, för allt detta står svenska folket i en stor, sällan erkänd förbindelse till svenska högadeln under sjuttonde seklet, och ej mindst till Per Brahe. Sjelf hade han goda kunskaper, serdeles uti matematik, hebreiska och historia, och hvad han för spridande af lärdom och upplysning gjorde, är mer än mycket. I Finnland besörjde han anläggningen af flere folk- och trivialskolor samt af ett gymnasium. Åbo högskola har honom förnämligast att tacka för sin

tillvaro. Som en bland Karl den elftes förmyndare deltog han ock vid grundandet af högskolan i Lund. På Wisingsö anlade han på egen bekostnad en trivialskola, försedd med trädgård, bibliotek och observatorium, samt stipendier åt tolf, på ön födda, välartade gossar. Tillika ditskaffade han ett eget tryckeri, hvarifrån utgåfvos åtskilliga arbeten, i synnerhet i svenska historien, hvilken han mycket älskade.

Per Brahe var äfven ganska nyttig såsom kansler för Åbo högskola, också genom det allvar och den sans, hvarmed han sökte afstyra och bilägga de många trätor, som bland dess lärare uppstodo, samt motarbeta de fördomar och den vidskepelse, som från fordna tider ännu bibehöll sig äfven bland de lärda. I detta, likasom i allmänhet var han en den kloka besinningens man, hvilken ej älskade öfverdrifter. Under det beryktade trollväsendet talade han alltid mot stränga och uppretande åtgerder.

Fem serskilda skådepenningar förvara hans bild och hans namn åt efterverlden.

NILS NILSSON BRAHE,

den förres brorson genom den vid Lützen fallne hjelten, var sjelf amiral och riksråd, samt nära att blifva kanske den rikaste man, Sverge ägt. Han var nemligen, efter den barnlösa farbroderns död, ensam arftagare till de stora braheska icke blott arfvegodsen utan ock gref- och friherreskapen. Såsom gift med enda dottern af Karl Gustaf Wrangel, skulle han också ärfva dennes betydliga förmögenhet.

Genom förbindelsen med en farbroder och en svärfader, båda af så högadliga tänkesätt, skulle Nils Brahe naturligtvis i mycket hysa likartade åsigter. Men derjemnte ådagalades så mycken rättskänsla, samvetsömhet och ridderligt sinne, att han är en af de vackraste bil-

derna från denna tiderymd; ehuru visst icke i samma mån utmärkt genom snille och kraftfull verksamhet *)

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE

var 38 år gammal och således i den kraftfullaste åldern då han år 1660 sattes som rikskansler i spetsen för svenska styrelseverket. Han ägde nu bästa möjliga tillfälle att visa, hvad han dugde till.

Redan den yttre personligheten hade mycket, som talade till hans fördel. Växten var reslig, hållningen ädel, men ledig; och ur anletsdragen talade snille och behag, värdighet och mildhet. Samma vackra egenskaper ledde och lifvade hans umgängessätt. Främlingar, som besökte Sverge, intygade med förvåning, att de ingenstädes i hela Europa funnit någon person, hvilken till samma grad som De la Gardie var i blick, tal, åthörder och umgänge ett mönster af en hög herres ridderliga värdighet och behag.

De la Gardie förenade med tämlig lärdom ett ganska godt minne och mycken förmåga att hastigt och klart genomskåda hvarjehanda förhållanden samt ovanligt stor lätthet att yttra sig, så väl mundteligen, som med pennan. Lyckliga vändningar, träffande anmärkningar, väl tillämpade anföranden ur tidens mest lästa författare, gåfvo mycket behag åt allt, hvad han sade. I det vanliga umgängeslifvet var han härutinnan oöfverträffelig; men icke så alldeles i politiskt hänseende, och när han kom till papperet. Redan från ungdomen och sedermera allt framgent äro hans bref, skrifter och anföranden fulla af tal om och beröm öfver sig sjelf, samt klagan öfver ovänner och förtal; allt märken af en svag själ, som för sina goda gerningar ej nöjdes med samvetets, utan illfänades efter menniskors bifall, folkets eller hofvets. Mest dock det sednares. Med en dödande oro

*) Se Rådsprotokollen under ifrågavarande tiderymd.

följde och räknade han under gunstlingstiden hvarje äfven det minsta tecken af Kristinas nåd eller onåd *).

De la Gardies politiska vältalighet hade också ett annat fel. Den var visserligen lätt, lysande, utförlig, nästan uttömmande; men esomoftast ledde den icke till något visst mål. När en sak föreföll, framställde De la Gardie ofta alla dess sidor så omständligt, så lifligt, att han sjelf icke förmådde fästa sig vid någon. Detta förhållande, vare sig att det grundades på likgilltighet eller obeslutsamhet, blef dock i alla händelser ganska ofördelagtigt för honom i egenskap af ledande statsman, och lemnade ofta segren åt hans mindre utmärkta, men mer bestämda motståndare. Detta vankelmod gör honom också för häfdatecknaren ytterst svår att uppfatta; ty han talade ena stunden för en åsigt och andra stunden för en alldeles motsatt; och båda gångerna med öfvertygelsens värma och kraft i utförandet, så att man understundom svårligen kan gissa, hvilkendera meningen i sjelfva verket varit hans egen.

Serdeles märkvärdigt var ofta nog hans uppförande, när någon af rådsherrarna föreslog oskäliga löneförhöjningar, olagliga gåfvor och förläningar m. m. I början utfor då De la Gardie häftigt deremot och talade för rättvisa och sparsamhet. Men, när motparten enträget vidhöll sitt påstående och började utförligt beskrifva den sökandes behof och jemmerfulla nöd, eller dess stora förtjenster, eller ock åberopade likartade förut beviljade gåfvor; eller till och med endast var envis och förorsakade trätor och obehag; då mattades De la Gardies motstånd mer och mer. Var det ömhetens deltagande för nöden, eller svaghetens oförmåga att säga nej, eller behofvet af ömsesidigt öfverseende för egna, dylika anspråk? Troligen verkade alla tre skälen, och De la Gardie slutade ofta med att ifrigt förorda, hvad han i början lika ifrigt motsagt **).

*) Se i synnerhet De la Gardies bref till Karl Gustaf åren 1646 till 1653, i *Riksark.* Bref till Karl Gustaf.

**) Se flere exempel i *Rådsprot.* 1660—1672.

Det saknas ej heller exempel, att De la Gardie sökte antaga en hög och afgörande ton. Men detta misslyckades ofta, emedan den yttre beslutsamheten icke var grundad på det lugna medvetandet af en inre. Vid sådana tillfällen förifrade han sig derföre stundom och tillgrep åtskilliga gånger den olyckliga utvägen att framkasta uppgifter och beskyllningar, som icke öfverensstämde med sanningen, eller som åtminstone icke kunde bevisas. Sådana voro tillvitelserna mot Steinberg och Schlippenbach 1653, mot brandenburgska sändebudet Crackau 1667 och mot Biörenklou och Sten Bjelke samma år och mot den sednare åren 1671, 1672 *) m. fl. För hvarje sådant vågadt men tillbakaslaget anfall, sjönk De la Gardies anseende. Man såg tydligen, att han ej noga vägde sina ord; ett fel, som man också återfinner i de af honom uppgjorda statsregleringarna, hvilka han alltid försäkrade vara tillförlitliga, men hvilka dock alltid befunnos vara motsatsen.

Med sina många lysande egenskaper, var och skulle De la Gardie nödvändigt vara en i många hänseenden utmärkt ämbetsman och rikskansler; dock ej i de väsendtligaste. Han var ej mägtig af en jemn och ihärdig verksamhet. För några veckor arbetade han träget och fort; men öfverlemnade sig dessemellan åt nöjen och beqvämlighet, samt tillbragte hela månader, nära halfår, på sina landtegendomar och lemnade under tiden ären derna handlöst åt de i Stockholm qvarblefna rådsherrarna; och detta stundom vid tämligen kinkiga tidsförhållanden.

I allmänhet var hans befattning som rikskansler icke så svår, som vid många andra tillfällen; ty Sverge ägde och flertalet af dess styrelse ville bibehålla freden. Att den verkeligen bibehölls, derföre har Sverge att tacka Bonde- Brahe- och Bjelke-partierna. De la Gardie deremot sökte gång efter annan inveckla riket i krig mot

*) *Rådsprot.* d. 17 Oct. 1672. — *Konceptprotok.* i rådet d. 5 Juni 1671.

Ryssland och mot Polen, och under sin allmagtstid inveckläde han det verkligen i bremiska fejden. Sverges deltagande i den ädla och ärorika trippelalliansen skedde helt och hållet mot De la Gardies vilja.

Mörkaste sidan af hans ämbetsförvaltning är hushållandet med kronans medel. Mannen var glad, välgörande, lättlynnad. Han älskade pragt och slöserier, men kunde alldeles icke vänja sig vid beräknande sparsamhet; i detta liksom i mycket annat lefvande blott för dagen. Derföre var han ock ständigt skuldsatt och i stort behof af penningar. *Dessa*, säger en nära samtidig författare, *togos, der de funnos, och lades, dit de behöfdes*. Man läser från den tiden många klagomål öfver De la Gardies åtrå efter mynt. Det säges att han skyddat palmstruchska banken och derföre erhållit en del af dennes orättmätiga vinst; — att han med kronans kontanta medel låtit betala sina tvifvelagtiga fordringar; — att han tillskansade sig en mängd kronomedel; — att han mottog penningar af utrikes magter o. s. v. *). Säkert är, att han lät gifva sig sjelf åtskilliga donationer **) samt likaledes åt sina tvenne bröder Axel och Pontus förläningar, helt och hållet stridande mot tagna beslut ***). Genom detta uppförande; genom den släpp-

*) Reduktionsherrarna vid sin efterräkning beskylla De la Gardie att på ett eller annat sätt ha under förmyndaretiden tillegnat sig kronomedel till en summa af 105,263 daler silfvermynt (se Lönboms Handl. XI. 56—62). Men De la Gardie nekar härtill på det enständigaste och påstår, att denna reduktionsherrarnas räkning icke hvilar på riktiga grunder. (Se en mig veterligen förut okänd försvarsskrift af M. G. De la Gardie, uppsatt efter 1680. Den finnes i Bondeska arkivet på Säfstaholm.) I denna skrift säger De la Gardie ytterligare, att han både af Kristina och af Karl Gustaf fått sig anslagna pensioner, som han dock aldrig uttagit. Vi ha ej mägtat reda förhållandet tillräckligt för att kunna afgöra, hvilkenderas uppgift är rättast.

**) Se *titulaturregistret* 1662.

***) *Rådsprot.* d. 1 Oct 1668.

händthet, hvarmed De la Gardie gaf efter för andras dylika anspråk; genom de hinder, han lade i vägen för Gustaf Bondes och för Brahe-Bjelke-partiets helsosamma sparsamhet; genom bremiska kriget, som han inledde m. m.; genom allt detta har De la Gardie i ganska hög grad varit orsak till den äfven under ifrågavarande styrelse mer och mer ökade oredan och förvirringen i Sverges rikshushållning.

I den yttre politiken stod De la Gardie nästan alltid på Frankrikes sida. Det var först och främst hans öfvertygelse. Dertill kommo ungdomsminnen, kärlek till det fordna fäderneslandet; ryktet tillade äfven egennytta. Han böd nemligen en gång konung Ludvig den fjortonde till fadder åt sitt barn. Konungen biföll och gaf barnet **60,000** gyllen *) i faddergåfva. *Han klappar barnet för fadrens skull,* sade man, och härledde från denna och andra förmodade gåfvor rikskanslerens synbara benägenhet för Frankrike.

De medel, De la Gardie på sådant sätt erhöll, skrinlade han icke till skatter åt sig och sina barn. Utan synnerligt betänkande skrapade han åt sig penningar, och lika lätt kastade han dem åter ut, ofta för vackra, menniskoälskande och fosterländska föremål. Att genom anläggande af läroverk och bokförråd sprida ljus och bildning; — att med furstliga belöningar uppmuntra den tidens lärda och snillen; — att med varmt hjerta och frikostig hand understödja nödens barn, när och hvar de anträffades; — allt detta var för De la Gardie den högsta glädje och njutning, och han uppoffrade för sådant otroliga summor. Sättet, hvarpå han anskaffade medlen, försonas i någon mån af sättet, hvarpå han använde dem.

Mycket deraf förspilldes dock för att tillfredsställa hans högmod och praktlystnad, i hvilka svagheter han öfverträffade alla på sin tid. Vi hafva nyss lemnat en beskrifning om Per Brahes ståtliga hofhållning på Wingsborg. På samma sätt lefde De la Gardie på sina

---

*) Enligt andra 20,000 riksdaler.

många landtegendomar och i synnerhet på Leckö. Summan af alla hans inkomster uppgick år 1669 till 121,696 daler silfvermynt *).

I den inre politiken var han icke på långt när så sträng aristokrat, som de fleste hans samtida, och detta hvarken i förhållande till konungamagten eller ofrälseständen. Af slägtskap fästades han vid kungahuset, och af sitt glada och menniskoälskande sinne vid folket. Ofta talade han för dess sak, och för sanning och menniskorätt med kraften och värman af en liflig öfvertygelse, hvilken dock enligt hans vana snart gaf vika för andras envishet och egen svaghet.

Sådan var, som statsman betraktad, den herre, som ofta ledde och i följe af sitt ämbete alltid bort leda Sverges styrelse under närvarande förmyndaretid. Han var ej värfvet vuxen. Detta hade han också sjelf med dunkel förkänsla anat, och derföre ängsligt och ifrigt sökt undandraga sig den fruktade kanslersplatsen. Betraktaren häraf känner ett lifligt deltagande vid de många och svåra motgångar, De la Gardie sedermera på samma plats rönte. Det var för både honom och för Sverge en olycka, att Karl Gustaf, som ganska väl kände mannens brister, likväl för sina dynastiska planers skull, trugade honom till en syssla, hvilken han icke mägtade fullgilltigt bestrida. Det var en annan olycka, att Sten Bjelke, Klas Rålamb, Knut Kurck med flera, hvilka stodo öfver De la Gardie i åtskilliga redbara egenskaper, dock voro honom under-

---

*)

	Krono-hemman.	Skatte-hemman.	Ordin. och Extra Ordin. ränta. d. s. m. öre.
M. G. De la Gardies grefskap Leckö inneböll	171¼.	147¾.	10,608. 25. 15⅕.
Grefskapet Pernau .	—	—	6,538. — —
Friherrskapet Ekholmen	43.	—	3,384. 15. 6⅖.
Summa	214¼.	147¾.	20,521. 8. 21⅗.

Se *Kammarkolleg.* Jordebok öfver reducerade grefve- och friherrskap.

lägsna i de mera ytliga, som likväl under partitider fordras för att hålla sig qvar vid rodret. Största olyckan var, att Gustaf Bonde så snart föll undan och Johan Gyllenstjerna så sent uppträdde. Om Gustaf Bonde haft starkare helsa, större ihärdighet och längre lif; eller om Johan Gyllenstjerna redan från 1660 hade setat i rådet; troligen hade en af dem blifvit själen i förmyndarestyrelsen och gifvit åt densamma ett helt annat och bättre skaplynne.

En sådan ljusare sida hade De la Gardies verksamhet i en annan och mer enskild riktning, till hvilken vi nu med glädje vända oss från de föregående skuggorna. De la Gardie, ehuru icke egenteligen lärd, var dock vitter och kunskapsrik samt älskade lärdom och sköna konster. Som kansler för Uppsala akademi, ägde han godt tillfälle till verksamhet i dessa vägar; och hvad han sålunda för Sverge uträttat, är långt mer, än hvad här kan uppräknas. Han älskade byggnadskonsten och lemnade dess idkare tillfälle till öfning och förtjenst, då han dels uppförde, dels tillbyggde de flesta af sina många slott, Leckö, Höjentorp, Mariendal, Ekholmen och Wännegarn m. fl.; likaså vid de många kyrkor, hvilka han på egen bekostnad lät åt fattiga församlingar, antingen helt och hållet uppföra, inreda eller frikostigt begåfva. Ej mindre än 37 kyrkor, deribland 17 inom grefskapet, kommo på sådant sätt i åtnjutande af hans frikostighet. Att endast i korthet uppräkna, hvad han gifvit åt kyrkor, skolor och barmhertighetsverk, skulle ensamt fylla flera sidor af denna bok. De många predikstolar och altartaflor, som för ofvannämnde byggnader erfordrades, och de många bildverk och väggmålningar, som för slotten beställdes, gåfvo öfning, sysselsättning och förtjenst åt såväl inhemska som främmande konstnärer. Hans vid Ekholmen anlaggda trädgård ansågs på sin tid som en bland de förnämsta i norden.

De la Gardie inlade en serdeles stor förtjenst genom det varma nit, hvarmed han omfattade Sverges språk, häfder och minnesmärken. Man kan med skäl säga, att

dessa vetlenskapsgrenar blefvo pånyttfödda eller nästan nyskapade genom honom, som dock var ättling af en främmande slägt. Han omfattade dem med mycken kärlek. *Vi hafva*, sade han, *genomforskat hela den grekiska och romerska fornverlden; men deremot lemnat i oförtjent glömska våra förfäders öden, vishet och tungomål.* För att godtgöra detta fel, genomdref han år 1666 inrättandet af antiqvitets-kollegium, hvilket skulle sysselsätta sig med nämnde, förut vanvårdade ämnen. Han uppsatte sjelf föreskrifterna om dess verksamhet, lemnade sitt i Uppsala varande hus till boställe åt Stjernhjelm, verkets ordförande, samt skänkte 5,000 daler och behöfligt tegel till uppförande af en egen byggnad åt det nya ämbetsverket. Denna inrättning var i början mycket verksam och utgjorde sjelfva vändningspunkten från den förra, uteslutande grekiskt-romerska riktning till den mer fosterländska, som utmärkte sednare tiders historiska studium.

För öfrigt gynnade De la Gardie all slags lärdom. Han hade stora bokförråder på Leckö, Wännegarn, Karlberg och i Stockholm samt bekostade och förlade flere vigtiga arbeten. Genom bref och meddelanden stod han i förbindelse med nästan alla den tidens lärda i norden; och de flesta bland dem stodo i förbindelse till honom för uppmuntringar, befordringar och betydliga understöd. Bland dem förlefde han sina gladaste stunder och glömde sina svåraste bekymmer; och medan Bjelkepartiet i Stockholm arbetade på störtandet af hans statsreglering, reste han med Hadorph omkring i Westergötland och samlade och aftecknade dess ryktbaraste minnesmärken.

BENGT OXENSTJERNA

var då för tiden den utmärktaste och egentligen taladt den enda utmärkta af det namnet. Han hade flere på sin tid mer eller mindre ansedda syskon, deribland ock riksmarskalken Gabriel Oxenstjerna. De voro barn utaf riksskattmästaren med samma namn och af dennes ut-

märkta gemål, fru Anna Banér, systern till Gustaf Adolfs vänner, de tre bröderna, Per, Johan och Axel Banér. Alla hennes barn fingo en mycket vårdad uppfostran och svarade deremot; mest dock den ifrågavarande, så kallade grefve Bengt. Ännu varande ett barn utmärkte han sig för sedlighet, allvar och ovanligt snabb fattningsgåfva; redan vid åtta års ålder kunde han tala latin. Vid 14 år eller 1637 kom han till högskolan i Uppsala, hvarest han genom sina goda egenskaper och sitt i allo hedrande uppförande förvärfvade tillgifvenhet och högaktning, så väl af medlärjungar som lärare. År 1643 valdes han derföre till akademiens rector illustris, och när han året derpå lemnade denna befattning samt högskolan, följdes han af allas saknad och välönskningar, hvilka känslor också af den snillrike Verelius tolkades i ett för tillfället hållet högtidligt afskedstal.

Under trenne års resor genom Europa sökte han ytterligare vidga och fullkomna sitt redan förut rika kunskapsförråd, och vid hemkomsten 1647 väckte han så mycken uppmärksamhet, att Kristina erböd honom plats vid sitt hof och det såsom öfverkammarherre genast och i första steget. Men han undvek hofvet och utbad sig i dess ställe att på den diplomatiska banan få tjena sitt fäderneslaud. Detta beviljades och redan i början deraf och sedermera allt framgent, visade sig, huru mycket förtroende man hyste för den unga Oxenstjerna. Hans första syssla blef att deltaga i westfaliska fredsverket; sedermera i exekutions-traktaten i Nürnberg, hvilken vigtiga underhandling efter Karl Gustafs afresa öfverlemnades åt den 27-årige Bengt Oxenstjerna i första rummet. Sedan utförde han beskickningar vid några tyska hof; hvarefter han inrättade och ordnade det wismarska tribunalet. Han var den första som Karl Gustaf visade det förtroendet att utvälja till rådsherre. Derpå ledde han ånyo flere tyska underhandlingar samt förestod den afdelning af kansliet, som under polska kriget åtföljde konungen. Tillika förordnades han som generalguvernör öfver den inre styrelsen af Polen. Hans fångenskap i

Warschau, hans ärofulla deltagande i försvaret af Thorn samt i oliviska freden hafva dessa berättelser förut omtalat.

Redan i början af förmyndare-styrelsen uppträdde Bengt Oxenstjerna såsom en anhängare af Gustaf Bonde, och som en kämpe för fred och sparsamhet. Troligen var det både för att aflägsna honom och emedan det förstörda Liffland behöfde en så duglig styresman, som han redan 1662 nämndes till general-guvernör i Riga, oaktadt han på allt sätt undanbad sig förtroendet *). Här uppgjorde han ett besparingsförslag för hela liffländska staten, hvilket blef af rådet gilladt **). Sedermera utnämndes han åter till president i Wismar och derjemnte till svenska rikets legat i Tyskland. Detta sednare uppdrag var en tom tittel, med betydlig lön men ringa motsvarande göromål. Vid den allvarsamma statsregleringen af 1669 beslutade man derföre att indraga också denna obehöfliga, men dyra syssla; oaktadt dess innehafvare hörde till det då rådande Bjelkepartiet. Åtgerden var rättvis; men Bengt Oxenstjerna upptog den illa, klagade häftigt och öfvergick från sina gamla politiska vänner samt förenade sig med De la Gardie och deltog med honom i de obehagliga tvister och splittringar, som så ofördelagtigt utmärkte förmyndareregeringens sista år. Hans förut så klara stjerna gick härvid i moln; men blott för en kort tid. Efter några år finna vi honom åter i sällskap med de bästa af Bjelke-partiet på fredens, sanningens och rättvisans bana.

I sin ungdom, eller vid 28 års ålder var Bengt Oxenstjerna förlofvad med Kristinas gunstling, den sköna och ryktbara Ebba Sparre. Men drottningen tvingade bemälte fröken att upplösa denna förbindelse och i stället förlofva sig med Jakob Kasimir De la Gardie, gunstlingens bror. Oxenstjernas far, då varande riksskattmästaren, klagade hos drottningen deröfver; men fåfängt.

*) *Rådsprot.* d. 5 Juli 1662.
**) *Rådsprot.* d. 19 Juli 1665.

Grefve Magni lyckas stjerna stod vid den tiden på sin höjd och till hennes förherrligande måste allt bidraga, äfven slägtförbindelsen med drottningens förnämsta qvinliga gunstling. Tidens vidskepelse, äfven bland de mäggtigaste, hviskade, att det var gamla Ebba Brahe, som med trolldom och hemliga konster, åstadkom den utomordentliga lycka, som hennes barn åtnjöto.

Sedermera blef Bengt Oxenstjerna förmäld först med en fröken Wachtmeister och, sedan hon 1666 aflidit, med Magdalena Stenbock, brordotter till riksamiralen och en afkomling af Erik Stenbock och Malin Sture.

HORNARNA.

I förra delar är berättadt, huru i Stockholm under sednare åren af Kristinas regering fördes ett ganska vildt och stormande lif. Många, och i synnerhet af det yngre slägtet, blefvo genom den allmänna upplösningen af seder och ordning förvillade och öfverlemnade sig utan hejd och sans åt nöjen och njutningar af alla slag. På denna olyckliga bana ingingo många den tidens rika och förnäma ynglingar, och deribland flere, som hade stora gåfvor och mycken duglighet. De utgjorde ett eget på sätt och vis slutet sällskap och kallade sig *Les Goinfres*, d. v. s. *Rumlare*. Själen i förbundet var Lorents von der Linde, eller Lasse Lind, som han vanligen i brödernas förtroliga bref kallades. Med sitt glada lynne, sin älskvärda uppriktighet, sin pröfvade oegennytta, sin outtömliga qvickhet var det han, som genom dessa egenskaper drog en förgyllning öfver de grofva lasterna; och gaf dem det lockande, det förvillande sken, som framställer den råa vällusten under skepnaden af en frisk, oskyldig lefnadsglädje, och som ger namnet af oskrymtad ärlighet åt det, som egentligen är fräck skamlöshet. Åtskilliga sedermera ryktbara män hade mer eller mindre blifvit inryckta i detta sällskap, ehuru de snart återigen ryckte sig derifrån. Sjelfva Karl Gustaf och Magnus Gabriel De la Gardie voro ej helt och hållet för detsamma främ-

mande. Men den egentliga kärnstammen utgjordes af bröderna Bengt och Krister Horn och Lorents von der Linde. Ännu vid femtiofyra års ålder, och efter en svår dödssjukdom skrifver denne sednare och jubilerar öfver att »*åter kunna följa den stora hopen. Jag lofvar*, skrifver han, *att jag skall njuta, hvad mig lyster och lida hvad jag kan; och att ej lemna glädjens altare, förr än jag ej mer kan hvarken sjunga eller skratta* *).

Bland de utmärktare medlemmarne i detta sällskap räknades, som ofvan är sagdt, Bengt Horn; och var han dess grundsatser så trogen, att han år 1664, redan varande riksråd och general, hälsas af Lorents v. d. Linde såsom *toujours l'illustre chef des veritables goinfres, et la royauté même de notre noble bande* **).

Denne Bengt Horn, sonsons son till den store sjöhjelten, var för öfrigt en tapper och tilltagsen krigare. Under fälttågen mot Polen och Ryssland klädde han blodig skjorta för fäderneslandet och uppsteg sluteligen till värdighet af fältmarskalk. Äfven vid rådsbordet kämpade han tappert och oafbrutet; men på ett annat vis, nemligen såsom De la Gardies trognaste vapendragare. Han utmärkte sig framför alla andra, då det gällde att blindt och djerft försvara regeringens slöserier, adelns öfverdrifna företrädesrättigheter och bördens plats framför tjensten. Han var ock bland dem, som häftigast motarbetade Brahe-Bjelke-partiets år 1669 föreslagna indragningar ***). Han utverkade äfven åt sig sjelf dryga och, som det tyckes, olagliga betalningar †); fick också vid

*) I Riksarkivet och flere handskrift-samlingar finnas en mängd bref, som vittna om detta sällskap; serdeles bref från L. v. d Linde, Bengt och Krister Horn; äfven från M. G. De la Gardie.

**) *Alltid en utmärkt anförare för de verkliga rumlarne, och just sjelfva majestätet i deras ädla förbund.* Se Riksark. Sv. mäns bref. L. v. d. Linde till B. Horn d. 3 April 1664.

***) *Rådsprot.* d. 26 Nov. 1669, d. 14 Juli, d. 3 och 15 Oct., 26, 27 och 28 Nov. 1672.

†) *Rådsprot.* d. 3 Aug. 1670.

sedermera blifvande reduktion en tämligt svår efterräkning. — Anmärkas bör äfven, att han år 1660 var en bland de få anhängare, som hertig Adolf Johan hade *). — Sjelf blef han litet derefter formligen anklagad, att vid freden i Kardis hafva tagit mutor af tsaren. Målet väckte mycket uppseende; men slutligen blef Horn frikänd och anklagaren **) dömd till döden. — En annan gång blef han likaså till heder och ära antastad af en liffländare vid namn Lode. Horn erbjöd, men Lode ville ej antaga förlikning. Vi känna ej sakens utgång ***).

Bengt Horns eget sorgliga slut förekommer i nästa afdelning.

BANÉR.

Slägtens då för tiden mest omtalade medlem var den store fältmarskalkens son, grefve Gustaf Adam Banér; men man omtalade honom ej till det bästa. Öfver hela riket var han bekant under namnet *Dulle Banéren*, d. v. s. *Stolle Banéren*. Han hade en olycklig förmåga att beständigt väcka uppseende och göra sig till föremål för allmänna talet och tadlet. Redan under Karl Gustafs tid, var han flera gånger ute för ledsamma uppträden †). Förmyndare-regeringen utnämnde honom dock till riksstallmästare; detta för faderns skull och enligt ett äldre löfte ††). Men snart fick man ångra förhastandet. Redan samma år måste man varna honom för olaglig och egenmägtig behandling af det kungliga stallet. Varnaren fick ovett till svar. — Banér tillät sig gå och hvissla i de kungliga rummen. Man bad honom afstå från sådana oanständigheter; men fick återigen ovett till svar. —

*) *Riksark.* Stegeborgs ark. L. Romann till Adolf Johan d. 30 Juni 1660. Erik Drake till Adolf Johan d. 3 Aug. 1660.

**) Dess rätta namn var Conrad v. Berner.

***) *Rådsprot.* d. 10 Juni 1673, d. 17 Oct. 1672.

†) *S. st.* och *revisionsprot.* för 1663.

††) *Rådsprot.* d. 16 Mars 1664.

Snart hade han mot sig så uppretat både regeringen och allmänna tänkesättet, att han blef till en tid förvisad från hofvet och afsatt från sin tjenst *); men sådant oaktadt ville han dock sedermera truga sig till densammas utöfvande **).

Jemnte dessa tvister var han till höger och vänster inveckladd i rättegångar med alla personer och partier. Nästan beständigt förlorade han sina påståenden, och lika beständigt klagade han sig vara ett oskyldigt offer för menniskors orättvisa och elakhet ***).

Mest beryktadt bland alla hans äfventyr blef förhållandet till Maria Skytte. Banér var gift med en fröken Lillie; men i anseende till hans besynnerliga uppförande blef förhållandet dem emellan icke det bästa. Slutligen, ehuru hustrun ännu lefde, företog sig Banér att resa och bo och lefva tillsammans med en fröken Maria Skytte; dotter af det bekanta riksrådet Bengt. Saken väckte mycket uppseende, mycket tadel, och slutligen blef Banér kallad inför rådet. Han nekade, ville svära sig fri och utdrog rättegången så, att den väckte mycken förargelse. Slutligen blef han i rådet skrapad, och af Hedvig Eleonora omigen förvisad från hofvet †).

Emellertid dog hans olyckliga, öfvergifna hustru. Den store predikanten Pontinus tog vid hennes likbegängelse till ingångsspråk och betraktelse-ämne de orden: *Du äst såsom en öfvergifven och af hjertat bedröfvad qvinna, och såsom en ung hustru, den der bortdrifven är.* Hennes öde väckte allmänt deltagande, och Banérs förhållande lika allmän ovilja. Denna känsla ökades än mer, då han någon tid efter sin makas död ingick ett nytt men olagligt äktenskap med samma Maria Skytte. Han blef derföre anklagad och dömd till sex

*) *Rådsprot.* d. 14 och 22 Sept. samt 6 och 9 Nov. 1666.
**) *Rådsprot.* d. 30 Mars 1667.
***) Se öfverallt i *Rådsprot.* under hela ifrågavarande tiderymd.
†) *Rådsprot.* d. 6 och 14 Nov. 1666.

års landsflykt. Snart väcktes fråga om att taga honom till nåder igen. Unga Joh. Gabr. Stenbock satte sig deremot. *Det är bäst*, sade han, *att, androm till varnagel, låta straffet gå i verkställighet. Dessutom, i fall grefve Banér får nåd, blifver han deraf endast öfvermodig och tillställer snart nya oredor* *). Banér fick likväl inom kort nåd och stadfästelse på sitt äktenskap. Knappt ett halft år derefter förehade han omigen flera våldsamma och olagliga upptåg, så att han åter måste af rådet allvarligen skrapas **).

Gustaf Adam Banér var en bland dem, som till egen olycka truga sig till ett rum i historien. Vi hafva måst i förväg göra läsaren bekant med denne besynnerlige man, som under nästa tidskifte på ett så eget sätt ingriper i händelsernas gång.

Samtidigt med honom lefde två andra herrar af namnet Banér, nemligen Gustaf Persson och Gustaf Karlsson, hvilka båda genom sina egenskaper uppstego till rådsbordet.

STENBOCKARNA,

Gustaf Otto, nu varande riksförmyndare och riksamiral, var en sonson af Erik Stenbock och Malin Sture, och föddes 1614 på det gamla slägtegodset Torpa i Westergötland. Som de flesta samtidingar och likar valde han krigiska banan och kom redan tidigt med i tyska fejden. Han utmärkte sig derstädes hela tiden för duglighet och mod och skar med djerf hand äfven enskilda lagrar, t. ex. i slagen vid Wittstock, Zobtenberg och Leipzig, samt belägringarna af Glogau och Olmütz. Under danska kriget 1644 stod han i spetsen för Wermlands försvar, och det blef försvaradt. När tyska kriget slöts, hade den då blott 34-årige Stenbock redan uppstigit till värdighet af general.

---

*) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1676.

**) *Rådsprot.* under hela tiden från 1664—1671, i hvilka grefve Banér och hans mål upptaga en betydlig del.

Under följande fredsår försvinner han i det obemärkta, men framträder vid Karl Gustafs krig återigen, och med ära. På polska slätterna tillkämpade han sig mången seger; i synnerhet då han år 1656 vid Philipowa slog de öfverlägsna polackarna. Sedan kom danska kriget med sin lysande början och sitt sorgliga slut; äfven för Stenbock. Vid nederlaget på Fyen föllo många blad från den krigiska lager, som förut omgaf hans hjessa.

Medborgarens fredliga eklöfskrans hade han ännu icke burit; och förvärfvade den ej heller hädanefter. Han ägde krigarens mod och kraft i farans stund; men ej ämbetsmannens oegennyttiga uppoffring och arbetsamhet. Huru han, tvärtemot högadelns vilja trugade sig att blifva riksamiral, är redan berättadt. Det var hans olycka. Han kom på en plats, hvars göromål han ej mägtade uppfatta, hvars åligganden han ej mägtade uppfylla, hvars frestelser han ej mägtade motstå; men en plats, hvars höjd ådrog honom af både samtid och efterverld den oundvikliga granskning, som ej låter något fel slippa oanmärkt. Som riksråd och till och med som riksamiral, deltog han föga i öfverläggningarna; och det lilla, han sade, var litet äfven till innehållet *). Danska ministern skrifver ock: *torde hända, att grefve Stenbock är en man af stort förstånd; men för mig har han åtminstone hållit det så hemligt, att jag aldrig kunnat upptäcka det.* Som riksamiral var han ej heller utmärkt, och när flottans ärender föredrogos i rådet, var det aldrig Stenbock, utan Nils Brahe, som förde dess talan. Deremot tillät sig Stenbock begagna flottans matroser för att låta dem uppföra en sin enskilda byggnad; ett tilltag, som redan då väckte mycket missnöje **) och som längre fram jemnte många andra mer eller mindre rättvisa efterräkningar, bragte Gustaf Otto Stenbock nära nog till tiggarestafven.

---

*) Se Rådsprotokollen.
**) *Rådsprot.* d. 20 Aug. 1669, d. 3 Aug. 1670.

var brorson till nästföregående herre, samt son af den Fredrik Stenbock, som i slaget vid Lützen förde Smålands ryttare, i spetsen för hvilka Gustaf Adolf blef skjuten. Denne Johan Gabriel Stenbock var nu en ung, vacker och välväxt herre, samt stor mästare i dans, ridt, fäktning och andra ridderliga idrotter. Lärdom hade han ej mycken; men det klara förstånd, goda minne och lätta sätt, som visste att icke blott dölja denna brist utan ock gifva honom utseende af en bildad och kunskapsrik man. I början af ifrågavarande tiderymd brusade ännu ungdomens öfvermod i ådrorna och han plitade tappert med flere af ungherrarna den tiden *). Men vanligtvis och så snart förhetsningen var öfver, erkände han öppenhjertigt och gerna sitt fel, och småningom försvunno alla sådana öfverilningar. Hela sitt lif igenom bibehöll han dock ett ridderligt, stolt och finkänsligt sinne.

Med dessa egenskaper blef Stenbock omtyckt af alla, och ej minst af fruntimmerna; äfven af Hedvig Eleonora, och det så mycket mer, som han med stort förstånd och drift ordnade hennes enskilda hushållsangelägenheter. Redan 1664 eller vid 24 års ålder utnämndes han till hofmarskalk och styresman öfver hennes lifgeding. Vid sitt 26 år blef han riksstallmästare efter den afsatte Dulle Banéren, och vid det 28:de riksråd. Vid det trettiotredje blef han riksmarskalk, dertill utnämnd af den då myndige Karl den elfte.

Johan Gabriel Stenbock var en serdeles klok och ordentlig herre i vården af såväl egna som allmänna hushållsangelägenheter. Som riksråd fick han derföre sin plats i kammaren och gjorde der mycken nytta. Genast efter sitt inträde i rådet deltog han ofta och med

*) 1663 med unga Axel Lillie. Se *Rådsprot.* d. 1, 2 och 10 Oct.; med Per Persson Sparre 1664. Se *Rådsprot.* d. 5 April. Med Otto Wilhelm Königsmark 1667; och färdig att duellera med Steinberg samma år. Se *Rådsprot.* d. 11 Febr. 1668.

eftertryck i öfverläggningarna. Farbrodern Gustaf Otto stod alltid på De la Gardies sida; Johan Gabriel deremot följde Bjelke-partiet och talade städse för sparsamhet och bättre hushållning med kronans inkomster *).

KARL GUSTAF WRANGEL

är sedan förra berättelser nogsamt känd, och hans ära har under föregående krig lyst såsom en bland fäderneslandets klaraste stjernor. Under närvarande fredliga tiderymd blef den mycket fördunklad. Wrangel var ej lika stor i fred, som i fält. Han förvärfvade aldrig den nogare kännedom om de fredliga göromålen, som på hans plats erfordrades. Han utöfvade mycket inflytande inom rådet, dock mest genom de andras fruktan för hans magt, djerfhet och fältherreanseende. Vid sjelfva öfverläggningarna var han obetydlig; sällan talande, ofta öfverröstad. Detta kunde ej smältas af honom, som var van, att i spetsen för talrika härar herrska öfver länder och folk. Derföre trifdes han ej i rådskammaren, utan sökte tillfälle att få som generalguvernör vistas i Pommern. I rådet klagade man, att krigsväsendet vanvårdades genom en så långsam frånvaro af dess styresman, riksmarsken. Men fåfängt. Wrangel stannade år efter år i Pommern, der han uppförde sig nära nog som en sjelfständigt regerande furste, både i pragt och sjelfrådighet. Samma ståt utvecklade han vid sitt uppträdande hemma i Sverge. På höjderna af riddarholmen, anlade han ett palats, så vidsträckt och lysande, att det sedermera i många år begagnades som boning för det kongliga hofvet och nu för tiden inrymmer flere af rikets vigtigaste ämbetsverk. Likaså hade han uppfört och inredt det herrliga slottet på Skokloster. Dess murar, dess prakt och dyrbarheter äro frukter af bäyerska fälttågen 1647 och 1648 samt danska fälttågen tio år derefter; minnen från Bregentz,

*) *Rådsprot.* d. 26 Oct. 1669, d. 7 Mars 1671, d. 2 April 1672.

Fredriksudde och Kronenborg. Det hela var ett verk af blodiga byten, upprest genom krigets älskling, Karl Gustaf Wrangel. Lik många andra trettioåra krigets segerminnen, var också Skokloster nära att falla i ruiner. I våra dagar har fredens älskling, Magnus Brahe, med frikostig och fosterlandsälskande hand återupprättat denna den svenska krigareärans praktfullaste minnesvård.

Wrangel älskade kriget för dess ära och för dess byten. Han behöfde ock dessa sednare omigen, ty praktfulla byggnader och praktfullt lefnadssätt började något mindska de förra. Han talade också beständigt för krig, än mot Ryssland *), än mot Bremen **), än mot Lüneburg ***), än mot Frankrike, och i allmänhet mot hvem som häldst, endast det blef krig af. Han och De la Gardie voro förnämsta upphofsmännerna till det misslyckade bremiska företaget; och när den onödiga och ytterst kostsamma bremiska hären sluteligen upplöstes, var han deröfver ganska missnöjd. Det påstods, att Wrangel för dess underhåll dragit från kronan ganska stora summor; men sedermera icke lemnat officerare och soldater den del deraf, som dem tillhörde. Likaså, att han ej ville komma till Stockholm och aflägga räkenskap för denna sin förvaltning.

Detta är ej enda exemplet af Wrangels egennytta. Han gjorde Sverge stora tjenster; men fordrade ock hög betalning, och hans anspråk voro i den vägen så närgångna, att de ofta väckte det öfriga rådets missnöje. Huru han fordrade ersättning för trondhjemska förläningarna och för fångarna på Fredriksudde m. m., hafva vi redan omtalat. År 1661 återskickade han den statsreglering, som var uppgjord för Pommern, påstod, att den var för knapp, och fordrade en annan. Men Gustaf Bonde vägrade. *Jag förstår,* sade han; *man vill, lik-*

*) *Rådsprot.* d. 19 Juli 1665.
**) *S. st.*
***) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1666.

som i drottning Kristinas tid, truga sig till en ny stat för Pommern; men denna gången skall det icke gå an. Vill general-guvernören taga alla Pommerns inkomster och derföre bestrida alla dess utgifter, så må han det gerna göra; men eljest måste han rätta sig efter oss. Oredan i Pommern, tillade Bonde, *kommer mycket deraf, att general-guvernören uppehåller sig i Wolgast och ej i Stettin, i midten af regeringen, hvarifrån allt kunde lättare styras* *). Också de öfriga rådsherrarna ogillade detta Wrangels uppförande. — Ett par år derefter gjorde han anspråk på godset Lüdenhoff. *Gerna,* svarade De la Gardie, *vill jag tjena Wrangel; men som riksråd har jag svurit öfva rättvisa och kan således ej bifalla.* Gustaf Bonde instämde häri och Sten Bjelke förklarade Wrangels anspråk för obilliga. Men redan i samma sittning, föreslog den vacklande De la Gardie, att man ej borde alldeles stöta den mägtige riksmarsken för hufvudet, utan *lemna honom godset åtminstone till lifstids besittning.* Saken blef först uppskjuten **), sedan bifallen. — När Wrangel af Kristina upphöjdes till grefve, erhöll han som grefskap Salmis, beläget vid Ladoga-sjön. Nejden var aflägsen, föga uppodlad och vid hvarje krig mot ryssarna i första hand utsatt för dessas härjningar. Under Karl Gustafs krig hade orten blifvit så förstörd, att i stället för 700, funnos knappt 70 bönder qvar ***). Nu hade efter Lars Kagg, Sölvitsborgs grefskap blifvit ledigt. Det var bättre och mer välbeläget, hvarföre också Wrangel anhöll att få tillbyta sig detsamma i stället för Salmis. Gustaf Bonde, det var under hans sednare och svagare år, prutade något emot; men Per Brahe kom med den vanliga anmärkningen, *att man ej borde disgustera en så högtförtjent man.* Bytet bifölls och det obesedt och oräknadt, utan att åt kronan förbehålla någon fördel, sva-

*) *Rådsprot.* d. 25 April 1661.
**) *Rådsprot.* d. 12 Nov. 1664.
***) *Rådsprot.* d. 8 Nov. 1665.

rande mot den vinst Wrangel hade *). — Gustaf Otto Stenbock fick i stället Salmis, utom det stora grefskap som redan förut tillhörde ätten Stenbock. — Några år derefter framkom Wrangel med nya anspråk för detta Sölvitsborgs grefskap. Bland annat ville han hafva rättighet, att sjelf tillsätta alla derstädes varande prestlägenheter. Johan Gyllenstjerna talade deremot; men de flesta fordringarna beviljades **). — Det finnes till och med spår, att Wrangel hos kejsaren, vi vete ej med hvad skäl, gjorde anspråk på en del af godsen efter Gallas. — Man klagade ock, att han styrde Pommern med hård hand, och hindrade dem, som ville resa till Stockholm, att deröfver anföra klagomål ***).

Ännu en fläck på Wrangels minne! Han var krigare och kände allt, hvad till yrket hörer. Han var cckså riksmarsk och sålunda satt i spetsen för hela svenska krigsväsendet. — Och likväl! — likväl blef under hans tid och under hans ledning denna förvaltningsgren så försummad, att medlen undansnillades, fästningarna förföllo, och soldaterna hoptals rymde eller svälte ihjel. Man har lyckligtvis svårt att i vår historia finna ett motstycke till en så dålig förvaltning.

Inom rådet hörde Wrangel icke till någon viss sida. Då han yttrade sig, var det vanligtvis mot besparingar och mot fred. Det parti, den magt, som kunde skaffa krig; på dess sida stod Wrangel, för att ännu en gång få sätta sig i spetsen för ett fälttåg. Han var nära 60 år gammal och led ofta af svåra stenplågor; men han glömde allt, så snart det blef fråga om krig. Åldern och sjukdomarna glömde dock ej honom. *Den gode herrn*, skref österrikiska sändebudet, *ligger ofta till sängs och tycks aldrig mer komma att anföra någon krigshär.*

---

*) *Rådsprot.* d. 29 Juli 1668.
**) *Rådsprot.* d. 10 April 1671.
***) *Rådsprot.* d. 8 Nov. 1669.

KÖNIGSMARCK,

Hans Kristofer, den store krigaren, hade från 1636 till 1660 setat fången i Danzig. Han erböd sjelf 60,000 riksdaler i lösen, men staden fordrade 100,000 *). Så stort var hans personliga rykte, så farlig ansågs han för fienden. I Oliva-freden blef han ändteligen utvexlad mot hertigen af Kurland. Nu tillbragte han tvenne år i Stade, som general-guvernör öfver Bremen och Verden. Under ett besök i Stockholm vintern 1663 lät han skära en liktorn. Såret ville ej läkas; foten svullnade, kallbrand slog sig deri och efter fyra veckors sjukdom afled den store krigshjelten af ett så ringa sår. Han mötte denna plågsamma död med tålamod och med samma lugn, som han förut så många gånger i stridernas storm ådagalaggt. Han dog efter en vacker och ödmjuk beredelse, och vid jordefärden visades honom den utmärkelse, att liket blef af Svea rikes råd buret ur sorgehuset. Hans stoft gömmes af slägtgrafven i Stade.

Königsmarck hade omätlig rikedom. Det säges, att han åt Karl den tionde lånat 5,000,000 riksdaler. Vid sin död påstås han hafva lemnat en förmögenhet, som gaf 130- till 140,000 riksdalers årlig inkomst. Allt detta var samladt under trettioåra kriget. Vår tid kallar det rof och plundring; den tiden kallade det ärligt förvärf, till och med ärorikt; — och Königsmarck, som ur det arma Tyskland utpressat dessa summor, dog efter en allvarlig förberedelse, under uppriktig andakt och, som det tyckes, utan att göra sig någon förebråelse öfver dessa blodiga rikedomar.

KLAS TOTT,

Kristinas gunstling, var sig lik, vacker, belefvad, praktfull, spelare, slösande, stolt; med på en gång ridderlighetens ädelhet och öfversittarens djerfhet; sluteligen

*) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1660.

alltid och allestädes en älskling hos det täcka könet. Genom dessa egenskaper väckte han serdeles uppmärksamhet under sina beskickningar till Ludvig den fjortondes hof, der man bland annat också beundrade den vackra fransyska han talte, lika ren och lika ledig, som han varit uppfostrad i Louvren. Mången skönhet kände saknad, när den vackre, lysande och frikostige svensken lemnade Paris *).

Det uppseende, Klas Tott vid detta tillfälle åstadkom, kostade dock Sverge vackra fyrkar. Han förtärde nemligen i Paris en del af de underhållspenningar, hans fosterland skulle derifrån bekomma. Vid en annan beskickning till Polen, belastade han likaledes staten med omåttliga utgifter. Hans intåg i Warschau var det mest lysande, Polen någonsin sett **).

Klas Tott var ej heller någon hushållare för sig sjelf. Med rikt arf efter sin far, den så kallade snöplogen Åke Tott; med än rikare förläningar, i synnerhet af drottning Kristina, och derjemnte alltid sittande vid indrägtiga sysslor, lemnade han dock efter sig en skuld af 100,000 riksdaler, och vid reduktionen fordrades det af hans arfvingar öfver 48,000 daler silfvermynt allmänna medel, hvilka påstodos vara af honom försnillade eller orätt använda.

Någon girighetens egennytta bör härvid icke misstänkas. Sådan fanns ej hos Klas Tott. I rådet talade han ofta och öfverdrifvet till försvar för de krigiska och aristokratiska åsigter, som utgjorde en del af den tidens anda; men han visade derjemnte mycken sjelfuppoffring, ädelhet och en naturlig känsla för rätt och sanning; en känsla nog stark, att stundom öfvervinna hans stånds fördomar. För öfrigt beskrifves han såsom en man af utmärkta egenskaper och mycken drift och duglighet. Man uppdrog honom derföre, utom flere beskickningar, de

*) Memoires de Choisy, i Michauds et Poujoulats collection 3. VI. p. 591.

**) Palmsk. T. XXIV.

vigtiga platserna att vara öfverståthållare i Stockholm, samt sedermera generalguvernör öfver Liffland. När Karl Gustaf Wrangel under en svår sjukdom 1674 väntade sin död, yttrade han, att Klas Tott, såsom den i allo skickligaste, borde efterträda honom i riksmarsksämbetet, och det framför alla äldre fältmarskalkar. Till sin olycka tillfrisknade snart Wrangel, men Klas Tott dog redan samma år *).

I rådet stod Klas Tott för det mesta på De la Gardies sida; det var den krigiska. Mannen var en bland dem, som satte sin ära på värjspetsen, både i krig och i fred. *Klas Tott,* sade man, *skulle gerna lemna hvad syssla som häldst, endast för att komma ut i ett fälttåg* **); — och till försvar för envigen yttrade han sjelf, och det i sittande råd, *att om en hederlig karl blir skymfad, duger det ej att söka upprättelse inför lagen, utan andra och kraftigare medel måste tillgripas* ***).

LARS KAGG

får ej förbigås, ty han var Sverges riksmarsk och riksförmyndare. Han innehade platsen endast den korta tiden af ett år, och kort blifver också hans lefnadsteckning; äfven derföre, att han i det mesta var de andra trettioåra krigets härförare lik, nemligen tapper, driftig och skicklig; äfven i konsten att samla byten. För öfrigt hade han alldeles inga kunskaper, skref en ömkelig handstil och stafvade om möjligt än sämre; men derjemnte

*) Klas Tott uppgifves vanligen vara född 1616. Redan förut har förf. misstänkt sanningen häraf. Se Berätt. X. p. 27. Vid ett besök i Jäders kyrka 1842 fann förf. på en dervarande sorgefana den troligen riktiga uppgiften, att han var född 1631, om minnet ej felar. Anteckningen derom är numera förkommen; men infördes samma år i sin helhet i riddarhusets genealogier.

**) *Rådsprot.* d. 27 Juli 1665.

***) *Rådsprot.* d. 1 Oct. 1663.

var han en välmenande herre och mycket älskad af soldater och kamrater. Dessa sednare plägade förtroligt kalla honom Lasse Kagg. En gång skulle han göra sig för och lik sina lärdare medbröder skrifva sitt namn med latinsk ändelse, hvarpå han i allsköns enfald undertecknade sig med orden Lassus Kagg.

Trött vid verlden tyckes han ej hafva varit; men efter en god och glad middagsmåltid tillsammans med sina vänner, träffades han af en hastig slagfluss, hvilken inom några ögonblick slutade hans lif.

ANTON STEINBERG.

Under förmyndaretiden, fanns i hela Sverge ingen enda person, som var så mycket omtalad och gjorde så mycket buller, som denne drottning Kristinas fordne gunstling. Äfven han är en bland dem, som med outtröttlig ihärdighet trugat sig till en plats, ett namn i Sverges häfder. Platsens och namnets beskaffenhet ses af nedanstående.

Genast efter sitt uppträde på tronen, ådagalade Karl Gustaf något missnöje med Steinberg och bortskickade honom till Finnland. Som anförare för adelsfanan, visade han snart ett så dåligt uppförande, att han förlorade troppens tillgifvenhet och rådet föreslog hans afsättning *). Sedan ville Steinberg icke lemna ifrån sig adelsfanans standarer, utan rådet måste derom begära konungens serskilda befallning **). För öfrigt hafva vi under den kraftfulle Karl Gustafs regering icke funnit flera exempel af Steinbergs oförvägenhet.

Under förmyndarestyrelsen tog han sig friare tyglar. Redan första året anklagades han att hafva på ett oskäligt sätt slagit skjutsbönder och bedrifvit annat öfvervåld ***); likaså att i sitt befäl vara hård och våldsam †).

---

*) *Rådsprot.* d. 11 Maj 1657.
**) *S. st.* d. 1 Juli samma år.
***) *Rådsprot.* d. 25 Maj.
†) *S. st.* d. 14 Aug.

År 1661 hade han olagligen slagit och fängslat sina egna tjenare och blef högeligen förtörnad, när öfverståthållaren Rosenhane ogillade detta hans uppförande. Han klagade hos rådet; men fåfängt *). — År 1662, och vid begrafningen efter Robert Douglas, kommo Steinberg och en öfverstelöjtnant Kruse med hvarandra i så häftig träta, att värjorna drogos och detta midt under liktåget och i de främmande ministrarnas närvaro. Kruse erkände genast och afbad sitt förhastande. Steinberg ville deremot icke göra någondera, ehuru just han varit den egentligen angripande parten. Han sattes derföre i fängelse att ytterligare betänka saken. På samma tid fick han med Karl Sparre en likartad tvist och med samma utgång; nemligen, att Steinberg efter någon tids fängelse och mycket vägrande, likväl måste erkänna sitt fel och kasta sina ohöfliga bref på elden **). — I början af 1663 begärde han att blifva använd i någon statens tjenst. Rådet bad honom vänta eller höra sig om i främmande land ***). Likväl blef han något derefter utnämnd till general-major och till guvernör i Wismar. Men innan några månader förflutit, hade han invecklat sig i en ganska bitter träta mot dervarande tribunal. Rådet infordrade hans förklaring. Den kom, och var än värre och ilskefullare. Nu ville Gustaf Bonde, Sten Bjelke m. fl. genast afsätta mannen. Enkedrottningen och De la Gardianerna mildrade dock domen, så att det stadnade vid en skrapa. Men dagen derpå angrep Steinberg med häftig bitterhet en rådsherre af Bjelke-partiet för dennes mot Steinberg afgifna röst. Nu vredgades alla och Steinberg blef genast afsatt; fick dock behålla något underStöd †). — År 1664 hade han med Johan Gyllenstjerna en häftig tvist angående rangordningen, hvarom mera annorstädes. — År 1665 förlorade han inför rådet tvenne

*) *Rådsprot.* d. 5 Juli 1661.
**) *Rådsprot.* från d. 24 Nov. till d. 2 Dec.
***) Den 26 Jan. 1663.
†) *S. st.* d. 28 Nov., d. 1, 3, 19 Dec.

mål och fick plikta för obehörig rättegång *). — År 1666 klagade Hedvig Eleonora, att Steinberg olofligen begagnade hennes hästar och vagnar, hvarefter Steinberg på öppen gata angrep hennes hofjunkare Wellingk, ehuru denne åkte i drottningens vagn. Nu blef också Hedvig Eleonora uppretad och Steinberg förvisades på någon tid från hofvet **). — Knappt en månad derefter, hade han åter mot samma Wellingk, och på öppen gata en träta, der värjan var dragen och pistolen spänd ***). — Steinberg hade emellertid förstört alla de stora gåfvor, han af Kristina erhållit, och befann sig numera i tryckande fattigdom. Han bad derföre oupphörligt att erhålla någon indrägtig syssla, ty förra utnämningen till general-major var blott en tom tittel. De la Gardie och Klas Tott mente, att Steinberg oaktadt sina förhetsningar vore en duglig karl, hvilken ej borde drifvas till förtvif-lan †). Men någon egentlig syssla vågade man ej heller nu anförtro honom. I dess ställe fick han åter en tittel; nemligen den af general-löjtnant vid kavalleriet. Steinberg blef missnöjd, begärde syssla med lön, och lät förstå, att han borde bli riksråd. Riksråderna deremot läto förstå, att han var dertill mindre passande, och att han måste nöjas, med hvad han fått ††). — Vid denna tiden hade riksstallmästaresysslan genom Dulle Banerens afsättning blifvit ledig. Steinberg ville nödvändigt erhålla densamma; men Johan Gabriel Stenbock utnämndes. Då skref Steinberg och hotade bryta nacken af Stenbock, om denne vågade mottaga platsen. Tvister och utmaningar följde, och Steinberg insattes i fängelse †††). Härifrån skref han mot hofrätten med så odräglig sturskhet, att rådet blef högeligen uppbragt och förklarade, att han

---

*) *S. st.* d. 17 Mars och d. 19 Juni 1665.
**) *S. st.* d. 4 — April — 16 Maj 1666.
***) *S. st.* d. 20 och 21 Juni 1666.
†) *S. st.* d. 19 Dec. 1663.
††) *S. st.* d. 21 Nov. 1667 och 20 Febr. 1668.
†††) *S. st.* d. 11 Febr. 1668.

bar sig åt, icke som en svensk, utan som en obändig polack, och att han måste derföre stadna i fängelset *); hvarjemnte enkedrottningen förböd honom hofvet omigen, och tills han gjort Stenbock afbön **). Hela våren fortfor han att i sitt fängelse tredskas och skrifva ovett mot både regeringen och sin motpart ***). För att slippa hofrätten, erböd han sluteligen fullkomlig afbön. Men nu hade han uppretat allas sinnen. Sjelfva Hedvig Eleonora, som för det mesta var stilla och tyst, tog numera när det gällde Steinberg, alltid till orda och det med en envis bitterhet, som eljest var hos henne högst ovanlig. Steinbergs anbud att göra afbön blef i rådet med stort flertal afslaget †). Emedan ständerna voro vid samma tid församlade, vände han sig då till ridderskapet och adeln och begärde af detta stånd rättvisa och rättelse. Adeln fann både Steinberg och dess skrifter brottsliga och återsände de sednare med en skrapa åt den förre ††). Hela sommaren fortfor han att i fängelset envisas mot regeringen och hofrätten. Ändtligen sent på hösten mjuknade han och började gifva goda ord. Oaktadt Hedvig Eleonoras motsägelser, slutades det så, att han fick en skrapa, men deremot slapp hofrätten †††). I slutet af 1669 hade han åter förgripit sig, och fick en varning inför rådet *†). Två månader derefter, tog Steinbergs son en förbuden väg öfver isen. Han blef derföre satt i förvar och amiralen skickade en löjtnant med underrättelse härom till fadern. Denne blef så uppbragt, att han öfverföll löjtnanten med hugg och slag. Påföljden blef också den gången ingenting annat än en skra-

---

*) *S. st.* d. 12 Mars 1668.
**) *S. st.* d. 17 April 1668.
***) *S. st.* d. 10 Juni 1668.
†) *S. st.* d. 16 Juni 1668.
††) *S. st.* d. 26 Juni.
†††) *S. st.* d. 11 och 18 Juli, d. 19 Nov., d. 9, 11 och 15 Dec. 1668.
*†) *S. st.* d. 19 Nov. 1669.

pa *). — År 1671 förlorade Steinberg åter en rättegång och fick plikta för obehörigt kifvande **). — År 1672 kom han i träta med hela ridderskapet och adeln; med landtmarskalken, riddarhusfiskalen och riddarhussekteraren, hvilken sednare han hotade med käppen. *Jag är*, påstod Steinberg, *en ärlig kavaljer, men de gode herrar på riddarhuset stämpla alla till mitt förderf* o. s. v. ***). Han hade nu hunnit sitt mål, nemligen, att af alla blifva ansedd och behandlad som en oefterrättlig person. Han klagade sjelf, att *man på riddarhuset bemöter honom som en oförståndig pojke* †).

Till underhåll hade han numera blott en öfverstelöjtnants pension, och denna gifven af blott barmhertighet med barnen och dock icke utan motsägelse ††).

Äfven under Karl den elftes första regeringsår finnas antecknade några dylika upptåg efter Steinberg; men mera sällan. Karl var en karl, som ej lät huttla med sig. Dessutom hade Steinberg sjunkit ned till den grad af oefterrättlighet, förakt, och äfven fattigdom, att man ej mer fästade någon uppmärksamhet vid hans företag eller vid hela hans person.

Steinberg är ett talande exempel, hvarthän ett bittert och obändigt lynne i förening med förblindande egenkärlek förmår leda en eljest icke oduglig man. Det är likväl icke för att bestyrka denna sanning vi inlåtit oss i förestående vidlyftiga berättelse, utan fastmer för att rätt tydligt ådagalägga förmyndare-regeringens lynne. Slappa, oeniga, obeslutsamma, sjelfva med onda samveten, ville, vågade, eller kunde ej dessa herrar bruka vederbörligt allvar mot den förtvifladE mannen. Han fick gäcka deras anseende och magt, oupphörligt, nästan

---

*) *S. st.* d. 21 Febr. 1670.
**) *S. st.* d. 20 Mars 1671.
***) *S. st.* d. 26 Nov. och 16 Dec. 1672 samt *Riddarhusark.* Riksdagsakta d. 10 Dec. 1672.
†) *S. st.*
††) *Rådsprot.* d. 6 Mars 1672.

ostraffadt; till och med, att de i sin svaghet sökte två gånger med befordringar muta honom till tystnad.

STEN BJELKE,

född 1624, började sin ämbetsmannabana vid flottan, der han redan på trettiotredje året uppstigit till värdigheten af amiral och riksråd. Men vid samma tid flyttade honom Karl Gustaf till diplomatisk verksamhet. Hans ryktbaraste förrättning i denna väg var ledningen af danska underhandlingarna 1658—1660.

Mannen är mest bekant såsom anförare för Bjelkepartiet. Vi hafva redan förut omtalat dess uppkomst, syften och strider. Mot slutet af förmyndaretiden söndcrföll ligan, i det Kurckarna ech Bengt Oxenstjerna drogo sig till De la Gardieska sidan, och Sten Bjelke deremot ingick närmare förening med Braherna och med Johan Gyllenstjerna. Han begagnade denne sednares orädda sinne och talande tunga till att föreslå och genomdrifva, hvad han sjelf icke ville eller kunde bringa å bana. Bjelke var visserligen partiets förnämsta ledare och kärna. Men han saknade den talegåfva, det mod, den själsnärvaro, som af en dylik person kräfves. Derföre förstummades han ofta inför den djerft mångtalande De la Gardie, och häri låg hemligheten af dennes flere segrar, äfven i orättvis sak *).

Riksskattmästaren Seved Båt dog i Septemb. 1669. Sysslan troddes tillfalla Sten Bjelke; men blef ej återbesatt förr än under riksdagen 1672. Under tiden föregick den ofvannämnde förändringen, att Kurckarna öfvergingo från Bjelkes till De la Gardies parti. Detta sednare arbetade derföre att få Knut Kurck till skattmästare. De fordna vännerna voro nu förvandlade till fiender och medtäflare. Striden blef hård. Kurck fick 15, Bjelke 19 röster, och slutligen platsen.

---

*) Se *Rådsprotokollen* 1667—1672.

Det var ej utan att Sten Bjelke också någon gång mottog donationer *) och talade för högt drifna adeliga privilegier **). Men i allmänhet förordade han rättvisa, billighet och besparing ***), och vid de sednare blifvande efterräkningarna var mot honom ganska litet att anmärka.

Mera vanskeligt är att bedöma hans förhållande till utrikes magter. Det påstås, att han af England tagit mutor för att främja dess bästa. Hans fru säges hafva erhållit vängåfvor af Frankrike, han sjelf af Spanien. Det hette visserligen, att han sådant oaktadt icke ändrade sin öfvertygelse; men sjelfva gåfvornas mottagande är en skugga, ett förebud till de fläckar, som under nästa tidskifte förmörka såväl hans, som många andra hans kamraters ära.

SKYTTARNA.

BENGT SKYTTE.

Läsaren känner mannen och hans vexlande öden under Kristina, under Karl Gustaf och sist under riksförmyndarne. Hans återstående öden må här i korthet framställas. De äro temligen lärorika.

Efter sin afsättning från rådsämbetet trifdes Skytte ej rätt väl inom Sverge. Han for till Tyskland och Frankrike, efter den derstädes för tillfället varande hertig Adolf Johan; och skref till samma herre bref på bref, förmodligen för att erhålla hjelp, emedan det egentligen var genom sitt förhållande till hertigen, som Skytte blifvit afsatt. Men Adolf Johan drog sig helt och hållet tillbaka från den olycklige och numera oanvändbare mannen. Han lemnade brefven obesvarade och underrättade svenska regeringen om förhållandet, samt tillkännagaf,

*) *Rådsprot.* d. 11 Maj 1667 samt *titulaturregistret* för 1662.

**) *Rådsprot.* d. 5 Dec. 1672.

***) Se *Rådsprot.* 1668—1672, i synnerhet d. 15, 17 Oct. 1672.

att han med Bengt Skytte icke ville hafva den ringaste gemenskap. När Bengt Skytte kom till Paris för att uppsöka hertigen, for denne genast derifrån.

Skytte hade nu såsom ofta ondt om penningar. För att hjelpa sig ur nöden, anmälte han hos Ludvig den fjortonde och hos dess minister Colbert, att han ville anförtro dem stora och ganska vigtiga hemligheter. Hvilka dessa voro, känna vi ej; men Colbert fästade vid alltsammans ingen uppmärksamhet, utan gaf Skytte ett tämmeligen ogunstigt svar, hvarpå denne genast lemnade Paris.

Med svenska regeringen kom Bengt Skytte återigen i delo. Han var ur rådet utesluten och af styrelsen ej mer såsom rådsherre erkänd; men hade nog fåfänga att detta oaktadt vilja utgifva sig för en sådan. Det hände, att en kansliskrifvare af okunnighet eller misstag råkade på en utanskrift gifva Bengt Skytte titteln af Svea rikes råd. Denna lapp visade Skytten för många och inbillade dermed de lättrogna, att han åter blifvit upptagen i rådet. Han utgaf sig sjelf, och lät sig af andra helsas för riksråd; detta äfven i Paris. Följden blef, att svenska regeringen formligen förböd honom nyttja denna tittel, och lät genom sina sändebud vid de främmande hofven tillkännagifva, att Bengt Skytte numera icke innehade svenska rådsvärdigheten.

Efter dessa motgångar i Sverge och i Frankrike, vände sig Skytte till Tyskland, till kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg. För denne framdrog han sitt gamla förslag, om anläggandet af en *Sophopolis*, en de visas stad. Han berättade, huru en mängd lärda och snillrika personer i Holland, England och Frankrike skulle hafva för Skytten beklagat sig öfver det tanketvång, som i mer eller mindre hänseende hindrade deras forskningar. Han föreslog kurfursten, att för dylika personer af alla folk och af alla bekännelser öppna en gemensam boningsort, der de på kurfurstens bekostnad och under hans styrelse, dock skyddade af egna privilegier och fullkomlig samvetsfrihet, skulle bo och arbeta tillsammans.

Derifrån, mente Skytte, *skulle ett nytt ljus utbreda sig öfver verlden. Brandenburg under Fredrik Wilhelm skulle blifva ett Grekland under Periklés, ett Egypten under Ptolomeerna. Äran deraf skulle bilda den herrligaste glans kring den store kurfurstens namn* o. s. v. Äfven lät Skytte förstå, att så många lärda tillhopa skulle genom alkemiens tillhjelp snart upptäcka konsten att göra guld.

Fredrik Wilhelm, ehuru varnad, nappade på kroken. Hela tiden bortåt, underhöll han Skytte på sin bekostnad. För det tillämnade, allmänna folkuniversitetet valdes Ziesar, och sedermera Tangermünde, der en hop gamla byggnader funnos att begagna. Till dessas förbättrande anslogos 15,000 riksdaler, och förslaget var så nära sin verkställighet, att ritningen till den nya akademiens sigill redan var färdig.

Lyckan tycktes sålunda åter gynna Bengt Skytte, och han hoppades att blifva högsta styresman eller åtminstone med-direktor öfver det nya folk-universitetet. Men vid närmare öfvervägande uppstodo allehanda betänkligheter. Från Sverge ankomna underrättelser om Bengt Skytte voro icke gynnande. Kurfurstens uppmärksamhet började också ryckas till de vigtiga europeiska underhandlingar, som föregingo trippel-alliansen. Rådgifvarne tillstyrkte att för det nya universitetet icke göra några omkostnader, innan man visste, huruvida de lärda verkeligen ville begagna anbudet. Skytte talade mot sådana försigtighetsmått häftigt, men fåfängt. Kurfursten beslöt att känna sig före genom en utfärdad inbjudning. Den var lofvande, lockande, lysande; men ingen af de snillen, som Bengt Skytte omtalat, anmälde sig. Saken förföll och Skytte affärdades med en summa penningar.

Detta inträffade våren 1667. Under närmast följande tider hafva vi förlorat spåren efter den kringirrande mannen. Ett dunkelt rykte berättar, att han farit omkring i Tyskland; — att han der hållit flera folkmöten; — att han vid desamma sökt utbreda sina läror till förnekande af Guds tillvaro och själens odödlighet; —

att han af sådan orsak blifvit förvisad från den ena staten efter den andra o. s. v. Våren 1670 träffa vi honom återigen. Han var då i Hamburg, ensam, fattig, nödställd. Sina dyrbarheter hade han nödgats den ena efter den andra pantsätta för kläder och lifsuppehälle. När dyrbarheterna voro slut, började han af sina bekanta tigga lån, och fick till slutet endast några få daler här, några der; större kredit hade ej det fordna riksrådet. I de ömkeligaste bref till dottern och mågen, beskrifver han sin nöd, sin brist på penningar, till och med på kläder; och ber för Guds skuld om räddning och hjelp *).

Vid denna tiden ljusnade Skyttens utsigter omigen. Hans dotter, Maria, blef gift med den besynnerlige, men förmögne Dulle Banéren. För denne sin måg kröp Skytte i det lågaste smicker; men erhöll också af honom många och betydliga penningeunderstöd. Tillsammans väntade de lycka och upphöjelse af den snart på tronen uppstigande konungen. I hög grad lärorikt är att läsa deras bref och följa deras åtgöranden vid den tiden. Skytte uppvaktade den unge konungen med de ömsintaste hälsningar. *Jag har*, skrifver han, *städse förutsett, att hans majestäts anträde till regeringen skulle blifva tidepunkten för den betryckta oskuldens hjelp. Jag har derföre längtat efter denna stund så, att minuterna förekommit mig som dagar, dagarna som år, åren som sekler. Nu är min hjertliga önskan, att hvarje timma, dag och år få uppvakta min nådige konung o. s. v.* — Ytterligare skrifver han till ofvannämnde sin måg: *Vi båda äro fäderneslandets och konungens trognaste tjenare; derföre hafva vi också blifvit förföljda af de egennyttiga herrarna i riksstyrelsen. De hafva förvandlat rättvisans tempel till ett Baals kapell, der man förföljt och förvisat mig endast för min trohet emot den unge konungen. I främ-*

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. Flere skrifvelser från Bengt Skytte till Maria Skytte och Gustaf Adam Banér under loppet af åren 1670 och 1671.

mande land har jag blifvit ärad, men hemma föraktad; ty ingen är profet i sitt fädernesland. Men nu kommer sanningens dag. De skuggor, de oförtjenta beskyllningar, man lastat öfver mig, skola af den unge konungen förjagas. Med sitt varde ljus! skall han skilja ljuset från mörkret. — Skytte rådde Banér, att söka på deras sida vinna Adolf Johan. *Banér borde derföre på Stegeborg besöka nämnde herre, hvilken, nu öfvergifven af alla, skulle för en dylik uppmärksamhet finnas mycket tacksam. Banér borde också genast skynda till den på tronen uppstigne Karl den elfte för att bevaka sina och sin svärfaders fördelar* o. s. v. Man ställde så till, att den unge konungen gjorde ett besök hos Banér på Norrby. Denne och svärfadern läto för tillfället på koppar och glas rita bilder och tänkespråk, som skulle vara smickrande för den höga gästen. Tillika ville man inbjuda Adolf Johan för att medverka till det åsyftade ändamålet. Gunstlingen Mårten Reutercrantz sades vara för det samma vunnen. Äfven Skyttens systersson, Johan Gyllenstjerna, hade sin hand med i spelet, och ett allmänt rykte gick, att Bengt Skytte skulle snart åter inträda i rådet *).

Men saken hade sina svårigheter. Ett stort hinder var Bengt Skyttes egna, mer och mer besynnerliga, till och med orimliga planer, hvilka framstucko jemnte ofvannämnde slughetens beräkningar. Han påstod *sig tillsammans med en läkare, Wit, ifrån Riga vara i besittning af ganska vigtiga hemligheter, som skulle göra konungens regering i allo lyckosam. För De la Gardie hade de dolt denna hemliga kunskap; men voro beredda att uppenbara den för unga konungen. Denne borde passa tillfället, angripa Polen och taga hela dess Östersjökust. Dertill behöfdes blott att åt Skytte lemna litet penningar och några rader till fullmagt för att afsluta med doktor Wit.* En annan gång skrifver Bengt Skytte, *att tsaren i Ryssland ämnade åt Sverge*

*) *Riksark.* Svenske mäns bref.

bjuda tjugo tunnor guld samt landskapen Pleskow och Nowgorod för en äktenskapsförbindelse med Karl den elfte; sedan skulle båda staterna tillsammans dela Polen; allt med tillhjelp af doktor Wits hemligheter. En annan gång berättade han *sig hafva en profetia, som nära rörde Karl den elfte och skulle gifva samma herre angelägna upplysningar. Om,* tillade han, *konungen låter mig anskaffa dessa vigtiga hemligheter, skall han genom dem blifva den störste furste i verlden.* Alla dessa förslag skulle Banér å Skyttens vägnar framställa för Karl den elfte. *Men,* skrifver Skytten, *om dessa mina råd blifva föraktade, då måste jag öfvergifva det otacksamma Sverge, likasom Moses öfvergaf Egypten och likasom Apostlarna måste från det förhärdade Judalandet vända sig till hedningarna* *).

Bengt Skytte hade från begynnelsen ett slugt och skarpsinnigt hufvud. Trodde han sig kunna med ofvanstående orimligheter locka Karl den elfte och hans rådgifvare? Eller trodde han verkligen sjelf på dylika drömmar? Man kan krångla så länge med andra, tills man kränglar bort sitt eget förnuft.

Karl den elfte tyckes ej hafva fästat minsta uppmärksamhet vid Skyttens förslag, och någon kallelse till rådsbordet väntades fåfängt. Skytte nedsatte då sina anspråk, och ville åtnöjas med att bli president i Wismar **). Men han kunde numera icke ens bekomma denna af honom sjelf förut försmådda plats. Alla förhoppningar på upprättelse genom Karl den elfte voro snart förbi, och sommaren 1674 verkställde Skytte sin hotelse, att som Moses och Apostlarna öfvergifva det så kallade *otacksamma* fäderneslandet. Han reste omigen till Holland och England.

Äfven härifrån skref han om nya, för Sverge fördelaktiga upptäckter, och erböd sig att åt konungen meddela dem ***). Tillika arbetade han ifrigt på en plan af

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. Bengt Skyttes bref 1673.
**) *S. st.* Skytte till G. A. Banér d. 29 Sept. 1673.
***) *S. st.* Brefven 1675.

följande innehåll: *under nu pågående krig borde konungen utnämna Dulle Banéren till fältmarskalk öfver en svensk här i Rhentrakterna, och ställa vid hans sida Bengt Skytte såsom svensk legat i Tyskland. Jag hoppas,* skref han, *att vi två tillsammans skola derute förestå sakerna bättre än de gamla grefvarna hemma i svenska regeringen.* Han skref i denna syftning bref på bref, och ställde med flit flere af dem så, att Banér skulle kunna likasom händelsevis uppte dem för konungen. Men dessa konstgrepp hjelpte ingenting. De begärda utnämningarna hördes ej af, och hvad som var värre, konungen indrog de i sig sjelf olagliga donationsgods, som Skytten i Kristinas tid på ett, som det äfven säges, olagligt sätt sjelf tagit från deras förra innehafvare, Messenius *). Skytte klagade bittert, att han som kunde uträtta så mycket vigtigt för fäderneslandet *skulle hvarken vara hörd eller sedd* **).

När den stora reduktionen nalkades och fara blef för Skyttens friherrskap, vände sig denne omedelbart till konungen, anbefallande sin sak i hans händer; *ty,* skrifver Skytten, *alla skola intyga, att vid riksdagarna 1649 och 1650, har bland alla rikets inbyggare just jag varit den, som laggt första och svåraste grundstenen till den arfförening, i följe af hvilken eders majestäts slägt bestigit svenska konungatronen* ***). — *Om,* skrifver Skytte till sin måg, *om konungen har en enda droppa af sina förfäders blod i ådrorna, så kan han ej annat än älska, ära och skydda den, som för honom och hans hus så mycket uträttat och lidit.* Orden gjorde måhända intryck på konungen. Man talade åter om, att Skytte skulle komma in i rådet. Det blef ej af. Men vid den eljest så stränga reduktionen,

---

*) *Nord.* Fol. bunden N:o 30. Register på reduktionshandl. Det var gods på Munsön, således belägna i omistande ort.

**) *Riksark.* Svenske mäns bref. Skyttes bref till E. A. Banér.

***) *S. st.* Bengt Skytte till Karl den elfte. Febr. 1680.

uppletades en förevändning att låta Skytten behålla sitt stora friherrskap *). Troligen var detta en tacksamhetsgerd för mannens springande i pfaltsarnas ärender vid ofvannämnde tvenne riksdagar.

Oupphörligt stängd från all politisk verksamhet, vände sig Bengt Skytte på gamla dagar åter till vettenskapernas fält. Han företog eller började åtminstone att återigen omtala sitt arbete i språkvettenskapen. Det skulle innehålla en jemnförelse emellan de förnämsta tungomålen samt ådagalägga deras slägtskap. Han kallade det *sol praecipuarum linguarum subsolarium* **). Han begärde konungens understöd till dess utgifvande och talade derom på sitt vanliga, sjelfberömmande sätt. *Ingen,* skrifver han till konungen, *ingen bland de språklärdaste män har någonsin efterlemnat ett sådant verk. För hela menniskoslägtet, så höga som låga, är detta arbete, näst Guds ord, det ädlaste, nyttigaste, ja nödvändigaste. På det ett sådant oförlikneligt och i verlden aldrig sedt verk icke måtte med min person försvinna, anhåller jag, att eders majestät täcktes allernådigst förskjuta tryckningskostnaden. Eders majestät skall deraf vinna lika ära som Alexander Magnus genom beskyddandet af Aristotelis verk. Jag tviflar nemligen icke, att ju eders majestäts namn och minne skall genom detta mitt arbete vara så länge verlden varar.* Skytte sade, att verket var redan då mestadels färdigt. Måhända! men det exemplar efterverlden deraf kunnat finna, är knappt en begynnelse. Det vittnar visserligen om fyndighet och mångsidig språkkännedom, men tillika om oreda, brådska och ofullständighet. Det

*) Detta låg i Ingermanland och gaf i årlig ränta 17,846 daler silfvermynt eller nära lika mycket som De la Gardies friherrskap och båda grefskap tillhopa. Det band, som serskildt innehöll reduktionshandl. rörande Skytteslägten, har, märkvärdigt nog, alltsedan 1774 saknats och, enligt en anteckning, varit bortstulet. Se *Handl. i kammarkollegium och reduktionskansliet.*

**) Solen af de förnämsta språk under solen.

är icke ens ordnadt efter bokstafsraden, och hela det så utbasunade arbetet utgör — 17 skrifna ark.

Att vidare teckna mannen är öfverflödigt. Blott ett drag må tilläggas. Han dog i Stockholm 1683. Ryktet sade, att betjeningen trodde hela hans aflidande vara endast förställning, och att de ej ansågo honom verkligen död, förrän de började känna liklukten.

MARIA SKYTTE,

den föregåendes dotter. Hon bråddes på den lättsinnige fadern och är redan förut omtalad för sitt olofliga umgänge och derpå följande giftermål med Dulle Banéren; ett förhållande, som på sin tid väckte utomordentligt uppseende.

GUSTAF ADOLF SKYTTE,

brorson till ofvannämnde Bengt, fick ett än sorgligare öde. Han var i ungdomen både qvick och liflig samt vid högskolan utmärkt för ganska goda kunskaper. Tänkesättet var dock redan tidigt förderfvadt. Redan som yngling började han idka sjöröfveri. Tillsammans med några liksinnade bekanta hyrde han hösten 1657 en holländsk jakt. Utkomna på hafvet mördade de den lilla holländska besättningen, hvarefter Skytten uppsatte och med den dödade skepparens sigill förseglade ett köpekontrakt på skutan, hvilken sednare han derefter begagnade såsom sin egen. Han var vid denna tid ännu icke 20 år gammal; och likväl redan så invigd i brottet. Ej nog med denna begynnelse. En af deltagarna i sjöröfveriet, hvilken måhända af ånger ville röja företaget, blef af Gustaf Adolf Skytte och dennes syster Anna Skytte mördad. Man lyckades så tysta ned hvarje ord, hvarje ljud om det begångna brottet. Men med erhållen smak på dylika vikingabragder, beslöt Skytte några år derefter att förnya färden. Han och svågern Gustaf Drake, gift med förbemälte Anna Skytte, hopsamlade till ett dylikt fö

tag tretton man, hvaraf likväl flere icke kände afsigten för resan. Från Kalmar och från Blekingens gamla vikinga-nästen styrde sällskapet ut på hafvet och begagnade dervid det skepp, som Skytte förut röfvat. Efter åtskilligt kringsväfvande i Kattegat och Sundet, träffade man i trakten af Öland ett holländskt fartyg. Drake tvang hela sin besättning att aflägga tysthetsed. Derpå angrep sällskapet holländaren, mördade besättningen, som utgjorde sju man, och flyttade alla dyrbarheterna och de förnämsta varorna ombord till Skyttens fartyg. Sedan blef holländareskutan grundborrad och sänkt icke långt ifrån Öland. Men vågorna drefvo henne närmare stranden. Hon blef upptäckt och tycktes jemnte de derpå befintliga söndersargade mennisko-kropparna ropa om hämnd. Saken hade ej heller kunnat hållas nog hemlig. Bland folket der i nejden spordes dofva, smygande rykten om illbragden. Gustaf Drake med sin hustru lemnade fäderneslandet. Det skedde i hög tid. Holländarne fingo nemligen nys om saken och gjorde allarm. Allt blef upptäckt. Skytten dömdes till döden. Hans mor dog af sorg. Hans svärfar, en öfverste Hugo Hamilton *) bad om nåd, men fåfängt. Skytte visade mycken ånger, och skref en på latin författad berättelse om sin olycka **). Efter kristelig dödsberedelse blef han arkebuserad den 27. April 1663 ***).

---

*) Måhända densamme, som några år derefter föreslog ett sjöröfveri på statens bekostnad, hvarom mera framdeles.

**) Andra säga, att den är af en student, Ligelius, som deltagit i färden. Så säger sjelfva berättelsen, se exemplaret på Skokloster. Andra påstå, att Skytte skrifvit den i Ligelii namn. Den hvälfver det förhatligaste af brottet på Draken, och urskuldar deremot Skytten på allt sätt. Var det en Skytte-fint, att genom en berättelse, laggd i annans mans mun, förminska sin egen brottslighet?

***) *Rådsprot.* d. 16 Sept., 7 Nov. 1662 samt 4 och 19 Maj 1663 samt *Brah.* Miscellanea. T. I. p. 408, der den ofvannämnde latinska beskrifningen finnes. Jfr *Theatrum Europæum* T. IX. p. 635 och 931.

Skytteslägten intager ett märkvärdigt rum i Sverges historia. Dess stamfader, riksrådet Johan, betraktades såsom stamfar också för den tidens mer utvecklade demokratiska åsigter. Barnen voro hans arfvingar äfven i detta hänseende. Huruvida det var en demokrati, som verkligen älskade folkets frihet, eller en demagogi, som endast smickrade folket, för att med dess tillhjelp göra sin gynnare konungamagten enväldig; detta är ofta svårt att afgöra. Det var väl olika för olika personer. Hela slägten utmärkte sig för öfrigt genom lärdom, qvickhet och en serdeles lätt och lekande penna. Men grunden, hvarpå allt detta hvilade, var hos många osäker, en lös sand af lösa åsigter, hvilka dessutom ouppbörligt undergräfdes af ett i tro och handling uppenbart framstående fritänkeri. Inom en mansålder efter denna tiderymd hade hela slägten dött ut.

Med så sorgliga uppträden slutade den utmärkte Johan Skyttes afkomlingar. Hvad svenska högadeln sade derom, vete vi ej; men det kan lätt anas. Förhållandet hade emellertid mycket ändrat sig. Fyratio år hade gått förbi, sedan Johan Skyttes första strider mot Axel Oxenstjerna. Hans sonsöner, de unga Skyttarna, friherrar nu i tredje led, började redan blifva som aristokrater betraktade af ett sedermera uppkommet yngre ofrälse parti. Någon person af det slaget talade en gång om Gustaf Adolf Skyttes brottsliga sjöröfveri och nesliga död och yttrade dervid följande ord: *på sådant sätt uppföra sig vår storslägtade adels afkomlingar, och historien vet omtala, att en del af deras förfäder icke haft bättre öden.* Härvid såg mannen snedt på den tillstädesvarande Per Sparre, sonson till den år 1600 på Linköpings torg afrättade rikskanslern. — *Jag förstår,* svarade Sparren. *Ni pekar på min salig farfar, hederlig i åminnelse, hvilken som en ärans man och endast för ett opinions-brott sträckte sitt hufvud för bödelssvärdet. Ni vill komma åt oss af gamla adeln för våra synder i fordna tider. Men huru många af edra likar och kanske till och med af edra förfäder hafva icke gått till galge*

eller stupstock, och det för nedriga och gemena brott, fast ingen numera talar derom? ty likasom de voro okände i lifvet, så blifva de äfven glömda i döden.

BRÖDERNA KURCK.

Den äldre Knut, född 1622, den yngre Gustaf, född 1624, förekomma ofta i denna tidens handlingar och hade äfven mycket anseende. De voro systersöner af Axel Oxenstjerna och utmärkte sig genom mycken duglighet, i synnerhet den äldre brodern. Han var en kunnig och kraftfull herre, med torra, men bitande ord på tungan. I sin ämbetsbefattning, den rörde i synnerhet handelsväsendet, ådagalade han mycken skicklighet, och vid rådsbordet ägde han ganska stort inflytande.

Gustaf Kurck hade och förtjente vida mindre anseende. Hans opålitliga uppförande vid riksskattmästarevalet 1668 hafva vi redan omtalat *). — Då hans eget parti genomdref statsregleringen 1669, det var dess vackraste bragd, just då öfvergick Gustaf Kurck likasom Bengt Oxenstjerna till De la Gardies sida, och snart följde Knut Kurck efter. Ett annat, mörkt drag, var Gustaf Kurcks och äfven broderns förföljelse mot superintendenten Oldekop, hvarom mera framdeles.

Under striden mot De la Gardies anhang, talade Bjelke-partiet ofta för rättvisa och sparsamhet. Bröderna Kurck deltogo i dessa yttranden och hafva derföre vanligen blifvit bedömda och berömda såsom ädla och oegennyttiga fosterlandsvänner. Men domen blir mindre vacker, när man granskar deras uppförande närmare och i sådana fall, då det gällde egen eller partivänners fördel **). Anförom ett par exempel! Också för att visa, huru det i allmänhet gick till.

---

*) Del. XIII. sid. 113.

**) *Rådsprot.* d. 9 Dec. 1663, d. 27 Juli 1667. d. 7 Mars 1671.

År 1667 *) begärde Gustaf Kurck en donation i Kexholms län. Den var olaglig; ty regeringen hade formligen bestämt sig att derstädes icke mer bortgifva några gods. Den sökande hörde till Bjelke-partiet; derföre blef det ock De la Gardie och hans vänner, som denna gången åtogo sig att tala för ordning och sparsamhet. Riksamiralen Stenbock anmärkte, att gåfvan var olaglig och *att Per Brahe förklarat sig aldrig met vilja underskrifva dylika förläningar.* De la Gardie tillade: *vi reducera från den ena och gifva åt den andra; men lagen måste gälla lika för alla. Donationerna äro för många och måste hämmas.* — *Rätt*, sade Klas Rålamb, *men det blir svårt för Gustaf Kurck, om han ensam skall få nej, och om man skall börja besparingen just, när det gäller honom.* — Nils Brahe tillade: *jag vet ej, hvarföre Gustaf Kurck mer än alla andra skall uteslutas från konungens nåd.* — De la Gardie utbrast: *Jo! Jo! så hitta vi alltid på skäl att tala än för den ena, än för den andra! Huru ofta hafva vi icke beslutat aldrig mer förorda dylika ansökningar! Den, som sådant gör, borde erlägga plikt.* — Klas Rålamb sade: *jag skall aldrig mer tala för sådana ansökningar.* — *Och jag*, sade Nils Brahe, *vill förlora alla mina gods, om jag någonsin mer förordar en dylik förläning.* Men nu började De la Gardie efter sin vacklande vana att sjelf tala för saken och slutet blef, att Gustaf Kurcks ansökning bifölls.

Andra exemplet inträffade 1670 **). Knut Kurck begärde några vestgöta-gods åt sin bror, dervarande landshöfdingen Gabriel Kurck, *så att*, hette det, *nämnde herre måtte så mycket bättre kunna hålla sig uppe och blifva skickligare att förvalta det honom anförtrodda ämbetet.* Gustaf Kurck hade redan öfvergått från Bjelkes till De la Gardies sida. Denna gång blef det

*) *S. st.* d. 30 April.
**) *S. st.* d. 14 Dec.

hållande har man velat förklara derigenom; att han måhända fruktade hofvet och högre ämbetsmannalifvet, efter de orättvisor, som han trodde sin far och bror hafva lidit. Han var nemligen yngre bror till den under Gustaf Adolfs tid olycklige Erik Rålamb *). Det var emellertid under detta vistande på landet, som Klas Rålamb grundlade den lärdom och utarbetade de skrifter, som då och allt framgent hafva gifvit honom så mycket anseende.

Knappt hade Karl Gustaf uppträdt på svenska tronen, förrän Klas Rålamb framträdde i verksamhet. Redan på tredje veckan efter sin kröning kallade konungen den unge och utmärkte mannen till sidan af tronen. Från denna stund blef Klas Rålambs lefnad en kedja af vigtiga, ofta svåra, men alltid väl utförda uppdrag. Han följde konungen under polska kriget; sändes derpå som underhandlare till Konstantinopel; en lika vigtig, som vådlig resa, full af de mest skiftande och besynnerliga äfventyr. Vid 1660 års riksdagar, bidrog han ganska mycket till Adolf Johans uteslängande ur regeringen. Samma år blef han landshöfding i Uppland, hvilken syssla han på ett utmärkt sätt förvaltade. År 1664 nämndes han till riks- och kammarråd.

Det var De la Gardie, som genomdref denna sista utnämning. Han gjorde det i hopp, att Rålamb skulle stödja De la Gardies parti inom rådet. Men Rålamb slöt sig genast till Bjelkes vänner och delade i allo deras åsigter och åtgerder. Inom partiet var han visserligen näst Sten Bjelke och Björenklou den, som minst talade för olagliga donationer, och vid den blifvande efterräkningen kunde mot honom ej serdeles mycket anföras. Men fullkomligt fri från detta fel var ej heller han **).

I yngre åren, och under vistandet på sina landtegendomar, hade Klas Rålamb förnämligast sysselsatt sig med rättsvetenskapen. Han studerade romerska, judi-

*) Se VI. del. sid. 369.
**) *Rådsprot.* d. 30 April och 24 Juli 1667 samt 11 Mars 1671.

ska, kanoniska lagarna, med flere, samt jemförde dem med de inhemska. Frukterna af detta arbete nedlade han i en skrift, kallad *Påminnelser vid rättegångssaker.* Den var för sin tid ganska utmärkt genom lärdom, klarhet samt ett vackert och städadt språk. Dess såväl terminologi, som grundsatser hafva blifvit mycket begagnade vid utarbetandet af 1734 års lagbok. I afseende på inre samhällsförhållanden delade Rålamb Bjelke-partiets och dåvarande adelns vanliga tänkesätt. Han nemligen försvarade den adliga, men förkastade den högadliga aristokratien. Han påstod, *att adeln, som hade mesta jorden inom Sverge, borde äfven hafva vid riksdagarna mest att säga**). Å andra sidan var han en häftig motståndare af grefvarnas anspråk samt yrkade en rangordning, grundad på tjenst och icke börd.

Klas Rålamb var både till utseende och umgänge en ganska behaglig man; och ehuru tre gånger gift, likväl beskylld att hysa alltförstor benägenhet för täcka könet **). Hans sednare politiska öden skola i nästa berättelse omtalas.

MATTIAS BJÖRENKLOU.

Slägten var från Dalarna, men fadern mjölnare vid Nyqvarn i Westmanland. Den unge Mattias genomgick med stor utmärkelse gymnasium och högskolan och kallade sig under denna tid Mylonius efter sin börd från mjölnaren. Till gynnare förvärfvade han snart den ryktbare biskop Rudbeckius, och längre fram riksmarsken Jakob De la Gardie, för hvars son, Magnus Gabriel, han under samma tid var enskild handledare. I anseende till ovanlig lärdom och skicklighet, blef han redan vid 30 års ålder professor. Till ytterligare fullkomnande företog han en temligt lång utrikes resa. Efter hemkomsten började han hålla föreläsningar, hvilka ådrogo sig allmän

---

*) *Rådsprot.* d. 21 Juli 1664.
**) *Rådsprot.* d. 31 Juli, 6, 8 och 9 Aug. 1662.

uppmärksamhet. Underrättad härom, kallade Oxenstjerna mannen till Stockholm och anställde med honom ett längre samtal, en slags pröfning af hans insigter, erfarenhet och själsegenskaper. Följden blef, att Oxenstjerna ansåg honom skicklig och behöflig vid rikets aldravigtigaste värf, och anställde honom genast som sekterare vid kansliet.

Försöket höll på att misslyckas. Mylonius skulle uppsätta bref till en hop kronofogdar. Ovan vid ämbetsstilen i detta hänseende, nyttjade han några ord och talesätt, hvilka kansliråden måste vid föredragandet rätta, under småskrifrarnas illa dolda hån och åtlöje. Mylonius blef förtretad och ville genast återgå till Uppsala. Då bad man honom uppsätta ett latinskt bref till konung Ludvig den fjortonde. Han gjorde så, och hans lärjunge De la Gardie uppläste det i rådet. Det befanns vara serdeles väl affattadt, och Axel Oxenstjerna sade efter dess slutade uppläsning: *i sanning, Mylonius bör skrifva, icke till fogdar, utan till konungar* *).

Detta sednare blef också mjölnaresonens sysselsättning. Under två års berömlig tjenstgöring steg anseendet så, att han nämdes till legationssekter vid westfaliska fredsunderhandlingarna. På denna i sig sjelf svåra plats, än svårare genom Salvii och Johan Oxenstjernas trätor, skickade han sig med så mycket allvar och jemnhet, att han förvärfvade båda de tvistandes och allas aktning. År 1646 blef han af drottning Kristina adlad med namnet Björenklou.

Från denna tid och intill 1660 var Björenklou nästan oupphörligen på beskickningar till främmande hof. Att här uppräkna hela raden deraf vore tröttande för både läsaren och författaren. Men alltid och allestädes arbetade Björenklou för fäderneslandets bästa med ifver, med klokhet, ofta med framgång. För Sverges ära var han ganska ömtålig. Österrike hade en gång kallat svenskarna *Frankrikes legoknektar*. Björenklou tog det så häftigt, att mellan honom och franska marskalken Gram-

*) Palmsk. N:o XVI. T. 1.

mont höll på att blifva ett obehagligt uppträde. Fransmannen i sin berättelse derom anklagar Björenklou för envishet och tadlar hans långa och långtrådiga uppsatser. Det sednare var tidens och i synnerhet tyska kansliernas bruk. Hos sina samtida åtnjöt Björenklou stort anseende som en ganska skicklig statsman; och Karl Gustaf yttrade: *jag har i min tjenst icke någon bättre teolog och samvetsman än Björenklou.*

I början af förmyndareregeringen utnämndes Björenklou till hofkansler och 1664 till riksråd. Här slöt han sig inom kort till Bjelke-partiet, och blef sålunda en motståndare af sin förra lärjunge, Magnus Gabriel De la Gardie. Denne sednares högdragenhet skall hafva dertill bidragit. Så säger ryktet. Vi älska dock att tro, det orsaken varit Björenklous öfvertygelse om Bjelke-partiets bättre afsigter.

Det finnes ingenstädes uppgifvet, att Björenklou röstat för olagliga donationer, och vid den skeende efterräkningen var mot honom nästan ingenting att påminna. Att af främmande magter mottaga vängåfvor, mutor; dertill blef han flere gånger frestad; men, oss veterligen, aldrig förledd.

Samtida skrifter uppgifva än Bjelke, än Björenklou såsom ledare för det af oss så kallade Bjelke-partiet. I den tidens handlingar och i synnerhet inom rådet, framstår dock alltid Sten Bjelke såsom den verksammaste, förnämste, nästan enda synliga hufvudmannen. Kanske var det Björenklou, som förberedde och hemligen styrde allt. Ofta författade han vidlyftiga uppsatser till försvarande af sitt partis åsigter; men i de muntliga striderna deltog han nästan aldrig.

Så var det äfven i andra fall. I förhållande till sin stora lärdom, erfarenhet och anseende, höjde han ganska sällan sin stämma i rådet. Kanske var han en af dem, som bättre föra pennan än tungan; en af dem, som i öfrigt rättsinniga och beslutsamma, känna sig bundna af förlägenhet, då det gäller att med kraftfulla ord djerft träda en annan under ögonen. Denna svaghet

år måste dock denne rymma för dråpslag och föröfvade våldsamheter vid tingsbordet. Fadren dog kort derefter.

GEORG STJERNHJELM,

bergsmansson från Dalarna, var född år 1598 i Wika socken och Svartskärs by. Man har anmärkt, att, enligt stjerntyderiets läror, har vid hans födelse synkretsen varit beherrskad af stjernbilderna Lyran och Herkules, likasom en antydning på hans skaldskap och förnämsta skaldestycke. Redan som gosse utmärkte han sig för vettgirighet, skarpsinne och fyndig qvickhet. Han gick en klar vinterqväll vid faderns sida. *Vet du Göran,* frågade den gamle, *hvadan stjernorna komma?* — *Ja,* svarade gossen, *himlen är ett glashvalf och der ofvanpå går Gud Fader. Men som der är halt, och vår Herre är en gammal man, så har han en käpp med dobbsko i handen. När han nu vandrar omkring deroppe, stöter han i glaskupan en hop hål, både stora och små, och genom dem framlyser all himmelens klarhet. Detta är stjernorna.*

Efter fulländad undervisning, och denna både omfattande och grundlig, anträdde Stjernhjelm sina utrikes resor, och väckte redan då mycket uppseende. Vid hemkomsten tog biskop Rudbeckius honom genast till lektor i Westerås. Straxt efteråt flyttade Gustaf Adolf honom som lektor till Stockholms collegium illustre, och sedermera 1630 som assessor till hofrätten i Dorpt. Året derpå adlades han. Konungen valde namnet Stjernhjelm till minne af gossens infall om stjernornas uppkomst *).

---

hos Kristina under kunglighetens, hos riksförmyndarne under aristokratiens fana; ena gången genom att tadla, andra gången genom att mottaga donationer.

*) Så går sagan. Orsaken torde dock vara en annan. Häradshöfding Kröningsvärd har nemligen under sina forskningar för Diplomatarium Dalekarlicum kommit till den oss benäget meddelade öfvertygelse, att Stiernhielm härstammade från den danska till Norge inflyttade slägten *Stjerna*. Denna ättledning var måhända verkliga orsaken till namnet.

Redan vid denna tid började Stjernhjelm blifva allmänt bekant för snille och mångsidig lärdom. Bland annat studerade han matematik och naturkunnighet, långt mer än vanligt var den tiden. Med tillhjelp af dessa kunskaper och några nyuppfunne instrumenter, utförde han åtskilliga rön. När dessa icke af dåtidens vanliga lärdom kunde förklaras, började man allmänt hålla Stjernhjelm för en trollkarl. Man påstod, att han hade en ande, en slags tomtegubbe, som hemligen besökte honom och meddelade de öfvernaturliga kunskaperna. En i Dorpt varande juris professor, vid namn Virginius, blef på det högsta fiken efter dessa förmenta hemligheter. Gång efter annan bad han Stjernhjelm att få se dennes tomtegubbe, eller *spiritum familiarem*, som han kallade honom. Stjernhjelm tog ett allvarsamt och hemlighetsfullt utseende, och vägrade. Sluteligen lät han öfvertala sig; men Virginius måste förut aflägga högtidlig tysthetsed. På bestämd timme ankom han till Stjernhjelm. Denne hade vidtagit sina förberedelser. Förstoringsglas voro ännu föga kända; men Stjernhjelm hade förskaffat sig ett sådant. Under detsamma lade han den insekt, som är med menniskohufvudet mest förtrolig. Den skulle föreställa trollkarlens spiritus familiaris, och till dess åskådande fördes nu den ängsligt nyfikne ämbetsbrodern. Vid åsynen af det vidunderliga, krafsande djuret blef denne ganska häpen och drog sig tillbaka. Oaktadt det gifna tysthetslöftet berättade han snart för sin fru den märkbara nyheten, att han sett professor Stjernhjelms tomtegubbe. Hon omtalade det genast för sina sqvallersystrar, och inom några dagar var sagan kring hela staden. Den vidskepliga tiden anklagade Stjernhjelm för trolldom och saken gick så långt, att han, för att bevisa sin renlärighet, måste afgifva ny trosbekännelse, och i afseende på tomtegubben visa, hur allt tillgått. Likväl fortfor han att vara misstänkt, och kunde ej heller sjelf afhålla sig från nya dylika upptåg. En gång t. ex. antände han med ett solglas skägget på en liffländsk bon-

de, hvilken deröfver blef så förvånad och uppskrämd, att äfven han ville anklaga Stjernhjelm för trolleri.

Skämtet var hos Stjernhjelm en lek på ytan af den starka, rena, och derföre glada anden. På bottnen derunder låg ett sinne fullt af snille och höghet; ett sinne, som kände, älskade och eftersträfvade det sanna, rätta och ädla. Med otrolig lärgirighet kastade han sig in på hvarje vettenskapens fält, och med lika otrolig lätthet och förmåga inhemtade han rika skördar från dem alla. Mer och mer utbredde sig ryktet om hans snille och lärdom och derjemnte om hans rättvisa och dûglighet som domare. År 1639 utnämndes han till landtråd i Liffland, och 1642 kallades han till Stockholm som ledamot af lagkomitén. Tillika skulle han som antiquarius ordna och vårda rikets ålderdomsmärken och lemningar. År 1648, ehuru varande i Stockholm, utnämndes han till v. president i Dorpts hofrätt.

Under detta vistande i hufvudstaden från 1642 till omkring 1651, infaller Stjernhjelms mest lysande tid. Lärdom, snille och qvickhet å ömse sidor knöto mellan honom och den unga drottningen en förbindelse af ömsesidig beundran och tillgifvenhet. Till hennes ära skref han flere lofqväden och dessutom de skådespel, som uppfördes vid de då brukliga värdskapen. Det var här och vid några och fyratio års ålder, som han först började utveckla sin skaldegåfva. Åren förflöto under solskenet af hofvets gunst, ett växande rykte och en angenäm verksamhet.

I början älskade och beundrade Stjernhjelm drottning Kristina. Med tiden blefvo dessa känslor något afkylda. Han kunde ej lida hennes lättsinniga uppförande och ovärdiga gunstlingar; ej heller höll han tillbaka de bitande infall, de dräpande anmärkningar, som föllo honom på tungan. Den adlade hofskräddaren Lejonkrona blef ofta föremål för hans stickord. På Bourdelot var han mycket förtretad och dolde det ej. De möttes en gång på gatan, hvarvid förmodligen Stjernhjelm visade sitt missnöje. Bourdelot sade då: *tu es valde*

morosus *). Stjernhjelm svarade genast: *tu es ultima syllaba* **). Stjernhjelms tunga vågde icke den allsmägtige gunstlingen, icke ens drottningen sjelf. Hon utnämnde honom till assessor i krigskollegium. Då Stjernhjelm märkte, att han skulle derstädes bekomma plats under en annan yngre och mindre förtjent ledamot, ville han ej gå dit. Någon bland vännerna erinrade: *att assessorsstolen är drottningens och hon äger besätta den, med hvem hon vill.* Stjernhjelm svarade: *men r..... är min och jag äger sätta den, hvar jag vill; och hon skall aldrig komma på den stolen.* Infallet flög som en löpeld kring staden och kom kanske för drottningens öron. Det ena och andra sammanlaggdt verkade. Kristina blef stött, och Stjernhjelm befalldes resa till sin plats i Liffland utan att ens bekomma sista årets arvode i lagkomitén.

Men länge varade ej onåden. Stjernhjelm hyste och uttalade den öfvertygelse, att svenska språket var det äldsta bland alla, och att från detsamma härstammade de öfriga tungomålen, äfven hebreiskan. Detta väckte uppseende, tadel och motsägelse, i synnerhet bland teologerna, hvilka ansågo sig å ämbetes vägnar böra försvara hebreiskans ålder och värdighet. Stjernhjelm å sin sida var lika envis att försvara ursvenskan och började för sådant ändamål utgifva en serskild skrift. Kristina ville åt alltsammans förskaffa sig en stunds förlustelse. Hon tillställde i Uppsala en disputationsakt om ifrågavarande ämne. Till kämpar valdes för svenskan Stjernhjelm, och för hebreiskan Terserus. Striden blef ganska liflig och underhållande. Det var nu, som Stjernhjelm, för att bevisa sin sats, påstod bland annat, att namnet *Adam* kom af svenska orden *Af dam;* ty af *jord,* af *stoft,* af *dam* var han skapad. Upphofvet till namnet

*) *Du är ganska knarrig.*

**) *Och du är den sista stafvelsen.* Svaret innehåller en ordlek. Sista stafvelsen af latinska ordet mora*sus* betyder ett *svin*.

Eva påstod han vara följande. Då Adam uppvaknade och såg framför sig den nyskapade qvinnan, utropade han förvånad: *He! hvad?* *) hvilka ord skulle blifvit sammandragna till *Hevah* eller *Eva*. Var det skämt, var det allvar? Hos Stjernhjelm är ej lätt att afgöra hvilketdera; men troligen det förra. Det gällde för tillfället ej blott att med lärdom bevisa sin sats, utan ock att med qvickhet roa sin drottning.

Karl Gustaf insatte Stjernhjelm i reduktions-kollegium; men denne undanbad sig uppdraget och återvände till sin plats i Dorpt. Året derpå inföllo ryssarna och plundrade staden. Fattig och flyktig, seglade Stjernhjelm med maka och barn åter till Sverge. De ledo skeppsbrott och blefvo uppkastade på en öde kust. Då olyckskamraterna i förtviflan icke ville emottaga någon tröst, började slutligen Stjernhjelm med muntrande åtbörder sjunga och dansa; och sedan han sålunda lockat dem till löje och till en upprymdare sinnesförfattning, omvände han plötsligen framställningssättet och begynte med allvar förmana dem till tålamod, undergifvenhet och förtröstan. Alltid fattig kom han nu till Stockholm, fattigare än eljest, och blef derföre öfvergifven af många bland de gamla vännerna. Han kallade dem sedan *amicos ollores,* d. v. s. *gryt- eller matvänner.* Endast få bestodo profvet, deribland äfven konung Karl Gustaf, hvilken år 1658 utnämnde Stjernhjelm till landtdomare i det då åt Sverge afträdda Throndhjems län. Men inom ett år förlorades både län och syssla, och vi veta ej annorlunda, än att Stjernhjelm derefter lefde någon tid endast af allmänna och enskilda understöd.

År 1660 blef han af förmyndarestyrelsen insatt i reduktions-kollegium **). Det var andra gången, man erböd honom denna plats; men äfven nu lärer han undandragit sig, ty år 1661 utnämndes han till krigsråd.

---

*) D. v. s. *Nå? Hvad är det?*
**) *Rådsprot.* d. 5 Dec. 1660.

Då antiqvitetskollegium af De la Gardie år 1666 inrättades, blef Stjernhjelm dess förste ordförande.

Stjernhjelm var ett bland de ovanligare snillen, Sverge frambragt. De enskilda vettenskaperna voro den tiden icke flere, ej eller högre uppdrifna, än att rikt begåfvade naturer kunde eftersträfva en på en gång allsidig och dock grundlig lärdom. Dit syftade Stjernhjelm och hann på alla vägarna ganska långt; dock på ingen till högsta målet.

Som *rättslärd* deltog han i utgifvandet af gamla lagarna och i förberedandet af nya. — Som *filosof* älskade han förnämligast Plato och Plotinus, och föredrog dem framför den då gällande Aristoteles. Han kunde ej heller lida Cartesii just nu uppkommande satser, utan påstod att dess erfarenhetslära var *ett filosoferande utan högre sinne, ett filosofiens neddragande i smutsen.* Sjelf arbetade och skref han mycket i dessa ämnen. — Likaså i *historien* och *matematiken.* Man ålade honom i detta sednare hänseende att uppgöra en ordning för mått, mål och vigt; men han lyckades ej att tillfredsställa fordringarne. — Som *språkkännare* var han mycket omtalad; och hade djup insigt i en mängd tungomål, äfven de österländska. Med sitt genomträngande snille var han en bland de första, som insåg deras sammanhang och förvandtskap. Men med den tidens ännu inskränkta språkkännedom kunde han ej ana den gemensamma asiatiska stammodern, utan antog såsom sådan gamla ursvenskan, enligt hvad vi förut nämnt. I alla dessa vettenskaper har Stjernhjelm arbetat mycket; men i ingendera har han åstadkommit någon förändring eller serdeles framflyttat dess råmärken.

Lyckligare var han som forskare och älskare af *svenska språket.* Han samlade, undersökte och vårdade dess äldre skrifter, talesätt och ord, och sökte rena samtidens svenska från all främmande inblandning. Han lyckades deri öfver förmodan och skref ett renare och vackrare språk, än någon före honom. Han bemödade

sig till och med att införa svenska ord för de vetenskapliga begreppen; men fåfängt.

Lyckligast blef han som *skald;* och kanske var det dock denna ära han sjelf minst påräknat. Man säger nemligen, att hans skaldeförsök i början härflöto endast från ifver att bevisa svenska språkets böjlighet, förträfflighet m. m. och att de således uppstodo endast som ett bihang till hans språkvettenskapliga sträfvanden. Också var han redan några och fyratio år, när han inträdde på skaldebanan, och omkring 50, när han skref sin Herkules. Hvad förtjusning dessa och i synnerhet den sista dikten väckte, är redan i föregående delar omtaladt *). Sverge hade förut ej sett någonting, som kunde dermed jemnföras, hvarken i snille, behag eller språkets renhet. Stjernhjelm visade i dessa arbeten, att han hade skaldeanlag, visserligen icke de största, dock stora; tillräckligt stora att behaga en efterverld och hänrycka en samtid. Här träffa vi nemligen den del af hans verksamhet, som förändrade det närvarande och inverkade på det tillkommande. Hänförde af hans dikter, började en mängd unga skalder anslå lika eller likartade toner; och starkare eller svagare, klarare eller oredigare, hördes under hela det följande tidehvarfvet ständiga återljud af Stjernhjelms lyra. Han blef fader för ett nytt tidehvarf, stiftare af en ny skola i fäderneslandets diktverld; och emedan denna skola i så betydlig mån öfverträffade alla de föregående, har man äfven kallat honom *svenska skaldekonstens fader.*

Den rigtning, Stjernhjelm gaf åt fäderneslandets vitterhet, bar stämpeln af tiden, hvari han lefde. Grekiska och i synnerhet romerska skaldekonsten voro dess förnämsta bildningsmedel. Dessa blefvo också föresyn för Stjernhjelms dikter, och det både till innehåll och form. I afseende på denna sednare var det Stjernhjelm, som egenteligen införde hexametern i svenska språket, och han skref detta versslag med en lätthet, ett behag, som

---

*) Del. X. sid. 91.

förut voro okände. Ofta roade sig dervid hans snille med att i versen införa allehanda rim och ljudlekar, såsom man den tiden stundom brukade göra. Serdeles bekant är en sådan hans vers om helsan.

Helsan är allt. Allt, allt är allsintet der intet är helsan.

Å andra sidan använde han lika lyckligt äfven alexandrinen. Innehållet af dikterna erinrade om de gamla folkens skaldeverk, och den mytologi, som begagnades, var den grekiska. Till Sverges äldre vitterhet, sagorna, folkvisorna och eddaläran stod hans diktkonst icke i någon närmare beröring. Den kunde det ej heller; ty dessa ämnen voro en helt och hållet ny verld, som först började upptäckas vid slutet af Stjernhjelms lefnad och just genom det antiqvitetskollegium, hvars förste ordförande han var.

Stjernhjelm hade ett stolt och vördnadsbjudande utseende. Det hvilade öfver dragen ett uttryck af allvar, som passade för hans höga sysselsättningar; men bakom hvilket det skalkaktiga skämtet också lätt kunde dölja sig. Ett gladt sinne och en god helsa voro hans ständiga följeslagare. Sinneslugnet kunde af lifvets vexlingar aldrig störas. *Lifvet,* sade han, *är blott drömmen om en skugga.* En annan gång upprepade han Persii vers: *o curas hominum, o quantum est in rebus inane!* *) *Men,* tillade han, *det är dock en stor sällhet att genom sitt arbete kunna gagna många;* och åter sade han: *att utstå besvär och fara för det, som är hederligt och ärorikt, sådant är ljuft för en ädel själ;* och när han oförtjent tadlades och häcklades, skref han sin bekanta vers:

Månan i tysthet går sin gång och aktar ej hundglafs.

Insigt af det timligas förgänglighet och innerlig förtröstan på Gud hjelpte honom att bära alla bekymmer.

---

*) *Menskobekymmer och menskobedrift fåfängliga äro.*

Stjernhjelm ägde ingen kärare sysselsättning än att genom studier utvidga sina kunskaper. *Quam dulce est sapere* *), sade han till de vänner, som förebrådde honom alltför träget arbete. Dessemellan gladdes han åt det tacksamma minne, hvari hans skrifter skulle lefva hos efterverlden. Vettenskapens ljus och odödlighetens ära voro högsta målen för hans jordiska sträfvande. Han vann dem båda.

Penningar och rikedom deremot aktade han föga, sökte han aldrig. Deras vinnande ansåg han nära nog som bevis på mindre redligt uppförande, och brukade säga: *fattigdomen följer ett godt samvete i spåren.* En gång sutto vid De la Gardies bord en rik och fet kronoleverantör, samt den magre och fattige Stjernhjelm. *Hvad är orsaken,* sade rikskanslern, *att Stjernhjelm, som kan så mycket, är så mager; men den andra herrn, som är mindre lärd, är ändå så fet.* — *Jo,* svarade Stjernhjelm, *det förhåller sig så, att den, som läst något, han vet något; och den, som stulit något, han har något.* — Stjernhjelm sjelf hade nästan aldrig någonting. I synnerhet efter hustruns död gick hushållningen vind för våg. Penningepungen stod öppen på bordet och pigan fick efter behag derur taga till hushållets behof så mycket, hon ville. Om den var full eller blott en plåt låg på botten — Stjernhjelm var alltid lika glad; äfvenså, om i rocken satt en söndrig eller olikartad knapp mellan de öfriga.

Skutenhjelm, hans amanuens i antiqvitetskollegium, älskade och besökte Stjernhjelm ganska ofta. Som denne sednare tyckte om söt mjölk, plägade Skutenhjelm deraf medtaga en butelj under kappan. Man såg då båda herrarna, i Stjernhjelms spis uppkoka mjölken och sedan tillbringa aftonen med denna tarfliga måltid, samt under lärda, qvicka och förtroliga samtal.

Det låg i Stjernhjelms lynne en besynnerlig blandning af allvar och lätt sinne, icke lättsinne. Med denna

---

*) *Hur ljuft att dricka ur vishetens brunn.*

lätta sinnesstämning sammanhängde hans alltid glada lynne, hans lika oupphörliga böjelse för skämt, hans vanvård om sitt hushåll och slutligen den ombytlighet, hvarmed han kastade sig från den ena vettenskapen till andra. Följden i detta sista hänseende blef den, att han uti intet ämne hann fullända något vigtigare och större arbete. Det hände till och med att flere begynte tryckas, men blefvo aldrig färdiga. Samma allsidiga förmåga, men äfven samma ombytlighet visade sig med eller mot hans vilja i skiftningarna af hans ämbetsmannabana. Han var gymnasii-lektor i moralen, hofrätts-assessor och vice president, landtråd, revisionskommissarius, i vissa fall tillförordnad hofkansler, landtdomare, krigsråd, ordförande i antiqvitetskollegium och derjemnte för någon tid drottning Kristinas hofskald. Ett rykte säger, att Oxenstjerna vid något tillfälle visat mindre belåtenhet med Stjernhjelm. Kanske orsaken var just denna ombytlighet, eller ock något af Stjernhjelms vanliga infall, eller ock någon spänning under den tid, då Stjernhjelm var framhållen, men Oxenstjerna tillbakasatt af drottning Kristina. I alla fall måtte ovänskapen icke varat länge eller varit stor; ty man finner, att Stjernhjelm begärt och erhållit understöd af just samma Oxenstjerna.

Stjernhjelm bibehöll kropps- och själskrafterna i det längsta. Ännu vid 73 års ålder eller året före sin död utgaf han en lärd bearbetning af Ulphilas. Det blef hans sista verk. På dödsbädden vårdades han med sonlig ömhet af sin lärjunge och vän, skalden Columbus. Ännu i sista stunden visade Stjernhjelm prof af sitt lugna och lyckliga lynne. Columbus frågade, hvad grafskrift han önskade. *Skrif*, svarade Stjernhjelm, blott de orden: *vixit dum vixit lætus* *).

Stjernhjelm dog 1672, men blef först tvenne år derefter begrafven; ty märkeligt nog, fattigdomen efter honom var så stor, att först vid denna tid kunde medel till en ordentlig jordfästning anskaffas.

*) *Så länge han lefde, lefde han glad.*

JOHAN STJERNHÖÖK

var också bördig från Dalarna och framdragen först af biskop Rudbeckius, sedan af Axel Oxenstjerna. Son af en obemedlad komminister från Rättvik, uppväxte han först i mycken fattigdom. Flere missväxtår gingo öfver landet; sluteligen kom äfven pesten och bortryckte hans både far och mor. Redan hade han i Westerås utmärkt sig för flit och lycklig fattning; men numera utan medel och värn, måste han öfvergifva detta högre läroverk och ingå i Arboga stads skola, der han, ehuru blott 14 år gammal, af fattigdom tvingades att som lärare för andras barn förtjena sitt bröd. Dygd, kraft och snille bana dock väg. Hans slägtinge, kyrkoherden i Arboga, omfattade med faderlig huldhet den välartade ynglingen, och denne, å sin sida uppförde sig så, att han efter några år utnämndes till lärare vid skolan, fast han ännu icke haft råd och lägenhet att besöka Uppsala. År 1619 tillträdde biskop Rudbeckius Westerås stift. Snart fästade han uppmärksamhet vid den unge skicklige läraren och skaffade honom tillgångar och understöd att besöka högskolan och företaga en utrikes resa. Tillika anbefallde biskopen honom hos Axel Oxenstjerna, så att ynglingen fick åtfölja den store rikskanslern på en af dennes färder till Tyskland. Oxenstjernas blick upptäckte snart de stora anlagen. Vid återkomsten från en längre resa blef Stjernhöök kallad till Gustaf Adolf, för att besvara dennes frågor angående tillståndet i de genomfarna länderna. Han gjorde det väl och till konungens nöje, och utnämndes derpå till lektor vid det då inrättade Westerås gymnasium. Men straxt efteråt fick han konungens tillåtelse, och förmodligen äfven dess understöd till att företaga en ny och än längre resa i främmande land, hvarunder de utrikes magternas politiska förhållanden än närmare studerades och Stjernhöök en hel sommar följde konungen under preussiska fälttågen. Återkommen till Sverge, utnämndes han till professor vid Westerås gymnasium. Men kort derefter uppenbarades,

hvad afsigt konungen haft med sina förhör och med Stjernhööks resor. Han önskade nemligen, att uti sitt kansli hafva en skicklig och pålitlig man till föredragande af de utrikes ärenderna. Till denna plats nämndes Stjernhöök, och det just som konungen skulle resa ut till tyska kriget. Genom detta anbud öppnades honom den mest lysande bana till lycka och inflytande. Men Stjernhöök älskade lugnet mer än lyckan, vettenskapen mer än verldsbullret; ansåg sig ej heller passande för det oroliga hof- och fältlefvernet. Han undanbad sig i all ödmjukhet det höga förtroendet. Gustaf Adolf tycks hafva blifvit missnöjd. I Stjernhööks ställe kallade han professor Gylle, hvilken sedermera adlades med namnet Gyldenklou och dog som president. Stjernhöök deremot utnämnde han till assessor i Åbo hofrätt med befallning att emottaga denna plats, så framt han ville undvika konglig majestäts onåd. Han lydde, och när Åbo universitet 1640 inrättades, blef han också den förste dervarande professor uti lagfarenheten.

Under den tid, Stjernhöök sålunda vistades i Åbo, företog han en närmare granskning af Sverges lagstiftning, så äldre som yngre. Det var i sammanhang härmed, som han redan nu till en betydlig del utarbetade sitt bekanta lagverk, hvarom mer framdeles.

Ryktet om hans stora egenskaper trängde till Stockholm. År 1647 blef han på Per Brahes begäran förordnad till revisionssekterare i justitiæ-mål, nemligen att inför regeringen föredraga alla till densamma hänskjutna rättegångar. Jemnte det nya arvodet vid denna syssla, erböds honom att få behålla sina båda förra löner i Åbo. Stjernhööks samvetsgranna tänkesätt ville ej begagna anbudet. Han afstod båda Åbo-lönerna och nöjde sig med de åt honom i Stockholm anslagna inkomsterna. På denna plats stadnade han omkring tjugo år.

Mild och fredlig till lynnet, var dock Stjernhöök sjelfständig och fast i sin öfvertygelse. Den förening af mod och måtta, hvarmed han uttalade den sednare, bevisa bäst förenämnde hans båda egenskaper. Ett då för

tiden ganska mägtigt parti ville, efter sitt godtfinnande och till sin nytta förordna om Sverges skattehemman och sökte derföre göra gällande den sats, att kronan var rätta och ursprungliga ägaren af all sådan jord. Stjernhöök ogillade helt och hållet denna lära och påstod, att skattejordens innehafvare hade till densamma, icke blott besittnings- utan också full äganderätt. — Den tidens såväl lärda som statsmän påstodo och bemödade sig på allt sätt att bevisa, det Sverge var det först uppodlade land, svenskarna det äldsta folk, det från hvilket alla de andra samt all mensklig kunskap och odling utgått. Att försvara dessa satser, ansågs tillhöra den sanna fosterlandskärleken; att förneka dem var ett historiskt kätteri, nära nog ett fosterlandsförräderi. Fornifraren Verelius sade: *om någon förnekar våra runstenars uråldrighet, så bör man slå honom med samma runstenar midt i skallen.* Den lika klarsynte som oväldige Stjernhöök kunde ej dela en sådan fördom; och han uttalade öppet sitt ogillande deraf. *Mig synes*, sade han, *att ehuru mycket man älskar och bör älska sitt fädernesland, så bör man dock älska sanningen högst.*

Med samma klara blick höjde han sig ock öfver åtskilliga andra tidsandans fördomar. År 1665 syntes en komet och i anledning deraf hördes många spådomar och mycken oro. Stjernhöök förklarade sitt ogillande af sådana åsigter och af hela stjerntyderiet. — Vid samma tid rasade trolldomsväsendet och uppskrämde både höga och låga, lärda och olärda och det inom både Sverge och hela Europa. Stjernhöök var en bland de få, som genomskådade förhållandet. Hans mening var, att man borde upphöra med rättegångarna och i deras ställe låta naturkunniga och läkare, i förening med präster och rättslärda undersöka den smittsamma själssjukdomen, och utröna de naturliga orsakerna till dessa inbillningar och bländsken.

Stjernhöök hade ovanligt starkt minne och stor beläsenhet samt lika stor lätthet att meddela sig såväl muntligen i lärarestolen, som skrifteligen vid författarebor-

det. Han var på sin tid en bland de utmärktaste stilister på svenska, men än mera på latin. På det sednare språket skref han till och med ganska vackra verser. Hans klokhet, rättvisa och duglighet voro allmänt kända och erkända; äfven i tjugu års tid pröfvade på den svåra och frestande plats, han innehade såsom å högsta ort föredragande af alla rättegångsmål.

I umgänge och omdömen var han mild och fördragsam, men uppriktig; derföre af alla älskad och eftersökt, också af öfverheten. Kristina värderade honom högt och begagnade honom ofta. Hon ålade honom att utföra högmålsrättegången emot Bengt Skytte och att mellan henne och kronprinsen Karl Gustaf underhandla om villkoren för tron-afsägelsen. Båda uppdragen voro kinkiga. Stjernhöök utförde dem så, att han behöll, till och med ökade sitt anseende, och det hos båda parterna. Kristinas tillgifvenhet gick så långt, att hon ville i sin tjenst medtaga Stjernhöök åt södern; men han nekade och stannade i fäderneslandet. Hennes tillgifvenhet blef dock oförändrad. När hon vid Flötsund efter tronafsägelsen skildes från Karl Gustaf, anbefallte hon Stjernhöök till det bästa. Detta var bland hennes sista ord. Karl Gustaf lydde dem; också af egen böjelse, och han visade Stjernhöök samma och om möjligt än större förtroende. Ofta, under hvilotimmarna, tillkallade han den högt aktade mannen, meddelade honom sina tankar och begärde hans mening. Detta dyrbara förtroende begagnade Stjernhöök med samvetsgrann återhållsamhet, aldrig till sin enskilda nytta, aldrig till andras förfång, ej heller till sanningens.

Med så stora förtjenster, med så allmän aktning både hos höga och låga, ja hos sjelfva den personliga öfverheten, borde Stjernhöök blifvit öfverhopad af deremot svarande belöningar och yttre utmärkelser. Detta blef ej händelsen. Han adlades år 1647. Men först efter 20 års tjenstgöring som revisionssekterare och vid 72 års ålder fick han titteln af hofråd.

Att han ej fick mer, kom troligen deraf, att han icke begärde, icke väntade mer. Han var en bland dem, som sökas, icke som söka; minst yttre utmärkelser. Sådana gjorde honom blyg och förlägen. Han undvek den lysande diplomatiska bana, Gustaf Adolf för honom öppnade, och valde en lugnare, fast obemärktare väg. Lyckligast kände han sig vid arbetsbordet, att der antingen forska i fädrens och fäderneslandets lagar, eller ock vid deras skipande hägna frihet, lag och fäders land. Just sjelfva detta arbete var hans sällhet, var hans belöning. Hans blygsamhet väntade, hans oegennytta begärde ingen annan. Han kunde ej ens förmå sig att mottaga någon sådan, och vägrade till de högre aflöningar, som 1647 honom erbödos.

Hans klara blick och oväldiga sinnelag gjorde, att han icke slöt sig till något af den tidens partier. Intetdera bland dem hade derföre någon fördel af, någon ifver för hans upphöjande. Detta, jemnte ofvannämnde hans blygsamma oegennytta torde hafva varit rätta orsaken till de jemnförelsevis ringa framsteg, han gjorde på ämbetsmannabanan.

I sitt enskilda lif var han lika älskvärd, som lycklig, omgifven af en öm maka och välartade barn. Ett ordentligt och måttligt lefnadssätt hade bibehållit hans både kropps- och själskrafter. Ännu i sitt sjuttionde år ägde han arbetsförmåga qvar. Ett felades dock. Ögonen, svaga af naturen, blefvo genom det myckna läsandet och skrifvandet än mera lidande. De berömdaste läkare anlitades, äfven i främmande land; men förgäfves. År 1658 eller vid 62 års ålder blef han fullkomligt blind. Då beslöt yngsta sonen Olof att uppoffra anspråken på egen verksamhet för att blifva den vördade och älskade fadrens öga och hand. Han uppläste för den gamle, hvad som skulle läsas, och förde i pennan, hvad som skulle skrifvas. De tu, fader och son, utgjorde tillhopa ett helt, sammanhållet af kärlek, och verksamt för ljus och rättvisa. Så understödd af sonen, fortfor Stjernhöök, att, ehuru beröfvad ögonens ljus, dock föredraga

justitiæmålen. Konstnären plägar afmåla den opartiska rättvisan med förbundna ögon. Under denna tid hade man dubbel anledning dertill.

Det stora verk i rättsläran, hvilket Stjernhöök i Åbo grundlaggt, var ännu icke utkommet, icke ens fullbordadt. Ryktet om dess värderika innehåll blef dock allmänt utspridt. Endast författaren sjelf tycktes okunnig om dess stora förtjenst. Af blygsamhet var han blind, äfven i detta hänseende. Det var De la Gardies förtjenst, att verket kom i allmänhetens händer. Han uppmuntrade Stjernhöök till dess tryckande, och utverkade sluteligen en kunglig befallning derom. Nu lydde Stjernhöök och arbetet blef fulländadt och utgifvet på författarens sjuttiondesjette år, eller 1672. Han tillegnade boken åt den just vid samma tid på tronen uppstigande Karl den elfte. Men äfven nu i höga ålderdomen blyg som ett barn, såg han ej värdet af sitt arbete. *Nådigste herre,* skrifver han, *jag skulle ej våga att framför denna ringa skrift teckna ditt namn, om ej tidens bruk och din egen mildhet dertill uppmanat. Från barndomsåren minnes jag ock, huru det gick till, när den store konung Gustaf Adolf besökte min fäderne-ort och dess dalar. Det var om vintern. Der konungen åkte fram öfver stora sjöarna, hade folket samlat sig i täta skaror för att se den älskade fursten och betyga honom sin tillgifvenhet. Och när han kom, åkande förbi dem, kastade de i sådan afsigt till honom i släden vantar, trådnystan, lärftsrullar och dylika alster af deras husliga arbetsamhet. Och med mildt leende mottog konungen dessa enkla, oskrymtade bevis af deras kärlek. Så, o konung, vid ditt anträde till regeringen, har också jag skyndat till ditt möte och nedlägger för dig frukterna äfven af mitt arbete; ringa gåfvor, men de enda jag förmår åstadkomma.*

Gåfvan var ej ringa. Det var det arbete, som gjort Stjernhööks odödlighet. Det är egenteligen den svenska rättens historia; en med ovanlig lärdom, snille och skarp-

sinnighet uppdragen tafla öfver fäderneslandets allmänna rättstillstånd. Förut hade Sverges, likasom det öfriga Europas rättslärda, nästan uteslutande sysselsatt sig med den gamla romerska lagfarenheten. Den, som började i denna vettenskap införa studium af de egenteligen götiska eller germaniska lagarna, var på sätt och vis den store Hugo Grotius med afseende på Holland, och sedermera tysken Conring och näst honom och nästan samtidigt med honom svensken Johan Stjernhöök. Kännare af ämnet påstå, så inom- som utomlands, att svenskens arbete vida öfverträffar tyskens i uppfattningens vidsträckthet och den klara framställningens skönhet. Författaren vann derjemnte snart europeisk ryktbarhet och det till så hög grad, att den säges i sådant hänseende endast hafva blifvit öfverträffad af Linnés; tills äfven i våra dagar namnen Berzelius och Tegnér på en gång inom både vettenskapens och sångens verld utbredt svenska snillets ära med en i så herrlig förening aldrig tillförene skådad glans.

Nu var det fullbordadt, hans förnämsta arbete, högsta målet för hans vettenskapliga sträfvande. Från denna stund minskades ock krafterna och han afled år 1675. Samma år dog äfven sonen och medhjelparen Olof. Det var likasom han lefvat blott för att stödja och biträda sin store fader.

Likpredikan hölls af sedermera blifvande ärkebiskop Svebilius; personalierna skrefvos af rikshistoriografen Widekindi, och skalden Columbus uppstämde öfver den aflidne ett latinskt qväde, hvarur vi låna följande rader:

Ögonens ljus beröfvad, han dock med sin pröfvade visdom
Tjente regering och folk, både som öga och ljus.
Här den trötte till slut sig lade i skuggan att hvila
Tills af den eviga sol slumraren väckes igen.
Samma sol, hvars lifvande nåd och strålande sanning
Genom ögonens natt värmde och lyste hans själ *).

---

*) Den boksynte igenkänner genast, att många drag i ofvanstående bild äro lånade ur Franzéns mästerliga teck-

JOHANNES MATTHIÆ,

kyrkoherdeson från Vestra Husby i Östergötland, banade sjelf sin väg genom flit, ordning, goda seder och lyckliga själsförmögenheter. För sådana egenskapers skull blef han redan som student af erkebiskopen utvald till lärare för dennes barn. Sedan skaffades honom tillfälle till två utrikes resor; hvarjemnte han nämndes till professor först i Uppsala, och sedan vid collegium illustre i Stockholm; detta allt vid blotta 33 års ålder.

På sistnämnde plats ådagalade han som lärare ganska ovanliga egenskaper. Gustaf Adolfs uppmärksamhet fästades derå. Konungen kom också att öfvervara en disputationsakt mellan en jesuit och Johannes Matthiæ. Den lärdom och skicklighet, hvarmed denne sednare kämpade för segren, vann konungens bifall. Inom sig valde han den skicklige mannen till Kristinas blifvande handledare i studier. För ytterligare pröfning utnämndes denne till hofpredikant och åtföljde konungen i sådan egenskap under fälttågen 1629 till och med 1632, hvarefter Gustaf Adolf i September sista året formeligen utnämnde honom till Kristinas lärare.

Hans verksamhet på denna plats och hans stora anseende hos drottningen hafva vi redan i föregående berättelser omtalat.

---

ning af Stjernhöök, införd i Svenska Akademiens handlingar, 19 delen. Men vi uppfylla en kär tacksamhetspligt, då vi offenteligen erkänna detta förhållande samt det ljus och den ledning, vi många gånger förut erhällit af denne litteraturens Nestor i norden och af dess minnesteckningar, t. ex. öfver De Geer, Rålamb, Rudbeckius, Jakob Bagge, med flere. Oväld, sanningskärlek och djupt gående forskning, förenade med ett ädelt och poetiskt sinnes herrliga uppfattning och framställning, gifva åt dessa teckningar ett värde, som af ingen ting inom vår historiska litteratur öfverträffas. De skulle ensamma vara tillräckliga till sin författares odödliga äreminne.

Ar 1643 blef han med de flesta rösterna kallad och sedan af regeringen utnämnd till biskop i Strengnäs. I denna syssla ådagalade han samma utmärkta nit och skicklighet, som i alla sina öfriga företag.

Johannes Matthiæ var en lärd, arbetsam och klart seende man; dertill af ett ganska mildt och försonande sinnelag. Han ådagalade många prof häraf, i synnerhet under den bullersamma riksdagen 1650. När ofrälseständen vid detta riksmöte med häftighet angrepo adeln, uppträdde Johannes Matthiæ i spetsen för de få, som talade för mildare åtgerder, och han kunde ej förmås att underteckna ofrälseståndens stränga mot adeln riktade inlaga.

Märkvärdigt nog, var det just biskopens fridsamma och försonande sinnelag, som förde honom i strid och olycka. Han blef nemligen genom skotten Duræus hänförd till deltagande i dennes bemödanden att förena lutherska och reformerta bekännelserna. Detta tänkesätt röjdes uti en skrift (*Idea boni ordinis*), som han redan 1644 utgaf. Den väckte mycken ovilja hos den stränga renlärigheten, och de på riksdagen 1647 derom förefallna striderna hafva vi redan omtalat *).

Efter dessa slitningar hvilade tvisten någon tid. Nu uppsteg på svenska tronen Karl Gustaf, biskopens förtrogne vän och beskyddare. Denne sednare kunde för sin brinnande nitälskan icke försaka det, som han tyckte, gynnande tillfället. Han vände sig till konungen med förslag om en blifvande religionsförening; men Karl Gustaf hade helt andra saker att tänka på. Biskopen ville då verka på egen hand och började 1656 att i spridda häften utgifva en skrift under namn *Rami olivae septentrionalis* **). Afsigten var dels den gamla föreningsplanen, dels egen rättfärdiggörelse. Boken verkade i båda delarna motsatsen. Man ville dock skona den välförtjente och i det hela välmenande mannen. Teologiska

*) Se 9:de delen pag. 88.
**) *Den nordiska fridens oliveqvistar.*

fakulteten i Uppsala, anförd af Stigzelius och Terserus, erinrade i fogliga ordasätt att några hans satser icke vore förenliga med den gällande läran; samt förmanade honom att ej genom fortsättande af dylika skrifter störa församlingens lugn. Biskopen sökte försvara sina satser; påstod, att de misstyddes, och förklarade, att han ej ville störa församlingens lugn, utan blott befordra dess väl; men att ingenting skulle derifrån afskräcka honom m. m. Teologerna i Uppsala svarade, att hans uttryck vore i alla fall ovanliga och missledande, samt att tomma och spetsfundiga ordtvister tjenade till intet annat än att väcka oro och split. De önskade välsignelse öfver hans fromma fridsmedling mellan de kristna kyrkorna, men de önskade ock frid inom den svenska o. s. v. Man hade hållit denna brefvexling hemlig och det för biskopens egen skull; men denne, en nära sjuttioårig man, drefs af sitt varma nit framåt på den beträdda banan, och 1661 utgaf han till fortsättning ej mindre än tio häften af sin förberörde skrift. Detta väckte stormen. Åtskilliga personer började skrifva i ämnet, och hans egen domprost Fogdonius delade och äggade förföljelsen; som det säges, ledd af enskild hämndlystnad. Uppsala teologiska fakultet och en tillsatt kommission i Stockholm ogillade biskopens arbeten. Han blef dessutom af enskilda ovänner anklagad för ett litet formfel, af hvilket man gjorde stort oväsende. Bullret växte och regeringen fann sig sluteligen föranlåten att förbjuda såväl biskopen sjelf att ytterligare skrifva i ämnet, såsom ock alla andra att läsa hans redan utgifna arbeten. Han klagade; men det hjelpte ej. Vid 1664 års riksdag blef målet draget inför preståndet, hvilket allmänt och häftigt ogillade biskopens uppförande.

Regeringen var gynnsamt sinnad mot Johannes Matthiæ Den lät till och med genom trenne riksråder gifva honom en vänskaplig varning, men förgäfves *). Då vågade man ej längre sätta sig emot preståndets ifriga

*) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1662.

önskningar *). Man öfvertalade biskopen att sjelf begära afsked och detta beviljades i vackra och hedrande ordalag. Efterträdare blef motståndaren Emporagrius.

Några biskopens personliga fiender, serdeles inom preseståndet, torde hafva bidragit till denna olyckliga utgång. Förnämsta orsaken dertill var dock tidens allmänna och brinnande nit för lutherska renlärigheten inom svenska kyrkan, med hvilken rådande tidsanda biskopens medlingsförsök stod i uppenbar motsägelse. Hans uppförande vid 1650 års riksdag torde ock hafva mot honom i någon mån uppretat presterna och ofrälseständen i allmänhet, och sålunda bidragit till olyckan **).

Som alla andra Kristinas gunstlingar, hade äfven Johannes Matthiæ fått mottaga rika gåfvor och förläningar. Han var alltså en förmögen man och tillbragte sina sista år i lugn och öfverflöd. På dödsbädden bedyrade han sig alltid hafva varit en sann lutheran; men erkände, att han i de åtalade skrifterna fällt oförsigtiga yttranden, samt att presterna och regeringen haft rätt uti de åtgerder, som blifvit mot samma skrifter till behållande af kyrkans lugn vidtagna.

Barnen blefvo redan 1645 af drottning Kristina adlade och kallade *Oljequist*. Namnet var troligen taget från faderns fredliga sinnelag. Det var också ett förebud till namnet på den skrift, som föranledde hans slutliga olycka.

---

*) *Rådsprot.* d. 20 Aug. 1664.

**) Man läser hos några häfdatecknare det påståendet, att biskopens olycka var ett verk af riksförmyndarne och af högadeln, hvilka skulle hafva hatat honom; måhända för det förtroende, han fordom åtnjöt af Kristina. Beskyllningen saknar bevis, till och med rimlighet; häldst när man betänker den hittills förbisedda omständigheten, att vid 1650 års riksdag var Johannes Matthiæ en bland de få, som inom preseståndet vågade taga adeln i försvar, och således framför alla andra borde hafva att räkna på dess tacksamhet under den sedermera kommande förmyndaretiden.

TERSERUS.

Slägtens stamfader var bondeson från Helsingland och dog som prost i Lexand.

Dennes son, hvilken innehade samma syssla, är af föregående berättelser nogsamt känd under namn af mäster Elof. Det var nemligen han, som så mycket utmärkte sig vid det ryktbara Näftåget *). Han visade också andra dylika prof på magt och anseende inom orten. Under början af Gustaf Adolfs regering gjorde dalkarlarna flere uppror och hade bland annat föresatt sig att ihjelslå all adel. Mäster Elof uppträdde på predikstolen, förebrådde sina åhörare deras olydnad emot öfverheten och dess ämbetsmän, samt deras obilliga hat emot adeln. Han skickade äfven till de andra inbyggarne i Dalarna afskrifter af denna sin förmaning och bidrog sålunda till folkets lugnande. Gustaf Adolf värderade mannen högt och satte honom till en slags öfveruppsyningsman öfver hela landsorten. — Mäster Elof var äfven en lärd man och hade i ungdomen studerat utrikes; bland annat också i Leipzig. Han visade utmärkt flit och under hela läsetiden var det blott tre gånger, som han några ögonblick för sent anlände till lärosalen; hvarföre ock professorn skämtande pålade honom namnet *Ter-Serus* **). Slägten upptog och bibehöll det på fullt allvar.

Den, som egentligen gjort detta namn ryktbart, var mäster Elofs femte son i ordningen, Johannes Elai Terserus. Hans mor hette Anna Svinhufvud och blef af nödens barn för sin gifmildhet kallad *Stormoder i Dalom*. Vid hennes frånfälle mötte en vandrare några gråtande Lexandsboar och frågade efter orsaken till deras tårar. *Skulle vi icke gråta,* svarade folket, *nu då stora mor i Dalom är död* ***).

---

*) Se 4:de delen, pag. 267—276.

**) *Den tre gånger sent komne.*

***) Somliga författare anföra allt detta om mäster Elofs sednare hustru, Margareta från Säbrå.

Johannes Terserus, född 1605, förlorade vid fjerde året sin mor och vid det tolfte sin far; men vårdades med ömhet af sin förträffeliga stjufmoder och hennes sednare man, prosten Uno Troilius i Lexand. Den unga, qvicka Johannes hade utmärkta lärare, Petræus, som sedan blef biskop i Åbo, och Columbus, sedermera professor i Uppsala, med flere. Redan som skolgosse skref han grekiska vers.

Äfven här stå namnen Rudbeckius och Axel Oxenstjerna bredvid hvarandra såsom gynnare och befordrare af en hoppfull yngling. Terserus begagnade Westerås läroverk under dess mest lysande tidsålder, nemligen då det styrdes af biskop Rudbeckius. Denne insåg snart unga Terseri duglighet och tog den tjugotvåårige ynglingen med sig som notarius på en visitationsresa till Liffland; samt utnämnde honom vid tjugosju års ålder till lektor i Westerås. Men året derpå reste Terserus utrikes till att förkofra sina studier vid de främmande läroverken. Detta skedde med understöd och skydd af Gyllenhjelm, Axel Oxenstjerna och i synnerhet af Johan Banér. År 1637 efter fyra års frånvaro kom han ändteligen hem, med lärdom och anseende än mera ökade. Han utnämndes till syssla efter syssla, sluteligen 1648 till teologiæ professor i Uppsala. Vid samma tid kallades han ock till Stockholm för att undervisa drottning Kristina i Hebreiskan, och litet derefter var det ock, som han deltog i rörelserna vid 1650 års riksdag *). Han var då för tiden hos drottningen i stor ynnest, hvilken dock minskades, när han året derpå blef angifven, såsom till någon mån delaktig i Messeniernas sammansvärjning **). Deremot stod han hos Karl Gustaf i stor nåd och blef år 1658 af denne utnämnd till biskop i Åbo. Det var konungens personliga nåd, ej stiftets förtroende, som kallade honom till denna ansvarsfulla plats. Ehuru Terserus hade förut som professor i åtta

*) Se 9:de delen, pag. 81, 91.
**) S. st. pag. 157.

år tjenstgjort vid Åbo högskola, fick han dock vid biskopsvalet inom stiftet endast några få röster och inom konsistorium ingen.

Terserus hade nemligen icke förmågan att göra sig älskad. Han var lärd, skarpsinnig, arbetsam och tilltagsen; derföre också en i många hänseenden utmärkt duglig ämbetsman på hvad plats som häldst. Men han var på samma gång orolig, egenkär, envis och sjelfrådig; hvilket mycket förminskade verkan af hans goda egenskaper. Som professor i Uppsala råkade han i tvist med flere bland sina medbröder. Så gick det äfven i Åbo. Man erkände det nit, hvarmed han sökte afskaffa en hop missbruk; men han hade ej i tre år varit biskop, innan han råkat i fiendskap med många inom stiftet och nästan med hvarenda medlem inom domkapitlet. Vanliga orsaken var det envälde, hvarmed han ville sjelf styra allt. Någongång hade han till och med en alldeles orättvis sak att försvara.

Denna allmänna ovilja blef ock hans olycka. Anledning att skada honom togo ovännerna af tidens vanliga trostvister. Terserus hade i Tyskland knutit och sedermera städse underhållit en förtrolig vänskap med synkretisten Calixtus. Han hade vid 1647 års riksdag jemnte Johannes Matthiæ kämpat emot formula concordiæ och kanske just derföre blifvit af Kristina året derpå kallad till professor i Uppsala. Af dessa anledningar misstänkte man honom likasom Strengnäs biskopen för kalvinska eller åtminstone för synkretistiska läror. Länge saknades dock antingen tillfälle eller vilja att gripa honom an. Men år 1662 började han låta trycka sin så kallade förklaring öfver katekesen, i hvilken infördes åtskilliga nyheter, icke af synnerlig vigt, men något stridande emot då varande föreställningssättet. Härvid fästade sig illviljan eller renlärigheten. Många tvister uppstodo derom, äfven inom Åbo domkapitel; och de förvärrades än mer, då biskopen under förhetsningen sökte genom magtspråk tysta sina motparter. Per Brahe, akademiens kansler, stiftare och gynnare, sökte för lärover-

kets skull medla fred; men förgäfves. Biskop Terserus och hans förnämsta motståndare, professor Svenonius, utmanade hvarandra till en offentelig disputations-akt, hvilken också hölls i närvaro af hela studentsvärmen och af en stor skara ståndspersoner af alla klasser. Den slugare, men ej bättre Svenonius iakttog något lugn och värdighet; men Terserus förifrade sig snart, kallade Svenonius *en ungdomens förförare, en af djefvulen drifven man* o. s. v. Svenonius erböd försvar för sina satser, men Terserus ville ej tillåta det. Svenonius bad honom komma ihog sin skyldighet att tillse, det all ting skulle vid disputationerna vederbörligen tillgå. Terserus utropade dervid: *jag är uppsyningsman öfver dig; men icke du öfver mig.* Akademiens rektor nödgades sluteligen bjuda tystnad och afbryta det skamliga uppträdet.

Båda parterna, Terserus å ena sidan samt Svenonius och hela domkapitlet å den andra, klagade hos kanslern och hos regeringen, och de ömsesidigt vexlade, bittra brefven ökade det ömsesidiga hatet. Brahe gjorde ännu ett försök. Han erböd sig medla till ömsesidig belåtenhet, men Terserus trotsade på rättvisan af sin sak. Den kom nu inför rådet. Gustaf Bonde ville afsätta Terserus; de öfriga, deribland Per Brahe, De la Gardie och Klas Tott, föreslogo, att Terserus skulle återkalla sina satser och göra afbön; hvarefter saken borde nedläggas *). Men Terserus ville ingalunda till sådant beqväma sig. En domstol af de utmärktaste teologer blef då hopkallad och började på regeringens befallning granska Terseri arbete. Deras omdöme tog en för biskopen missgynnande rigtning. Man rådde honom om igen att återkalla sina satser, men fåfängt. Då emedlertid rikets utmärktaste teologer ogillat Terseri läror, och han likväl icke ville afstå derifrån, så kunde regeringen ej längre blifva overksam. Den förböd honom biskopsämbetets ut-

*) *Rådsprot.* d. 3 Juli 1663.

öfvande, tills vid nästa riksdag hans sak blifvit af preste-ståndet närmare undersökt.

Efter dessa uppträden inkom Terserus med skrift på skrift, och erböd, att af sina satser återkalla den ena gången mer, den andra gången mindre; den ena gången att göra afbön, den andra icke; genom hvilket vacklande han än mera skadade sin sak.

Riksdagen 1664 samlades, och presteståndet företog målet om Terserus. Öfverläggningarna leddes af hans båda fiender, biskop Enander på ordförandeplatsen och Svenonius vid pennan. Begge två gjorde, till Terseri fällande, hvad de kunde, och mer, än de borde; ända derhän, att Svenonius förfalskade protokollet och Enander försvarade eller åtminstone ursäktade denna hans oärlighet *).

Men äfven större delen bland presterna var uppbragt mot Terserus. Deras utlåtande författades med mycken stränghet och bidrog till biskopens slutliga fall. Af fruktan för en sådan utgång, hade han nu ändteligen förmått sig att ingifva flere böneskrifter, men alla mer eller mindre ställda på skrufvar. Nu, sedan presternas förkastelsedom fallit, inlemnade han till regeringen en fullkomlig afbön och återkallelse. Han erkände att de öfverklagade ordasätten voro obetänksamma och felaktiga; att han dermed förargat församlingen; och att hans domare med rätta misstänkt honom för kätteri o. s. v. Han lofvade hädanefter hålla sig till den rena lutherska läran och formula concordiæ, *och,* tillade han, *om jag i mitt hjerta någon annan mening förborgar, eller i något sträfvar mot den rätta lutherska läran, så vare jag förkastad från Guds ansigte evinnerliga. Denna ed gör jag af uppriktigt hjerta och med tryggt samvete, så sannt mig Gud hjelpe till lif och själ.*

---

*) Uppgiften kommer dock ursprungligen från en Terseri anhängare. Dock voro hvarken Enander och Svenonius rätt väl kända.

Denna afbön och återkallelse kommo för sent och ansågos af de fleste vara icke uppriktiga utan blott af nöd och fruktan framtvingade. Den 20 Augusti beslöt derföre regeringen, att Terserus skulle afsättas; *ty*, hette det, *hela presterskapet var honom emot, och regeringen kunde ej gå ifrån dess önskan.* Af skonsamhet tillät man dock Terserus sjelf begära sitt afsked, hvilket honom beviljades den 25 Aug. 1664.

De förnämsta punkter, för hvilka han anklagades, voro åtskilliga nya åsigter om budordens indelning, om hufvudstyckenas antal, sabbatens helgd, vigten af goda gerningar och betydelsen af Kristi nederstigande till helvetet m. m. Egentliga orsaken till hans fall var dock hans många ovänner. Dessa framletade och utskreko de så kallade kätterierna, och uppretade tidsandans ifver för svenska renlärigheten. Terseri eget uppförande, hans besynnerliga vacklande mellan envishet och eftergift förvärrade saken. Detta gemensamt vållade hans ofärd *).

*) Man har ofta påstått, att rätta orsaken till denna ofärd var regeringens och högadelns mot Terserus fattade hat sedan 1650 års riksdag. Terserus har med den trovärdighet, han kan äga, sjelf antydt något sådant. Att några af högadeln gerna sett Terseri fall, är icke osannolikt, dock obevist. Ett par gånger finnes visserligen Per Brahe hafva under dessa öfverläggningar yttrat ovilja mot biskopen *för dennes fordna förehafvanden och retsamma skrifter* *). Att man till en tid undanhöll för Terserus anklagelse-libellen, tyckes äfven vittna om partiskhet. Flere hittills okända bevis i samma rigtning torde visserligen kunna framdragas; men vi hafva ännu icke funnit några dylika, oaktadt mycket eftersökande i den tidens handlingar. Vi hafva tvärtom funnit många stöd för motsatsen; nemligen att såväl regeringen som Per Brahe enskildt sökte i det längsta rädda Terserus; men att det misslyckades genom hans egen envishet och presternas ifver för renlärigheten **). — Att herrarna i

*) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1663 samt 5 Juli 1664.

**) *Rådsprot.* d. 8 och 9 Febr. 1661, d. 25 Juni och 5 Juli samt d. 15 Oct. 1663 och 20 Aug. 1664. Se för öfrigt, *Minne öfver Terserus af J. Tengström*; en genom sin rikhaltighet och sanningskärlek förträfflig biografi.

Riksförmyndarne skyndade så fort de kunde att godtgöra den hårda dom, som genom presternas renlärighetsifver träffat Terserus. Inom sju år derefter utnämndes han till pastor i Riddarholmen, i Bromma, i Klara och slutligen till biskop i Linköping.

I denna nya befattning visade han vanlig verksamhet, men förhöll sig i öfrigt de första åren tämligen stilla. Dock snart framstack återigen hans förra oro, och Brahes spådom derom gick i fullbordan. Under riksda-

---

regeringen icke med någon bitterhet eller hämndlystnad förföljde Terserus, synes tydligast af förhållandet efter hans afsättning. Man gaf honom genast hopp om upprättelse, och lät honom behålla hela det löpande och halfva det kommande årets biskopslön. Icke fullt ett år efter afsättningen, utnämndes han till pastor i Riddarholmen. På andra året gaf man honom Bromma som præbende dertill, jemte löfte att snart få bättre underhåll och befordran. På tredje året eller 1667 ville De la Gardie hafva honom till biskop i Wexiö *). Året derpå eller 1668 blef han kyrkoherde i St. Klara och stod i ett vänskapligt förhållande till regeringen **). Rådet förklarade honom, såsom *ganska välförtjent*, böra bekomma något stift, om han blott blefve försonad med presterskapet ***). Göteborgs stift eller storkyrkan, till hvilken sistnämnde han erhållit kallelse, ansågos vara för små; han borde hafva Lund eller Linköping. Den förra platsen troddes dock mindre lämpelig i anseende till der varande högskola och Terseri förra villomeningar. Man fästade sig vid Linköping. Per Brahe ensam afrådde, i anseende till mannens oroligbetsanda; men Sten Bjelke trodde, att *olyckan återfört biskopen till förnuft*. Det öfriga rådet ville hjelpa Terserus De hoppades, att han numera i det närmaste försonat sig med presterskapet och utnämnde honom derföre 1671 till biskop i Linköping †).— Kan man efter dessa facta påstå, att förmyndarestyrelsen af hämndlystnad förföljde Terserus?

*) *Rådsprot.* d. 11 Maj och 11 Juli 1667.
**) *Rådsprot.* d. 26 Maj 1669, d. 29 Nov. 1670 samt d. 18 Mars 1671.
***) *S. st.*
†) *Rådsprot.* d. 18 Mars, 1 April och 25 Maj 1671.

gen 1675 uppdrogs honom att förrätta teologie doktors-promotionen. Denna firades i närvaro af konungahus, råd, ständer och en stor skara främlingar. Enligt egen uppgift till en förtrogen vän, valde Terserus *med flit* detta tillfälle att förnya de gamla tvisterna. I sitt hållna tal återupptog och försvarade han några af de förut öfverklagade och af honom afsvurna satserna mot formula concordiæ, Kristi nedstigande till helvetet m. m. Försöket misslyckades helt och hållet. Hans tilltag väckte mycken förargelse hos konungen, rådet, ständerna och i synnerhet hos presterskapet. Redan samma dag påminte man honom i konsistorium derom, att han tolf år förut antagit och lofvat förblifva vid formula concordiæ och ej vidare stifta någon oro. Man frågade, huru han kunnat tillåta sig någonting deremot så stridande, som det nu hållna talet. Hela preståndet och äfven de utnämnde teologie doktorerna ingingo till konungen med en klagoskrift öfver detta Terseri tal. Innan den framlemnades, sökte Terserus tillintetgöra följderna af sitt uppförande. Inför konungen och en del af adeln och presterna uppträdde han i en aftonsångspredikan med ett latinskt försvar. *Jag måste,* sade han, *på konungens befallning oberedd hålla det förra talet, och råkade derföre mot all förmodan yttra sådant, som misshagat. Att jag, som förut lofvat följa formula concordiæ, nu talade mot densamma, kom sig af glömska; ty jag hade förgätit, hvad jag tolf år tillförene derom utfäst. Dessa fel vill jag nu afbedja; men min lära om nederstigandet till helvetet i det yttersta försvara.* Preståndet tillfredsställdes ej af denna förklaring; men konungen nedtystade målet. Sjelf af pfaltsiska ätten, och önskande reduktionens verkställande, ville han måhända skona den man, som visat sig en så trogen anhängare af båda. Tre år derefter, eller 1678, afled Terserus vid 73 års ålder.

Terserus var mycket både lärd och arbetsam. Han har från trycket utgifvit 39 större eller mindre skrifter, deribland också en latinsk öfversättning af första, andra och en del af tredje Mosebok, företagen på drottning

Kristinas befallning. I ämbetet var han nitisk och allvarsam. Troligt är, att den stränghet, hvarmed han bestraffade maklighet, oordning och egennytta var hos mången den rätta, kanske enda orsaken till det hat, hvarmed han förföljdes.

Då stoltheten ej retades genom motsägelser, var han glad och angenäm i umgänget. Han hade derföre mycken kärlek, såväl bland sina gamla skolkamrater inom Westerås stift, såsom ock bland åtskilliga underhafvande i Finnland. *Ty,* sade man, ***han lefde ljufligen med sitt presterskap och var deras fader, broder och gode vän.***

Han var ej fri från tidens fördomar. Derom vittnade i synnerhet den ifver, hvarmed han angrep eller försvarade åtskilliga smärre punkter af lärobyggnaden och på sådant sätt störde sitt och församlingens lugn. Ännu ett par exempel. Då ena tornet af Nyköpings slott år 1655 afbrann, trodde han på fullt allvar, att drottning Maria Eleonoras vålnad hade uppenbarat sig, sittande på det andra tornet. En annan gång, när en finsk student anklagades för trolleri och förbund med den onde anden, ansåg sig Terserus öfverbevisad om sakens verklighet och dömde studenten till döden. Per Brahes lugna och upplysta åsigter räddade den olycklige.

Terserus talade vid 1650 års riksdag för reduktionen, och mot adeln, likaså vid flere andra tillfällen. Man har derföre velat af honom göra en stor och ädel folkets och frihetens försvarare. Men efter sakens närmare betraktande kunna vi icke instämma häri. Terseri bild är ej en bland de vackra i våra häfder. Han blef 1647 och 1648 af Kristina framdragen; men deltog 1651 mer eller mindre i Messeniernas stämplingar mot samma drottning. — Vid 1650 års riksdag ställde han sig i spetsen för menige preseståndets motstånd, nära nog uppror mot biskoparnas åtgerder och myndighet. År 1658, sjelf blifven biskop, uppförde han sig med större sjelfrådighet än nästan någon annan, och fordrade att enväldigt styra både domkapitel och stift. — År 1650 var han i spetsen för dem, som bittrast tadlade kronogodsens af-

yttrande. År 1658 mottog han sjelf af Karl Gustaf ganska betydliga förläningar. — Att han med någon serdeles ifver talat för de lägre samhällsklassernas frihet, hafva vi aldrig funnit; men när Wörå socken i Österbotten icke ville lyda hans befallningar, tog han Gudstjensten ifrån dem och stängde kyrkan, tills de bättrade sig och bådo om förlåtelse. — År 1664 lofvade han med helig ed att följa concordiæ-boken. År 1675 angrep han henne offenteligen — och ursäktade sig sedan med glömska. — År 1664 försäkrade han vid sin salighet att ej mer hysa sina förra satser om nederstigandet till helvetet. År 1675 yrkade han dem åter och ville ej mer derifrån afstå. — År 1675 den 3 October förklarade han högtidligt från predikstolen och inför sin konung, att det var såsom oförberedd och af misstag, som han kom att i doktorstalet vidröra de ömtåliga punkterna. Några månader derefter skref han till sin systerson och berättade, att han vid sista doktorspromotion just *med flit* sökt tillfälle att åter framkomma med den gamla tvisten.

Dessa drag stå outplånliga i hans historia. Vi kunna ej i dem igenkänna bilden af en ädel och högsinnad folkets och frihetens försvarare.

JOHAN GEZELIUS DEN ÄLDRE,

bondeson från Gesala by i Romfertuna socken af Westmanland, född 1615, var också en bland de många utmärkta män, som under Rudbeckii kraftfulla styrelse danades vid Westerås läroverk. Sverge inhemtade vid denna tid en rik och herrlig skörd af den store biskopens utsäde.

Den unga bondesonen vandrade snillets, flitens och sedlighetens vanliga, branta, men uppåt sträfvande stig. Redan vid 26:te året utnämndes han till professor i grekiska och österländska språken, vid det 34:de till pastor i Skedvi, vid 45:te till general-superintendent öfver Liffland och vid 49:de året till biskop i Åbo.

På alla dessa platser ådagalade han ovanlig kraft och verksamhet. Att uppräkna allt det goda, han uträttat, tillåta ej tid och utrymme. Vi hinna blott anföra några de hufvudsakligaste dragen. Som professor i Dorpt utarbetade han för ungdomens bruk en grekisk språklära, så väl och ändamålsenligt affattad, att den i skolorna bibehållit sig till våra dagar, och hunnit ända till 10:de upplagan. Som superintendent besörjde han en ny kyrkoordning för Liffland, och en ny upplaga af katekesen på lettiska språket, visiterade derhos flitigt i alla församlingarna och sökte afskaffa hvarjehanda oordningar.

Biskop i Åbo var han under 25 års tid, och man kan säga, att Finnlands kyrkoväsende och läroverk af honom ordnades i det skick, som de sedermera hufvudsakligen bibehållit. Han bestämde fordringarna för prestexamen, uppdref kateketiken, införde bruket af husförhörslängder, författade en förberedande kyrkolag, och dref med yttersta ifver på allmogens undervisning genom skolmästare, klockare och prester. Vid allt detta mötte han ganska stort hinder, i synnerhet hos bönderna, hvilka satte sig envist emot de nya skolorna, i anseende till det besvär och den kostnad, som deraf förorsakades. Men Gezelius sjelf var lika enträgen och skydde för egen person hvarken besvär eller kostnad. Han utgaf nya upplagor af finska psalm- och handboken samt utarbetade en större och en mindre finsk katekes, hvilka sednare ännu i våra dagar af Österbottens allmoge begagnas. För de lärda undervisningsverken uppsatte han en skolordning och många läroböcker, så väl ställda, att de utgöra ett märkbart skifte i svenska undervisningsverkens historia. — Han var derjemnte en man, den der icke blott vid skrifbordet ordnade, utan också i verkställigheten gaf eftertryck åt sina inrättningar. Han höll årliga möten med presterna och visiterade församlingarna och skolorna i sitt vidsträckta stift så träget, att han hade vid hvarenda kyrka varit sex, vid somliga åtta gån-

ger. Det gick så långt, att tröga och motvilliga prester till och med anförde klagomål öfver hans täta besök.

Böcker och i synnerhet läroböcker voro vid denna tid både sällsynta och dyra, serdeles i Finnland. För att skaffa sådana var det som Gezelius sjelf utarbetade eller lät andra öfversätta och införa en mängd dylika skrifter. På det han skulle kunna för godt pris tillhandahålla dem åt ungdomen, förskaffade han sig ett eget boktryckeri. Summan på derstädes tryckta böcker, antingen af honom utarbetade eller på hans bekostnad eller föranstaltande utgifna, stiger till ett antal af 111 stycken. — Vid 55 års ålder började han dessutom, tillsammans med sin son, det stora, efter dem så kallade gezeliska bibelverket, hvilket dock blef färdigt först en längre tid efter fadrens död.

Det finnes två olika, sällan hos en person förenade, sätt att främja vettenskaperna; nemligen det ena att höja, det andra att utbreda dem; det förra att öka och vidga sjelfva vettenskapens innehåll; det andra att till så många som möjligt sprida den välgörande kännedomen om samma innehåll. Gezelius var en vettenskapsman af det sednare slaget, och har som sådan knappt inom Sverge haft sin like. Att några af hans läroböcker bibehöllo sig i bruk, hundrade, nära tvåhundrade år, ådagalägger författarens stora förmåga af klarhet och ändamålsenlig anordning. För hvarje svensk, som intill våra dagar studerat grekiska språket, har Gezelius varit den första läraren. I Finnlands skolor, folkskolor och kyrkor verkade Gezelii anda och ord i mansålder efter mansålder; och ännu i våra dagar är det med Gezelii framställningssätt och katekes, som kristendomens salighetslära talar till innevånarne i Finnlands aflägsnaste nejder. Det är ett herrligt minne af ljus och välsignelse.

Gezelius hade ett behagligt och värdigt utseende. De stora, talande ögonen och den höghvälfda näsan tilldrogo sig genast åskådarens uppmärksamhet. Friska rosor ännu på de fårade kinderna vittnade om ålderdoms visbet i ungdomen, och om ungdoms-helsa i ålderdo-

men. Det rika, krusiga och silfverhvita håret och skägget gåfvo åt hela ansigtet ett lika skönt som vördnadsbjudande uttryck. Vid sin död var patriarken stamfader för 70 barn och barnabarn.

Dock äfven denna bild har sina skuggor, denne store man sina fel, ehuru smärre, förlåtliga, dock som vanligt medförande sina olägenheter, sitt straff. Biskop Gezelius var något envis och för mycket ömtålig om sitt anseende, kanske ock stundom för sträng i sina bestraffningar. Detta föranledde flere obehagliga uppträden och tvister, hvilka än mer ökades genom biskoppinnans och döttrarnas öfvermodiga och stolta uppförande. De ådrogo derigenom både sig och sin far afund, tadel, ovänskap och till och med rättegångar. Vanartiga, af Gezelius bestraffade menniskor iakttogo begärligt sådana tillfällen till hämnd. Bland dylika hans vedersakare märkes Terseri gamle förföljare, Svenonius, och den ändå sämre professor Petræus. Denne sednare förspillde emellertid genom ständiga trätor och elakhet sitt anseende till den grad, att ingen mer fäste sig vid det ovett, hvarmed han öfverhöljde den utmärkte biskopen. Gezelii lefnad blef dock genom dylika uppträden ofta förbittrad. Icke destomindre fortfor han att lika träget och troget vårda stift, församlingar och läroverk och det allt till sin död. Den inträffade 1690 vid hans sjuttiondefemte år.

Nu tystnade afunden, tadlet och småsinnet; men rättvisan, tacksamheten och saknaden höjde öfverljudt sina stämmor. Ej mindre än 14 serskilda klagoskrifter utkommo. Högskolan uppstämde på latin sina »*Lamenta musarum*» *), och på grekiska och hebreiska likaledes andra klagodikter. Underhafvande framburo vid grafven sina »*sorgecypresser*». Den »*apostoliske mannen*», den »*återuppväckte Johannes döparen*» voro tittlar på skrifter, hvarmed kyrkan uttalade sin sorg öfver den lärare, den *Johannes*, som sjelf gjort sig af dessa namn förtjent. Äfven finska församlingarna tolkade på

---

*) *Sånggudinnornas klagan.*

eget tungomål samma saknad efter den »*Gode biskopen*»; så kallade de den bortgångne, och så äfven sitt sorgeqväde vid hans bortgång. Till svar på denna Finnlands klagan, hördes från andra sidan hafvet »*Lifflands efterklang*» och sorg vid sin fordna, så älskade general-superintendents frånfälle.

Biskop Johan Gezelius den äldre har icke åt sitt fädernesland eröfrat några nya landskap. Men efter tjugofemårig förvaltning återlemnade han åt Sverge det honom anförtrodda Finnland, förädladt och nytt och förskönadt.

TREDJE KAPITLET.

OM ADELN.

I ALLMÄNHET.

I jemförelse med några bland de föregående och efterkommande regeringarne var förmyndarestyrelsen tämligen sparsam med adeliga värdigheters utdelande. Under dess tretton regeringsår nämndes ingen grefve, ingen friherre; men 108 slägter adlades och 28 naturaliserades. För öfrigt blefvo ståndets enskilda angelägenheter mycket ordnade. Riddarhuset färdigbyggdes och pryddes med teckningar af Ehrenstrahl. Rikshistoriografen Widekindi skulle upprätta matrikel öfver dess ledamöter. Ståndet blet också försedt med bestämda tjenstemän, och man började hålla utförligare protokoller, hvilka upptogo, icke såsom förut, endast besluten och ett eller annat märkligare yttrande, utan ock det vigtigaste af föregående öfverläggningar *). Dessa anordningar skedde för det mesta vid 1668 års riksdag, då Joh. Gyllenstjerna var landtmarskalk och, som det tyckes, på denne verksamme herres bedrifvande. — För öfrigt voro ståndens ledamö-

*) *Riddarhusarkiv.* Riksdagsacta 1668.

ter ofta ganska fåtaliga. Vid riksdagen i Stockholm 1660 infunno sig på riddarhuset tillsammans endast 80 hufvudmän *).

Sällan har svenska adeln ådagalaggt så ringa förtjenster, och likväl mot krona och medstånder framställt så obilliga anspråk, som under ifrågavarande tidskifte. Riddarhuset har ej heller någonsin företett sådana taflor af inre oenighet och upplösning. Det var under denna tiderymd, som svenska adeln sjelf upparbetade den graf, hvari den sedan af Karl den elfte störtades. Det fordom så stolta och starka stamträdet måste invertes murkna, innan det kunde fällas af envåldets yxa och allmänna tänkesättets storm. I detta hänseende är ifrågavarande skifte icke begynnelsen af något nytt, men upplösningen af ett gammalt tidehvarf. Det påkallar som sådant vår uppmärksamhet i ganska hög grad; och vi skola utförligt framställa förhållandet i alla dess olika rigtningar. Vi börja med en teckning af

ADELNS FÖRHÅLLANDE TILL KONUNGAMAGTEN.

Under Erik Sparres och Axel Oxenstjernas tider var svenska högadeln lifvad af de gamla romerska patriciernas aristokratiskt republikanska anda; stolt och herskly-sten, men också högsinnad och full af mod och fosterlandskärlek. Den store Gustaf Adolf försonade den tills vidare med konungamagten och, hvad som än svårare var, med dess ärftlighet. Men efter hans död vaknade snart de gamla stolta tankarna; och vi minnas det djerfva språk, gamle De la Gardie inför sjelfva Kristina förde om *träldomen i ett arfrike.* Äfven under ifrågavarande tiderymd förnimmas flägtar af denna anda, dock svagare, obetydligare. En Ture Oxenstjerna klagade vid riksdagen 1660 högt, *att genom arfsrättens införande hade Gustaf Wasa tillfogat svenska adeln en skada, hvarvid barnbarns och efterkommandes tänder ännu ömmade.*

*) *Riddarhusarkiv.* Riksdagsacta 1660.

Denne Oxenstjerna tycks visserligen hafva varit en vildhjerna; men att slika ord kunnat, äfven af en dylik person yttras, bevisar åtminstone något. Andra ljud åt samma håll saknas ej. Allmänt troddes och säkert är, att svenska högadeln fruktade och afskydde en ökad konungamagt; dertill drifven, dels af ett stolt frihetssinne, dels af egennyttig farhåga för en blifvande inskränkning af ståndets fri- och rättigheter, både i ett och annat hänseende.

Någon gång spårar man till och med ett slags bemödande att i laglig form inskränka konungamagten. Som sådana ehuru matta försök räkna vi några i 1660 års regeringsform intagna ändringar; t. ex. att konung icke kunde välja nya riksråd utan de förras hörande; att arfsrätten enligt 1650 års beslut inskränktes till manliga linien, o. s. v. Men det fanns en annan och svårare brytning. Under denna tiderymd hade adeln nemligen icke blott bibehållit utan till och med i någon mån ökat den stora andel af Sverges jord, som den på ett eller annat sätt fått i besittning. Riket nalkades mer och mer den tidpunkt, då all dess jord skulle vara i adelns hand, och detta stånd sålunda blifva konungens enda, egentliga, omedelbara undersåtare. Ifrån samma ögonblick, detta mål blefve hunnet, skulle i Sverge finnas endast tvenne statsmagter, konung och adel, men ingen tredje förmedlande samhällsklass att hålla jemnvigt mellan båda. Lätt skulle då magten falla uteslutande i händerna på den ena eller andra. Riket stod i fara att antingen såsom Frankrike få en enväldig konung öfver en hoftjenande adel, eller såsom Polen och Dannemark få en enväldig adel med en magtlös konung. Detta sednare förhållande var väl det mål, som stod närmast; det mål som mest föresväfvade å ena sidan adelns önskningar och å andra sidan såväl konunga- som folkvännernas farhågor. Det var också ganska troligt, att adeln, hunnen till besittning af all rikets jord, skulle snart tillintetgöra både konungens magt och folkets frihet.

Planen, om den någonsin kom till fullt medvetande af sig sjelf, misslyckades af flere skäl. Adeln var för oenig. Den innehöll beståndsdelar, som nära sammanhängde med folket; andra, som berodde af konungamagten; andra, som med gretligt öfvermod stötte ifrån sig den stora hopen af öfriga ståndsbröder. Adeln var också oskicklig. För sina öfvervägande anspråk hade den ej mer, såsom i förra tider, några öfvervägande förtjenster att åberopa. Motsatsen mellan anspråkens storhet och förtjensternas ringhet föll en hvar i ögonen, stack en hvar i hjertat. Förbittringen blef allmän. Konungamagten passade tillfället. Den afslöt det länge i underhandling stående förbundet mellan konung och ofrälsestånd. För detta förbund föll hela det vidt utgrenade och till skenet så mägtiga adelsväldet.

Detta om ståndet i allmänhet. Högadelns förhållande till konungamagten utgör en helt och hållet serskild sida af saken. I kapitlet om Per Brahe är utförligare omtaladt, huru de rikt förlänade grefvarna började eftersträfva en slags likhet med Tysklands sjelfständiga furstar. Om allt fått sin framgång, skulle derigenom hafva uppkommit en ny mellanmagt mellan konung och adel; grefskapen hade blifvit stater i staten, och grefvarna sjelfva ett slags ärftliga gammaldags fylkeskungar, eller dåtids kurfurstar. Huru det i slik händelse gått med den gemensamme öfverkonungens magt, kanske ock med den i grefskapen boende adeln, är lätt att ana. Tyskland visar exemplet. Mot detta mål hunno dock grefvarna knappast peka, innan de slogos på fingrarna. De fingo dervid emot sig ej blott konung och ofrälsestånd, utan ock hela den lägre adeln.

TVISTERNA MELLAN HÖG- OCH LÅG-ADELN.

Då Erik den fjortonde införde grefve- och friherrevärdigheterna, utsådde han ett frö till svenska adelns inbördes oenighet och framtida fall. Detta insågs och erkändes snart af de klokare inom ståndet. Man hörde

ock herrar af gammal, men obetitlad adel med ett slags stolt förakt sätta sig öfver de nya högre värdigheterna; andra åter beklaga den splittring, som genom sådan olikhet kunde på riddarhuset uppstå. Klagomål i denna riktning hördes af Axel Oxenstjerna och, om vi ej missminna oss, af Erik Sparre. Det i början slumrande oenighetsfröet utvecklades också hastigt nog under de sista femtio åren. Den stora mängden af nyskapad, ofta fattig adel och dess afund mot de gamla och rika slägterna bidrog mycket dertill. Bitterheten ökades än mer, då Kristina, tvärtemot Axel Oxenstjernas råd och vilja *), utfärdade år 1651 den ryktbara förordningen om grefvarnas privilegier. Med denna åtgerd kastades en brandfackla in på riddarhuset, och snart slog lågan flammande upp i det redan förut samlade brandämnet. Redan vid 1655 års riksdag utbrusto mellan grefvarna och den öfriga adeln ganska obehagliga tvister. Dessa fortforo sedermera allt framgent. De ökades och förbittrades mer och mer, tills de brottande slutade med att störta hvarandra båda två djupt ned ifrån den höjd, de hvar för sig ville ensam innehafva. Hvad, som af denna brottning föreföll under närvarande tiderymd, skola vi i korthet berätta.

Grefvarna, med sina höga värdigheter och stora grefskap, voro öfver denna sin rang och sin rikedom ofta ganska öfvermodiga och visade den lägre adeln ett stolt förakt. Högre ämbetsmän, äfven adeliga, behandlades med förnäm och stötande öfverlägsenhet. Att till mågar taga sådana simpla adelsmän, dertill ville den grefliga stoltheten så ogerna som möjligt beqväma sig. Grefvarna sökte äfven åt sina döttrar förbehålla benämningen *fröken;* adelns borde åtnöjas med *jungfru*titteln. Trätan mellan båda hoffröknarna, Ingeborg Gyllenstjerna, född friherrinna, och Hedvig Stenbock, född grefvinna, hafva vi redan omtalat. Det vanligaste och suraste träteäpplet var den åt grefvar och friherrar förunnade domsrätt inom

*) *Rådsprot.* d. 26 Nov. 1672.

deras gref- och friherrskap. Ofta klagades deröfver; men regeringen och rådet, bestående för det mesta af grefvar och friherrar, plåstrade väl litet på såret, men i hufvudsaken stadfästades det förra bruket.

Rättskänsla, frihetskänsla, kanske då och då afund, satte lågadeln och en del af friherrarna i harnesk mot dessa företrädesrättigheter. Så bildades på riddarhuset ett starkt parti, anfördt af Klas Rålamb och Johan Gyllenstjerna; inom rådet understödda af Sten Bjelke, Knut Kurck, m. fl. De angrepo högadelns yttre prakt och utmärkelser och ifrade till exempel mot seden att i likfärder bära den aflidnes anor och slägtvapen; som skäl anfördes brukets fåfänglighet, skrytsamhet, obillighet, ty en hvar hedrades dock endast af sina egna förtjenster m. m. Men Bengt Horn påstöd, att vanligaste skälet var *afund hos det småfolk, som icke hade några dylika prydnader att framte* *). — Man angrep på samma sätt högadelns rikedom och yrkade flere gånger reduktion och det med den yttersta häftighet, så att landtmarskalken näppeligen kunde hålla tredje klassens ifver inom de lagliga skrankorna **). — Man angrep sluteligen högadelns påstådda rättighet till de förnämsta platserna, hvilket hängde tillsammans med frågan om rangordningen. Tvisterna voro ofta rätt häftiga. Man talade ej sällan om blodiga panter; och lågadeln yttrade sin längtan efter den högadliga förmyndarestyrelsens upphörande. Många till och med stämplade för Karl den elftes förtidiga uppträdande på tronen, endast för att genom honom få så snart som möjligt qväsa det grefliga högmodet.

Dessa förhållanden gåfvo naturligtvis anledning till många enskilda och uppretande tvister mellan så väl båda samhällsklasserna som deras enskilda medlemmar. En

---

*) *Rådsprot.* d. 14 Sept. 1668.

**) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1672 d. 14 Nov. och likaså flerestädes i rådsprotokollen.

bland dem, som väckte mesta uppseendet och största förargelsen, var följande.

Öfverståthållare i Stockholm var riksrådet och friherren Axel Sparre. Han råkade i träta med dervarande general-inspektoren Flygge och förifrades dervid så, att han befallde sin betjent prygla Flyggen, hvilket också verkställdes, ehuru denne sednare var både adelsman och general-inspektor öfver rikets tullar. Flygge klagade hos rådet och hänvisades till hofrätten, hvilken dömde Sparren från sysslan och till betydliga böter. Vid denna utgång tyckas åtskilliga inom rådet hafva känt ånger deröfver, att det tagit hofrätten till domare öfver ett riksråd. *Hofrätten,* sade Bengt Horn, *bör besinna skilnaden mellan en simpel och en utmärkt person. Bättre karlar än Flyggen hafva blifvit pryglade af ett riksråd; och riksrådet har derföre icke ådömts annat straff än böter. Nu har dock hofrätten vågat döma Sparren ifrån sitt ämbete.* De la Gardie sade: *afsättning är för ett riksråd detsamma som lifsstraff för en annan.* Per Brahe tillade: *ett riksråd bör framför vanlig adel hafva samma företräde, som adeln har framför ofrälse.* Johan Gyllenstjerna invände: *med riksrådets tillåtelse! Hofrätten är ju i stället för konungens räfst? Gustaf Adolf satt sjelf deri, och hvarken enligt då eller nuvarande regeringsform är någon derifrån frikallad.* De la Gardie invände: *jag tror dock, att det är konungen och ej hofrätten, som äger att dömma om ett riksråds ämbete.* Sten Bjelke förklarade, att man i hofrätten med svidande hjerta afsagt domen; men lagen tvingade dertill. Trätan fortgick med mycken häftighet, och ord framkastades å ena sidan om de *trälbornas* djerfva anspråk; å andra sidan om Sparres öfvervåld, så mycket mera stötande som han i egenskap af öfverståthållare bort sådant afstyra. På Flygges sida talade Gyllenstjerna, Nils Brahe, Klas Rålamb, äfven Klas Tott; för Sparren deremot De la Gardie och i synnerhet Bengt Horn. Klas Tott, understödd af Per Brahe och Gyllenstjerna föreslog, att Sparre skulle be

sin vederpart om förlåtelse. Men Bengt Horn inföll: *om jag vore i Sparrens ställe, gjorde jag det aldrig.* Deruti instämde äfven De la Gardie och Krister Horn.

Saken tog en vidtutseende vändning. Det var under brinnande riksdag och tredje klassen på riddarhuset betraktade såsom en skymf mot sig både sjelfva pryglingen och att upprättelse för densamma vägrades. Det kom ut ett rykte, att Flygge ämnade nedlägga målet. Adeln hotade *att i sådant fall utkasta honom från riddarhuset.*

Emellertid förgick månad efter månad. Riksrådet uppsköt saken, och Flygge kunde ej erhålla någon upprättelse. Han klagade då hos den ännu församlade riksdags-adeln; men denna kunde ej omedelbart blanda sig i målet. Nära ett helt år förflöt, innan riksrådet efter långa och häftiga strider fällde sitt sluteliga afgörande. Det innehöll: *att regeringen för sin del förlät Axel Sparres brott, om han nemligen begått något. Kunde ej han och Flygge förlikas, skulle de om igen dömas af hofrätten* *).

Sådan var våldsgerningen, sådan rättegången, sådant utslaget. Enhvar kan sluta till de känslor och omdömen, som af detta och dylika uppträden föranleddes inom så väl ofrälseständen som lågadeln.

Det ämne, som mest och oupphörligast uppretade och underhöll oenigheten på riddarhuset, var dock trätan om

RANGORDNINGEN.

Menskliga fåfängans begär efter utmärkelser och företräden har alltid och allestädes gjort sig gällande; ej minst inom Sverge. Våra häfder hafva i alla tider haft derom mycket att förtälja, mest dock under den tiderymd, med hvilken vi nu sysselsätta oss. De uppretan-

---

*) *Rådsprot.* d. 16, 19, 20 Juli, d. 12 Sept., d. 5 Oct., d. 4, 12 och 13 Dec. 1672 och 21 Juni 1673.

de orsakerna voro öfvermod hos högadeln; i synnerhet hos grefvarna; och å andra sidan hos lågadeln känsla af rättvisa och menniskovärde, stundom med inblandning af småfolkets afund.

För öfrigt lågo sådana rangtvister i tidens anda. Det var de lägre uppåtsträfvande samhällsklassernas bemödande att göra förtjensten gällande bredvid, eller öfver börden. Också förekommo dylika tvister i många länder; och i Sverge inom alla samhällsklasser. Så tvistade till exempel prester och biskopar om den plats, Lunds biskop och stift skulle intaga bland de öfriga. Likaså Malmö och Landskrona sins emellan om första rummet; och på samma sätt flere andra städer *). Borgareståndet klagade, *att en hop ofrälse ämbetsmän, notarier, sekreterare med flere, ville i egenskap af kronans tjenare förhåfva sig öfver städernas ämbetsmän och derföre i samqväm kasta sig framföre rådmän och borgmästare;* af hvilken orsak äfven borgareståndet ödmjukeligen anhöll om rangordning **). Mellan regementerna blef 1675 en serskild ranglista af Karl den elfte utfärdad ***). Till och med allmogen bråkade med samma sak. År 1672 fordrade riksdagsbönderna från Finnland, att få plats nästefter dem från Uppland. Som skäl förebars, att Finnland var ett storfurstendöme, de andra landskapen deremot blott grefskap eller hertigdömen †). Att detta skulle sträcka sig äfven till fruntimmerna och der ej göra minsta oväsendet, förstås af sig sjelft. Trätorna mellan De la Gardies hustru och syster, och mellan de båda hoffröknarna, hafva vi redan omtalat. Dylika förefölla esomoftast på bröllop och begrafningar; och vid en högtid inom De la Gardiska slägten, ville än hop anseddare adliga fruar icke infinna sig, för att ej nödgas sitta ned under åtskilliga unga fröknar, födda gref-

---

*) *Rådsprot.* d. 4 och 10 Maj 1664.
**) *Rådsprot.* d. 27 Oct. 1660.
***) *Rikaregistrat.* d. 29 Mars.
†) *Rådsprot.* d. 5 Oct. 1672.

vinnor. Redan drottning Kristina hade en gång, efter dylika uppträden skämtande bedt Axel Oxenstjerna affatta en rangordning för fruntimren. Rikskanslern svarade: *allt, hvad ers majestät befaller, skall jag hörsamligen efterkomma; men detta enda nödgas jag undanbedja mig* *).

Vi återgå till rangstriden mellan grefvarna och lågadeln. Spår till densamma finnas redan länge förut; till exempel då Per Brahe 1651 ville både i rådkammaren och hofrätten taga, såsom grefve, plats framför alla äldre både riks- och hofrättsråd; — eller 1641, då den tjugoårige grefve G. A. Lewenhaupt ville gå näst rikets råd och således framför alla dess öfriga ämbetsmän. Man hade vid denna tiden för slitandet af dylika tvister ingen annan lag än en paragraf i Gustaf Adolfs riddarhusordning, så lydande, *att ridderskapets ordning och sätten på riksdagarne* (d. v. s. indelningen i grefvar, friherrar, riddare och menige adel), *icke skall vara någons ämbete, tjenst eller dygd till mens; utan hvar och en skulle aktas såsom han vore man till, och som hans dygd, egenskaper och andra orsaker det förtjente.* Detta lagrum hade af adeln ofta blifvit mot grefvarna åberopadt, men af regeringen aldrig i hela sin anda efterkommet. Under den fördomsfria och hvasstungade Kristina, och under den kraftfulle och myndige Karl Gustaf höllo sig båda partierna försigtigtvis tillbaka. Men efter denne sednares död utbröt på riddarhuset stormen utan hejd. Den leddes af Klas Rålamb i spetsen för adeln och af Johan Gyllenstjerna i spetsen för friherrarna. Några grefvar talade deremot, men förgäfves **). Hela riddarhuset anhöll formeligen, att regeringen ville utfärda en rangordning, grundad på den tjenst, man innehade, icke på det stånd, hvari man blifvit född. Regeringens svar blef en anhållan, att adeln måtte afstå

*) *Rådsprot.* d. 11 Dec. 1672.
**) *Rådsprot.* d. 25 Oct. 1660. *Riddarhusark.* riksdagsacta d. 30 Oct. 1660.

från sin begäran. Men detta väckte en ny och svårare strid. Klas Rålamb å ena sidan talade ifrigt för lågadelns parti. Unga grefve Gabriel Turesson Oxenstjerna utbrast å andra sidan: *man må göra hvad ordning, som häldst, men aldrig tar jag plats under en landshöfding.* Härvid utbröt än häftigare ovilja. Man ropade, *att den unga grefven borde tänka sig före. Han borde först sjelf blifva en karl, innan han ville sätta sig öfver karlar; han borde någon gång hafva hört, hur kulor låta, innan han framkastade så stolta ord* o. s. v. *). Slutet blef, att ståndet ingick med en ny anhållan om rangordning **). Styrelsen, för det mesta bestående af grefvar och friherrar, gaf ett undvikande svar, blott en önskan, en förhoppning, *att adelsståndets olika klasser måtte hvarandra med höflighet bemöta, så att alla samqväm i god sämja och enighet aflöpa* o. s. v. Dervid fick saken bero den gången.

Riksdagen 1664 sammanträdde och adeln förnyade sin begäran. Öfverläggningen derom blef vid rådsbordet ganska liflig. För rangordning efter tjenst talade Knut Kurck, Sten Bjelke och i synnerhet Gustaf Bonde. De anmärkte, *att adelns begäran öfverensstämde med billighet och med Gustaf Adolfs riddarhusordning; äfven med försigtighetens fordringar; ty,* sade Gustaf Bonde, *om vi ej genom en sådan förordning tysta missnöjet och förena sinnena, så går det med oss, som med adeln i Dannemark; vi blifva af de lägre klasserna och stånden kastade öfver ända.* Mot rangordningen talade De la Gardie, Klas Tott, och i synnerhet gamla Per Brahe. *Det är skilnad,* sade han, *emellan en republik och ett konungarike, i synnerhet ett arfrike. I ett sådant kunna stånden icke vara hvarandra så fullkomligen lika. Dessutom, i fall personlig förtjenst uteslutande skall gälla, komma de gamla slägterna att ligga under, hvilket dock vore ganska svårt. — Vidare*

*) *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 13 Nov. 1660.
**) *Rådsprot.* d. 12 Nov. 1660.

är det en konung, som gifvit dessa värdigheter; de kunna derföre endast af en konung, icke af en förmyndareregering eller ständer återtagas. Så fortgick tvisten. Grefvarna vågade ej fordra lagligt företräde åt börden och ville ej medgifva ett sådant åt förtjensten. Deras mening fick öfverhanden och man utfärdade till frågans afgörande en förordning, lång och vidlyftig, men i högsta grad obestämd; i sjelfva verket blott en ytterligare uppmaning att med undseende och höflighet afböja alla tvister.

Adeln var ingalunda nöjd med denna förklaring; och under fortgående riksdag inträffade händelser, som bragte sinnena i än häftigare jäsning. Midt i en likfärd gick den yngre general-majoren grefve Königsmarck förbi den äldre general-majoren baron Karl Sparre, samt framryckte i samma led som två förut gående grefvar. Saken väckte uppseende och dagen derpå mycket buller på riddarhuset. Grefve Steinberg ville betrakta det som en enskild tvist; men Rålamb och Kurck, i spetsen för lågadeln och friherrarna, ansågo det som ett nytt bevis på grefvarnas öfvermod. Bland andra började en öfverste Sjöblad tala i ämnet. Då afbröt honom gref Steinberg och sade: *har du också någon ting att i denna saken förmäla? Kanske också du vill gå framför en grefve?* Då inföll Johan Gyllenstjerna: *ja, hvarför icke! Har Sjöblad högre tjenst än grefven, så må han ock hafva högre plats.* Steinberg svarade: *vill du, broder, afgöra det, som konungen icke velat afgöra, utan lemnat till inbördes höflighet?* Gyllenstjerna svarade: *jag säger ändå, att, om jag har högre tjenst, så vill jag ej gå under en grefve, som har lägre.* Då hänfördes Steinberg af sin vanliga hetta. Han sprang upp från sin plats och till Gyllenstjerna, sägande: *hvarföre ser du så surt på oss grefvar, och åtager dig denna sak med så mycken häftighet? Du borde skämmas att tala med sådant öfvermod.* Härvid uppstod öfver hela riddarhuset ett ogillande sorl, så häftigt, att landtmarskalken hotade aflägsna sig, och Rålamb endast med möda

kunde stilla bullret. Både regeringen och grefveklassen blefvo ganska ledsna öfver den förbittring, som uppträdet förorsakade. Man tilldelade bägge grefvarna, nemligen Königsmarck och Steinberg, hvar sin skrapa för visad obetänksamhet; men någon förordning om rang efter förtjenst, och icke efter börd, hördes ej af.

Ett par år derefter utnämndes grefve Ludvig Wierich Lewenhaupt till riksråd. Han var en redlig och välförtjent herre, men hade likasom bröderna sin peppar af höghet, och i ådrorna några droppar af gamla gref Ebbas blod *). Han ville, som man sade, icke mottaga platsen, derföre att han skulle vid rådsbordet sitta under en hop äldre riksråd, som icke voro grefvar. För sådana tänkesätt kom han en gång i tvist med grefhataren Johan Gyllenstjerna. Denne utbrast: *i Lewenhauptar hafven föga skäl att yfvas. Äran af eder börd från Folkungarna känner man nogsamt; och ganska måttlig är den hedern, att på riddarhuset sitta bredvid den obetydliga franska ätten De la Gardie. Det är blott gamle kong Göstas giftermål med Margareta Lejonhufvud, som gifvit anseende åt eder slägt.* Lewenhaupt sökte sätta sig öfver den uppbragte mannens ord och sade: *jag förhäfver mig öfver ingen, men undrar på edert uppförande, emedan i friherrar ären med oss grefvar i samma klass och samma ställning.* Men Gyllenstjerna fortfor: *här i landet må ingen inbilla sig vara af hög adel, som ej kan ända till tolfhundratalet visa i rätt manligt uppstigande led förfäder, som då voro riddare och rikets råd. Det kan jag göra, och med mig några få slägter samt den konglige Wasaätten.* Lewenhaupt svarade: *i viljen väl också bevisa eder höga börd med de höga kråkfötterna af eder penna?* (Gyllenstjerna hade nemligen ovanligt hög och grof handstil.) Ord gåfvo ord. Några närvarande herrar sökte förgäfves bilägga tvisten. Klingorna

*) Se tolfte del. pag. 144. Tredje delen pag. 228.

voro redan halfdragna, när Karl Gustaf Wrangel kom och med sitt anseende tvang kämparna att försonas.

En annan dylik sägen må anföras, som ännu ett bevis på sinnesstämningen. I följe af någon rangtvist hade en ung grefve Douglas utmanat den gamle förtjente generalen Helmfelt. Denne vände sig till de ombud, som framburit utmaningen, och sade: *jag ber herrarna förmana den unga gossen, att han håller sig stilla. Jag för min del har så ofta slagits mot rikets fiender och har deraf så trålgångna händer, att jag i dem ej mer känner någon klåda.*

Riksdagen 1668 gick förbi, utan att vi sett rangtvisten förorsaka något serdeles buller. Men vid mötet 1672 bragtes den å nyo till tals. Under tiden hade danska konungen utgifvit en på tjenst grundad rangordning. På svenska riddarhuset blef också ropet om en dylik ytterst häftigt; ty tiden led till det afgörande ögonblicket. Bland lågadeln hördes de knotande orden: *vi sitta här tillhopa alla såsom ridders och adelsmän och vilja oss emellan icke veta af några skilda stånd och klasser.* Bullret blef förfärligt. Landtmarskalken med ångestsvetten i pannan var nära att nedlägga sin staf *), då oväsendet ändteligen afstadnade. Lågadeln segrade och ståndet skickade till regeringen sin anhållan om rangordning. Denna anhållan måste upprepas ännu en gång **). Äfven konungen lät genom sin mor bedja riksförmyndarne uppgöra denna rangordning före deras nedläggande af styrelsen, på det han sjelf sedermera måtte slippa det obehagliga ärendet. Saken företogs i rådet. Gyllenstjerna m. fl. yrkade, att till grund för rangordningen borde tagas den tjenst, man innehade. Ingen vågade motsäga sanningen af denna allmänna sats, och De la Gardie försäkrade med mycken ömsinthet, *att hans hjerta blödde, hvar gång han såg börd gå öfver ämbete.* Likväl trodde han, att saken borde uppskjutas.

---

*) *Rådsprot.* d. 3 Oct. 1672.
**) *Rådsprot.* d. 15 Nov. 1672.

Omröstning skedde. För rangordning efter tjenst voro Gyllenstjerna, hela Bjelke-partiet och en mängd andra herrar, deribland äfven Pontus De la Gardie, tillsammans sjutton personer. För uppskof röstade Axel och Erik Sparre, Nils Brahe, Gabriel och äfven Bengt Oxenstjerna, G. O. Stenbock, Wrangel och M. G. De la Gardie, tillsammans åtta personer. Enkedrottningen höll med flertalet, och alltså beslöts en rangordning efter ämbetet *).

Åtta dagar derefter framställdes ett förslag dertill. Då ville De la Gardie, att man skulle åter igen rösta om samma sak, nemligen, huruvida börd eller ämbete skulle gälla, och Bengt Horn understödde honom med både häftighet och orimlighet. Men Gyllenstjerna dref allvarligt och kraftfullt denna olaglighet tillbaka **). Dagen derpå, under det man genomgick förordningen punkt för punkt, och detta i unga konungens och enkedrottningens närvaro, yrkade samme Bengt Horn återigen på uppskof; men äfven Gyllenstjerna framstod återigen, som en ihärdig försvarare för sakens rättvisa och nödvändighet; och han segrade ***). — Ännu gjorde grefvepartiet ett försök, men det sista. Den nu sjuttioårige Per Brahe kom upp i rådet och yrkade uppskof; anförde sina vanliga, ofta anförda skäl, tilläggande, *att rangordningen skulle förorsaka grefve- och friherrevärdigheternas afskaffande, hvilket återigen skulle nedsätta Sverges konung och rike, såsom de der icke hade råd att bestå sig sådana prydnader*. Gyllenstjerna utkämpade deremot både skriftligt och mundteligt sin strid. Den blef lång och svår, dock krönt med seger. Då föreslog Bengt Horn, att rangordningen icke skulle sträcka sig längre ner än till öfverste kammarherrar och hofmarskalkar; ty, att en ung tjenstlös grefve skulle gifva vika för ett kammarråd, en major, en öfverste, af simpelt adlig eller kanske blott ofrälse börd, det kunde grefvarna icke lida. Gyl-

*) *Rådsprot.* d. 18 Nov. 1672.
**) *Rådsprot.* d. 26 Nov. 1672.
***) *Rådsprot.* d. 27 Nov. 1672.

lenstjernska partiet å sin sida vågade ej sträcka fordringarna längre, utan nöjdes med detta begifvande *). Efter så svåra och långa strider utkom ändtligen den första på tjenst grundade rangordning den 10 December 1672. Den sträckte sig ej längre ned än till amiraler, generalmajorer och hofmarskalkar. Lägre grader befalldes, att hädanefter som hitintills i godo förlikas om platserna.

ADELNS FÖRHÅLLANDE TILL OFRÄLSESTÅNDEN.

Grefvarna ville förhäfva sig öfver lågadeln; denne kämpade deremot och försvarade sin sak med grundsatserna af rättvisa, frihet och menniskovärde. Men när det gällde ofrälsestånden, förenade sig både hög- och lågadel till utöfvande af samma förtryck, samma öfvermod, som lågadeln hos grefvarna bekämpat. Det är striden åt detta håll och i alla dess rigtningar, som vi nu hafva att teckna.

Den vanliga egennyttan, att så vidt möjligt kasta skattebördorna från adeln på ofrälsestånden, var äfven nu ganska verksam, så väl vid anskaffandet af nya, som begagnande af gamla privilegier. Man fordrade till exempel, att adelns bönder skulle vara fria från vägars och broars underhåll **); — en annan gång, att de adelsmän, som fått endast fyra gårdar skulle vara fria från fjerdepartsräfsten, hvilket undantag hittills gällt endast för dem, som erhållit blott tre hemman. Man utverkade, att om ofrälseman, som adlades, hade ett eller två skattehemman, kunde de på samma gång som ägaren förvandlas till frälse. — Man utverkade ytterligare, att svensk adelsman, som bekommit förläningar i Skåne, skulle innehafva dem enligt danskt-adeliga privilegier, hvilka voro betydligt större än de svenska ***). — Man begärde och fick tillstånd, att utom de gamla säterierna anlägga nya

*) *Rådsprot.* d. 9 Dec. 1672.
**) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1668, d. 27 Juli.
***) *Rådsprot.* d. 5 Dec. 1672.

åt sina barn. Detta sednare missbrukades så, att kronans, kyrkornas och presterskapets rätt derigenom än mer förminskades. Bjelke-partiets förnämsta ledare klagade bittert på denna öfverdrift; och Lorentz Creutz påstod i sittande råd, att inom hela riket funnos öfver 1,000 olagliga säterier, hvilkas utskylder sålunda snillades från kronan *). — Öfverjägmästaren Klas Banér klagade inför samma råd å ämbetes vägnar, att adeln förstörde kronans jagt och skogar **); öfverståthållaren Axel Sparre anmälde likaledes, att då förstaden Norrmalm ensam under Gustaf Adolfs tid gaf 8000 daler i kontribution, så kunde nu icke erhållas mer af hela staden, oaktadt den sedermera så betydeligen tillväxt. Orsaken var, sade han, att en tredjedel af invånarne utgjordes af adeliga skomakare, snickare och andra handtverkare, hvilka enligt adeliga privilegierna voro fria från många skatter ***). Man stadgade ock, att adelsman, som af kronan inköpt räntorna af ett skattehemman, borde ock näst slägten hafva lösen eller bördsrätt dertill, och detta fortfor, fast borgerskapet klagade deröfver vid båda riksdagarna 1668 och 1672 †). Man hördes påstå, att en ofrälseman ej borde få besitta mer än ett enda hemman ††), och man utgaf, men nödgades snart återtaga en befallning, att hvarje säljare skulle utbjuda sina kol åt en frälseman, innan han fick afyttra dem åt någon annan köpare †††).

Ledda af både egennytta och högmod, ville många adelsmän enligt gammal lag och häfd åt sitt stånd förbehålla alla de bättre och högre ämbetena. Redan 1660 föreslogs, att de nyinrättade handels- och bergskollegierna skulle besättas med endast adelsmän både till assessorer och auskultanter. Det kunde ej drifvas igenom. Vid

---

*) *Rådsprot.* d. 6 Dec. 1672.
**) *Rådsprot.* d. 17 Mars 1669.
***) *Rådsprot.* d. 3 Sept. 1672.
†) *Riksark.* Riksdagsacta 1675.
††) *Rådsprot.* d. 9 Febr. 1669.
†††) *Rådsprot.* d. 6 Mars 1671.

två riksdagar efter hvarandra begärde riddarhuset inrättningen af ett så kalladt adelsgarde, bestående endast af frälsemän såsom en förberedelse att blifva officerare; och när Blå Boken föreslog en hop indragningar, fordrade riksdagsadeln 1668, att sådant ej måtte verkställas, ty många af ridderskapet skulle derigenom blifva tjenst- och brödlösa *). Till att förekomma detta sednare föreslog Hans Mörner, att man till stöd åt det växande antalet af frälsemän borde inrätta och bekosta till och med tvenne regementer adelsgarde **). Gustaf Bonde klagade i sittande råd, att de unga adelsherrarna ville genast i första steget blifva landshöfdingar och riksråd ***).

Ett fullkomligt *adelsvälde* var det mål, hvartill man allt tydligare syftade. *Adeln,* sade Rålamb, *har största delen af svenska jorden och bör också hafva mest att säga vid riksdagarna.* Han, och riddarhuset mente, att rådet, adeln och krigsbefälet borde kunna motväga de tre ofrälseståndén; och det var vid samma tid som Johan Gyllenstjerna afLät sin bekanta förklaring, att adeln hade det *verkeliga* af regeringsmagten, ofrälseständen endast dess *sinnebild.* Båda blefvo för denna utlåtighet snästa af regeringen; dock synas många medlemmar af denna sednare hafva inom sig hyst samma tänkesätt. — Man hörde då och då förflugna ord af än betänkligare innehåll, nemligen, att man ej längre borde lemna ofrälseständen deras hittills innehafda rätt att rösta på riksdagarna †).

Dessa adelns anspråk voro den tiden på långt när icke så orimliga, som de nu förefalla läsaren. Adeln innehade som laglig ägare ungefär fyra femtedelar eller efter andra uppgifter fem sjettedelar af Sverges jord. Detta var också grunden för dess fordran att vid riks-

*) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1668 d. 1 Augusti.
**) *S. st.*
***) *Rådsprot.* d. 4 Febr. 1661.
†) *Riksark.* Stegeborgs ark. Lars Romann till Adolf Johan d. 20 Juni 1660.

dagarna hafva högsta och afgörande rösten. Sålunda hade detta anspråk visserligen ett sken af lag för sig. Men det hade emot sig sakens inre orättvisa, ofrälseståndens ännu friska frihetskänsla och slutligen en konungamagt, som visste till sin fördel begagna tillfället.

Mycket uppseende, mycken ovilja väcktes af ridderskapets så kallade *gårdsrätt*. Sedan gamla tider hade nemligen adeln, dels i häfd, dels i lag haft öfver sina underhafvande större magt än andra husbönder, till exempel rättigheten att kunna ålägga dem böter, fängelse och kroppsstraff samt sjelf låta verkställa domarna. Detta mötte vid utöfningen många hinder, i synnerhet som rättigheten var i mycket grundad endast på häfd. Adeln ville derföre hafva densamma stadfästad genom ordentlig lag, och upprättade sjelf vid riksdagen 1668 ett förslag till en sådan *Gårdsrätt*. Vi känna blott några punkter deraf; t. ex. att den, som af egenvillighet gick öfver en adelsmans ladugård eller trädgård, skulle af adelsmannen kunna beläggas med fängelse eller annat godtyckligt straff m. m.*). Hela förslaget blef af ofrälseständen ogilladt, såsom varande alltför strängt. Då begärde adeln, att regeringen sjelf måtte utarbeta en sådan stadga **). Per Brahe ogillade åtgerden helt och hållet. *Gårdsrätten*, sade han, *är obehöflig, ty dess innehåll är redan förut i häfd och lag grundadt. Skadligt har försöket redan varit, ty det har onödigtvis bringat ämnet till tals och derigenom retat ofrälsemännerna.* De la Gardie deremot ansåg stadgan behöflig ***). Likaså flertalet. Ändteligen blef författningen färdig. Den var mildare än den förra och afsåg i mycket upprätthållandet af ordning och sedlighet. Men den bibehöll åt den adliga husbonden rättighet att sjelf ransaka, afdöma och bestraffa en mängd förbrytelser, begångna af hans folk eller på hans gård. De straff, som adelsmannen skulle äga godtyckligt på-

*) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1668 d. 25 Aug.
**) *Rådsprot.* d. 21 Febr. 1671.
***) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1669.

lägga, voro böter, fängelse på vatten och bröd, dock ej längre än för en månad; derjemnte ris eller prygel framför stallet, indragning af lön med mera. Den, som förfallolös uteblef från Gudstjensten, skulle till husbonden plikta 1 daler. Öfvades på samma gång dryckenskap, dobbel, svordom, lades husaga och fängelse dertill. På adelsmannens gård och i synnerhet i hans, fruns eller barnens närvaro, blefvo alla brott mot gårdsrätten belaggda med icke blott vanliga, utan ock serskilda högre straff, hvarigenom den adliga hemfriden sattes i någon likhet med kyrkofrid och kungsfrid. Slutligen föreskrefs, att på hvarje adelsgård skulle denna stadga årligen inför det samlade tjenstefolket fyra gånger uppläsas *).

Hela gårdsrätten var ett försök att gifva tidsenligare och laglig form och bestämdhet åt det husbondevälde, som förut hos adeln och till en del äfven i andra samhällsklasser varit genom både lag och häfd gällande. Dess föreskrifter voro till och med mildare, än förra bruket. Men den stadgade en skilnad mellan frälse och ofrälse husbönder, och lemnade i de förras godtycke en ganska stor magt. Detta var motbjudande för den mer och mer utvecklade känslan af jemnlikhet och allmänt menniskovärde. Förordningen, den utfärdades d. 4 April 1671, gaf derföre anledning till mycket missnöje, mycket knot. Vid riksdagen 1672 inkommo ofrälsestånden till regeringen med en inlaga, hvaruti de på det enträgnaste begärde gårdsrättens afskaffande **). Adeln deremot inkom med en anhållan af alldeles motsatt rigtning. Regeringen uppsköt saken till lägligare tid och mognare betänkande. Karl den elfte, myndig, upphäfde *hela* förordningen.

Rättegången mot Flygge var ett bevis, på hvad högadeln kunde våga mot lågadeln. Rättegången mot Oldekop visar, huru man tillät sig handtera ofrälsestånden,

*) *Rådsprot.* d. 21 Febr. 1671. Jfr *Riksark.* Acta angående Ridderskapet och Adeln, i hvilken samling hela Gårdsrätten finnes.

**) *Riksark.* Riksdagshandl. 1672. Inlagan daterad d. 10 Dec. 1672.

äfven i dessas tämligen uppsatta medlemmar. Saken var följande. På Ösel, som hörde till Kristinas underhållsländer, hade en förfärlig mängd oordningar inritat sig. Innevånarne hade än hit än dit bortryckt de inkomster, som hörde till kyrkor, skolor och de fattiga. Presterna voro i hög grad råa och lastfulla och jemnte sin tjenst drefvo många af dem krogrörelser. Folket var i förhållande derefter okunnigt, oordentligt och vildsint. Att söka förbättra tillståndet, ditskickades som superintendent en vid namn Oldekop. Han var nitisk, driftig, tilltagsen; men derjemnte obetänksam, bitter och orolig. Han angrep missbruken oförfäradt och i alla stånd, blef också af alla hatad, så att man till och med i tre år förhöll hans lön. Oldekop lät ej afskrämma sig, utan talade öppet mot oordningarna och försvarade kronans och kyrkans rätt mot det tredubbla förbundet af borgare, bönder och kronans ämbetsmän. I bref till en enskild vän, kallade han hela landet för ett *djefvulens lifgeding*, och fortsatte sina allvarsamma predikningar. I anledning af något oförsigtigt, kanske förgripligt, uttryck lät dåvarande guvernören Gustaf Kurck anklaga Oldekop. Denne vädjade och reste till Stockholm samt anklagade Kurck tillbaka, som det säges, för att hafva tagit mutor. Kurck begärde då, att Oldekop, ehuru befullmägtigad superintendent, borde, såsom icke varande infödd svensk, betraktas såsom *lösker man* *) och derföre träda i fängelse under den tid, han utförde sitt klagomål mot en rådsperson. Detta bifölls af regeringen. Oldekop klagade högt. *Om äfven*, sade han, *mina ord varit obetänksamma, så innehålla de dock sanning, och jag vill derpå både lefva och dö. Dock hoppas jag rättvisa af en rättvis regering.* Regeringen lofvade honom denna rättvisa, men det gick långsamt och han måste afbida den i fängelse. Efter tre fjerdedels år var mannen af den instängda luften och stillasittandet så försvagad, att han engång, utsläppt på borggården, vacklade och ej

---

*) *Lösdrifvare.*

förmådde stå på benen. Brahe, De la Gardie och Stenbock skaffade honom friare utrymme och bättre kost, och sökte äfven förmå Gustaf Kurck till eftergift; men fåfängt. Deremot uppretades sinnesstämningen på Ösel så, att först ons presterskap och sedan hela dervarande borgerskapet inkommo med klagomål mot den stränga predikanten.

Ransakningen drog på tiden och Oldekop fick qvarsitta i häktet. Åtskilliga knotade. *Om Oldekop ej är galen förut, så blir han det genom dylik behandling,* sade riksrådet Ebbe Ulfeld. Man fruktade visserligen, att genom så godtyckligt fängslande af en superintendent reta presteståndet; men det hjelpte ej. Man nedsatte en domstol. Erkebiskopen yttrade i densamma, *att Oldekop var en förnäm och förståndig man.* Knut Kurck påstod då, *att erkebiskopen för detta beröms skull, borde anses jäfvig.* Man ville tvinga Oldekop till afbön för Gustaf Kurck, men han kunde ej förmås till ett steg, så stridande mot samvetet *).

Förföljelsen fortfor och tredje fängelseåret ingick. Oldekops sinne slappades, och han förklarade sig ändteligen färdig att göra afbön. Men nu påstod Bengt Horn, att Kurck ej borde släppa den djerfva klagaren så lätt. De la Gardie deremot tyckte mannen hafva lidit nog, och bad Kurck åtnöjas med den erbudna upprättelsen **). Till och med Karl den elfte, nu mera myndig, föreställde skriftligen Kurck, huru Oldekop genom så lång fängelsetid och genom förnekad ämbetsutöfning vore *tillräckligen straffad för det fel, han kunde hafva begått; och,* tillägger den unge konungen, *vi tycka derföre, att i bären af kristligt medlidande något eftergifva och ej stå på högsta rätten; och vore en sådan försoning oss ganska angenäm; dock alltid den lagliga rätten eder förbehållen* ***). Men Gustaf Kurck lydde Bengt Horns

*) *Rådsprot.* d. 21 Febr., 31 Mars, 4 Juli, 6 Sept., 2 Oct., 8 Nov. 1671, d. 27 April, d. 18, 21, 22 Maj 1672.

**) *Rådsprot.* d. 12 Maj och 16 Juni 1673.

***) *Riksregistrat.* d. 14 Juni 1673.

råd, och fordrade laglig dom; hvarföre Karl återförvisade målet till rätten *). Ännu 1675 var det ej utredt. Men då har konungen uppskjutit dess vidare handläggande och befallt Oldekop resa till Ösel och der återtaga och fredligt förvalta sin syssla **). Vi känna ej slutliga afgörandet.

På Ösel råkade Oldekop genast i nya trätor; med dess då varande guvernör Sjöblad, så att denne fängslade honom ***); och med presterna, så att dessa omigen anklagade honom †). Trätorna fortgingo. I den sista anteckning, vi om honom funnit, klagar han sig vara en utblottad och alldeles förstörd man ††).

Mannen var en grälmakare. Han nitälskade för sanning och rätt; men hans nitälskan brann med hatets förbittrande, ej med kärlekens värmande låga. Detta var hans fel. Hans olycka var att hafva anklagat ett riksråd, en af de mägtiga i landet. Man kunde ej lagligen komma åt honom; derföre blef aldrig någon dom afkunnad. Men man ville nödvändigt straffa den djerfve; derföre tillät man sig att utdraga rättegången och under flere åratal hålla den hatade mannen i fängelse.

Spänningen mellan frälse och ofrälse förorsakade i dagliga lifvet och umgänget ständiga och uppretande slitningar. Några riksråd ansågo till ex. under sin värdighet att vid offentliga spisningar äta vid samma bord som biskoparna. — Man vidhöll envist en gammal förordning, som förböd ofrälsemän och prester att skjuta harar eller fogel, hvilken jagt förbehölls åt frälseståndet. — De adliga herrarna och fruntimren försmådde esomoftast att besöka kyrkorna, utan höllo egna huspredikanter och Gudstjenst hemma i salen. — I Uppsala brukade de unga adliga herrarna af första och andra klassen att vid hög-

*) *Rådsprot.* d. 30 Juli 1674.
**) *Riksregistrat.* d. 29 Juli 1675.
***) *Bond.* Fol. 34. Lejoncrantz till Hedvig Eleonora i Dec. 1676.
†) *Rådsprot.* d. 1 Aug. 1679.
††) *Riksregistrat.* d. 21 Febr. 1678 och d. 2 Oct. 1680.

tidliga tillfällen taga plats framför professorerna. Nu fordrade tredje klassen på riddarhuset samma företräde åt sina barn *). — Adeln begärde ock, att genom egen drägt blifva utmärkt från andra samhällsklasser. Likaså, att till en stundande riksdag skulle adeln blifva icke blott likasom de andra stånden genom en allmän kungörelse kallad; utan ock genom ett af landshöfdingen för hvarje adelsman serskildt utfärdadt bref inbjuden. — Några sägas till och med hafva påstått, att i rättegångar borde ofrälsemans vittnesbörd icke vara gällande emot frälsemannens.

Kärlek och giftermål blefvo som vanligt de ömtåligaste punkterna. Adeln begärde en stadga om blandade äktenskap, m. m. **). Den utkom 1665 och förskref bland annat, det ofrälseman, som bortförde en fröken, äfven med hennes vilja, skulle straffas till lifvet; och med landsflykt den, som henne förförde. Adeln ville, att en sådan ej heller skulle sedermera få äkta den tubbade qvinnan, men detta afslogs. Tillstånd till äktenskap mellan frälse och ofrälse måste för hvarje fall begäras hos regeringen, såsom hade det varit ett förbudet led ***). På riddarhuset framkom Anders Liljehök med det påstående, *att, om frälseman tagit ofrälse hustru, borde deras barn icke hållas för rätta adelsmän. Man borde nemligen tillse, att både fäderne och möderne blifva frälse, så att ståndet må bibehållas rent och obefläckadt* †). En Stjernelo, som tagit ofrälse qvinna, frändömdes derföre adelskapet för sig och sina barn; så att dessa sednare måste ånyo adlas, och ånyo på riddarhuset intagas. En annan gång yttrade samme Anders Liljehök, på samma ställe, *att den, som gifver sig ur*

---

*) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1672 d. 5 Nov.

**) *Rådsprot.* d. 17 Febr. 1665.

***) Sådana ansökningar finnas i *Rådsprot.* d. 10 Mars och 11 Sept. 1666, d. 11 April 1667, d. 14 Nov. 1670 och 23 Juni 1669 m. fl.

†) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1668 d. 1 Aug.

ståndet och blir köpman, bör förlora alla adliga privilegier både för sig och barn *).

Det var vid denna tid, som ofrälsemännen och i synnerhet presterna, genom de nya läroverken hade tämligen allmänt gjort bekantskap med de gamla republikanska Greker och Romare; och äfven derigenom blifvit mer och mer väckta till känsla af menniskovärde och likhet inför lagen. Adelns ofvanuppräknade djerfva, ofta obilliga och förnedrande fordringar förorsakade derföre hos ofrälsemännen nu mer än förut en utomordentlig ovilja och bitterhet. Under den slappa förmyndarestyrelsen fruktade man ej att uttala dessa tänkesätt både öppet och djerft. Till och med på hofvet hördes verser af ett mot adeln ganska försmädligt innehåll. Bönderna, i synnerhet Dalkarlarna, höllo stundom sitt gamla tal, att de ville gå man ur huset och ihjelslå all adel; och vid riksdagen 1672 spordes inom ofrälseständen en ganska stor förbittring mot frälsemännen. Adeln såg och hörde missnöjet, men ville eller kunde i sin förblindelse icke inse orsakerna. De undrade öfver de bittra utbrotten, och ansågo sig dertill icke hafva gifvit någon anledning. Hela riddarhuset förband sig med ed, att söka uppläcka orsaken till *denna ofrälseståndens*, som man sade, *besynnerliga ovilja* **).

Vi erinras och erinra om det gamla ordspråket: *quos Jupiter perdere vult, dementat.*

FJERDE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET

är under denna tiderymd ej mycket att anmärka. Föregående politiska och kyrkliga händelser, i synnerhet striderna mot liturgien och mot Sigismund, samt Gustaf

---

*) *S. st.* 1672 d. 18 Sept.
**) *S. st.* d. 14 Dec. 1672.

Adolfs uppträdande i trettioåra kriget, hade gjort Sverge till en slags ordförande och beskyddare för lutherska läran. I sammanhang dermed hade bland så väl prester som lekmän bildat sig ett starkt och tätt slutet allmänt tänkesätt, till fördel för den lutherska renlärighetens vidmagthållande. Denna bekännelse ansågs vara likasom sammanväxt med Sverge och med dess ära. Ovilja mot katolska, misstro mot kalvinska och strängt iakttagande af lutherska läran äfven i dess minsta delar, sådan var tidsandan bland höga och låga; i synnerhet bland presterna. Det var denna tidsanda, som störtade Terserus och Johannes Matthiæ. Regeringens medlemmar voro de, som båda gångerna hyste mildaste åsigterna *).

Det var också i följe af dessa tänkesätt, som regeringen påböd, att Formula Concordiæ skulle hädanefter hållas för en Symbolisk Bok.

Presterna hade för öfrigt stort inflytande. De voro på engång ledare af och uttryck för det allmänna tänkesättet den tiden. I sina predikningar vidrörde de icke blott åhörarnes enskilda, utan ock statens och samhällsklassernas allmänna förhållanden. Sådant ansågs vara deras rättighet, deras skyldighet. Det blef derföre i allmänhet väl taget; och var ofta ganska nyttigt, då det nemligen med rent hjerta utfördes.

Några betydligare förändringar skedde ej. Man arbetade på en ny kyrkolag och på närmare bestämning af presternas löningssätt, hvilka ämnens behof af bättre ordnande blef på alla sidor erkändt. Hvilka pastorat, som voro regala, och hvilka konsistoriella, var ännu ej fulleligen bestämdt. Ingen bland dessa frågor blef under närvarande tiderymd afslutad.

Ett eget uppträde må anföras som bevis på presternas anhänglighet vid gamla bruk. Stora och praktfulla ceremonier hörde till tidens vana. Både bisättnin-

*) *Riksark.* Rådslag under Karl den elftes minorennitet. Regeringens skäl i Okt. 1670 hvarföre religionsstadgar ej kunnat stricte hållas.

gar och jordfärder hade, i synnerhet när det gällde statens högsta ämbetsmän, varit vidlyftiga och kostsamma. Tåget skulle vandra genom flere de förnämsta gatorna, och innehöll någongång 150 prester och ända till 300 djeknar, hvilka sjungande gingo före liket. Stundom kom man ej förrän sent om qvällen till kyrkan, så att jordfästning och likpredikan måste ske vid ljus, under allehanda buller och oväsende. Bruket medförde förargelse, kostnad och besvär. I sittande råd föreslog De la Gardie dess afskaffande, och mente, att det vore nog, om blott en prest och tolf djeknar följde liket. Rådet biföll; men presterskapet (det var under riksdagen 1668) blef missnöjdt och utfor mot förslaget ganska häftigt, såväl inom sitt stånd, som från predikstolarna. Det just då förefallande evangeliet om enkans son i Nain gaf tillfälle att om jordfärder anställa hvarjehanda betraktelser. Förslagets upphofsman De la Gardie blef rädd och begynte vackla. *Han nästan ångrade att hafva framkommit med en sak, som väckte så ond blod. Vid närmare eftersinnande tyckte han sjelf, att det vore hemskt blifva begrafven så snöpligt, som han föreslagit.* Flere tyckte likaledes; men Per Brahe deremot påstod, att förslaget var godt, och att presterskapet borde skrapas för sin uppstudsighet. Rådet höll med detta stånd en öfverläggning. Biskop Emporagrius, presternas ombud, påstod, *att jordfärd med sång vore en hufvudsak, hvars utelemnande skulle väcka förargelse. Sången uppstämdes för att påminna alla vid vägen boende om deras dödlighet. Den, liksom många andra gamla bruk, hade sin djupa betydelse, och borde ej utan största varsamhet afskaffas* m. m. De la Gardie sökte vederlägga honom och Per Brahe sade: *de långa jordefärderna äro bara fåfänglighet och ingen Gudstjenst. Eller hvar står i bibeln, att man med sorg och nedslagenhet i hjertat, likväl skall under prål och sjungande släpa lik omkring gatorna?* Samtalet aflopp likväl fruktlöst. De la Gardie och några af rådet voro ganska tveksamma; men flertalet omfattade med beslut-

samhet förslaget och en förordning i sådan anda blef utfärdad *).

Tiden hade myeket qvar af vidskepelse och besynnerliga åsigter. En kyrkoherde i St. Klara i Stockholm, vid namn Hammarinus, blef afsatt från ämbetet endast derföre, att han med egen hand nedtagit en piga, som hängt sig. Sådant ansågs nemligen uteslutande tillhöra bödeln, och vara en förnedring, alldeles oförenlig med preståmbetet.

Under denna tiderymd inträffade de ryktbara trollerierna. Inom flere Europas länder yttrade sig nemligen samtidigt en slags smittsam och besynnerlig själssjukdom. Den angrep mest qvinnor och barn; men äfven äldre karlar och stundom till och med lärda och i öfrigt fördomsfria män. Den bestod mest deruti, att man trodde sig hafva gång efter annan blifvit af satan på ett underbart sätt förd till dennes gästabud och der invigd till hans tjenst. Man trodde sig hafva sett honom, mottagit gåfvor och välfägnad af honom, med blodskrift försvurit sig åt honom o. s. v. I Sverge utbröt farsoten i Mora socken af Dalarne år 1668, och sträckte sig derifrån åt Norrland och sedermera nedåt hufvudstaden och andra rikets delar. Hundradetals personer bekände, huru de blifvit af trollkäringar nattetid bortförda, farit på qvastkäppar och ungsrakor genom skorstenen och luften till Blåkulla; under vägen skaft malm af klockorna och silfver af messhakarna; blifvit af satan tvungna att afsvärja frälsaren, sönderrifva bibeln, stjäla och till Blåkulla nedföra mjölk och smör; med flere den gamla vidskepelsens orimliga och ofta löjliga inbillningar. Saken hade dock en allvarlig och ganska märkvärdig sida. Öfver hundrade personer blefvo på egen och andras bekännelse dömda till döden och undergingo den ofta utan att återtaga sin bekännelse. Ej blott okunnig allmoge, utan äfven lärda män hade samma tro. En Eurenius, då för tiden lektor

*) *Rådsprot.* d. 5 och 7 Sept. 1668. *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1668 d. 27 Juli.

vid Hernösands gymnasium och sedermera prost i Nora, påstod sig en gång hafva blifvit förd till Blåkulla, och det icke i barndomen utan just i sin bästa ålder, och medan han var ledamot i sjelfva domkapitlet. — Mest beryktad var den händelse, då professorn i Uppsala Karl Lundius och assessorn i Dorpts hofrätt Anders Stiernhöök (son till den store rättsläraren), påstodo sig under en natt hafva båda på en gång sett den onde anden uppenbara sig för dem i rummet och det ej mindre än två serskilda gånger. Begge dessa herrar hade på sin tid stort anseende för lärdom och förstånd samt voro just tillförordnade domare i troll-kommissionen. De uppsatte och inlemnade till konungen en skriftelig berättelse om hela synen, och man hörde Lundius sedermera ofta under sina föreläsningar i Uppsala med ed bekräfta sanningen af densamma *).

Nästan hela tidehvarfvet trodde på dylika uppträden, och riksrådet Sten Bjelke berättade i sittande råd, att i hans hus fanns en piga, som en gång varit af satan bortbytt, och att man på hennes kropp kunde ännu se märken efter den ondes tänder **). Blott få lyftade sig öfver detta töcken. Sådana voro gamla Stiernhöök, och teologie professorn i Uppsala Brunnerus samt biskopen i Westerås Nils Rudbeck, hvilka påstodo, att det var till största delen förvillelser och inbillningar. Så trodde ock Per Brahe och rådde derföre till skonsamhet och att ej göra mycket väsen af saken ***). Men det var förgäfves. Undersökningarna fortgingo; den ena så kallade trollqvinnan efter den andra fördes till döden, och hela riket fylldes af buller och oro. Ändteligen efter nio års dylika uppträden lyckades det, ehuru blott med mycken möda, för den unge läkaren Urban Hjärne att

*) Denna ofta upprepade berättelse finnes första gången införd i Svenska Bibliot., andra delen pag. 164. Någon äldre och tillförlitligare källa har författaren ännu icke kunnat upptäcka.

**) *Rådsprot.* Juli 1669.

***) *Rådsprot.* d. 18 Maj samt Juli 1669.

vise, det de flesta, åtminstone i Stockholm gjorda anklagelserna voro grundade på enfald, elakhet eller bedrägeri. Nu blefvo några personer afrättade, men icke mer för trolleri utan för illvilliga och mördande lögner. Saken föll i förakt och löjlighet, och snart hörde man ej mer talas om de förut så allmänna trolleriena. Farsoten försvann nästan lika hastigt och lika obegripligt, som han uppkommit.

FEMTE KAPITLET.

VETTENSKAPERNAS TILLSTÅND.

De förnämsta tilldragelserna inom *Teologiens* verld äro redan omtalade under föregående afdelningar om Johannes Matthiæ, Tersærus och presterskapet. Tidsandan var med öfvervägande fart rigtad åt detta håll och åt Lutherska renlärighetens stränga bibehållande.

Inom *Rättsläran* företedde sig en stor och märkbar förändring. Den bestod deruti, att man från ensidigt studerande af romerska lagen började sysselsätta sig med äfven de germaniska och fosterländska författningarna. Härom hafva vi redan talat under afdelningarna Klas Rålamb och Johan Stiernhöök, hvilka herrar, i synnerhet den siste, voro förnämsta ledarne af denna rörelse. I sammanhang dermed utgåfvos ock flere af rikets gamla lagar.

Redan länge hade man yrkat nödvändigheten af en ny, för tidsförhållandet mer passande lagbok. Äfven nu förnyade ständen och det flere gånger sin anhållan derom. En ny sjölag blef också författad och påbuden, och ett utskott valdes att likaledes upprätta en ny landslag, men den hann ej sluta sitt arbete *).

I afseende på *Läkarekonsten* märkes, att i Uppsala blef en ordentlig anatomisal för första gången öppnad

*) *Rådsprot.* d. 3 Juni 1668.

och i Stockholm inrättades det så kallade Collegium medicorum (numera Sundhetskollegium). Dess stiftare och förste ordförande var den store läkaren Du Rietz.

I *Filosofien* timade ingen förändring och man följde nästan uteslutande de aristoteliska lärorna.

I *Naturkunnigheten* herrskade mycket mörker och vidskepelse, serdeles i afseende på stjerntyderiet. Många, äfven högt uppsatta personer, antogo stjernornas och i synnerhet kometernas inflytande på jordiska förhållanden; och i almanachorna insattes en mängd dylika spå domar. Författarne sjelfva trodde dock ej alltid derpå. *Jag inför,* sade Spole, *dylikt kram till allmogens förlustelse, och emedan den eljest icke köper almanackorna.* — Än underligare profetior hördes. Den lärde Svenonius, Gezelii och Terseri ovän, spådde krig derföre, att verlden försyndade sig medelst bruk af vida byxor.

Hvad Olof Rudbeck gjorde för *Örtkunskapen*, skall framdeles omtalas.

I *Matematiken* arbetades föga och utan serdeles framgång.

Historien, i synnerhet den svenska, fick ett lysande tidehvarf genom den i både häfdeforskning och rättslära uppkomna fosterländska rigtning, som utmärkte denna tiderymd.

I spetsen för densamma står Magnus Gabriel De la Gardie, som älskare, ledare, beskyddare. Han var af utländsk ätt, men mer än någon svensk har denne herre älskat och främjat den svenska häfdaforskningen i alla dess rigtningar. I afdelningen om honom hafva vi redan omtalat, huru han under sin allmagtstid 1666 inrättade antiqvitets kollegium, hvilket för vår historia verkat utmärkt mycket godt, i synnerhet de första åren och medan det stod under De la Gardies egen ledning. Man började samla och granska handskrifter, runristningar, fornsaker och minnesmärken. Något större historiskt arbete blef likväl icke frambragt.

Under Gustaf Adolfs och Karl Gustafs fanor och under Oxenstjernas ledning, hade Sverge vunnit en ära,

hvars strålar spridde sig öfver hela Europa. Härförda deraf, ville Sverges lärda gjuta samma glans också öfver dess forntid; och man sökte bevisa både för sig och för andra, att fäderneslandet och dess språk var äldre, och tidigare odladt än något af de andra europeiska. Denna sats blef sedermera af allmänna tänkesättet så antagen, att den, som talade deremot, stod i fara att anses som mindre god fosterlandsvän. Dock, märkeligt nog utsåddes just på samma gång det första ännu omärkbara fröet till den forskning, som skulle göra slut på en sådan svensk ålderdoms-förtjusning. En student vid namn Rugman skickades att från Island hämta en hop handskrifter rörande nordens äldsta historia. De hemkommo och började läsas, besinnas, bearbetas; och förberedde längre fram en fullkomlig omskapning af den äldre svenska historien.

Språkvettenskapen var ej synnerligt högt drifven. Tyskan lärde man sig genom öfning, nästan blott som en mundart af svenskan. Fransyska språket var så litet utmärkt och utbredt, att då ett fransyskt bref en gång kom till biskop Emporagrius i Strengnäs, kunde hvarken han eller någon annan i hela staden öfversätta det, utan det måste för sådant ändamål skickas till Stockholm. Italienskan hade haft sin blomstring. Dess vitterhet blef derföre läst; men blott af de förnämsta och mest bildade. Engelskan var nära okänd. Latinet deremot lästes i alla skolor. Öfningen deri var likväl ännu icke så högt drifven som sedermera. Grekiska språkets kännedom blef under dessa tidskiften ganska mycket upparbetad, i jemnförelse mot förut. En professor Ausius i Uppsala (1641—1659), samt den förut omtalade biskop Gezelius i Åbo anses som grundläggare af grekiska språkets allmännare och högre studium, den ena på vestra, den andra på östra sidan baltiska hafvet. För modersmålets renhet och hyfsning ifrades och talades mycket, men gjordes mindre. Stjernhjelms arbeten voro det förnämsta. Men både lärda och förnäma fortforo att i tal och skrift inblanda en mängd främmande ord och talesätt.

För öfrigt hade språkvetenskaperna ansett sådana ett jemnförelsevis mindre anseende. De värderades mest som medel att inhemta andra ämnen, och troddes derföre egenteligen tillhöra de förberedande skolorna. Vettenskaperna, i synnerhet teologi och dialektik, ansågos af tidsandan utgöra den egenteliga lärdomen och stå på spetsen af tidehvarfvets bildning. Dit syftade derföre en hvar; och för att hinna dit så snart som möjligt, skyndade man ifrån de förberedande språkstudierna. De, som sysselsatte sig med dessa, betraktades nästan som skolgossar och helsades med spenamnet *verbales*, d. v. s. *glos-karlar;* i motsats mot de höglärda herrar, som sysselsatte sig med sjelfva vetenskaperna. Derföre klagades allmänt öfver bristande förmåga att väl tala och skrifva latinska språket; och i det grekiska hade man förut med få undantag vid högskolorna läst endast nya testamentet. I sammanhang härmed såg man ofta eloqventiæ professorer söka sig öfver till teologiska fakulteten för att få sysselsätta sig med de ämnen, som tiden ansåg vara de högsta och vigtigaste.

Skaldekonsten i Sverge hade sin morgonrodnad med Stjernhjelm. Dess dager dröjde ännu. Stjernhjelms samtida och närmaste efterföljare frambragte för det mesta endast obetydliga tillfällighetsrim och gyckleries. Att skaldekonsten skulle lyfta sig till något högre och herrligare, anades blott af få. Sjelfva yrket och dess idkare blefvo derföre af sin samtid föga ansedda. Åtskilliga af dem bidrogo genom eget uppförande dertill.

Äfven för de *Bildande konsterna* började en ny dager gry, och Ehrenstrahl var dess första och ärorikaste morgonstråle. Kristinas konstsamlingar och kärlek för dylika ämnen; kännedomen om främmande samlingar, mer allmänt vunnen under utländska resor; slutligen den högre bildning, som de nya läroverken utspridde; se der de orsaker, som förberedde denna jordmån, hvarur nu, under fridens och De la Gardies hägn, den sköna konstens vårblommor började uppskjuta på Sverges förut frusna mark. De la Gardie prydde landet med nybyggda

kyrkor och borgar. Tessin, stamfadern, uppförde Drottningholms slott och grundlade Kalmare domkyrka, en bland de skönaste i norden; Dahlberg förevigade med grafstickeln sin hjeltes och välgörares, den tappre Karl Gustafs bragder; och vid Mälarens stränder blefvo slotten af Ehrenstrahl prydda med arbeten, som ännu väcka efterverldens beundran.

Tonkonstens tillstånd känner man föga. Den älskades dock mycket af den tidens utmärktare män, en Stjernhjelm, Terserus, Olof Rudbeck med flere.

Svenska *boksamlingarna* hade genom krigens byten blifvit mycket förökade; men genom villervallan af samma krig också mycket vanvårdade. Vid Karl Gustafs död låg det kungliga biblioteket i Stockholm alldeles för vrak, utsatt för regn och snö. Förmyndare-regeringen skaffade genast bättre rum och förordnade Gripenhjelm till dess vårdare. En stockholms-prest vid namn Sparman ditskänkte sin då för tiden ovanligt stora boksamling, bestående af 1000 band. Den i lärda forskningar lefvande biskopen Johannes Matthiæ hade ett bokförråd, hvilket ansågs för sin tid ganska stort. Det utgjordes af 116 folianter, 55 qvarter och 31 octaver. Man kan deraf dömma till de andra bokförråden och deras utseende.

De första *tidningar* i Sverge började utgifvas 1606; men bestodo endast af spridda blad, innehållande berättelser om märkvärdigare krigshändelser m. m., nära nog i likhet med öfriga kongliga kungörelser och patenter. Så fortgick det ända till 1645, då *Ordinarie Post-Tijdender* började utgifvas. Dessa fortsattes äfven under närvarande tiderymd och berättade de allmännaste utrikes nyheterna. Man finner, att regeringarna både nu och tillförene undanhöllo de främmande tidningsblad, som medförde misshagliga underrättelser.

Tryckfrihet fanns ej och hade ej funnits i Sverge. Gustaf Wasa indrog egenmägtigt det boktryckeri, som biskop Brask anlade till att försvara katolska läran, och Olaus Petri måste i sin svenska historia ändra några för konungen misshagliga ställen. Samma personliga gransk-

ningsrätt utöfvade Johan den tredje och likaså Gustaf den andre Adolf. För att bibehålla *grannsämjan med Dannemark,* Sverges *då för tiden* mest fruktade granne, befallte han ändra eller borttaga åtskilliga hårda omdömen öfver nämnde magt, hvilka förekommo i Petreji krönika och i en svensk students verser. Likaså förforo också de sednare regeringarna. — Detta var dock en mer personlig och af konungen utöfvad censur, än en egentlig inrättning för samma ändamål. Någon dylik känna vi ej före den af Karl den tionde vidtagna i förra delen omnämnda. De synkretistiska stridigheterna mot Terserus och Johannes Matthiæ föranledde än strängare åtgerder. Censurmagten, hvilken Karl Gustaf anförtrott åt biskoparna, öfverflyttades nu på kanslistyrelsen. Det skedde 1662 och förnyades följande året, då man äfven lät ur kongliga biblioteket borttaga och uppbränna alla nidskrifter och sådana, som åstadkommo förargelse i stället för nytta. År 1667 kungjordes en utvidgning af Karl den tiondes religionsstadga, förnämligast syftande mot katolska eller kalvinska lärors insmugglande. För detta ändamål förböd man resande svenskar att begagna undervisningen vid sådana utrikes högskolor, hvilkas lutherska renlärighet misstänktes. Likaledes var det i Stockholm för svenskar vid strängt straff förbjudet att bevista den katolska eller kalvinska gudstjenst, som var enskildt tillåten hos de främmande ministrarna. Sluteligen förböds att införa sådana böcker, som innehöllo *kätterska läror* eller smädelser mot *främmande konungar och stater, eller ock lastfulla lärdomar och efterdömen, hvaraf synd och oreda följa kunde.*

Denna censur användes visserligen någon gång på politiska ämnen; men förnämligast till bevarande af den lutherska renlärigheten och således i öfverensstämmelse med rådande tidsanda. Derföre, och emedan begreppen om upplysning och yttranderätt voro helt annorlunda än nu, — derföre var det, som samma tidsanda villigt underkastade sig dessa band. Ständerna gillade regeringens ofvannämnde åtgerder. De gingo till och med än längre

och förklarade sin önskan, *att de, som sysselsatte sig med teologiska ämnen och gjorde sig misstänkta för mindre renläriga satser; till och med de, mot hvilka ingenting annat förekommit, än att de bevistat misstänkta främmande högskolor*, — ständerna begärde, att alla dessa *skulle först varnas och, der det icke hjelpte, ransakas; och så framt de då icke befinnas stadiga i vår rena och rätta trosbekännelse, att de då blifva såsom fäderneslandets fredsförstörare lagligen dömda och afstraffade.*

SJETTE KAPITLET.

OM UNDERVISNINGSVERKEN.

En stor förtjenst tillkommer i detta hänseende förmyndare-regeringen, nemligen anläggandet af högskolan i Lund. Nämnde stad har troligen det äldsta undervisningsverk på nordiska halfön. Det grundlades af Knut den helige för utbredande af kristna läran och hade till anslag i början endast två mark. Detta ökades snart till sex mark, på det äfven de fattiga skulle erhålla undervisning. En längre fram lefvande erkebiskop, vid namn Jakob Erlandsson, begåfvade skolan så rikeligen med hemman, räntor och penningar, att den mycket förkofrades. En mängd andra skänker kommo dertill, så att Lunds skola sluteligen förvandlades till ett slags universitet. Detta råkade sedermera i förfall, dels derigenom, att i det närbelägna Köpenhamn blef 1479 inrättad en akademi, som drog till sig lärare och lärjungar; dels genom den upplösning, som reformationen föranledde af de läroverk, hvilka under katolska tiden blomstrat vid domkyrkorna. Reformationen medförde verkligen i hela norden ett tills vidare återskridande i kunskaper och odling. Det var Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna, som med sina nya läroverk återigen framryckte svenska folket på vettenskapernas bana.

I Lund fanns efter reformationen endast ett slags gymnasium qvar. Redan i förra delen hafva vi omtalat, huru man efter Skånes eröfring tänkte på en högskola för södra Sverge. De afträdda landskapen anhöllo flere gånger derom. Uppsala motarbetade inrättningen såsom en i framtiden farlig medtäflare; men De la Gardie svarade professorerna: *läsen väl, mina herrar, så fån i tillräckligt med åhörare ändå* *). Brahe ville hafva högskolan till Jönköping **), *ty det var södra Sverges medelpunkt*, sade han (det var ock medelpunkten af hans eget grefskap). Men man stadnade med sitt val vid Lund, der sedan katolska tiden byggnader och rika prebenden samt anslag voro att tillgå. Akademien skulle kallas Carolina till minne af den regerande konungen, och den blef år 1668 högtidligen öppnad.

Dorpts högskola var helt och hållet upplöst sedan ryssarna 1656 intogo denna stad. De kringliggande landskapen begärde efter krigets slut, att akademien skulle åter öppnas, men i Pernau, såsom varande mera tryggadt och välbeläget. I rådet önskade man dock förblifva vid Dorpt ***). Men år 1667 afbrann en stor del af denna stad. Nu förnyade liffländningarna sin anhållan om akademiens förläggande till Pernau och erhödo bidrag dertill †). Deras begäran blef denna gången bifallen, och man började i Pernau uppföra akademiska byggnader, och kom så långt, att sjelfva lärohuset redan var färdigt till täckning ††). Det hann likväl icke under förmyndareregeringen öppnas till verksamhet. — Saken var dock vigtig. Unga est- och liffländska adelsmän började, i brist af annat, besöka sitt närmsta universitet, nemligen det i Wilna, hvarest sinnena vändes från Sverge och den lutherska läran till Polen och den katolska †††).

*) *Rådsprot.* d. 17 Oct. 1666.
**) *Rådsprot.* d. 23 Juni 1666.
***) *Rådsprot.* d. 25 Oct. 1665.
†) *Rådsprot.* d. 23 Mars 1666.
††) *Rådsprot.* d. 13 Febr 1671.
†††) *Rådsprot.* d. 8 Mars 1672.

Det år 1640 i Stockholm inrättäde gymnasium eller så kallade kollegium råkade mer och mer i lägervall. Vi känna ej orsaken. De la Gardie sökte vidmagthålla inrättningen och erböd till lärosal ett rum i sitt eget hus *). Erkebiskopen ville hafva detta gymnasium flyttadt till Uppsala; men gefleboarne lofvade uppföra dertill nödiga byggnader, i händelse de finge läroverket till sig. Anbudet mottogs och Stockholms gymnasium blef år 1668 flyttadt till Gefle.

SJUNDE KAPITLET.

OM ÄMBETSVERKEN OCH ÄMBETSMÄNNEN.

De af drottning Kristinas förmyndare först inrättade handels- och bergs-kollegierna blefvo under denna tiderymd ytterligare utbildade och ordnade. För öfrigt skedde i hänseende till ämbetsverken inga synnerliga förändringar.

Vid 1660 års riksdag blef chartæ sigillatæ afgiften först införd. Afsigten var att derigenom öka statens inkomster. Vid riksdagen 1664 blef hon på ständernas begäran återigen afskaffad. Bondeska partiet sade, att De la Gardie understödde ropet mot denna inrättning; för att derigenom vinna anhängare.

Förmyndare-styrelsen utfärdade många och deribland åtskilliga ganska nyttiga förordningar, t. ex. tjenstehjonsstadga, förmyndare-ordning, förhållningsbref för borgmästare, sjölag, redare- och sjöförsäkringsstadga, vexelstadga, duellsplakat, förordningar om mynt, jagt, skjuts, skrån, jernvräkeri m. m. Regeringen ådagalade i dessa hänseenden mycken verksamhet.

Men lagar, som ej ordentligen skipas, äro onyttiga, stundom skadliga, och ingifva förakt för lag och vana

*) *Rådsprot.* d. 21 och 27 Nov. 1667.

vid olydnad. Sverges förra regeringar hade härutinnan mycket felat, och åt riksförmyndarna efterlemnat ett svårt arf. Under Kristinas fyra sista år och under hela Karl Gustafs styrelse, hade bland annat äfven lagskipningen blifvit i så hög grad försummad, att man behöfde tre års tid, innan alla qvarliggande oafgjorda mål kunde hinna afslutas *), och riksförmyndarne måste, just med anledning häraf, utfärda en serskild revisions-stadga. Granskningen af rikets och länens räkenskaper hade likaledes blifvit i hög grad försummad. År 1663 grep man med mera allvar den saken an. Då befanns, att sedan Kristinas och Karl Gustafs tider voro ej mindre än 800 räkenskapsböcker ogranskade. Man förordnade den driftige Eldstjerna till verket, men äfven han kunde ej medhinna mer än ungefär hälften Granskningen hann ej slutas förr, än långt fram (1687) under Karl den elftes egen regering **). Till bättre och noggrannare ordning blef år 1666 en slags förberedelse till kammarrätten gjord.

Riksförmyndarne voro visserligen icke alldeles så försumliga, som båda de föregående styrelserna; dock förtjena äfven de ett skarpt tadel, så i detta som många hänseende. År efter år togo de vid stora högtider allt längre och längre tjenstledighet, så att till exempel de sista åren jullofvet utsträcktes ända till sju veckors tid, under hvilken alla ärenden hvilade. Likaså gjordes med påsk-, pingst-, midsommars och michelmesso-lofven; så att under loppet af t. ex. 1670 gingo sådana tjenstehvilor, julen oberäknad, till ett par månader ***).

Den tystlåtenhet, som förr så ärofullt utmärkte Svea rikes råd, var nu helt och hållet försvunnen. Hvad som talades vid rådsbordet, var bekant, inom några dagar i

*) *Rådsprot.* d. 16 Juni 1660. Per Brahes ord. Jfr Riksförmyndarnes berättelse, pag. 46.

**) *Palmsköld.* N:o 3. T. XI. p. 1.

***) Se *Rådsprot.* för hela denna tid.

hufvudstaden, inom några veckor i både Paris och Köpenhamn.

Sammanhang och ihärdighet utmärkte ej och kunde ej gerna utmärka denna styrelse. Dess förnämsta ledare voro ej i någon högre grad utrustade med sådana egenskaper. De omvexlade dessutom så ofta med hvarandra, att ingen sammanhängande plan var möjlig. Styrelsen blef i allo ett rör, som drefs hit och dit af vinden.

Egennytta och misshushållning var ett annat fel. Fåfängt höjde Gustaf Bonde och Johan Gyllenstjerna deremot sina varnande stämmor; fåfängt talade deremot det herrliga föredömet af Axel Oxenstjernas statsförvaltning. Egennyttan talade än högre. Vi hafva berättat De la Gardies och Wrangels tilltag, samt huru Bjelke-partiet uppdref riksrådslönerna. När efterräkningens tid åtta år derefter kom, ville motpartiet, med stöd af offenteliga handlingar visa, att riksförmyndarne och riksråden hade under tiden från 1660 till 1672, åt sig tillerkänt och på åtskilliga sätt af staten uppburit 945,568 daler silfvermynt, utöfver hvad dem lagligen tillkom. Räkningen är visserligen uppgjord af fiender samt af De la Gardie jäfvad, men kan likväl icke frånkännas mycket vitsord.

Ännu återstår den mörkaste sidan i förmyndareregeringens skuldregister. Det var nemligen under denna tid, som svenska rådsherrar började att af utrikes hof mottaga, som man kallade det, *vängåfvor; mutor* är rätta namnet. De främmande sändebuden beskrifva förhållandet med dess verkliga, *kanske alltför* mörka färger. *Här i Sverge,* yttrade den ene, *är staten fattig; och utan underhållspengar och mutor vinnes ingenting, ty härstädes är penningen allsmägtig.* En annan skrifver: *här finnas herrar, som hafva 60 till 70,000 riksdalers årlig inkomst; men hvilka genom sitt fursteliga lefnadssätt behöfva än mera. Andra förnäma hafva inga inkomster, men vilja lefva på samma sätt. Alla dessa längta efter krigsbyten, och mest efter gåfvor från utrikes bundsförvandter. Genom att utdela 20,000 riksdaler bland sådana enskilda riksråd kan derföre mer vinnas,*

än genom att lemna staten 200,000 riksdaler i understödspenningar. — De summor, som utdelades, och hvilka personer, som mottogo dem, kunna ännu icke bestämdt uppgifvas. Men de utrikes i Stockholm varande sändebuden tala om slika herrars skamliga mutbarhet med afsky och förvåning. Man var ej van att finna sådana män och sådana tänkesätt vid svenska rådsbordet. Det förnedrande missbruket började först i någon större grad omkring 1667 och 1668, när Ludvig den fjortondes eröfringsplaner och den mot honom rigtade trippelalliansen satte europeiska statskonsten i rörelse och gjorde Sverges biträde så serdeles eftersökt.

Dessa olyckliga förhållanden, jemnte styrelsens slapphet, vankelmod och ombytlighet alstrade inom alla samhällsklasser ett högt uttaladt förakt för styrelsen sjelf, antingen den då fördes af en Bjelke eller en De la Gardie. Från 1667 fortgick äfven mellan dessa herrar en oupphörlig träta, ständigt växande i bitterhet och tid efter annan föranledande skriftvexlingar, ja nästan ordenteliga rättegångar vid sjelfva rådsbordet *). Sådana förefölle ock emellan Knut Kurck och Sten Bjelke **), mellan Klas Tott och Erik Fleming ***) med flere; och under de två sista åren äro protokollerna esomoftast afbrutna för riksrådernas personliga tillmälen skull. De kunde ej styra sig sjelfva, än mindre andra. Att med kraft näpsa den obillige krångelmakaren eller djerfve lagbrytaren — dertill kunde de aldrig förmå sig; minst om det var en någorlunda uppsatt man; och aldrig, om det var någon af deras medbröder. I dess ställe arbetades hela månader, ja år med sammanjemkningar, förlikningsförslag samt afprutningar på fällda domar m. m., hvarigenom den oskyldige måste fortfarande sakna upprättelse, men förbrytaren deremot fick gå ostraffad och med växande

*) *Rådsprot.* d. 12 Mars 1672 och d. 5 Juni 1671. Jfr. *Riksark.* svenske mäns bref. De la Gardies försvarsskrift mot Sten Bjelke 1671 med flere.

**) *Rådsprot.* d. 14 Dec. 1670.

***) *Rådsprot.* d. 5 Sept. och 5 Oct. 1671.

fräckhet. Märkvärdigast bland många dylika är tvisten emellan Wrangel och Curt Königsmarck *), mellan Gustaf Kurck och superintendenten Oldekop **), mellan Axel Sparre och Flygge ***), mellan Koskull och Anders Liljehök †) m. fl. Aldrautmärktast för sådana rättegångar voro de tre herrarna Gustaf Adam Banér, Anton Steinberg och den tredje och värsta krångelmakaren, hertig Adolf Johan. Vi skulle kunna fylla flera sidor genom att anföra endast siffrorna af de dagar, på hvilka det talas om dessa herrars rättegångar; för det mesta följder af deras egen obillighet och trätlystnad. En Gustaf Adolf, en Axel Oxenstjerna, en Karl Gustaf, och ej mindst en Kristina skulle redan första eller andra gången slagit dylika personer på fingrarna, och det så kraftigt, att de ej mer vågat sticka dem fram. Nu icke så. Sällan, nästan aldrig blefvo de med allvar bestraffade. Exemplet lockade till efterföljd och med handläggning af dylika föraktliga enskildheter, blef rådets verksamhet neddragen, dess anseende nedsatt, dess tid förspilld. Om man sammanräknar allt, hvad i rådsprotokollerna finnes i sådant hänseende antecknadt om Adolf Johan, Anton Steinberg, Bengt Skytte, Dulle Banéren m. fl. samt trätorna mellan Sparren och Flyggen, Kurck och Oldekop o. s. v., så torde det utgöra sjette- eller kanske femtedelen af hela innehållet.

En regering, som sjelf begick så många och svåra fel, och derjemte visade så mycken svaghet, kunde naturligtvis ej hålla ämbetsmän och undersåtare i ordning. Man träffar öfverallt klagande bevis derom, till exempel att landshöfdingar långa tider aflägsnade sig ur sina län; att häradshöfdingar helt och hållet bodde utom sina domsagor; att häradshöfdingar och fogdar tillsammans delade och behöllo de sakören, som borde afläggas till häradets

*) *Rådsprot.* Nov. 1670, d. 7 Mars 1671.
**) *Rådsprot.* d. 23 Febr. 1672 m. m.
***) *Rådsprot.* d. 16 Juli 1672 m. fl.
†) *Rådsprot.* d. 11 Sept. 1672. m. m.

behof; att fogdar föreskrefvo, hvilka riksdagsmän bönderna borde välja; att fogdarna dolde för allmogen de riksdagsbeslut, som voro för fogdarna menliga; att bönderna vid utskrifningarna och vid kronotiondens erläggande gjorde oerhörda bedrägerier o. s. v. — I anseende till den slappa lagskipningen togo äfven tjufnader, rofferier och mord öfverhanden; till och med på Stockholms gator. Inom en vecka år 1665 skedde der fyra mord. Man ökade vakterna och vidtog åtskilliga andra anstalter, men förgäfves. Blodiga uppträden hörde till ordningen om ej för dagen, åtminstone för veckan eller månaden, och så hela tiden igenom *).

Riksförmyndarne voro ganska försumliga, när det var fråga om att hålla vederbörande ämbetsmän till fullgörande af deras skyldigheter; men deremot mycket nitiska, då det gällde att öka ämbetsmänniernas antal och aflöning. Efterräkningen blef dem i detta hänseende ganska svår. Karl den elfte utgick från den af Gustaf Bonde för 1662 uppgjorda statsregleringen, och antog, att alla sedan dess tillkomna tjenster eller löneförhöjningar voro obehöfliga och olagliga. Man påstod, att enligt sådan beräkning hade riksförmyndarne onödigtvis utgifvit öfver sexhundrade tusen eller efter en annan och troligare beräkning omkring två millioner, allt daler silfvermynt **).

---

*) *Rådsprot.* d. 16 Aug. 1661, d. 16 Sept. 1662, d. 4 Juli och 1 Dec. 1665, d. 28 Maj 1666, d. 8 Dec. 1671.

**) I Kammar-kollegii arkiv finnes en: General-sluträkning öfver statens förhöjning från 1663 till och med 1672, af följande utseende:

Tillökta tjenster utöfver 1662 års stat . . .	1,688,644.
Augmenter på löner, pensioner, gratialer . .	437,822.
Intresse på Augmenter	112,822.
Summa daler silfvermynt	2,239,288.

Detta skulle godtgöras staten på följande sätt:

Afkortningar	1,635,721.
Hedvig Eleonoras andel i bristen	189,247.
Återstoden af bristen, som borde af de öfriga riksföimyndarna betalas	414,320.
Summa daler silfvermynt	2,239,288.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM KRIGSHÄREN.

Svenska landthären utgjorde vid pass 14 eller 16,000 man till häst och 38,000 till fot. Den fick någon tillökning genom de regementer, som uppråttades i sist eröfrade landskap. Till densamma hörde äfven åtskilliga så kallade koloni-kompagnier, hvilka tyckas hafva utgjort ett slags plantskolor för blifvande soldater, i likhet med nutidens ryska koloni-regementer *). Denna här hade varit Karl Gustafs ögonsten och skötebarn. Den blef af förmyndareregeringen vanvårdad, i synnerhet genom den slapphet, den brist på eftersyn och eftertryck, hvilken i detta likasom i många andra hänseenden utmärkte dess förvaltning. Kaptenerna drogo oskälig vinst genom att låta en mängd numror stå obesatta. Än större, än blodigare vinning roffades af förläggrarna; det vill säga af de köpmän och bokhållare, som åtagit sig att med kläder och föda förse garnisonerna. Dessa herrar bestulo både kronan och soldaten. Otaliga klagomål öfver sådant missbruk förekomma. Men några allvarliga åtgerder till deras afskaffande förekomma icke **).

Denna räkning, den saknar underskrift, är måhända uppgjord af Reduktionskollegium. Men i De la Gardiska arkivet Del. 10, sid. 199, finnes ett af De la Gardie ur Stora Inqvisitions Commissions extracter gjordt sammandrag, enligt hvilket förmyndareregeringen skulle utöfver 1662 års stat ha utbetalt 5,938,585 (förmodligen daler silfvermynt). — I *Blå boken* säges att staten blifvit från 1662 till 1668 ökad till en summa af två och en half tunna guld, det vill troligtvis säga 250,000 daler silfvermynt. I *Rålambska* saml. Fol. N o 165 finnes en jemnförelse der 1662 års utgiftsstat gick till 2,011,281: 5., men för 1668 till 2,259,700: 10. — Skilnaden dem emellan, 248,418: 12, öfverensstämmer i det närmaste med den föregående ur Blå boken hemtade uppgiften; och torde bland dessa siffertal vara det pålitligaste.

*) *Rådsprot.* d. 6 Aug. 1668, d. 14 Maj 1673 och flerestädes. Jemnför Lönb. handl. XV. 10.

**) *Rådsprot.* d. 16 Sept. 1662 och d. 14 Aug. 1671.

Följderna häraf visade sig snart. Besättningen i Riga kastade sina gevär och ville ej återtaga dem, förrän solden blifvit utbetald *). Garnisonen i Wismar höll på att dö af svält **); likaså i Liffland ***); ja nästan öfver hela riket †). En stor mängd soldater omkommo verkligen af vanvårdnad och i ordets egentligaste bemärkelse af hunger. Gustaf Kurck sade i sittande råd, att af landtregementerna hade under nu varande fred så mycket soldater dödt af svält, att de utgjorde nära hälften af dem, som fallit i sista polska fejden ††). — Också spordes öfverallt stor motvilja för krigstjensten. Garnisonssoldaterna rymde flocktals eller gjorde små upplopp; och när i Finnland t. ex 100 knektar blifvit utskrifna, hände, att 70 deraf flydde under vägen till mönstringsplatsen †††).

Så beskrifves tillståndet, och det icke af något motparti, utan af regeringens egna medlemmar. Dessutom voro fästningarna förfallna och landet uppfylldt af löplösa, sedan sista kriget afskedade officerare. Man räknade ej mindre än 54 sådana öfverstar, hvilka åtnjöto understöd.

Krigsstyrkan led ock ganska mycket genom den stora mängd hemman, som medelst gåfvor, köp eller förpantning öfvergick från krono eller skatte till frälse, och hvilka således i knektutskrifningen deltogo endast till hälften mot förut. Likaså hade en mängd till soldaternas underhåll anslagna lägenheter, så väl i Sverge som i synnerhet i Finnland, blifvit dels bortgifna åt, dels bortroffade af åtskilliga personer, så frälse som ofrälse. Kronans förlust på knektar gick på sådant sätt ända derhän, att man vid utskrifningarne nu för tiden endast fick

*) *Rådsprot.* d. 14 Dec. 1663.
**) *Rådsprot.* d. 7 Dec. 1667.
***) *Rådsprot.* d. 11 Juli 1672.
†) *Riddarhusarkiv.* Riksdagsacta 1672.
††) Troligen en öfverdrift.
†††) *Rådsprot.* d. 10 Dec. 1670.

en tredjedel, af hvad som under Gustaf Adolfs tid erhölls *).

NIONDE KAPITLET.

OM FLOTTAN.

Den var vid Karl Gustafs död både förminskad och hårdt medfaren. Förmyndareregeringen började genast dess iståndsättande och flera nya fartyg byggdes. Medlen svarade likväl icke mot behofvet. Vid 1664 års riksdag föreslog regeringen, det ständerna skulle åtaga sig

*) *Rådsprot.* d. 10 Dec. 1670, d. 5 Aug., d. 5 Oct. och 6 Dec. 1672. — Förhållandet synes bäst af nedanstående summor på de knektar, som vid anställda utskrifningar erhöllos, nästan alltid med den beräkning, att krono eller skatte gåfvo mot frälse dubbelt antal knektar, antingen då utskrifningen gick efter mantal eller hemmantal.

År 1620, efter mantal (men Wiborgs och Nyslotts län, ungefär 700 man, ej inräknade) gaf . .	8298 man.
Likaså ungefär de flesta åren omkring den tiden.	
År 1637 efter mantal, hela Sverge och Finnland	6365 »
År 1641 efter mantal, hela Sverge och Finnland (undantagande Strömsholms, Ulfsunda, Svartsjö län)	4870 »
År 1642 första gången efter gårdstal (samma undantag som förut)	5125 »
År 1655 efter gårdstal (samma undantag som förut samt Westerbotten)	2593 »
År 1661 (enligt De la Gardiska arkivet) . .	2066 »
År 1671 enligt Kam. ark. (samma undantag som förut och Gottland)	2197 »

Detta utdrag är taget i *Kammarkollegii arkiv;* der bland reduktionshandlingarna finnes ett utförligt *extract* om knekteutskrifningarna för alla år. — I De la Gardiska arkivet XII. 27. finnes ett annat något afvikande sammandrag.

att landskapsvis bekosta 12 örlogsfartyg. I början ville man icke veta häraf, utan ropade: *att, om kronan vore så fattig, att den ej förmådde bygga sina behöfliga skepp, så borde den genast indraga alla de öfverflödiga grefve- och friherreskaperna.* Slutligen lät man dock tala med sig, och beviljade en icke obetydlig gerd. Med hjelp af denna blefvo än flere nybyggnader företagna, så att Karl den elfte vid sitt anträde till regeringen hade en vacker mängd af fartyg. År 1664 utgjorde deras antal 48. Från 1660 till 1669 hade 12 nya blifvit byggda *).

Vid utredningen deremot saknades ganska mycket och folket var för det mesta hvarken öfvadt ej heller fulltaligt. Vid förvaltningen hade ock inritat sig en mängd missbruk, och inga ordentliga inventarier eller räkenskaper fördes **). Värrst var och mest tadlades, att de vid amiralitetet anställde riksråderna företogo sig att till enskilda arbeten begagna flottans manskap, och likväl låta detsamma af kronan underhållas. Riksamiralen Gustaf Otto Stenbock gick sjelf i spetsen för detta tadelvärda missbruk. De andra följde exemplet; äfven den eljest så redbare Nils Brahe. När efterräkningens tid kom år 1682, återfordrades af dessa herrar eller af deras sterbhus, af Stenbock 25,866, Nils Brahe 21,768, Klas Stjernskiöld 20,302 och Klas Bjelkenstjerna 2,005 daler silfvermynt.

Mycken oreda kom äfven deraf att, i synnerhet under de sednare åren, amiralitetet sällan riktigt utbekom de åt detsamma anslagna summorna. År 1667 till exempel gick bristen till 170,000 daler silfvermynt. Deraf föranleddes villervalla och nöd; och man klagade, att äfven vid flottan mycket folk dog af vanvård, hunger och nakenhet.

---

*) *Rådsprot.* d. 17 Mars 1669.

**) *Riksark.* *Omnigena* Håk. Fägerstjernas och Dan. Tilas d. 5 Febr. 1681 afgifna relation.

För öfrigt var det hvarken riksamiralen Stenbock, ej heller sjömannen till yrke Klas Stjernskiöld, som i rådet talade och ifrade för flottans behofver. Nils Brahe, ehuru sjelf ingen sjöman, var den, som städse med värma och allvar förde dess talan*).

TIONDE KAPITLET.

OM BORGERSKAP, HANDEL OCH NÄRINGAR.

Borgerskapets ställning blef icke i någon synnerlig mon förändrad. Samma hinder, samma klagomål, samma fel förekomma nu som förut. I Stockholm funnos 3784 gårdar, men deribland voro endast 846 skattskyldiga, de andra genom hvarjehanda privilegier fria. En stor mängd författningar blefvo utfärdade, hvarigenom visserligen mycket godt uträttades och många förhållanden ordnades. Styrelsens slapphet vid skipandet af dessa förordningar minskade dock betydligen deras åsyftade verkan.

HANDELN.

För handelns befordrande gjordes mycket. Flere nyttiga förordningar utkommo. Nedsatt tull beviljades för de varor, som utfördes med egna fartyg, hvarigenom sådan rörelse betydligen främjades; en ordentlig konvojanstalt inrättades 1665; en vexelstadga utgafs 1671; i stället för den föråldrade Wisby-rätten, utkom 1667 en ny, allmän och tidsenligare Sjölag; och Halländska småstäderna återfingo sin fria sjöfart. Redan 1638 bestämdes gemensamt mått, mål och vigt för hela riket. Detta hade likväl på långt när icke blifvit öfverallt infördt och

*) *Rådsprot.* d. 11 Mars 1661, d. 23 Juli 1668, d. 17 Mars, d. 10 Maj, d. 17 Aug. och d. 11 Febr. 1669, d. 3 Aug. 1670, d. 1 Mars 1672.

ulla klagomål öfver motsatsen spordes. Nu föreskref regeringen, att vid hvarje länsstyrelse skulle finnas krönta mått, vigter och målkärl till folkets eftersyn och efterrättelse.

En stor mängd handelskompagnier och monopolier blefvo införda. Vid alla riksdagarna klagades häftigt deröfver, än af ena, än af andra ståndet. Men regeringen understödde kompagnierna ihärdigt, deri sjelf understödd af Israel Lagerfelt och af kommers-kollegium. Saken måtte haft sina sidor; ty anmärkas må, att holländska styrelsen sökte genom sina utliggare vid svenska riksdagarna underblåsa ständernas ovilja mot dessa monopolier och kompagnier. Holland ansåg dem nemligen hinderliga för sitt i Sverge åsyftade handelsvälde.

Såsom under förra tider, så sträfvade också nu å ena sidan Ryssland att draga all sin handel till Arkangel, och från de svenska hamnarna, Riga, Revel och Narva. Sverge arbetade just på motsatsen. Holland hade förnämsta rörelsen på Arkangel. Under kriget mellan Holland och England ville derföre det sednare riket understödja Sverges nämnde plan *). Men efter freden i Breda svalnade Englands ifver. Sverge sjelft skadade sin sak. Ända till 1662 höllos tulltaxorna i de östra hamnarna hemliga **); och äfven sedermera voro de så höga, att köpmännerna ofta tillbakaskrämdes. Hertigen af Kurland och kurfursten af Brandenburg begagnade felet, sänkte sina tullafgifter och drogo derigenom Rysslands förnämsta Östersjöhandel till sina hamnar. Bemödandet understöddes af Ryssland sjelft, som sökte dymedelst och genom en mängd handelsprejerier försvaga den fruktade svenska grannen.

Till inre sjöfartens upphjelpande föreslog man att utvidga och fullända Hjelmare-kanal och anställde undersökningar derom; men saken kom ej till verkställighet. Så gick äfven med Karl Gustafs förslag till en

---

*) *Rådsprot.* d. 15 Oct. 1664.
**) *Rådsprot.* d. 16 Dec. 1662.

kottal mellan Wismar och Elbe, hvilken plan äfven under denna tid en och annan gång bragtes å bana.

Svenska handeln hade förut mycket lidit af barbareskernas kaperier. Sällan vågade en svensk koffardifarare att utan beskydd segla till de portugisiska hamnarne, och nästan aldrig inåt Medelhafvet. År 1667 beslöt man skicka juden Atzeveda till Barbareskerna, för att med dem afsluta trygghets- och handelsförbund. Det sednare gick ej i verkställighet, ty dels fruktade man Hollands afund, dels ansåg man okristligt sälja kulor och krut åt turken; dels och kanske förnämligast felades medel och drift. Huruvida någon säkerhet för svenska handeln bereddes, känna vi ej.

Svenska amiralen Sjöhjelm, född holländare med namnet Henrik Gerdtsson, hade måhända med ett svenskt örlogsfartyg varit ute på en resa åt Medelhafvet till *att antasta turkar och morer och låta sig benöja med det, han af dem eröfra kunde* *). Han aflade berättelse derom inför regeringen, och föreslog ett nytt dylikt tåg, *en secret dessein mot några öar i Ostindien*. Förslaget nämnes på andra ställen ett kaperi mot hedningarna; men likasom förra färden var det väl förnämligast ett fribyteri. Alla i rådet närvarande, deribland Hedvig Eleonora, De la Gardie, Gustaf Bonde m. fl., gillade förslaget, och många aktier tecknades på 400 R:dr hvardera. Kronan skulle i allo till hälften deltaga deri **). Beslutet fattades just under det man som bäst var sysselsatt med att ransaka och afdöma G. A. Skyttes sjöröfveri. Regeringens försök gick i verkställighet. Två fartyg utsändes; det ena strandade vid Anholt; med det andra fortsatte Sjöhjelm år 1664 resan åt Mosambique och Ostindien. År 1665 kom han tillbaka, men for redan samma år ut på ett nytt dylikt företag. — Det tyckes ock, som regeringen genom samma Sjöhjelm år

---

*) *Riksark.* Palmskölds förteckning öfver publika acter, förordningar och dokumenter, året 1662.

**) *Rådsprot.* d. 28 Jan. 1662.

1668 för tredje resan förnyat denna skändlighet, hvilken dock den gången slutades så, att engelsmännen togo fartygen och kastade besättningarna öfver bord. År 1670 begärde en öfverste Hamilton *) privilegium på ett fjerde dylikt företag. Gyllenstjerna, Johan Gabriel Stenbock och Nils Brahe afrådde; ty dylika färder *skulle göra svenskarna öfverallt förhatliga;* och Brahe tillade: *vi ha redan förut ganska ondt rykte för roflystnad. Om vi nu missbruka vår flagga till sjöröfveri, så blifver det allt för svårt.* Men för saken talade De la Gardie, Gustaf Otto Stenbock, Knut Kurck, Karl Gustaf Wrangel m. fl, och beslutet blef en öfverläggning mellan Hamilton och Knut Kurck **). Vi känna ej utgången ***).

Alla dessa företag voro en blandning af handels- och vikingatåg; en qvarlefva af det gamla hedningalynnet, då den åldrade fadren uppmanade sin son att fara ut och förvärfva sig egodelar; och dermed menade sådana plundringståg som de, hvarmed Nordboerna den tiden hemsökte södra Europas kuster.

För det egentliga handelsyrket visade svenskarna nu, liksom förut, ringa fallenhet. De voro ej nog ihärdiga; nöjde sig icke med ringare vinst, och så snart en köpman vunnit någon förmögenhet, slöstes den återigen bort genom en öfverdådig lefnad. Allmänna tänkesättet satte ojemförligt det högsta värdet på krigsära och ämbetsmannarang, och nästan föraktade handelsyrket. Derföre såg man rika köpmannasöner äflas om att blifva ämbets- och adelsmän, och deras systrar att blifva gifta med sådana. Så skingrades fadrens samlade förmögenhet och der uppkommo inga gamla handelshus, med ärfda tillgångar och erfarenhet att drifva någon större rörelse. Man finner också nu i spetsen för de flesta företag endast

*) Måhända var det sjöröfvaren G. A. Skyttes svärfar.

**) *Rådsprot.* d. 8 April 1668, d. 20 Juni 1670.

***) De spridda underrättelserna om dessa färder äro osammanhängande, stundom hvarandra motsägande. Med full tillförlitlighet ha vi ej kunnat utreda dem.

nländska namn. I synnerhet inkommo en mängd holländare, hvilka bosatte sig som svenska borgare, och främjade handeln ganska mycket. Det hände till och med ofta, att sådana herrar blefvo sedermera just de, som kraftigast motarbetade de egentliga Holländarnes åsyftade handelsförtryck öfver Sverige. Holländska regeringen såg derföre ganska ogerna dylika inflyttningar. Dessa kunde ej heller till någon större myckenhet ske, så länge den strängt lutherska renlärigheten hindrade all religionsfrihet och derigenom utestängde de ifrigare holländska kalvinisterna. Man finnér märkvärdigt nog spår deraf, att holländska regeringen, ehuru i spetsen för ett folk af olika religion med svenskarna, har likväl motarbetat religionsfrihetens införande i Sverige. Orsaken var, att man fruktade, det i sådan händelse alltför många köpmän skulle med sina penningar och sin erfarenhet lockas från Holland till bosättning i Sverge.

Ett annat och gammalt hinder för handeln voro de ofta och äfven nu omtalade så kallade landtköpen, hvilka bedrefvos af adels- och ämbetsmän, bönder m. fl., men i synnerhet, och framför allt af »hammarpatroner och bruksförvaltare». En stor skara sådana personer företog att vid sina bostäder på landet drifva borgerlig handel och rörelse utan att derföre erlägga borgerlig tunga och skatt. På alla riksdagar klagades häröfver; men fåfängt.

Vi minnas svenska besittningen Cabo Corso på Guineakusten och huru densamma under Karl Gustafs tid förlorades *). Redan 1660 och genast efter fredernas afslutande ditskickade förmyndarestyrelsen ett beväradt fartyg, som återtog Cabo Corso, hvarpå den fördelaktiga rörelsen åter öppnades. Detta den svenska handelns nya, uppåt sträfvande försök kunde holländarnas afund icke lida. Redan år 1661 och midt under djupaste fred öfverföllo och borttogo de ett till Cabo Corso ankommet svenskt fartyg, och kort derefter likaledes sjelfva nybyg-

*) Se tolfte delen, pag. 57 och 181.

-pet och dess fästning. Sverge ville gerna få tillbaka den vigtiga besittningen *); men holländarne sträfvade emot, och ville icke ens gifva en någorlunda motsvarande skadeersättning; knappt någon. Ändteligen, då Holland vid trippel-allianseus ingående behöfde Sverges hjelp, beqvämade sig den rika handelsstaten att i ersättning betala en lumpen summa af 150,000 riksdaler **); — och man nöjdes — eller måste nöjas dermed.

Vårt andra nybygge, det så kallade Nya Sverge i Nordamerika, hade af samma holländare blifvit likaledes i fredstid med våld borttaget. Sverge förlorade derpå 262 246 R:dr. Förmyndare-styrelsen sökte för detsamma bekomma någon ersättning, men, så vidt vi veta, förgäfves. År 1674 sade De la Gardie: *Vi böra söka återfå Nya Sverge från holländarne, innan det kommer i Englands våld; eljest fåfängt:* ty *ab inferno nulla redemtio* ***).

Oaktadt dessa motgångar och hinder uppblomstrade dock svenska handeln under denna förmyndarestyrelse ganska betydligt. Ensamt frakttrörelsen skall hafva årligen inbringat i landet 400,000 daler silfvermynt †); och handeln ökades så, att inkomsterna af lilla tullen till slutet stego årligen vid pass 1700 daler silfvermynt, och af stora sjötullen omkring 2 till 300,000 daler silfvermynt mer än de under förra tider varit ††). Det var

*) *Rådsprot* d. 30 Jan. 1665.

**) *Rådsprot.* d. 8 Nov. 1664, d. 6 Nov. 1666, d. 11 Aug. 1667, d. 3 Aug. 1670.

***) *Rådsprot.* d. 17 Febr. 1674. I *Fryxells handl.* I. 169. säger danska ministern, att Holland åt Westindiska Komp. betalt 140 à 150,000 riksdaler. Detta skulle väl vara för Nya Sverge; men är måhända en förblandning med lösen för Cabo Corso.

†) *Bond.* Klas Rålamb om 1680 p. 16. — Prof. Palmblad säger (Skandia IV. 278) att fraktvinsten för 1662 gick till 3 tunnor guld (300,000 daler silfvermynt) årligen.

††) *Bond.* Klas Rålamb om 1680. Bland bilagorna till Kammar-kollegii svar 1673 på 3 ofrälseståndens inlaga 1650. — Der förekomma följande beräkningar öfver de

var förnämligast en följd af fredens välsignelse. Som bidragande orsaker verkade dock de nyttiga utkomna förordningarna och i synnerhet den nedsatta tullen, samt äfven den omständigheten, att Hollands tryckande handelsvälde blef brutet genom dess sista krig emot England.

OM NÄRINGARNA.

De gingo betydligen framåt. Höganäs stenkolsverk upptäcktes; sillfiske, glasbruk, sockerbruk, garfverier, hästafveln och humleodling m. m. förbättrades, och en mängd nya näringsgrenar blefvo öppnade; men oftast i form af privilegierade kompagnier eller monopolier. Saken visar dock framsteg och ökad liflighet. Om sättet tvistades beständigt fram och tillbaka, såsom förut nämndt är; sak samma med skråförfattningarna. Många talade emot hela inrättningen. Per Brahe påstod, *att slutna skrån voro blott sammansvärjningar för att höja priserna* *), och märkliga exempel intygade i många fall sanningen häraf. En snörmakare i Stockholm blef till exempel i sitt eget hus af ämbetsbröderna öfverfallen och pryglad endast derföre, att han sålt fransar för bättre köp än de **). Å andra sidan talade de mesta och äfven ständerna sjelfva för skrån och för regeringens ingripande i näringsfriheten. Så till exempel utfärdade

---

inkomster, som kronan har i Sverge och Finland (eröfrade provinser oräknade) haft af:

	Stora sjötullen.	Lilla tullen och accisen.
1632	443,202: 4. —	125,000: — —
1640	389,644: 15. 4.	146,575: 17. 8.
1650	698,074: — 8.	153,272: 30. 22.
1660	1,059,940: 25. 17.	260,511: 27. 15.
1670	866,829: 17. 18.	277,772: 30. 5.

allt daler silfvermynt.

*) *Rådsprot.* d. 22 Mars 1662.
**) *Rådsprot.* d. 1 Maj 1665.

styrelsen, och det på ständernas egen begäran, pristaxor för handtverkrarnes arbeten, och bestämde, till hvad köp handelsmännen skulle sälja det inkomna saltet. En skråordning blef utfärdad och af ständerna gillad, och man sökte genom ålaggda skyddstullar underhjelpa den inhemska tillverkningen. Den åsigt, som ogillade skråförfattningarna, gjorde sig dock äfven i någon mån gällande. År 1672 förklarades de handtverkare, som bosatte sig på Kungsholmen, vara fria från allt skråtvång, och man inrättade handtverkshus, der större bolag fingo i stort drifva åtskilliga arbeten. Man ville dymedelst göra ett försök med näringsfriheten.

Genom freden och dessa författningar tillväxte såväl näringsgrenarne som deras tillverkning. Ännu införskrefvos dock från utlänningen en stor mängd varor, som den inhemska konstfliten rätt väl kunnat åstadkomma; t. ex. tråd, strumpor, strumpeband, hattar, nattmössor, kammar, ljusgarn, hästtäcken, hästskrapor, till och med hofstänger och trädtappar.

För öfrigt finner man, att desse borgerliga näringar ledo mycket genom det ännu fortfarande missbruket af adelns fria handtverkare.

ELFTE KAPITLET.

OM BANKEN OCH MYNTVÄSENDET.

Föregående del omtalar Bankens första grundläggning. Dess verksamhet fortfor till en tid ganska välgörande. Vanliga räntan hade förut varit 10 till 12 procent. Banken deremot utlånade större summor mot 6 procent, hvarföre den ock blef hatad och förtalad af ockrare och penningekarlar *). Men snart steg värdet på kopparn, och derigenom också på kopparmyntet. Ban-

*) Rådsprot. d. 23 Juni 1666, d. 4 Mars 1667 m. fl.

kens ställning blef något rubbad. Dels för att afhjelpa dessa olägenheter, dels för att få så stor vinst som möjligt, började banken efter 1661 utgifva alldeles för mycket så kallade creditivsedlar, nemligen till ungefär dubbelt belopp af innevarande valuta *). Gustaf Bonde misstänkte förhållandet och varnade Palmstruch redan hösten 1663; men förgäfves **). Då angaf han saken i rådet, men Palmstruchs åtgerder försvarades af nästan alla de andra bankdirektörerna ***) och, som ryktet sade, äfven af De la Gardie, hvilken skulle hafva erhållit någon del af den orättvisa vinsten. Så lyckades man hängla sig öfver riksdagen 1664; men kopparen steg och creditsedlarnes värde föll inom kort 8 ända till 10 procent. Bittra klagomål spordes bland både höga och låga, och Per Brahe påstod, att han ensamt för sin person förlorat 20,000 daler silfvermynt på nämnde papper †). Slutligen kunde verket ej längre bibehållas. Den 17 Sept. 1668 blef det upphäfdt och med en betydlig bankrutt ††). Allmänna oviljan vändes mot Palmstruch. De la Gardie sökte äfven nu tala till dennes försvar och påstod, *att andra voro lika skyldiga* m. m.; men Johan Gyllen-

*) *Rühs* V. 363. säger att creditsedlar utgåfvos »*för 1,080,000 daler silfvermynt eller 27 tunnor guld.*» Men enligt då brukligaste penningvärdet svarade en tunna guld mot 100,000 daler silfvermynt; hvadan alla credit- eller creditivsedlarna skulle endast ha uppgått till nära 11 tunnor guld.

**) *Bond.* Om mynt och finanser. B. Skyttes och Kammarkollegii intyg, att Bonde varnat Palmstruch.

***) *Rådsprot.* d. 8 Nov. 1669.

†) *Rådsprot.* d. 23 Juni 1666.

††) Fants historia pag. 97 säger på 1,200,000 riksdaler. Lönb. Hist. Märkv. IV. 78. säger 200,000 r:dr. — *Lönb. Hist. Arch.* II. 40. I Blå boken uppgifves, att kronan fick betala 250,000 daler silfvermynt till inlösande af dessa bankosedlar, på det folket ej skulle genom deras nedslående blifva för mycket lidande. I *Rådsprot.* d. 23 Juni 1666 säger M. G. De la Gardie, att 200,000 riksdaler behöfvas till de öfriga kreditsedlarnas inlösande; detta redan 1666.

stjerna svarade: *Palmstruch har ensam handisponerat medlen; derföre bör han ensam hänga* *). Palmstruch blef verkligen dömd att mista adelskap, blifva landsförvist och betala bristen; hvarom icke att gå till döden. Vi känna ej, huruvida någon återbetalning ägde rum; men Palmstruch dog 1671 **).

Under dessa brytningar taltes hvarjehanda om en ny bank och om sådana inrättningars natur i allmänhet. Åtskilliga inom rådet påstodo, att en bank nödvändigt bör sättas under ständernas styrelse, eljest inträffar lätt, att konungarna kasta sina händer deri ***); och aristokratrepublikanaren Per Brahe påstod, att uti ett land med konungastyrelse kunde af denna orsak ingen bank hafva bestånd och säkerhet †). Likväl vågades försöket. Sedan Palmstruchs bank ramlat, blef en ny genast inrättad den 22 Sept. 1668, hufvudsakligen på samma grunder, som den förra, men med högre ränta och större säkerhet. För sistnämnda ändamål skulle den blifva under ständernas vård; men prester och bönder undanbådo sig förtroendet. De förmente nemligen, att en sådan vård skulle innebära en sorts borgen eller förbindelse att ansvara för bankens medel. Presterna öfvertalades ††), men bönderna vore i sin tro och i sitt beslut obevekliga. De började ej deltaga i bankens styrelse förrän år 1800.

Sådan var grunden och första upphofvet till nuvarande Svea Rikes bank. Detta nya försök lyckades bättre

---

*) *Rådsprot.* d. 14 Dec. 1668, d. 26 Febr. 1669.

**) *Bond.* Om mynt och finanser. Enligt här befintliga uppgifter (och i synnerhet Palmstruchs förslag att hjelpa banken d. 18 Aug. 1666), påstod Palmstruch envist, att bankens svåra ställning ej härrörde från creditivsedlarne. Han hade af dem redan indragit 22 eller 25 hundratusen daler; ville, att de återstående 5 à 6 hundratusen daler skulle äfven indragas för att visa, det sedlarna ej vållat olyckan. Denna, mente han, kom förnämligast från det stigande öfverflödet och den brådstört ökade införseln.

***) *Rådsprot.* d. 10 Mars 1665.

†) *Rådsprot.* d. 25 Juni 1666.

††) *Rådsprot.* d. 14 Sept. 1668.

än det förra. Förtjensten deraf tillhör i synnerhet Joakim Potter. Han var af holländsk börd, men född i Sverge och till allmännare verksamhet först framdragen af rikskansleren Erik Oxenstjerna. Mannen var utmärkt driftig, pålitlig och rik. Borgareståndet kallade honom *sin kompass*, och kronan erhöll af honom ofta betydliga försträckningar. Denne man med sin vidsträckta erfarenhet deltog i ordnandet af den nya banken; och äfven i dess vård. Under hans säkra, driftiga och oegennyttiga tillsyn vann den nya inrättningen sin första stadga; och, när någon gång förlägenhet inträffade, understödde han verket genom egna medel. Samtiden upphöjde honom till adlig värdighet med namnet Lillienhoff; efterverlden erkänner honom tacksamt såsom verkliga grundläggaren af Svea rikes bank.

Detta verk inrymdes först i det af Axel Oxenstjerna uppbyggda huset vid Storkyrkobrinken. År 1680 flyttades det till Jerntorget. Dess dervarande hus är ett verk af gref Nicodemus Tessin, och ett minne från svenska byggnadskonstens gyllene ålder.

OM MYNTVÄSENDET.

En betydlig del af den koppar, som erhölls vid Falun, blef utpreglad till penningar och hade sedan Gustaf Adolfs tid utgjort rikets förnämsta mynt. Saken medförde stora svårigheter. Myntet var ohandterligt och tungt, då det skulle i större summor medföras. Utländningen, som icke var van vid sådant bytesmedel, ville icke gerna mottaga det annorlunda än för dess kopparvärde. Om det då utmyntades öfver detta värde, ville utländningen alldeles icke mottaga det. Utmyntades det så, att kopparvärdet öfversteg myntvärdet, så förvandlades det genast från mynt till handelsvara och blef inom kort fördt ur riket. Detta sednare var vanligtvis händelsen. Det beräknades, att från 1561 till 1661 hade i Sverge blifvit utmyntade 400,000 marker fint silfver och många hundra tusen skeppund koppar, hvilket alltsammans vandrat

ur riket. Utländningen fick sin vara betalt till vanligt pris efter kopparns myntvärde, men öfverbetalt efter dess metallvärde. Han teg, log och for hem med sin vinst *); och Gustaf Bonde påstod, att kronan de 4 åren 1656—1659 förlorat 300,000 R:dr på myntningen **). Kopparmyntet var dessutom ganska opassande äfven derföre, att dess värde beständigt vexlade i förhållande till kopparens. Regeringen ville, att myntet skulle hafva ett visst och bestämdt värde. Gång efter annan blef derföre kopparns utmyntning jemnkad efter dess för tillfället gällande varuvärde. Men snart förändrades detta sednare om igen; och så uppkom en beständig slitning mellan myntvärdet och metallvärdet; mellan regeringens befallning och handelsfördelen. Gustaf Bonde rådfrågades. Han tillstyrkte och genomdref, att sälja kronans koppar såsom vara, och i stället köpa och pregla silfver. Man finge då ett mynt, likartadt och lika begärligt som utländningens, och af mera bestående värde. Han understöddes af Bjelke-partiet ***). Men snart spordes häftigt missnöje. Folket saknade kopparmyntet, som det var vant vid. Enskild och allmän missbushållning uttömde rikets tillgångar; men många trodde, att den deraf uppkomna bristen var en följd af Gustaf Bondes myntförändring. Folket började om hvarandra ropa, att, om endast kopparn i stället för att säljas, myntades, skulle man aldrig sakna penningar i landet o. s. v. †).

---

*) *Riksark.* Rådslag under Karl den elftes minorennitet. Palmstruchs betänkande om myntet d. 4 Dec. 1661. — Gustaf Bondes betänkande om d o d. 16 Mars 1664.

**) *Rådsprot.* d. 27 Febr. 1660. I *Kammar-kollegii arkiv* förvaras en så kallad *Balance på Myntextraktet 1660—1672*, hvari det säges, att under dessa år ha 28,033 skeppund koppar blifvit utmyntade; och i *Bond. om mynt och finanser* säger Palmstruch att från 1625 till 1666 hade öfver 100,000 skeppund koppar blifvit uppmyntad.

***) *Riksark.* Rådslag under Karl den elftes minorennitet. Betänkandet d. 12 Dec. 1666.

†) *Rådsprot.* d. 27 Oct. 1669.

Vi känna ej i allo utgången af denna tvist; endast det, att kopparmyntningen blef snart återtagen.

TOLFTE KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Böndernas ställning förblef i det hela densamma som förut. De begärde, att hädanefter angående vigtigare statsärender bekomma närmare underrättelse, än man hittills behagat meddela. Rådet svarade helt uppriktigt, att det hitintills aldrig varit brukligt meddela närmare underrättelse om de saker, hvilka man visste, att de gode männen i bondeståndet icke kunde förstå *).

Riksdagsböndernas underhåll utbetalades af krono- och skattebönderna; men stundom med så mycken njugghet, att bönderna vid långa riksdagar klagade sig nära att svälta ihjel, och derföre fingo ofta nog understöd af kronan **). Märkvärdigt är, att frälsebönderna, som icke voro skyldiga att betala riksdagspenningar, likväl icke blott frivilligt begärde, utan till och med trugade sig att deltaga i dessa utgifter; så att på adelns begäran böter utsattes för den frälsebonde, som lemnade sådant tillskott. Förhållandet visar å ena sidan, huru angeläget bondeståndet af alla klasser var, att bibehålla sin röst på riksdagarna; samt å andra, huru angelägen adeln var att densamma på allt sätt förminska.

De gamla klagomålen öfver böndernas oärlighet vid skatternas utgörande fortforo, kanske till och med ökades. För att slingra sig från mantalspenningarne brukades hvarjehanda knep. Många bönder, i synnerhet i Finnland, gåfvo åt tre eller fyra sina söner ett och samma dopnamn, för att sedan kunna vid knekt- och mantalsskrifningarna bortblanda och gömma dem under en enda

*) *Rådsprot.* d. 22 Juli 1668.
**) *Rådsprot.* d. 28 Nov. 1672.

och samma person. Man klagade ock, att bönderna tvärt mot rätta förhållandet uppgåfvo allt för många personer vara af ålder, sjukdom eller andra tillfälligheter vanföra; detta endast för att från kronan undansnilla deras mantalspenningar; och ganska ofta hände, att prester af slem vinning eller falsk barmhertighet deltogo i och understödde dessa bedrägerier *). Till att i någon mån hindra den stora förlust, kronan och fäderneslandet härigenom led, företog sig regeringen att bortarrendera uppbörden af mantalspenningarne. Arrendatorerna tillsågo då sjelfva, att intet underslef fick äga rum; och kronan erhöll i dessa arrenden större inkomst än förut och nu utan allt bråk och besvär. Arrendatorerna slogo sig ändå väl ut. Men detta kraftiga afskaffande af ett så gammalt och djupt rotadt missbruk väckte mycket knot. På riksdagen 1664 uppstämde bönderna deröfver ganska häftiga klagomål och ville nödvändigt hafva tillbaka sina gamla uppbördsmän. Regeringen vågade ej vidhålla den nyttiga åtgerden. Mantalspenningarnas bortarrenderande afskaffades, och de gamla missbruken och bedrägerierna började omigen.

Sak samma var med lilla tullen. Vid denna uppbörd bedrefs en mängd underslef till förlust för kronan. Regeringen bortarrenderade då tulluppbörden, och skaffade derigenom åt kronan en betydlig vinst. Men när sålunda en strängare ordning infördes, började folket att jemmerligt klaga och var nära att göra uppror; så att den skrämda regeringen återtog äfven denna nyttiga åtgerd **).

Likaså fortforo klagomålen öfver det bedrägliga sätt, hvarpå bönderna erlade kronotionden. Man ville derföre återigen antaga så kallade tiondefogdar, och det berättades, att när man förra gången använde sådana, gaf det lilla Öland ensamt på ett år 1400 tunnor spannemål mer

---

*) *Rådsprot.* d. 6 Dec. 1666 och d. 25 April 1672. Ur Riksdagsbeslut s. 1478.

**) *Rådsprot.* d. 20 Nov. 1667, d. 25 April 1672.

än förut *). Men Per Brahe ansåg det omöjligt att återupptaga denna inrättning i anseende till böndernas häftiga ovilja deremot. De la Gardie o. fl. yrkade slutligen, att man för att komma ifrån allt detta krångel, borde engång för alla bestämma, huru stor tionde hvar gård skulle gifva. Detta var början till den fasta tiondesättningen **). Den blef likväl ännu icke införd; utan det gamla menliga bruket tills vidare bibehållet.

Sålunda fortfor kronan att på tullar, mantalspenningar och tionde lida en oberäkneligt stor förlust.

Äfven en annan skadelig vana var gängse i landet. Vi ha funnit flere spår deraf, dock ej fullt utredda; men ungefär i följande riktning. Under föregående tider af oreda och villervalla hade bönder och några civila ämbetsmän uti Småland (samma klagomål förekommer ock från Finland) slagit under sig en hop hemman, som egentligen hörde till kronan och till härens underhåll. Regeringen ditskickade riksrådet Karl Maurits Lewenhaupt till mönstring. Han var en serdeles hetlefrad herre och fick med sig en ung ifrig regementsskrifvare. De upptäckte snart bedrägerierna, och angrepo dem häftigt och djerft. Men de, som deltagit i dessa kronorofferier, utgjorde en stor och stark liga. Striden blef häftig. Lewenhaupt kallade dem *tjufvar* och *skälmar*, och förgick sig den ena gången efter den andra. Som ombud för motpartiet kommo från Småland en kronofogde och en bokhållare till Stockholm. Lewenhaupt förhetsade sig återigen. Per Brahe ville hjelpa honom; men fåfängt. Han fick en skrapa. Utgången med gårdarna i Småland känna vi ej ***).

För öfrigt hörde man de häftigaste bland aristokraterna påstå, att ju mer man skonade bonden, dess mera

*) *Rådsprot.* d. 18 Oct. 1660.
**) *S. st.* d. 12 Dec. 1672.
***) *Rådsprot.* d. 5 och 7 Maj, d. 1 Aug., d. 4 Sept., d. 23 Nov. och d. 15 Dec. 1663, d. 24 April, d. 19 och 24 Nov. 1664 m. fl.

fordrade han; och att mild behandling endast gjorde honom stursk och pockande. Man hörde bland sådana samhällsklasser ofta upprepas följande vers:

Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit *).

Man ville med den qvicka ordleken förgylla, eller försvara det utöfvade eller tillämnade bondeförtrycket.

TRETTONDE KAPITLET.

OM SVERGES ÖFVERSJÖLÄNDER.

FINNLAND.

Klubbekrigen mellan Karl den niondes och Sigismunds partier hade på sin tid mycket skadat Finnland. Aflägsenhet, dålig förvaltning och ryska krigen till Stolbowafreden underhöllo oordningarna och eländet. Sedan kommo trätor mellan landets båda högsta civilmyndigheter, Bror Rålamb, president i Åbo hofrätt, och Jöns Kurck, landshöfding i Åbo län, hvilka uppträden äfven i sin mån bidrogo att öka villervallan.

De få åren af Per Brahes förvaltning gingo som en kort men härlig dager öfver landet och efterlemnade visserligen många goda frukter; men mycket, kanske det mesta, åtminstone af den ekonomiska och civilförvaltningen återsjönk snart i sin gamla villervalla. Kriget med Ryssland 1656—1659, med sina utomordentliga ansträngningar och förfärliga härjningar, störtade landet ånyo i gränslöst elände. Karelen var så förstördt, att det ej mer kunde som förut uppsätta 3 utan endast 2 regementen **). Vid utskrifningarna funnos för det mesta blott unga gossar att taga till knektar; ty äldre manspersoner voro redan förut borta. I Salmis pogost, hvarest

*) Smekad bonde dig slår, men slagen bonde dig smekar.
**) *Rådsprot.* d. 16 Mars 1661.

man förut räknat 700 bönder, voro nu endast 70 qvar *). Det finnes ej spår, att general-guvernören Herman Fleming, eller någon annan förvaltning, mägtat bota det onda, och ännu 1672 beskrifves tillståndet i hög grad ömkligt **).

Det var ej heller någon lätt uppgift, att ordna och väl styra denna del af riket. Folket i det inre af landet var ej långt ifrån tillståndet af vildhet. Högst få af den egentligen finska stammen arbetade sig genom skolorna upp till ämbetsmanna verksamhet. Sysslorna voro derföre uteslutande besatta med personer, antingen födda i Sverge eller af svenska nybyggare i Finnland. Bland dessa voro många, som ej förstodo finska språket; än flere, som icke kunde tala detsamma. Finnarna å sin sida förstodo ej heller de svenska ämbetsmännens tal. Härigenom uppkom ett stort, nästan oöfverstigligt svalg mellan de styrande och de styrda. Svårigheten ökades genom brist på farbara vägar. På sin rödjning i de stora skogarna, på sin udde eller ö i de stora sjöarna lefde en hvar i enslighet, sjelfrådighet, sjelfsvåld, en man för sig; så bonden, så herremannen, så ämbetsmannen. Att rätt bibehålla lag och ordning var lika omöjligt för ämbetsmannen bland bönderna, som för öfverheten bland ämbetsmännerna. I sjelfva sakens natur lågo så stora svårigheter, att de endast småningom och genom den mest ihärdiga ansträngning kunde öfvervinnas.

Den lyckligaste del af landet var i många hänseenden Per Brahes grefskap, hvarest denne kloke och kraftfulle herre någorlunda bibehöll ordningen. Han dref också mycket på folkets undervisning, så att hans underlydande allmoge var bättre och kunnigare än den öfriga.

I kyrkligt hänseende var Finnland deremot vid denna tid ganska väl lottadt. Uti Åbo-biskoparna Rothovius, Petræus och Johan Gezelius d. ä. fick det bugna

*) Rådsprot. d. 8 Nov. 1665.
**) Rådsprot. d. 6 Dec. 1672.

sig af utmärkt skickliga och nitiska styresmän öfver församlingarna. Rothovius och Gezelius hafva vi redan omtalat; Petræus, den minst märkvärdiga (han innehade sysslan blott några få år), var dock den, som öfversatte och lät trycka hela bibeln på finska språket. Genom dessa tre männers, och i synnerhet den store Gezelii, nitiska vård om församlingarna verkades utomordentligen mycket till spridande af kunskaper, ordning och sedlighet.

Att mycken vildhet ännu var qvar, förstås af sig sjelft. Hos svenska allmogen gingo derom förfärliga och dock allmänt trodda sägner. Man ansåg finnarna vara trollkunniga, menniskoätande hedningar m. m. och när under skånska fälttåget 1676, några finska regementer tågade genom Småland, flydde dervarande allmoge hoptals med hustrur och barn åt skogarna, för att, som de trodde, rädda sig undan hedningarna, trollen och döden.

INGERMANLAND, ESTLAND OCH LIFFLAND.

Äfven under Karl den elftes förmyndare-styrelse gjordes ingenting hufvudsakligt för att sammansmälta dessa landskap med Sverge; snarare motsatsen. Vid riksdagen 1660 beslöts, att de eröfrade länderna nemligen Kexholms län, Ingermanland, Estland, Liffland, Pommern, Wismar, Bremen och Verden icke skulle äga säte och stämma bland Svea rikes ständer. Man härmade de gamle Romare och betraktade och kallade nyssnämnde landskap för provinser *), de der hörde under, men icke tillsammans med moderlandet Sverge, och till hvilkas styrande man derföre utnämnde general-guvernörer i likhet med de gamle proconsulerna. Liffländningarna sjelfve tvekade. En gång begärde dess adel att blifva intagen

*) Till skillnad från Finland och från Skåne, Halland och Blekingen kallades Ingermanland, Estland, Liffland, Pommern och Bremen för *Utrikes provinser*. Se rikshufvudböckerna.

på svenska riddarhuset *); men det synes ej hafva vunnit bifall. En annan gång ville samma adel sjelf icke derstädes inträda, för att ej nedsättas till de mindre fri- och rättigheter, som svenska frälseståndet hade i jemnförelse med det liffländska **). Äfven i många andra hänseenden visade dessa landskap mycken obenägenhet för svenska lagar och bruk. Adel och borgerskap, sinsemellan oeniga, förenades lätt, när det gällde att sätta sig emot befallningar från Sverge. Revels borgmästare Rosenbach hade för sådana fel blifvit fängslad i Stockholm. Under tiden bad man i alla Revels kyrkor för honom såsom en förnäm man, den der till stadens bästa farit öfver till Sverge; och vid återkomsten blef han med styckeskott och nästan i triumf mottagen. Revelsboarne ville gerna för sitt lilla samhälle antaga namnet republik, och talte om att söka Lübecks beskydd o. s. v. ***). De la Gardie föreslog att till sinnenas förenande inkalla liffländska adelsmän i rådet, men man kunde dertill sällan beqväma sig †). Sinnena blefvo tvärtom än mera aflägsnade från hvarandra genom förmyndarestyrelsens dåliga förvaltning i allmänhet, genom de förhärjningar, som ifrågavarande landskap under ryska krigen underkastades, och slutligen genom de höga tullar, hvarmed svenska regeringen skadade handeln i Riga, Revel och Narva. Mellan svenska styrelsen å ena samt dessa landskaps städer, samhällsklasser och ämbetsmyndigheter å andra förekomma under denna tid beständiga och obehagliga tvister.

Så oförsigtigt hade man nu i femtio år behandlat dessa länder, och det fastän något hvar mer och mer insåg den fara, som hotade. Ryssland ville nemligen med allo magt framtränga till Östersjön och för sådant ändamål eröfra ett eller flera af dessa landskaper. Lätt, och endast med en tropp af ett par tusen ryttare,

*) *Rådsprot.* d. 2 Aug. 1664.
**) *Rådsprot.* d. 30 Oct. 1660.
***) *Rådsprot.* d. 16 Mars 1663.
†) *Rådsprot.* d. 15 Febr. 1667.

kunde tsaren när som heldst och inom några veckor förhärja hela Liffland. Man påstod, att han beslutat hvart tjugonde år anställa ett dylikt blod- och brandtåg, ej blott för att roffa till sig, hvad liffländningarna under tiden kunnat samla, utan ock för att göra dem ledsna vid föreningen med det till deras försvar magtlösa Sverge *).

Sådana plundringståg voro förfärliga. Det sista ryska kriget hade i grund förstört Ingermanland, Liffland och Estland. Resande, som kommo från Ryssland och sett detta rike blomstrande och väl befolkadt, förvånades, då de trädde inom gränserna af svenska Liffland; ty med ens funno de landet öde och förhärjadt, och de få innevånarne iåa, fattiga och förskrämda. En stor del af dem voro döda, dödade eller förrymda, för det mesta inåt Ryssland; och vid rykte om nytt krig mot nämnde rike voro de få qvarblifna färdige att följa efter på samma väg **). Sverge erböd tre års skattefrihet åt dem, som återkommo, eller nedsatte sig i det öde landet. Ryssarne erbödo inom sitt land samma fribet, men under hela 10 år; och de fleste stannade hos dem ***). I öfrigt föreslog man att, till landskapets införlifvande med Sverige, befolka det med svenskar och finnar; men man hade ej nog menniskor för sjelfva moderlandet, än mindre för dess underlydande provinser. Klas Tott ville ditkalla protestanter från Ungern †); men ej heller detta kunde verkställas.

För öfrigt hade svenska kronan föga eller nästan ingen vinst af dessa eröfringar, såsom längre ned synes. Orsakerna voro, dels att landskaperna lågo förhärjade,

---

*) *Rådsprot.* d. 8 Juli 1663, d. 19 Juli 1665 och d. 8 Juli 1672.

**) *Rådsprot.* d. 15 Febr. 1661, d. 30 Januari 1663 och d. 15 Oct. s. år.

***) *Riksark.* Ett betänkande af Bengt Oxenstjerna, inlemnadt till rådet förmodl. 1661; det finnes bland lösa handlingar.

†) *Rådsprot.* d. 8 Mars 1672.

dels att största delen deraf blifvit åt enskilda bortgifven, dels att gränsfästningarna och deras besättningar medtogo hela inkomsten. Gustaf Bonde ville, att de, som derstädes hade förläningar, skulle serskildt bidraga till landets försvar *); och då Ingermanland beständigt fordrade tillskott men aldrig gaf behållning, sade han halft skämtande, *att man likaså gerna kunde afstå hela denna eröfring* **).

POMMERN.

Landets tillstånd var olyckligt. Under krigsrörelserna 1658 och 1659 blef det helt och hållet förhärjadt. Knappt hann det någorlunda hemta sig, förrän de från bremiska kriget återkomna tropparna der inqvarterades och anställde allehanda pressningar och öfvervåld. Styrelsen torde ej heller hafva varit den bästa. Karl Gustaf Wrangel var under hela tiden landets generalguvernör och flere gånger anfördes ganska allvarsamma klagomål, mot hvad man kallade hans sjelfrådiga regemente ***). Säkert är, att mycket elände rådde bland folket †).

Af samma orsaker, som för Liffland åberopades, kunde ej heller Pommern lemna Sverge någon vinst, twärtom fordrade det årligen betydliga tillskott från moderlandet ††). Under förmyndareregeringens mindre ordentliga förvaltning utföllo äfven dessa tillskott sällan fullständigt. Stundom saknades ända till 70,000 r:dr, och häraf blef naturligtvis villervallan än större †††).

---

*) *Rådsprot.* d. 18 Mars 1661.
**) *Rådsprot.* d. 10 Juli 1664.
***) *Rådsprot.* d. 25 April 1662 och d. 8 Nov. 1669.
†) *Rådsprot.* d. 31 Oct. 1662 och flerestädes.
††) *Rådsprot.* d. 8 Juni 1660.
†††) *Rådsprot.* d. 25 Febr. 1669, då årets brist var 70,000 r:dr, och d. 22 Maj 1672, då bristen var 24,688 daler silfvermynt.

Regeringen synes dock hafva vidtagit flere åtgerder till landets upphjelpande. Fördelaktiga privilegier blefvo detsamma gifna, och 1669 uppgjordes i samråd med landtständerna en utförlig ordning för dervarande kyrko- och civilstyrelse.

För öfrigt bevakades den arfsrätt till Hinter Pommern, som svenska kronan i westfaliska freden fått sig tillerkänd efter kurfurstliga brandenburgska husets möjliga utgång. Kurfursten erkände formligen denna arfsrätt, och i Dec. 1665 aflade ständerna i Hinter Pommern en derefter lämpad villkorlig hyllningsed åt svenska kronan *).

BREMEN OCH VERDEN.

Det hufvudsakligaste angående dessa länder är redan anfördt vid berättelsen om bremiska kriget. Dock må tilläggas, att i jemnförelse med de andra öfversjöländerna lemnade Bremen alltid en ganska betydlig behållning.

Här må äfven anmärkas, att år 1664 erhöll Sverge den länge fördröjda investituren af sina tyska landskap **).

---

*) *Riksark.* Palmskölds förteckning öfver publika akter m. m.

**) Vi meddela här förut åberopade öfversigt af den vinst eller förlust, som de eröfrade landskaperna gåfvo åren 1632, 1644, 1653, 1660 och 1672. Vinsten är utmärkt genom tecknet (+) och förlusten med tecknet (—), och siffrorna utmärka daler silfvermynt. Vi kunna ej uppgifva huruvida beräkningen gäller för både den ordinarie och extraordinarie staten eller blott för den förstnämnde.

	1632.	*1644.*
Liffland	— 7,364: 6.	— 86,403: 20.
Estland	— 1,234: 10.	+ 26,264: 8.
Ingermanland	+ 132,795:	+ 45,680: 26.

	1653.	*1660.*	*1672.*
Liffland . .	— 65,452: 12.	— 18,163: 19.	— 60,004: 40.
Estland . . .	+ 21,415: 20.	+ 9,520: 4.	+ 15,247: [illegible]
Ingermanland .	— 29,819: 15.	— 72,880: 12.	— 46,970: 4.
Pommern och Wismar . .	— 164,302: 7.	— 128,805: 19.	— 24,347: 25.

FJORTONDE KAPITLET.

OM DE SIST ERÖFRADE LANDSKAPERNA.

De från Dannemark nyvunna länderna Bohuslän, Skåne, Halland och Blekingen voro genom sin belägen-

---

	1653.	*1660.*	*1672.*
Bremen och Verden . .	+ 123,871: 8.	+ 190,263: 12.	+ 162,523: 16.
Halland, Skåne, Blekingen och Bohus			+ 948: 7.

Se *Kammarkollegii arkiv.* Reduktionshandlingar, bland hvilka finnes den uppsats, hvarur ofvanstående utdrag är gjordt.

Till vidare upplysning om dessa ämnen, meddela vi ur rikshufvudböckerna för åren 1662, 1668 och 1669 (de enda, som finnas qvar), följande utdrag, som för den tiden visa provinsernas inkomster och utgifter.

År 1662.

Inkomst af Liffland, Estland och Ingermanland		668,620: 24. 2.
Utgifter för Liffland . .	234,533: — 2.	
» » Estland . .	25,080: 10. 14.	
» » Ingermanland	86,206: 13. 6.	345,939: 22. 22.
		+ 319,621: — 4.

År 1668.

Inkomst af Liffland . .	260,196: 7. 20.	
Utgift för d:o . .	240,769: 3. 2.	+ 99,328: 4. 18.
Inkomst af Estland . .	71,178: 20. —	
Utgift för d:o . .	28,037: 8. 8.	+ 43,141: 11. 16.
Inkomst af Ingermanland	331,717: 5. 20.	
Utgift för d:o	78,532: 28. 14.	+ 253,174: 9. 6.
		+ 315,640: 25. 16.

År 1669.

Inkomst af Liffland . .	306,465: 6. 11.	
Utgift för d:o . .	232,660: 18. 7.	+ 63,805: 20. 4.
Inkomst af Estland . .	95,265: 23. 20.	
Utgift för d:o . .	29,688: 29. 16.	+ 65,576: 26. 4.
Inkomst af Ingermanland	343,597: 19. 22.	
Utgift för d:o	92,623: 3. 17.	+ 251,974: 16. 5.
		+ 381,356: 30. 15.

het egnade att sammansmälta med Sverige. Sådan var också alltid regeringens afsigt.

OM POMMERN.

År 1662.	Inkomst . . .	162,828: 8. 9.	
	Utgift	200,666: 26. 18.	— 37,838: 18. 9.
År 1668.	Inkomst af Pommern o. Wismar	175,950: 4. 2.	
	Utgift för d:o d:o	189,047: 19. 22.	— 15,097: 15. 20.
År 1669.	Inkomst af Pommern o. Wismar	160,721: 8. 16.	
	Utgift för d:o d:o	193,228: — 6.	— 32,506: 25. 14.

BREMEN OCH VERDEN.

År 1662.	Inkomst . . .	448,535: 5. 4.	
	Utgift	242,296: 6. —	+ 206,238: 31. 4.
År 1668.	Inkomst . . .	454,985: 16. 11.	
	Utgift	99,427: 9. 2.	+ 355,558: 7. 9.
År 1669.	Inkomst . . .	299,877: 3. 6.	
	Utgift	248,315: 31. 16.	+ 51,565: 3. 14.

SKÅNE, HALLAND, BLEKINGEN OCH BOHUSLÄN.

År 1662.	Inkomst	565,050: 28. 22.
» 1668.	D:o	674,938: 17. 15.
» 1669.	D:o	670,601: 5. 5.

Utgifterna för dessa sista tre landskap finnas ej i rikshufvudböckerna serskildt uppgifna, förmodligen derföre, att de förvaltades i sammanhang med det öfriga riket.

Uppgifterna i denna tabell öfverensstämma ej i afseende på brist och behållning med den föregående. Rikshufvudböckerna visa nemligen större behållning af provinserna. Orsaken torde vara följande. Den inom dessa landskap befintliga stora mängd af bortgifna, bortförlänta, bortpantade gods m. m., minskade i verkligheten inkomsterna deraf ganska mycket. Men i rikshufvudböckerna äro måhända dessa afdrag icke gjorda för hvar provins serskildt, utan under namnet *Afkortningar* för hela riket på en gång. Således visa sig provinsernas både inkomst och behållning större än den i verkligheten var. Detta är dock blott förf. gissning. Ämnet, våra skatte- och finansförhållanden, är ett omätligt, ännu okändt haf. När skall någon mägtig ande sväfva upplysande och ordnande öfver det mörka djupet?

I hänseende till det lilla, för sig sjelft belägna Bohuslän gick detta sammansmältande lätt och snart nog. Harald Stake och Bengt Skytte ledde underhandlingarna derom.

Kinkigare var förhållandet med Skåne, Halland och Blekingen, hvilka tillsammans genom grannskap, utsträckning och rikedom nästan kunde utgöra ett litet helt; och dertill voro genom läge, vana samt egendoms och slägtförbindelser nära sammanknutna med Dannemark, och lätt kunde af sistnämnde land tubbas till återfall.

Svenska regeringen uppförde sig i detta hänseende med mycken klokhet. Redan i fredsslutet lofvade man införlifva nämnde landskap med Sverge och gifva dem samma rättigheter som moderlandet. Svåraste hindret väntades af skånska adeln. Den befarade nemligen att under Sverges krona mista de rättigheter, den i egenskap af dansk adel innehaft, och att nedsättas till likhet med den svenska. Man lyckades komma ifrån en betydlig del af denna danska adel, medelst det så kallade Bornholms vederlag. I stället för nämnde ö, afträdde nemligen Dannemark åt svenska kronan en mängd i Skåne och Blekingen varande adeliga gods, hvilkas värde tillsammans uppskattades till 8,500 tunnor hårdt korn *). Många ansågo detta vederlag allt för ringa **), emedan svenska kronan i alla fall genom freden bekommit herraväldet öfver nämnde egendomar. Men å andra sidan var det ganska nyttigt att befrias från obehaget och vådan af danska herrar öfver skånska gods. När sedermera vid Malmö recess 1662 den qvarblifna skånska adeln

---

*) *Rådsprot.* d. 12 Juli 1660, hvarest säges, att i Skåne värderades 1 tunna hårdt bondekorn till 50 och säterikorn till 70 R:dr. — Ursprungliga räntan af alla dessa gods beräknades utgöra daler silfvermynt 22,752: 8. 6. Deraf qvarstod år 1662 åt kronan blott 3,966: 14. 13. — Se *Uppsala* Rosenhane. Fol. N:o 7. Förslag öfver Bornholmsgodsen.

**) Rosenhane m. fl. ville ha 10,000 tunnor hårdt korn. Se *Riksark.* Rosenhanes dagbok.

försäkrades om bibehållandet af de hufvudsakligaste bland sina förra rättigheter, trodde man sig ej mer hafva så serdeles att frukta för denna samhällsklass.

År 1662 togs första hufvudsakliga steget till landets införlifvande med Sverge. Riksråderna Schering Rosenhane och Gustaf Bonde skickades ner, för att med ifrågavarande befolkningar närmare öfverenskomma om föreningen. Mötet hölls i Malmö. De trenne landskapen lofvade trohet mot Sverge och att till denna krona erlägga samma skatter som förut till den danska, hvarjemnte de förklarade sin önskan att blifva införlifvade med Sverge. Mycket af deras fri- och rättigheter samt af förvaltningssättet blef tills vidare bibehållet. Svenskt mynt, mått, mål och vigt, jemnte åtskilliga svenska skatter antogos dock; men danska lagen skulle begagnas, tills den svenska hunnit blifva närmare känd. Detta var hufvudsakliga innehållet af den så kallade *Malmö-recess*. Den undertecknades den 18 Sept. 1662.

Riksdagen 1664 var den första, i hvilken ombud från dessa landskap deltogo. Med deras prester, borgare och bönder gick det ganska lätt. Dessa samhällsklasser hade under danska regeringen haft föga eller ingenting i det allmänna att säga. De gladde sig derföre att nu kunna uppträda som deltagare i en lagstiftande församling. Med adeln var det svårare. Den begärde att få utgöra ett eget skånskt riddarhus, till hvilket regeringen borde inskicka sina förslager. Å andra sidan var äfven svenska adeln motsträfvig, och tredje klassen ville ej på riddarhuset lemna rum öfver sig åt de skånska adelsslägter, som enligt löfte och billighet borde upptagas i andra klassen. Ändtligen lyckades regeringen jemnka förhållandet till rättvisa och billighet, och från denna tid hafva de tre landskapens ombud på vanligt sätt deltagit i svenska riksdagarnas öfverläggningar.

Styrelsen uraktlät icke en och annan försigtighetsåtgerd. Man förlade i städerna temligen starka besättningar, och Laholms fästning bibehölls till säkerhet mot

de gamle Snapphane-lemningarna på Hallandsås *). Man ville, men vågade ej ännu påbjuda svenska språkets fullkomliga införande **). Malmö troddes vara danskt sinnadt. Redan Karl Gustaf och likaså förmyndareregeringen åsyftade derföre att göra Landskrona till ortens förnämsta stad. Karl Gustaf älskade stället och kallade det sin *krona*; och holländska amiralen Ruyter berömde dess hamn. I rådet talades om att småningom undergräfva det danskt sinnade Malmö och upphjelpa Landskrona, som då borde blifva Sverge mera tillgifvet ***). Förmånliga privilegier blefvo verkeligen för sistnämnde stad utfärdade.

Någon serdeles ovilja mot Sverge spordes icke i dessa nyvunna landskap. Man undvek eller afskaffade anledningarne dertill. Missnöje hördes öfver svenska besättningarnas våldsamma uppförande; de blefvo derföre strängt straffade. Man klagade på general-guvernören och skyllde honom för sjelfrådighet och egennytta. Då, och enligt general-guvernörens eget förslag, nedskickade regeringen ett utskott, som undersökte förhållandet och afskaffade de missbruk, som kunnat förefalla †). Så myoket, men äfven så omärkbart som möjligt, tillsatte man svenska prester i Skåne och skånska i Sverge, och sökte genom serskilda stipendier locka en hop skånska studenter till Uppsala. År 1668 inrättades slutligen, som förut berättadt är, Lunds akademi, orten till heder och hugnad.

Sedan man på detta sätt än mera vunnit sinnena, togs det andra steget framåt. Regeringens nyssnämnde utskott, bestående af Klas Rålamb och Johan Gyllenstjerna d. ä. ††), utlyste en ny landtdag i Malmö i Dec. 1669. Der antogs och beslutades, att en gemensam lag

---

*) *Rådsprot.* d. 9 Juli 1662.
**) *S. st.* d. 22 Maj 1672.
***) *Rådsprot.* d. 3 Juli 1662 och d. 13 Oct. 1664.
†) *Rådsprot.* d. 2 Mars 1668, d. 26 April och d. 18 Febr. 1669.
††) Ej den bekante ofta förekommande så kallade herr Jan.

och kyrkoordning skulle utarbetas för hela riket, deruti också de tre landskapen inbegripna; och vid mötets slut höll borgmästaren i Landskrona ett vackert tacksägelsetal, och det på svenska språket, hvilken sednare afvikelse från vanan icke mer väckte något missnöje bland de församlade.

Sålunda sammansmältes dessa provinser lätt nog med det öfriga Sverge. Att föreningen fick varaktighet och bestånd, dertill bidrog förnämligast läget. Dessa landskap voro förut lika lätt utsatta för svenskarnas härjningar, som Lifland för ryssarnas. Hvarje krig mellan Sverge och Dannemark skulle nödvändigt medföra Skånes förderf. Det låg i sakens natur, att dessa landskap skulle förr eller sednare sammansmälta med Sverge; delen med det hela. — Till denna förenings varaktighet bidrog ock den friare andan i Sverges statsförfattning, under hvilken de tre ofrälsestånden i Skåne, Halland och Blekingen kände sig friare och lyckligare än under det danska adelsväldet. — Till föreningens varaktighet bidrog slutligen i sin mån förhållandet med adeln sjelf. Knappt hade nemligen Skåne blifvit afträdt till Sverge, förrän Köpenhamns-revolutionen år 1660 berölvade danska adeln en icke obetydlig del af dess förra rättigheter. Den skånska fick deremot behålla dem i många hänseenden orubbade. Svenska regeringen vågade ej heller angripa samma rättigheter för att ej reta det mägtiga ståndet. Så genom en besynnerlig tillfällighet förblef skånska adeln till en tid i besittning af fördelar, större än dem, deras likar innehade både i Sverge och Dannemark. Deraf uppkom en viss tillgifvenhet för denna nya sakernas ordning; kanske ock den högdragenhet, det serdeles aristokratiska tänkesätt, för hvilket man ofta velat beskylla skånska högadeln.

FEMTONDE KAPITLET.

SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL UTRIKES MAGTER.

DANNEMARK.

Konungen i Dannemark var, efter statshvälfningen 1660 förmycket sysselsatt inom sitt eget rike, för att kunna oroa Sverge. Å andra sidan hade han genom samma revolution vunnit betydligen ökad magt. Danska styrelseverket fick derigenom mera enhet, kraft och tystlåtenhet och blef alltså för sina grannar fruktansvärdare än förut. Detta var för svenska styrelsen ett nytt skäl, att ej heller å sin sida oroa Dannemark. Sålunda förflöto de första åren i lugn.

Men när tillfällen öppnades att skada den medtäflande grannen, kunde man å ömse sidor ej afhålla sig ifrån deras begagnande. Derföre, såsom redan omtaladt är, äggade och understödde Dannemark Bremens företag emot Sverge åren 1665 och 1666; och Sverge begagnade äfven nu furstliga huset Holstein-Gottorp såsom ett törne i Dannemarks häl. Man lofvade genom ett 1661 upprättadt förbund att skydda Holstein-Gottorp mot hvarje Dannemarks inkräktningsförsök. Danska konungahuset sökte göra slut på den obehagliga spänningen. Det afslöt med Gottorp flere öfverenskommelser och sednast år 1667 den så kallade Glückstadska recessen, hvarigenom alla tvistepunkter mellan båda staterna skulle undanrödjas. Enligt Hannibal Sehestads förslag, blef samma år också en äktenskapsförbindelse afslutad emellan danska konungens dotter, Fredrika Amalia, och den regerande hertigen af Holstein-Gottorp, Kristian Albert, hvilket naturligtvis äfven skulle leda till närmare förbindelse emellan båda staterna. I hopp att genom allt detta hafva vunnit Holsteins tillgifvenhet eller åtminstone medgörlighet, föreslog Dannemark följande byte. Landet Holstein-Gottorp skulle tillfalla Dannemark, hvaremot hertig Kristian Albert skulle få ersättning i danska ko-

nungahusets furstendömen, Oldenburg och Delmenhorst. Danska staten skulle derigenom hafva vunnit mycken enhet och sammanhållning; men svenska landskaperna Bremen och Verden deremot råkat i en vådligare belägenhet. Sverge sökte derföre afråda Kristian Albert; men i början förgäfves, tills ändteligen genom användande af alla slags drifffjädrar, förslaget blef tillintetgjordt *).

Genom Glückstadska recessen och ofvannämnde fältenskap hade emellertid Dannemark tryggat sin belägenhet. Det började ock att från denna tid föra högre språk emot Sverge och företog sig år 1668 att insätta de tre kronorna, icke blott som förut i sidovapnen, utan ock i sjelfva det egentliga sköldemärket. Likaså började man upptaga Skånes, Blekingens och Gottlands m. fl. vapen. Sverge gjorde anmärkningar deremot; och Dannemark svarade, att vapnens förande icke innebar anspråk på landskapen. Men konung Fredrik den tredje var redan till åren kommen och i allmänhet en försigtig herre. För att afböja vidlyftigheter, nyttjade han i sina bref till Sverge ingen gång mer det omtvistade sigillet. Han dog 1670. Sonen, Kristian den femte, återtog genast och i flere skepnader de omtvistade sinnebilderna. Men när Sverge ånyo kom med anmärkningar deremot, vågade han icke rakt fram erkänna och förvara förhållandet utan påstod, att de begagnade sköldemärkena tillhörde Falster, Laaland, Langeland och Möen. Dessutom framkom han med åtskilliga nya påståenden om tullafgifter och flaggstrykning, och under dylika tvister slutade riksförmyndarnes styrelse.

ENGLAND.

Från 1660 till freden i Breda 1667 var England i mer eller mindre öppen fiendskap till Holland. Orsakerna voro engelska konungens personliga ovilja och båda

*) *Rådsprot.* d. 22 Maj och 8 Aug. 1671 samt d. 21 Febr. 1672.

folkens handelsaffärd. Holland hade slutit sig till Danmark. England slöt sig derföre till Sverge och det ganska nära. Handelsförbund uppgjordes. England lofvade ock bemödade sig att draga ryska köpenskapen till svenska hamnarne Riga och Narva *). Det ville äfven utestänga holländarne från Östersjön; men Sverge afböjde förslaget, såsom medförande åtskilliga betänkligheter **). Vänskapen fortfor dock, och Sverge kallades och deltog som medlare, då freden mellan Holland och England blef i Breda 1667 afslutad. Trippel-alliansen sammanknöt vänskapsbandet än starkare. Strumpebands-orden skickades till Karl den elfte och betydliga underhållspenningar till svenska statskassan. Frankrike sökte och lyckades slutligen att upplösa förbundet; hvarom mera i nästa del.

HOLLAND.

Mellan denna stat och Sverge var en ganska svår och obehaglig spänning. Orsaken låg hos Holland. Dess egennyttiga köpmän sågo och hade länge med afund sett Sverges växande handel. Dels med våld, dels med list sökte de störta den hotande medtäflaren. Huru derföre Holland i sina hamnar påböd den för svenska handeln betungande afgiften *Veilgelt*, är redan berättadt. Köpmansstaten tvingade dessutom Karl Gustaf att 1659 underteckna den af Holland föreslagna så kallade *elucidations-traktaten*, hvarigenom Elbingska traktaten 1658 antogs och ytterligare förklarades. Dessa två afhandlingar gynnade Hollands handel mycket och inskränkte svenska regeringens rättighet att i allo bestämma öfver sina egna tulltaxor ***). Gustaf Bonde påstod, att Sverge derige-

*) *Rådsprot.* d. 18 Oct. 1664.

**) *Bond.* fol. 23. Polit. och minister. handl. Förmyndare-regeringen till Lejonberg d. 27 Juli 1662.

***) *Rådsprot.* d. 27 April 1667. *Jfr Theatr. Europ.* X. 259, 261.

som årligen förlorade tiö tunnor guld *). Vidare hade Holland under Karl Gustafs tid och utan krigsförklaring våldsamt borttagit nybygget Nya Sverge i Amerika. Nu borttog det likaledes under djup fred svenska nybygget Cabo Corso på Guinea kusten, och på samma sätt ett ditskickadt svenskt fartyg. Och i ersättning för allt detta ville Holland endast ge en lumpen summa penningar. Svenskarnas förbittring mot den egennyttiga handelsstaten var ganska stor.

För biläggandet af dessa strider passade regeringen i Stockholm tillfället, då Holland var besväradt af engelska kriget. Den hotade att med sina från bremiska fejden lediga troppar infalla i Holland och understödja Englands företag. Holland måste slutligen gifva vika. Den skadliga Elucidations-traktaten afskaffades och Holland betalade för Nya Sverge 150,000 riksdaler **), och för Cabo Corso lika mycket. Såmedelst blef ändtligen tvisten bilaggd; och Sverge uppträdde till och med som medlare i den fred, hvilken just vid samma tid blef i Breda mellan Holland och England afslutad.

Hastigt och oförmodadt uppkom nu mellan båda staterna ett serdeles godt och förtroligt förhållande. Det stod i sammanhang med trippel-alliansen och garanti-traktaten, om hvilka båda händelser redan förut är taladt.

FRANKRIKE

hade kraftigt understödt Sverge vid frederna både med Polen och Dannemark. Vänskapen var i början ganska liflig, och man ämnade gemensamt blanda sig i polska angelägenheterna. Sverge drog sig dock försigtigt ur spelet, sedan det likväl förut uppburit mycket penningar af Frankrike. Konung Ludvig blef förtretad och afbröt i harmen den gamla vänskapen staterna emellan, samt in-

*) *Rådsprot.* d. 24 Maj 1667.

**) Denna sednare uppgift är dock ej fullt säker. Jfr sid. 168.

gick förbund med Dannemark. Än värre blef brytningen, då Sverge deltog i trippel-alliansen. Allt detta är redan utförligare berättadt. Det med Frankrike under förmyndareregeringens sista år afslutade nya förbundet, jemnte underhandlingarna derom, skola vi i nästa del omtala i sammanhang med de krig, som deraf sedermera inleddes.

TYSKA STATERNA.

Det vigtigaste af förhållandet till Österrike är redan omtaladt i kapitlen om De la Gardies seger öfver Bjelke-partiet.

Med hertigen af Meklenburg Güstrow förefölle många tvister angående tullen vid Warnemünde, hvilken svenskarna ännu innehade, men hertigen ville afskaffa eller åtminstone dela. Hans insagor voro fåfänga; Sverge behöll, hvad det hade i handom.

Brandenburg, styrdt af den store kurfursten, var måhända Sverges farligaste granne. Med ögonen rigtade på För-Pommern sökte denne herre att så länge möjligt hindra Sverge från investituren af detta land, hvarjemnte han motarbetade svenska konungahusets anspråk på del i Julichska arfvet. Sverge å sin sida sökte hindra Brandenburgs investitur af Hinter-Pommern, och ville tillika förmena kurfursten att hafva fartyg i Östersjön m. m. Förhållandet var spändt, men ännu icke till öppen fiendtlighet.

POLEN.

Allt tätare och tätare förekomma spådomarna om Polens blifvande öde. Vid oliviska fredsverket skref, som man tror, någon bland svenska ombuden en politisk ströskrift, hvari läses följande yttrande: *Polen är visserligen ett stort rike, men tillika en verkstad för de mest förderfliga oroligheter; ett fält för barbarernas ströftåg och en skådebana för de sorgligaste uppträden,*

Slutligen skall det såsom rof och byte skiftas emellan de andra folken. — Villervallan var också förfärlig. Vid valriksdagen efter Johan Kasimirs afsägelse funnos på Warschaus gator stundom ända till 20 personer mördade, och de främmande sändebuden vågade knappast resa dit.

De, som kommo, sökte vanligtvis snarare att öka än afhjelpa villervallan. Den ansågs göra Polen för det närvarande oskadligt och i framtiden kanske till ett rof för grannarna. Dessa voro derföre angelägna om att bibehålla Polens dåvarande samhällsskick, eller, som de och polackarne kallade det, *Polens gamla frihet.* Så gjorde ock Sverge. År 1661 afslöt det förbund med Frankrike, och år 1667 med Brandenburg, båda gångerna att skydda polska ständernas frihet mot polska konungamagtens inkräktningsförsök; och ofta nog hade svenska regeringen sin hand med i spelet vid de rörelser, som i Polen anställdes af hofvets fiender, af de sig så kallande *patrioterna.* Det var just på sådana missnöjde polackars, patrioters, begäran, som svenska hofvet underhöll i Warschau de sändebud, hvilka der arbetade mot polska konungamagten *).

RYSSLAND.

Det hufvudsakligaste är redan berättadt i 14:te, 13:te och 15:de kapitlen. Efter fördraget i Plussmunde fortfor likväl mycken inre ovilja emellan båda rikena, serdeles hos Ryssland, den underlägsna parten. Denna stat kunde icke glömma förlusten af sina Östersjölandskap, och blef hvarje år derom på ett kännbart sätt erinrad. Stängd från detta haf, måste nemligen största delen af dess handel med otroligt besvär och kostnad draga sig den långa omvägen öfver Arkangel; och hela riket kände sig genom de svenska öfversjöbesittningarna liksom utestängdt från gemenskapen med det öfriga Europa. Bitter

*) Rådsprot. d. 12 Febr. 1666 och 20 Nov. 1667.

ovilja mot denna Sverges öfvermagt, och brinnande längtan att bryta sig fram till Östersjön; sådana voro de känslor, som städse äggade ryssarna. Magten svarade ej mot viljan, och vapnen fingo hvila.

Men magten växte. Under tsar Alexeis lyckliga regering utvecklade och stadgade Ryssland betydligt sina inre förhållanden och utvidgade sina gränsor åt söder och sydvest. En och annan i Sverge började ana faror. Men fruktan för Rysslands växande magt blef för det mesta öfverröstad af föraktet och åtlöjet öfver ryssarnas ännu bibehållna råhet och okunnighet. Man gjorde sig lustig öfver några dylika drag, i synnerhet efter deras diplomater. En sådan förklarade latinet för ett *narrspråk*, derföre att i detsamma icke fanns någon serskild benämning på ordet tsar; och när man för en annan nämnde Trippelalliansen, frågade han helt menlöst, hvad det var för slags djur?

SEXTONDE KAPITLET.

OM REDUKTIONEN.

Redan från andra året efter fjerdepartsräfstens antagande hade densamma under Karl Gustafs hela regering gått oupphörligt baklänges. Dess verksamhet blef år för år allt mindre; till slut nästan ingen. Intet fullständigt reglemente blef för densamma utfärdadt, och de af konungen för tillfället gifna tydningarna och svaren ansågos i många stycken så ofullständiga och mörka, att de behöfde vid en kommande riksdag förklaras *). Tillika bortgaf eller bortpantade konungen sjelf icke blott de få återstående godsen, utan ock de hemman och fjerdeparter, som genom räfsten återföllo till kronan, samt stora massor af egendomar i de landskap, som eröfrades **).

*) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1660. Herm. Flemings ord.

**) Efter utgifvandet af Karl Gustafs historia hafva vi uti reduktionskansliet och annorstädes funnit åtskilliga upp-

Genom dessa åtgerder gjorde han reduktionen under sin egen tid, och med en dylik förvaltning alldeles omöjlig;

lysningar om reduktionens gång under denna konungs tid. De må här meddelas.

I afseende på reduktionens *verksamhet* märkes. För åren 1655 och 1656 hafva vi funnit vidlyftiga protokoller; — för 1657 utgöra de endast 126 sidor; — för 1658 blott tre protokoll d. 5, 23, 29 Nov.; — för 1659 blott ett protokoll d. 3 Febr. — Då Karl Gustaf d. 5 Nov. 1658 infordrade redovisning, öfver hvad man uträttat, svarades, att tillräckligt förberedande handlingar ännu ej inkommit; och Herman Fleming anmärkte, att Karl Gustaf sjelf bortsändt en hop af reduktions-kollegii assessorer, hvarigenom dess verksamhet blifvit hindrad [1]).

Från reduktionens verkställighet finnas följande *undantag* beviljade, neml. år 1655, 10 st.; 1656, 18 st.; 1657, 3 st.; 1658, 6 st. (deribland d. 15/5 1658 stora donationer åt Rob. Douglas; måhända för det tillämnade företaget mot hertigen af Kurland?); 1659 intet undantag [2]). — I reduktionsprotokollen torde dessa undantag vara närmare uppgifna. Vi ha endast hunnit genomse dem för 1655. Bland personer, som detta år fingo behålla gods, hvilka bort reduceras, står Bengt Skytte främst för d. 6 Juli 1655, ytterligare Ax. Sparre, Rob. Douglas, Ax. Lilje m. fl. — Den 28 Juli 1656 befriades Adolf Johan från all slags reduktion. — Indragningen af Torstenssons och Königsmarcks i omistande orter belägna grefskap, samt af gods i Österbottens län hafva blifvit af konungen sjelf (1655 eller 1656?) uppskjuten till »nästa riksdag» [3]). Vi känna dock intet bevis, att dessa frågor på riksdagarna 1658 eller 1660 förekommit.

I afseende på Karl Gustafs egen *hushållning med kronogodsen* märkes: 1:o att han ej hade många gods qvar att hushålla med; — 2:o att äfven han bortgaf gods och lifstidsfriheter på omistande orter [4]); — 3:o att äf-

[1]) Se sjelfva reduktionsprotokollen.

[2]) *Nord.* Bund. Fol. N:o 30. Detta allt tyckes dock gälla blott större undantag. En mängd smärre dylika ha blifvit beviljade i följe af allmänna bestämningar i konungens bref från Frauenburg 1656.

[3]) Se en på Säfstaholm befintlig förut okänd försvarsskrift af M. G. De la Gardie, skrifven efter 1680.

[4]) *Reduktionsbrefvet* från Frauenberg, 10 punkten. *Rådsprot.* d. 11 Maj 1680.

under sina efterträdare betydligen försvårad. Många bland adeln insågo dock, att fjerdepartsräfsten var både billig och för tryggandet af det öfriga nödvändig; hvarföre de också vid riksdagen i Göteborg likasom ofta sedermera anhöllo att få aflemna sina fjerdeparter *). Men det kunde ej alltid för tillfället medhinnas.

Så stod saken vid Karl Gustafs död. Riksförmyndarne och rådet, samt deras slägtingar och vänner, skulle alla mer eller mindre blifva lidande genom fjerdepartsräfsten. Hela åtgerden hade derföre egennyttan att strida

---

ven nu någon gång två serskilda personer fingo bref på samma gods [1]); — 4:o att, då Karl Gustaf ej ville mot riksdagsbesluten sälja kronogods, så befallde han deras bortpantande, hvilket var i det närmaste samma sak, men med annat namn. Han befallte således bortpanta gods för 600,000 daler silfvermynt, men blott halfva summan kunde anskaffas [2]); — 5:o att han 1657 uppmanade Kammarkollegium att upplåna och skaffa penningar, medelst att pantsätta räntor, gods och indragna fjerdeparter; donatarierna skulle högeligen uppmuntras att åter genom förpantning lösa till sig de bergslagshemman och fjerdeparter, som genom reduktionen hemfölle till kronan [3]); — 6:o att rådet och kammarkollegium för detta ändamål kringskickade till landshöfdingarna ordentliga cirkulärer att hvar i sin ort pådrifva ett sådant bortpantande [4]); — 7:o att 1659 voro inga ograverade gods mera qvar [5]); — 8:o att 1659 sände konungen till dem, som troddes vara penningkarlar, ett slags cirkulärbref, hvari de uppmanas att gifva kronan förskotter mot pant (ej mer af kronogods, ty sådana funnos icke), utan af tullar, Falukoppar, skatter m. m. [6]).

*) *Rådsprot.* d. 14 Aug. 1660.

[1]) *Rådsprot.* d. 16 Jan. 1680. Klas Rålambs ord.

[2]) Tham. Riksd. 1660, p. 117.

[3]) *Bond.* Kammarkollegii svar 1672, 1673 på ofrälseståndens skrift 1650. — Detta svar finnes i många arkiver, vanligen sammanbundet med Kl. Rålambs skrift om 1680 års riksdag. — Det förtjenar tryckas.

[4]) *S. st.* Kammarkollegii cirkulär d. 15 Juni 1657.

[5]) *S. st.* Se Kammarkollegii bref d. 19 Febr. 1659.

[6]) *S. st.* Ett sådant cirkulärbref.

taudt; och tillika trögheten och den hos många rådande öfvertygelse, att kronan fick af egendomarna i adelns ägo större vinst än af deras bortlemnande åt fogdar och arrendatorer. Genast efter Karl Gustafs död höjde sig derföre många stämmor emot reduktionens verkställighet, och bland dem främst och högljuddast Per Brahes. Han, Klas Tott, Bengt Skytte *) och Shering Rosenhane påstodo, att riket hade af godsen i adelns hand större, ja tre gånger större bevillning, än inkomsten var medan de tillhörde kronan. De påstodo, att Gustaf Adolf och Kristina erkänt detta förhållande **). Per Brahe sade att hans eget gods Bogesund nu gaf åt kronan årligen 1,400 daler silfvermynt (?), men att samma Bogesund, förr än det af Brahe blef uppodladt och medan det ännu var i kronans hand, lemnade blott 14 r:dr i behållning (?) ***). Han mente ock, att reduktionen hittills ingenting annat åstadkommit, än att godsen, om hvilkas besittning man ej hade någon säkerhet, blefvo under tiden utsugna och förstörda †). Han ville draga reduktionsärendet från riksdagens handläggning, skyllde hela förslaget på Karl Gustafs onda rådgifvare, och påstod, att den konung, som bragte det i verkställighet, skulle också bringa öfver sig sjelf samma hat och ovilja, som fordom och af samma skäl gjorde konung Albrekt olycklig ††).

Men å andra sidan ansågo de flesta inom regeringen den ifrågavarande räfsten vara laglig, ty den var lagligen beslutad; billig, ty den var af behof och rättvisa påkallad; nödvändig, ty den var af ofrälseståndens högligen efterlängtad, och enda medlet att trygga adeln vid besittningen af de öfriga tre fjerdedelarne. I spetsen för denna åsigt stod Gustaf Bonde. *Om*, sade han, *adeln icke lemnar ifrån sig fjerdeparten*, *så kommer snart*

*) *Rådsprot.* d. 6 Mars 1665.
**) *Rådsprot.* d. 10 Aug. 1660.
***) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1661.
†) *Rådsprot.* d. 5 Juni 1660.
††) *Rådsprot.* d. 14 Aug. 1660.

en konung, som tager alla våra gods; både dem, han bör hafva, och dem, han icke bör hafva *). Bondes åsigt gillades af flertalet. Brahe prutade ännu emot, och ville, att sjelfva reduktions-kollegium åtminstone skulle som öfverflödigt upphäfvas och dess göromål anförtros åt kammar-kollegium **). Men förgäfves. Ständerna begärde och regeringen beslöt reduktionens verkställighet, och för detta ändamål utnämndes ett kollegium, bestående af 13 personer, hvaribland 6 riksråder ***).

Så blef reduktionen ånyo beslutad och satt i gång. Men den gick ganska trögt, hvaröfver många klagomål spordes under åren 1660 och 1661. De följande åren grep regeringen med mera allvar den saken an. Reduktions-kollegium fick omständligare föreskrifter och tillika förnyad befallning att påskynda sina åtgerder; hvarjemnte styrelsen sjelf beslöt, att icke bortgifva några kronogods i omistande orter, ej eller några hemfallna fjerdeparter m. m. †). Men under åren 1664 ända till 1667 klagades återigen öfver samma tröghet, samma långsamhet, samma slöseri. År 1668 sattes ny och ökad fart i reduktionen. Det var en följd af Bjelke-partiets seger, af Blå boken och af knotet vid 1668 års riksdag. Nya förklaringar utfärdades. Liffländska räfsten beslöts; reduktions-kollegium påskyndades allvarligen, och regeringen ville och hoppades inom två eller tre år afsluta hela fjerdepartsräfsten ††). Mot tredskande fattades och kungjordes det beslut, att, i fall någon förläningshafvare icke inom sex veckor efter kallelsen hade till reduktions-kollegium inlemnat sina handlingar, skulle kollegium äga rättighet och skyldighet att genom kronobetjeningen lägga qvarstad på räntorna af de ifrågavarande godsen. Föreskrifterna voro så ändamålsenliga, att de sedermera blefvo af Karl

*) *Rådsprot.* d. 14 Aug. 1660.
**) *Rådsprot.* d. 15 Nov. 1660.
***) *Rådsprot.* d. 18 Dec. 1660.
†) *Riksark.* Rådslag under Karl XI:s minorennitet.
††) *Rådsprot.* d. 8 Sept. och 10 Oct. 1668.

den elfte gillade och i flera år följda. Också fortgick reduktionen från detta år med något mera drift än förut *).

Till läntagarnes fördel och reduktionens mildring togos tid efter annan åtskilliga beslut. Till ex. 1. att de, som ej fått mer än tre hela hemman, skulle vara befriade från fjerdepartsreduktionen **), tydligen en åtgerd till fördel för fattiga donatarier; — vidare, att de, som af Karl Gustaf erhållit bekräftelse på sina gods, skulle på samma sätt vara befriade från reduktion ***); likaså de gårdar, som blifvit bortgifna efter 1655 †). Äfven beslöts, att i vissa fall borde blott sista årets ränta återgäldas ††). Likaså lemnades oreducerade smärre ängar och fiskerier samt lifstids friheter äfven i förbudna orter, såsom Karl Gustaf redan medgifvit. Vid annalkandet af Bremiska kriget beslöt man ock att bortpanta indragna fjerdeparter o. s. v.

Å andra sidan förekomma flere bevis, att regeringen verkligen sökte framdrifva saken och bevara konungens rätt. Ofta befalldes reduktionen påskynda sina arbeten †††). Jemnförelsevis blefvo ganska få eftergifter på reducerade fjerdeparter beviljade *†); och många obilliga

---

*) *Nord.* Bund. Fol. N:o 30, der många upplysningar om redukt. förefinnas. — På *Riksarkivet* finnes ock ett litet qvartband, innehållande bref till reduktionen; men denna samling är ej på långt när fullständig.

**) *Rådsprot.* d. 19 Mars 1660. Se *Bond.* Fol. 29. *Rådsprot.* d. 16 Mars 1661.

***) *Riksark.* En liten i 4:to sammanhäftad bok, innehållande anteckningar om reduktionen. Regeringens beslut d. 8 April 1661.

†) *S. st.* d. 14 Mars 1663.

††) *S. st.* d. 31 Juli 1666.

†††) *Reduktionskansliet.* Reger. till Redukt.-koll. d. 11 Dec. 1660. *Rådsprot.* d. 4 April 1663. *Nord.* Fol. bund. N:o 30. Reger. bref d. 5 Aug. 1663 och 10 April 1671. *Rådsprot.* d. 5 Sept. och 10 Oct. 1668. — *Palmsköld.* N:o 5. T. XII, p. 11. Regeringens bref d. 24 Sept. 1662.

*†) Efter en ungefärlig öfversigt af *Nord.* Bund. Fol. N:o 30 ha vi funnit följande eftergifter. År 1660, ingen; 1661,

anspråk tillbakavisades med allvar. Sjelf beslöt regeringen gång efter annan att ej bortgifva kronogods, ej tala för dylika åtgerder*) m. m.

Mycken tvist uppstod, huruvida reduktionen skulle öfvergå de utom Sverge och Finnland belägna och i sednare år eröfrade landskapen. Karl Gustaf hade 1655 uppskjutit frågans afgörande till närmare undersökning. Förmyndarestyrelsen fann efter flere öfverläggningar en sådan reduktion vara både billig och rättvis; men beslöt likaledes att uppskjuta verkställigheten, tills närmare undersökning föregått**). Två år derefter afgjordes dock, att Halland skulle inbegripas under reduktionen; ty förhållandena i detta landskap voro i allmänhet lika med dem i det öfriga Sverge. Men Ingermanland, Estland, Liffland, Pommern och Bremen med sina helt och hållet egna författningar skulle tills vidare lemnas orörda***). Dels tviflade man om reduktionens laglighet i detta land†); dels fruktade man att bland innevånarne väcka för stort missnöje. Sluteligen hade också regeringsherrarna derstädes ganska betydliga donationer. Provinserna sjelfva undanbådo sig äfven reduktionen och förklarade, att de genom densamma skulle blifva förstörda††). Men å andra sidan beräknades, att räfstens genomförande i dessa orter skulle årligen gifva kronan 30,000 daler silfvermynt†††). Ändteligen beslöt styrelsen att gripa saken

---

ingen; 1662, 2; 1663, ingen; 1664, 1; 1665, 2; 1666, 5; 1667, 1; 1668, ingen; 1669, ?; 1670, ingen; 1671, 1; 1672, ingen. Vi misstänka dock, att eftergifterna varit vida flere. Måhända gäller härvid samma anmärkning, som vi gjort vid Karl Gustafs undantag från reduktionen.

*) *Rådsprot.* d. 19 Jan. och 19 Mars 1661, m. fl. *Riksark.* Rådslag under Karl den elftes minorennitet.

**) *Riksark.* d. 14 Mars 1663.

***) *S. st.* d. 10 Juli 1667.

†) *Rådsprot.* d. 6 Febr. 1663.

††) *Rådsprot.* d. 27 Febr. 1662 och d. 24 Nov. 1672.

†††) *Rådsprot.* d. 9 Juli 1668. Summan tyckes vara för liten.

an; och ett utskott förordnades att börja reduktionsarbetet i besagde landskap *).

En annan omständighet väckte många tvister. Alla bergslager hörde till såkallade *omistande orter*, der hvarje förläning skulle hel och hållen återkallas till kronan. Öfverallt uppstodo nu häftiga tvister, hvilka hemman som rätteligen hörde under bergslagerna eller icke. En jordebok hade deröfver 1657 blifvit upprättad; men arbetet var ej pålitligt; det utsträckte bergslagerna för långt. Riksrådet Creutz ville ej underskrifva denna bergslagsjordebok; och år 1662 blef den, som oduglig, förkastad. Den låg dock qvar i rikets gömmor. De la Gardie sade: *boken bör förstöras, eljest blifver den kanhända hundra år härefter framdragen och ansedd som en bevisande handling. Då skall folket beskärma sig och säga: »denna bok hafva trohjertade fosterlandsvänner utarbetat; men egennyttiga regeringsherrar undertryckt.» Sedan antager man den, reducerar efter den; och störtar så hundradetals oskyldiga personer i fattigdom och elände.* Boken blef dock ej förstörd; man skulle blott i kanten anmärka de origtiga uppgifterna **).

Verkställigheten af fjerdepartsräfsten blef visserligen under riksförmyndarnes styrelse bedrifven med mera ifver och framgång än under Karl Gustafs tid. I det hela gick den dock trögt och ovilligt. Allt, hvad den åt kronan under dessa tretton år inbragte, var 1211 hela hemman med en årlig ränta af 37,595 daler silfvermynt ***).

---

*) *Nord.* Fol. Bunden N:o 30. Regeringens förordnande d. 25 Nov. 1668 för nämnde kommission, och S. d. regeringens befallning om instruktion för densamma d. 19 Oct. 1669.

**) *Rådsprot.* d. 8 Sept. 1668.

***) I *Kammar-kollegii arkiv*, och det såkallade *Reduktionskansliet* finnes ett *Kort Extrakt på de gods och lägenheter*, som enligt 1655 års riksdagsbeslut *hafva i Sverge och Finnland åren 1660—1672 inclusive* hemfallit till kronan. — Se här ett utdrag deraf.

De fjerdeparter, som icke hunno indragas, fortforo att, som förut, betala årlig ränta till kronan. Behållningen af denna inkomst steg till omkring 40 eller 50,000 daler silfvermynt årligen *); men minskades naturligtvis i samma mån, som godsen indrogos.

Året.	Alla slags indragningar.		Indragna fjerdeparter, som inbegripas under förestående.	
	Mantal.	Ränta.	Mantal.	Ränta.
1660	$34\frac{1}{2}$.	1051: 1.	2.	87: 8.
1661	$54\frac{19}{24}$.	2063: 29.	$19\frac{1}{24}$.	460: —
1662	$249\frac{1}{2}$.	7078: 22.	$178\frac{3}{4}$.	5099: 13.
1663	$230\frac{13}{24}$.	7834: 2.	$27\frac{19}{24}$.	869: 3.
1664	$51\frac{19}{24}$.	1500: 20.	$27\frac{13}{24}$.	766: 4.
1665	$75\frac{25}{48}$.	2180: 26.	$37\frac{47}{48}$.	944: 23.
1666	$71\frac{33}{48}$.	2435: 28.	$49\frac{17}{48}$.	1466: 1.
1667	$17\frac{5}{8}$.	756: 3.	9.	432: 25.
1668	$105\frac{13}{24}$.	5229: 14.	$78\frac{11}{24}$.	2267: 23.
1669	$89\frac{13}{24}$.	2631: 9.	$67\frac{13}{24}$.	1974: 31.
1670	$83\frac{5}{24}$.	2983: 11.	$50\frac{19}{24}$.	1601: 8.
1671	$60\frac{7}{8}$.	1527: 3.	$14\frac{1}{6}$.	612: 19.
1672	$86\frac{3}{16}$.	2323: 10.	$70\frac{37}{48}$.	1925: 23.
Summa	$1211\frac{5}{16}$.	37,595: 24.	$633\frac{7}{16}$.	18,507: 21.

Bland dessa $1211\frac{5}{16}$ hafva exspirerade
Norrköpings-besluts gods utgjort $467\frac{3}{4}$. 14,898: 5.

Denna uppsats visar, huru reduktionen gick framåt under åren 1662, 1663, medan Gustaf Bondes inflytande varade; huru den sedan under De la Gardies allmagtstid mattades; huru den sist med Bjelke-partiets uppkomst efter 1667 återigen försattes i lifligare verksamhet.

*) I *Kammarkoll. arkiv*, rikshufvudböckerna för 1662, 1668, 1669 (de enda, som äro qvar), finnas om denna ränta följande uppgifter:

	1662.	*1668.*	*1669.*
Inkomst. Influten fjerdepartsränta	99,762: 1. 14.	85,124: 13. 10.	85,718: 15. 19 [1]).
Afkortning, Donatariens frihet från fjerdepartsränta	28,468: 31. 14.	27,052: 22. 6.	30,967: 14. 9.

[1]) Fjerdepartsräntan 1669 var enligt B. Rosenblad i Svea X. 112. daler silfvermynt 90,653.

En annan sida af reduktionsväsendet var regeringens hushållning med de kronogods, som antingen möjligtvis voro ännu i behåll, eller ock genom reduktionen återigen hemföllo till kronan. I detta hänseende visade regeringen stort slöseri, och en mängd gods och hemfallna fjerdeparter blefvo omigen antingen genom gåfvor eller förpantning skilda från kronan *).

SJUTTONDE KAPITLET.

OM RIKSHUSHÅLLNINGEN **).

Detta ämne hade redan länge varit föremål för fosterlandsvännens år efter år växande bekymmer. Alltsedan 1643 hade staten ej mera burit sig, och från detta år ökades utgifterna och skulderna oupphörligt. Äfven oredan och villervallan. Efter år 1649 hade räkenskaps-

---

	1662.	1668.	1669.
Anordning, Aflöning åt sjelfva reduktionskollegium	8,800: — —	16,150: — —	11,150: — —
Således kronans behålln. af fjerdepartsräntan .	62,493: 2. —	41,942: 23. 4.	43,601: 1. 10.

I samma arkiv finnes ett *kort extrakt* på medel och räntor, hvilket upptager fjerdepartsräntan för 1660 till 85,851: 3. och för 1672 till 27,567: 16., allt daler silfvermynt.

I *Riksark.* Kl. Rålambs deduktion finnes Fägerstjernas, Gyllenborgs och Tilas vederläggning af M. G. De la Gardies skrift. De säga, att fjerdepartsräntan år 1671 var 47,136 daler silfvermynt mindre än 1660. År 1671 skulle den således ha utgjort 38,715: 3.

*) Se närmare uppgifter härom i nästa kapitel, så framt neml. der förekommande siffror äro fullt tillförlitliga.

**) Härmed jemnföres ock innehållet af XIII. Del. kap. 18, om striden mellan Gustaf Bonde och M. G. De la Gardie.

böckerna ej mer blifvit ordentligt granskade *). Från och med 1654 till och med 1659 voro inga rikshufvudböcker uppgjorda. Karl Gustaf hade till och med förbudit en sådan åtgerd, förebärande, att rikets fiender derigenom kunde med en enda blick öfverskåda dess ställning. Härtill kom den villervalla, som förorsakades af kriget och af den dubbla styrelsen; den ena hos konungen i lägret, den andra hos rådet i Stockholm. Man kan häraf ana det tillstånd, hvari rikshushållningen befanns vid Karl Gustafs död. Statens erkända skuld, d. 1 Januari 1660, utgjorde 10,680,109 daler och 6 öre silfvermynt **). I

---

*) *Rådsprot.* d. 10 Mars 1663.

**) Denna uppgift grundar sig på en i *Kammar-kollegii arkiv* bland reduktions-handlingarna befintlig tabellarisk öfversigt öfver finanserna 1660—1672. Se här ett utdrag af dess hufvudpunkter.

Rikets gamla skuld den 1 Jan. 1660 . .		10,680,109: 6.
Ny skuld gjord 1660—1672:		
1) Obetalda räntor å gamla skulden . . .	3,043,671: 27.	
2) Betalningar gifna för fordringar, som Kammar-kolleg. ej erkänt	1,239,992: 15.	
3) Nya skulder gjorda .	1,278,825: 13.	5,562,429: 23.
Summa skuld		16,242,598: 29.
Derifrån drages skuld, betalad under loppet af 1660—1672		8,212,366: 31.
Alltså återstår kronans skuld d. 1 Jan. 1673 daler silfvermynt		8,030,231: 30.

Denna tabellariska öfversigt, ehuru ounderskrifven, anse vi dock vara den pålitligaste. Dess resultat öfverensstämmer någorlunda med rikshufvudböckerna.

För öfrigt finnas äfven andra uppgifter om riksskulden d. 1 Jan. 1660. I *Lönb. Handl. X. 9.* uppgifva reduktionsherrarna densamma, creditorernas pretensjoner inberäknade, vara 16,030,965 (ungefär samma summa, hvilken här ofvan blifvit uppgifven som skuld, innan afbetalningarna afdragits), och utan dessa anspråk 9,995,014. — I samma verk XI. 20. uppgifver M. G. De la Gardie

så sorglig belägenhet var statsverket, då riksförmyndarne mottogo styrelsen.

Det blef i deras hand föga bättre. Allt hopp om hjelp och upprättelse var ännu visserligen icke förloradt. Från 1660 till och med 1664, eller så länge Gustaf Bonde ledde dessa ärender, gick allting framåt, och en icke obetydlig del af skulderna betalades. Men sedermera, och i samma mån De la Gardie fick öfverhanden, började åter statsbrister och skulder att växa, mest genom bremiska kriget. Sedermera började Brahe-Bjelke-partiet hejda slöserierna; hvarjemte konungens annalkande myndighets-ålder uppskrämde vederbörande. Ifrån 1669 blef man derföre mer sparsam och begynte återigen afbetala på riksskulden, så att den vid konungens anträde till styrelsen eller d. 1 Januari 1675 var 8,030,231: 50 *).

skulden till 120 Tunnor guld, det vill förmodligen säga 12,000,000. Om riksskulden 1673 d. 1 Jan. märkes att, i *Lidén 1682 års riksdag*, pag. 29 läses, huru kronans ämbetsmän 1682 uppgåfvo för ständerna, att då återstod af gamla skulden sedan d. 1 Jan. 1673 sjuttiofem Tunnor guld, d. v. s. 7,500,000, allt daler silfvermynt.

*)

D. 1 Jan. 1660 var rikets skuld (se förra notens första punkt) . . .	10,680,109: 6. —
D. 1 Jan. 1662 var skulden, enligt rikshufvudboken	8,005,116: 4. 23.
D. 1 Jan. 1663 d:o d:o	6,915,582: 16. 14.
År 1666 var statsbristen för året (se Rådsprot. d. 6 Juli och d. 6 Dec. 1666) . . . . 2,000,000.	
D. 1 Jan. 1668 var skulden, enligt rikshufvudbok	9,725,637: 5. 16.
D. 1 Jan. 1669 d:o d:o	10,055,054: 9. 18.
D. 1 Jan. 1670 d:o d:o	9,934,868: 21. 17.
D. 1 Jan. 1673 var erkända skulden (se förra noten)	8,050,254: 30. —
S. D. var rikets erkända skuld enligt en annan uppgift, neml. af reduktionsherrarna (se Lönb. Handl. X. 9, om fordringarna blifva afdragna)	12,191,442: — —
S. D. var rikets skuld enligt d:o d:o, fordringsägarnes anspråk inräknade (se samma ställe)	20,376,785: — —

Förmyndare-styrelsen hade sålunda minskat riks-skulden med 2,649,877 daler silfvermynt och 8 öre. — Men å andra sidan hade samma regering bortpantat kronogods för en summa af 568,410: 10 *). När denna använda tillgång afräknas, så blir summan af förminskad skuld endast 2,081,466 dal. 30 öre silfvermynt.

Det var väl någon, men dock allt för liten inspåring under hela tretton års styrelse, och den fredlig; med undantag af det lilla bremiska kriget. Skuldens hastiga förminskning under de första fyra och tre sista åren visar, till hvad lyckligt slut man kommit, om Gustaf Bondes eller till och med Bjelkepartiets grundsatser hela tiden blifvit följda. På De la Gardie och hans vänner faller första och största skulden till misshushållningen, till den olyckliga utgången. Andra partiets fel var, att ej med nog kraft, mod och ihärdighet sätta sig emot De la Gardienernas slösande, vacklande och lättsinniga åtgerder, och att sjelf någon gång hafva deltagit deri. De fingo längre fram dyrt plikta för denna sin efterlåtenhet, sin svaghet.

Vi vilja slutligen här och på ett ställe sammanföra de hufvudsakligaste beskyllningar, som den blifvande reduktionen sedermera framställde mot dessa riksförmyndares hushållning med allmänna medlen.

1:o Oaktadt förra årens erfarenhet och varningar fortsattes bruket af donationer; och sådana bortgåfvos endast i Sverge och Finnland för en tillhoparäknad ränta af 727,044: 20. Dock märkes, att i summan ingå gods för 92,897 daler 5 öre silfvermynt, hvilka redan förut voro af Karl Gustaf bortlofvade **). Flere gånger beslöt

Bland dessa tal anse vi den första uppgiften säkrast. Den öfverensstämmer närmast med rikshufvudböckerna.

*) Se nästa noten.

**) *Kam.-kollegii arkiv*, reduktionshandlingar, jfr *Riksark.* Klas Rålambs deduktion; reduktionsherrarnas vederläggning.

Räkningen i Kammar-kollegii reduktionshandlingar har följande utseende: »*Kort slut öfver donationer från 1660—1672 inclusive.*»

man att inskränka eller upphöra med donationerna, men förgäfves. Dock aftog deras antal, ju närmare man kom till förmyndare-styrelsens slut. För öfrigt må man ej föreställa sig, att alla dessa skänker gåfvos åt adeln ensam. På dess lott föllo vid pass 715, på ofrälseståndeu deremot 443 donationer *).

2:o Att sälja kronogods och skatteräntor var förbudet. Man började i stället förpanta dem. Dét var nästan samma sak, blott med olika form och namn. Så förpantade man gods för 368,410 daler 10 öre silfvermynt **).

	Norrköpings besluts-gods.	Exspekt.	Summa.
Svenska kontoret	228,201: 8.	2,008: 1.	230,209: 9.
Finska kontoret .	206,340: 15.	— —	206,340: 15.
Summa d. s. m.	434,541: 23.	2,008: 1.	436,549: 24.

	Donationer lofvade af Karl Gustaf.	Lifs- och Behagl. tids friheter.	Summa.
Svenska kontoret	92,897: 5.	104,116: 8.	197,013: 13.
Finska kontoret .	— —	93,481: 15.	93,481: 15.
Summa d. s. m.	92,897: 5.	197,597: 23.	290,494: 28.

För öfrigt kan man ej vara nog försigtig i dessa ämnen. Det var en partitid. Icke ens siffrorna äro att lita på. Tagom ett exempel just i detta ämne! Blå boken innehöll, att riksförmyndarne hade intill 1668 bortgifvit gods till en årlig ränta af 311,396 daler silfvermynt [1]). Denna uppgift har hittills i vår historia figurerat som en oemotsäglig och svår beskyllning. Men se! Då Blå boken i rådet af De la Gardie granskades, vederlade han hela beskyllningen och visade, att den uppkommit af slarf och oreda i bokföiandet, att man egentligen ej bortdonerat mer än för 21,000 daler silfvermynt; — och Blå bokens författare, herrarna af Bjelkepartiet, måste medgifva, att så var, och att uppgiften borde ändras [2]).

*) Efter ett ungefärligt öfverslag af de uppgifter, som finnas spridda i titulaturregistren för åren 1660—1672.

**) *Kam. koll. ark.* Reduktionshandl.

[1]) Lönb. Hist. Ark. II. 41.

[2]) Se *Rådsprot.* d. 4 Dec. 1668.

3:o Man hade undantagsvis beviljat tullfriheter, och det blott i Sverge och Finnland för en summa af 423,442 daler 22 öre silfvermynt *).

4:o Man hade genom kopparmyntningens återtagande ådragit kronan en förlust af 966,850 daler 11 öre 2 penningar silfvermynt **).

5:o Man hade af kopparmyntningen bortdonerat 159,647 dal. 10 öre 7 penningar silfvermynt ***).

6:o Man hade för sysslor eller löneförhöjningar, tillkomna efter 1662, utbetalat, efter afkortning, 603,567 dal. 18 öre silfvermynt †).

7:o Man hade efterskänkt skulder, kaduker och konfiskationer för 71,095 daler silfvermynt ††).

8:o På låneförhandlingar hade man ådragit kronan en förlust af 718,366 daler silfvermynt †††).

9:o Utöfver lag hade rådsherrarna för sina egna personer åtnjutit i löneförhöjningar, donationer, penningegåfvor, dagsverken af kronans manskap, användande af kronans ammunition, en summa af 945,600 daler 3 öre 12 penningar silfvermynt *†).

10:o Betalningar af regeringen, utöfver Kammarkollegii liqvidationer, beviljade åt rådsherrarna sjelfva, stego till en summa af 954,910 daler silfvermynt **†).

---

*) *S. st.* Jfr *Riksark.* Klas Rålambs deduktion. Reduktionsherrarnas vederläggning.

**) *Kam. koll. ark.* *S. st.*

***) *S. st.* Jfr Klas Rålambs deduktion. *S. st.*

†) *S. st.* Jfr *Riksark.* Klas Rålambs dedukt. Reduktionsherrarnas vederläggning, der summan uppgifves till 2,215,474 daler silfvermynt.

††) *S. st.*

†††) *S. st.*

*†) *Lönb. Handl.* XI. 62.

**†) *S. st.* pag. 61. I De la Gardiska Arkivet XII. 148. finnes en uppgift öfver poster, som förmyndarestyrelsen utbetalat i strid mot de fattade general-resolutionerna. Den stiger der till 1,215,558 dal. 8⅝ öre silfv.mynt. Denna uppgift omfattar troligen hvad som utbetalats, ej blott åt regeringen, utan äfven åt andra. De regeringsherrar, som

Så många och så svåra äro beskyllningarne. Dock bör anmärkas, att de blifvit uppsatta af ett motparti, och att detta i sin seger undertryckte de anklagades försvarsskrifter. Sjelfva de räkningar, hvarpå desse fordringar grundades, drifva rättvisan stundom till hårdhet, till obillighet. I hvad mån beskyllningarna voro rättvisa eller ej, kunna vi likväl ännu icke bestämdt afgöra. Månne någonsin?

I jemnförelse med de förra krigiska tiderna voro undersåtarnes skattebördor mycket lättade. Inga utomordentliga bevillningar gåfvos utom en krigsgerd 1660 och en 1668, och det ofvannämnde understödet åt flottan år 1664.

ADERTONDE KAPITLET.

MISSNÖJEN INOM LANDET.

I tolfte kapitlet är taladt om det missnöje, som utbredde sig hufvudsakligast blend borgare och bönder, när regeringen ville afskaffa de grofva förmiddningarna med tullar och mantalspenningar.

Någonting dylikt spordes 1671 om de så kallade hammarpatronerna. För att åt den utblottade skattkammaren skaffa medel, föreslog De la Gardie en förhöjning i tullen på det stångjern, som utskeppades. Afgiften var ej svår. Men hela den mägtiga hopen af bruksägare började att deröfver knota högt och med bittra ord förfölja den, som ansågs vara upphofsman dertill. Regeringen skrämdes och afskaffade tullen.

---

hårdast träffas af anklagelserna i denna punkt, äro Karl Gustaf Wrangel för 171,660: 25. 13., M. G. De la Gardie för 105,263: 19. 10., G. O. Stenbock för [illegible] 10., Klas Tott 42,245: 16., Schlippenbach [illegible], m. fl. I allmänhet märkes, att De la Gardianerna togo mest, och [illegible] minst.

I öfrigt spordes oro och knorr år 1662 i Småland *) och i Dalarna 1665 **). I allmänhet visade dock allmogen, vida mindre missnöje och oro än under de båda föregående regeringarna. Den hugnades af fredens välsignelse, af knekteutskrifningarnas minskning, gerdernas nästan fullkomliga försvinnande och en jemnförelsevis mot förra tider ordentligare förvaltning.

Oenigheten mellan hög- och lågadeln och denne sednares missnöjen äro redan omtalade.

Starkaste oviljan spordes inom preste- och borgareständen. Orsaker dertill voro regeringens oskicklighet, vankelmod, egennytta och misshushållning; äfven dess svaghet, hvilken dessutom gaf de missnöjda mod att höja sina röster.

Mesta och bittraste oviljan väcktes dock af adelns anspråk, dess gårdsrätt, dess giftermålsstadga, dess högmod m. m., hvilket allt lät i dagliga sammanlefnaden känna sig såsom tusentals nålstygn för ofrälsemännens, presternas och borgrarnas stolthet och frihetssinne. Man jemnförde förtjensterna med anspråken och harmades så mycket mera. Detta ståndsagg var det egentligaste och svåraste oenighetsfröet. I det hufvudsakliga deremot åtnjöt medelklassen liksom hela riket lättnad i gerder och utskrifningar. Äfven dess medlemmar förhöllo sig derföre stilla och afvaktade Karl den elftes uppträdande på tronen. Att denna konung skulle erhålla ökadt, kanske oinskränkt välde och sedan göra slut på högadelns eller i allmänhet på adelns öfvermod och öfvermagt; detta blef mer och mer föremålet hvart inom sin krets för lågadelns och för ofrälsemännens önskningar.

*) *Rådsprot.* d. 6 och 25 Mars 1662.
**) *Rådsprot.* d. 3 Oct. 1665.

